

SLEZSKÝ SBORNÍK

ACTA SILESIACA

ROČNÍK CXII / 2014
ČÍSLO 1

ŘÍDÍ MILAN MYŠKA

SLEZSKÉ ZEMSKÉ MUZEUM

SLEZSKÝ SBORNÍK

ACTA SILESIACA

REDAKCE

Vedoucí redaktor: Milan Myška

Výkonný redaktor: Petr Kozák

REDAKČNÍ RADA

Mečislav Borák, Martin Čapský, Jiří Friedl, Zdeněk Jirásek, Jiří Knapík, Irena Korbelářová, Jana Machačová, Adrian Portmann (von Arburg), Tomáš Staněk, Marek Starý, Aleš Zářický, Rudolf Žáček

Vydává Slezské zemské muzeum.

Časopis je evidován v rámci databáze European Reference Index for the Humanities (ERIH).

ADRESA REDAKCE

Slezské zemské muzeum, Redakce Slezského sborníku

Nádražní okruh 31, 746 01, Opava, Česká republika

e-mail: slsb@szm.cz

web: <http://www.szm.cz/rubrika/71/veda-a-vyzkum/periodika/slezsky-sbornik.html>

Toto číslo vyšlo 21. 5. 2014

Vychází 2x ročně

Evidenční číslo MK: E 1240

ISSN 0037-6833

All foreign orders are executed exclusively by agencies:

KUBON-SAGNER, BUCH EXPORT-IMPORT GmbH, D-80328 München, BRD

E-mail: postmaster@kubon-sagner.de

MYRIS TRADE LTD., P.O. BOX 2, 142 01 PRAGUE, CZECH REPUBLIC

Tel.: 00420 234 035 200 * Fax: 420 234 035 207 * E-mail: myris@myris.cz

Foreign orders executed by other subscription agencies contradict the publisher's agreements with the above mentioned sole agencies and they will be regarded as illegal.

Tisk: Tiskárna Kleinwächter, ČSA 2233, 738 01, Frýdek-Místek (<http://www.tiskarnaklein.cz>)

Za jazykovou správnost publikovaných textů odpovídají autoři.

© Slezské zemské muzeum, Opava 2014

OBSAH / CONTENTS

STUDIE / ARTICLES

- Jakub MAMULA: *Vilém Opavský v zápase o Minstrberské knížectví. Příspěvek k biografii opavsko-minstrberského zeměpána v polovině 15. věku*** 5–22
William of Opava in the struggle for the Duchy of Munsterberg. Paper concerned with the biography of the Duke of Opava-Munsterberg in the half of the 15th century
- Petr KADLEC: *Základní aspekty vývoje reálného školství na Moravě a ve Slezsku do počátku 20. století*** 23–68
Fundamental aspects of the development of Realschulen in Moravia and Silesia up to the early 20th century
- Soňa GABZDILOVÁ: *Druhá etapa reslovakizácie v Československu a politický vývoj po februári 1948 vedúci k jej terminácii*** 69–90
The second phase of Reslovakization in Czechoslovakia and political development after the February 1948 leading to termination of this policy

MATERIÁLY / MATERIALS

- Viktor POHANKA: „Item eynem bothen kein der Sweidenicz zu dem von Colditz...“: K itineráři šwidnicko-javorského hejtmána a hornolužického fojta Albrechta z Koldic v časech kalicha** 91–135
„Item eynem bothen kein der Sweidnicz zu dem von Colditz...“: On the Itinerary of Governor of Duchy of Świdnica-Jawor and Governor of Upper Lusatia in the Era of Hussitism

Recenze / Reviews 136–143

Jana Koudelová, Stavebně historický vývoj městských jader Příbora, Místku a Brušperku. Historická města a památková péče (*Ondřej Haničák*) 136
Volker Barth, Inkognito. Geschichte eines Zeremoniells (*Tomáš Sterneck*) 138
Widerstand und Heimatverlust. Deutsche Antifaschisten in Schlesien, Hrsg. von Cornelia Domaschke, Daniela Fuchs-Frotscher und Günter Wehner, Texte der Rosa-Luxemburg-Stiftung, Band 73 (*David Kovařík*) 140

Zprávy o literatuře / Brief Notices 144–153

David Kalhous, České země za prvních Přemyslovců v 10.–12. století. 2. díl. Svět doby knížecí (*Pavla Skalická*) 144; Martin Musílek a kol., Havelské Město pražské ve středověku. Historie – archeologie – stavební historie (*Martin Čapský*) 145; Jana Janišová – Dalibor Janiš (ed.), Zemské zřízení Markrabství moravského z roku 1516. Počátky kodifikace zemského práva na Moravě (*Petr Kozák*) 146; Jan Al Saheb, Hukvaldské panství před Bílou Horou (1553–1619) v kontextu mensy olomouckého biskupství (*Jana Janišová*) 147; Janusz Spyra, Śląsk Cieszyński w okresie 1653–1848, Dzieje Śląska Cieszyńskiego od zarania do czasów współczesnych, Tom IV (*Irena Korbelářová*) 148; Ivan Pfaff, Francie a Čechy v Evropě národních států. Francouzská politika F. L. Riegra

1867–1878 (*Andrea Pokludová*) **150**; Hans von Ahlfen, Bitva o Slezsko 1944–1945 (*Lukáš Videcký*) **150**; Piotr Sroka, Turystyka w polskich Sudetach w latach 1945–1956 (*Radek Lipowski*) **152**

Kronika / Chronicle

154–157

VII Tyskie Sympozjum Historyczne: Napitki i jadło na stołach książąt, szlachty i poddanych. Muzeum Miejskie w Tychach, Tychy 6. 12. 2013 (*Aleš Zářický*) **154**; Konference Vzdělanec nad hranicemi „provincionality“ (*Mariana Stonišová a Ondřej Štarman*) **154**; 15. celostátní konference archivářů České republiky 3.–5. června 2013 (*Zdeněk Kravar*) **157**

Bibliografická příloha / Bibliography

158–159

Autoři / Authors

160

VILÉM OPAVSKÝ V ZÁPASE O MINSTRBERSKÉ KNÍŽECTVÍ PŘÍSPĚVEK K BIOGRAFII OPAVSKO-MINSTRBERSKÉHO ZEMĚPÁNA V POLOVINĚ 15. VĚKU

Jakub Mamula

Jakub Mamula: William of Opava in the struggle for the Duchy of Munsterberg. Paper concerned with the biography of the Duke of Opava-Munsterberg in the half of the 15th century

The study is concerned with Duke William of Opava-Munsterberg and his effort to enforce his estate claims to the vacant Duchy of Munsterberg in Silesia as well as his power status as the Governor in Silesian Association and also the violator of the Lands' peace in the half of the 15th century.

Key Words: William of Opava, Duchy of Munsterberg, Duchy of Opava, Silesia, interregnum, Duchies of Silesia, 15th century, Premislids of Opava, Silesian Association

Při bližším pohledu na osobu Viléma Opavského zjistíme, že mu nebyla dodnes v dějepisectví věnována taková pozornost, jakou si kupříkladu vysloužili jeho bližší či vzdálenější vévodští příbuzní z řad opavských Přemyslovců.¹ Přestože můžeme drobnější zmínky o postavě opavského vévody nalézt již v dílčích studiích anebo v jednotlivých kapitolách syntetizujících prací,² pohled na životní osud opavského a především pak minstrberského zeměpána stále chybí.³ Na tomto místě je třeba nutně poznamenat, že

¹ Srov. i s odkazy na další literaturu Martin WIHODA, *Mikuláš I. Opavský mezi Přemyslovci a Habsburky*, Český časopis historický 99, 2001, s. 209–230; Dalibor PRIX, *Vévoda Václav I. Opavský. Příspěvek k dějinám Opavského vévodství počátkem poslední čtvrtiny 14. století*, Acta historica et museologica Universitatis Silesianae Opaviensis – C 3, 1997, s. 54–89; TÝŽ, *Vévoda Václav II. Opavský a Hlubčický. Ve stínu otce, husitů a bezvládní I–II*, Časopis Slezského zemského muzea – B 48, 1999, s. 152–192, 193–223; Martin ČAPSKÝ, *Vévoda Přemek Opavský (1366–1433) Ve službách posledních Lucemburků*, Brno 2006; Zdeněk MĚŘÍNSKÝ, *Marginálie k životním osudům Přemysla III. Opavského*, in: Od knížat ke králům. Sborník u příležitosti 60. narozenin Josefa Žemličky, Praha 2007, s. 423–437; Iwona PIETRZYK, *Jan II. Opawsko-raciborski jako starosta kłodzki*, in: Společné a rozdílné. Česká koruna v životě a vědomí obyvatel ve 14.–16. století, ed. L. Bobková a J. Konvičná, Korunní země v dějinách českého státu II, Praha 2005, s. 57–68; Hana MIKETOVÁ, *Muž se špatnou pověstí. Itinerář vévody Jana II. Opavského a Ratibořského*, in: Historie 2008. Sborník prací ze 14. celostátní studentské vědecké konference konané dne 5. a 6. března 2009 v Hradci Králové, Ústí nad Orlicí 2009, s. 37–58.

² Zde se jedná hlavně o práce Franz KOPETZKY, *Zur Geschichte und Genealogie der Přemyslidischen Herzoge von Troppau*, Archiv für österreichische Geschichte, Hrsg. von der zur Pflege vaterländischer Geschichte aufgestellten Commission der kaiserlichen Akademie der Wissenschaften, Band XLI, Wien 1869, s. 53–59. Gottlieb BIERMANN, *Geschichte der Herzogthümer Troppau und Jägerndorf*, Teschen 1874, s. 196–208. Ve spojení s Minstrberskem krátce August SEDLÁČEK, *Ein Beitrag zur Geschichte der Herzoge von Troppau-Münsterberg*, Zeitschrift des Vereins für Geschichte Schlesiens 48, 1914, s. 155.

³ Svě místo vévoda bohužel nenašel ani v nejnovějších pracích, které se zaměřily na poznání šlechtické společnosti obývající slezský prostor. V tomto případě se jedná o kolektivní monografii *Šlechta v Horním Slezsku. Szlachcic na Górnym Śląsku. Vztah regionu a center na příkladu osudů a kariér šlechty Horního Slezska (15.–20. století). Relacje między regionem i centrum w losach i karierach szlachty na Górnym Śląsku (XV–XX wiek)*, ed. Jiří BRŇOVJÁK, Waclaw GOJNICZEK a Aleš ZÁŘICKÝ, Katowice – Ostrava 2011, kde byl důraz položen na kariérní možnosti jednotlivců i celých rodin, respektive rodů a to nejen ve svém blízkém okolí, ale také ve vzdálenějších centrech. Dále pak rozsáhlé dvousvazkové dílo, podrobnější slezskou nobilitu zkoumání hned v několika kategoriích, *Adel in Schlesien, Band I. Herrschaft – Kultur – Selbstdarstellung*, Hrsg. von Jan HARASIMOWICZ und

i ona dosavadní a minimální klasifikace Viléma Opavského se v průběhu takřka půl druhého století a pod různými úhly pohledu, ať už německé, polské anebo české historiografie, mírně proměňovala. Pomyslným pojítkem se však ve většině případů stalo především Vilémovo aktivní vojenské vystupování v prostoru slezských knížectví v bouřlivých čtyřicátých letech 15. století. Při hodnocení, jakou roli v těchto záležitostech vévoda Vilém sehrával, se objevily očividné rozdíly. Byly zde totiž vystavěny dvě zcela odlišné roviny, vnímající na straně jedné Vilémovo vojenské jednání jako projev ochránce veřejného pořádku,⁴ respektive obecného dobrého, a pronásledovatele narušitelů míru,⁵ na straně druhé popisující opavského vévodu jako zemského škůdce,⁶ potažmo čistého loupežníka.⁷ Taková zjednodušená hodnocení však již dnes nemohou odpovídat komplexnějšímu názoru na osobu opavského zeměpána, a to i vzhledem k situaci čtyřicátých let 15. věku ve Slezsku, jež byla daleko složitější, než by se na první pohled mohla zdát.

Vytčeným úkolem tak bude rozkrýt Vilémovu dosud opomíjenou cestu k prosazení se v prostoru slezských knížectví a jejich vévodů, myšleno především v kontextu nově nabytého minstrberského knížectví po roce 1443. V tomto případě musel vévoda již od samotného počátku čelit nejen silnému protivníkovi, jmenovitě držiteli častolovického dědictví (minstrberského knížectví) ve Slezsku – východočeskému pánu Hynku Krušinovi z Lichtenburka,⁸ ale také zaujmout určité postavení vůči minstrberské nobilitě, zvláště k tamnímu hejtmanovi Fridrichu Stošovi. V přímých souvislostech bude pozornost věnována také Vilémově roli ve slezském spolku, potažmo uskupení slezských knížat, jež bylo zaměřeno na stíhání zemských škůdců a narušitelů veřejného pořádku ve 40. letech 15. věku. Opomenuto zde nezůstane ani Vilémovo blízké okolí, respektive okruh jedinců, kteří se kolem opavského a minstrberského knížete vyskytovali a kteří mu napomáhali určovat směr jeho vlastních politických kroků v rámci širšího, celoslezského kontextu. Následující řádky si tak stanovují za cíl rozkrýt životní příběh opavsko-minstrberského vévody Viléma, jenž se odehrál na pozadí událostí druhé čtvrtiny 15. věku v prostoru minstrberského knížectví.

Vilém Opavský se narodil mezi léty 1410 až 1415,⁹ v pořadí coby třetí syn opavského vévody Přemka a jeho manželky Kateřiny Minstrberské. Blížší informace o Vilémově

Matthias WEBER, München 2010 a *Adel in Schlesien, Band II. Repertorium. Forschungsperspektiven – Quellenkunde – Bibliographie*, Hrsg. von Joachim BAHLCKE und Wojciech MROZOWICZ, München 2010.

⁴ Hubert ERMISCH, *Mittel- und Niederschlesien während der königlosen Zeit 1440–1452*, Zeitschrift des Vereins für Geschichte und Alterthum Schlesiens (dále ZVGAS) 13, 1876–1877, s. 57. Jako „statečného“ muže jej neváhal označit Franz HARTMANN, *Geschichte der Stadt Münsterberg in Schlesien von ihrer Gründung bis zur Gegenwart*, Münsterberg 1907, s. 89.

⁵ F. KOPETZKY, *Zur Geschichte und Genealogie*, s. 55–56. Podobně také G. BIERMANN, *Geschichte der Herzogthümer Troppau und Jägerndorf*, s. 205–206. Emil SCHIECHE, *Politische Geschichte von 1327–1526*, in: *Geschichte Schlesiens*. Band I. Von der Urzeit bis zum Jahre 1526, Hrsg. von L. Petry, J. J. Menzel und W. Irgang, Sigmaringen 1988, s. 205. Srov. nejnověji pak Zdeněk JIRÁSEK a kol., *Slezsko v dějinách českého státu I. Od pravěku do roku 1490*, Praha 2012, s. 370.

⁶ *Historia Śląska, Tom I. do roku 1763, Część II od połowy XIV do trzeciej ćwierci XVI w.*, red. Karol MALEC-ZYŃSKI, Wrocław–Warszawa–Kraków 1961, s. 269.

⁷ Václav FILIP – Karl BORCHARDT, *Schlesien, Georg von Podiebrad und die römische Kurie*, Würzburg 2005, s. 37 a 39.

⁸ K zápasu, který ve spojení s Hynkem Krušinou zasáhl téměř celé Slezsko, také Jan URBAN, *Lichtenburkové. Vzestupy a pády jednoho panského rodu*, Praha 2003, s. 294–318.

⁹ Pavel KOUŘIL – Dalibor PRIX – Martin WIHODA, *Hrady českého Slezska*, Bmo – Opava 2000, s. 584–585. František CHOCHOLATÝ, *Genealogie opavských Přemyslovců*, Listy Genealogické a Heraldické Společnosti 6, 1978, s. 143.

dětství, respektive o mladistvých letech, odvíjejících se především v čase husitských válek, nám bohužel chybějí. Můžeme ale předpokládat, že toto období strávil více či méně v prostředí opavského knížectví. Do veřejného života Vilém výrazněji vstoupil až v závěru otcova života. Jednu z prvních informací o Vilémově osobě můžeme najít ve smlouvě mezi vévodou Přemkem Opavským a husitskými polními vojsky ze dne 28. září 1431, v níž jsou zmíněni, nikoli jmenovitě, i jeho synové („...*my kněz Přemek s knězem synem svým i s jinými syny svými...*“).¹⁰ Z citovaného úryvku podzimní dohody mimo jiné vyplývá, že vévoda Přemek jako svého spoluvladaře vnímal svého nejstaršího syna Václava II. a bylo proto zcela logické, že se Vilém po smrti svého otce prosazoval právě po boku seniora opavského přemyslovského rodu.¹¹ Jako příklad můžeme uvést vyhlášení moravského landfrýdu 4. března 1434, který, půl roku po Přemkově skonu, signoval Václav II. jako „kníže a pán Opavský“.¹² O rok později pak Václav II. deklaroval svou pečeti přistoupení i ostatních opavských vévodů k prvnímu slezskému landfrýdu, vyhlášenému císařem Zikmundem Lucemburským („...*Wenczlaw Herczog zu Troppaw mit seinen Brüdern...*“).¹³

Situace v samotném opavském knížectví od počátku třicátých let, respektive po úmrtí vévody Přemka, nebyla nikterak jednoduchá. Období husitských válek přivedlo přemyslovská knížata do velkých dluhů, které nebyli dále schopni splácet. Jedny z prvních společných kroků čtyř pozůstalých bratří, Václava, Mikuláše, Viléma a Arnošta, byly tudíž směřovány k umoření zděděných pohledávek. K tomu jim mělo již záhy po Přemkově úmrtí dopomoci 4. října 1433 přenechání vévodského práva ražby mincí městům Opavě, Hlubčicím a Zlatým Horám.¹⁴ Již na začátku února 1434 došlo k prvnímu rozdělení původního Opavska mezi bratry.¹⁵ Tento stav však neměl dlouhého trvání, neboť na podzim téhož roku dosáhli na své vlastní čtvrtiny i bratři Vilém a Arnošt. Dílčí listinu sice nemáme, ale můžeme soudit, že se tak stalo někdy po 15. až 18. září 1434, kdy ještě bratři Václav, Vilém a Arnošt společně nechali vložit do opavských zemských desk trebovické zboží.¹⁶ Poté již v zemských záležitostech, prodejších majetku,¹⁷ konfirmacích

¹⁰ *Archiv český čili staré písemné památky české i moravské* (dále jen AČ), Díl VI, ed. František PALACKÝ, Praha 1872, s. 425, č. 29. K této události velmi podrobně M. ČAPSKÝ, *Vévoda Přemek Opavský*, s. 289–292.

¹¹ K poměrům uvnitř Opavska po smrti Přemka Opavského blíže P. KOUŘIL – D. PRIX – M. WIHODA, *Hraď českého Slezska*, s. 490–492.

¹² AČ X, ed. Josef KALOUSEK, Praha 1890, s. 250–254, č. 6.

¹³ *Diplomatarium Bohemo-Silesiacum*, Silesiacarum rerum scriptores aliquot adhuc inediti, Tomus I, ed. Friedrich Wilhelm SOMMERSBERG, Lipsiae 1729, s. 1019–1022, č. 140.

¹⁴ Státní okresní archiv (dále jen SOkA) Opava, fond: Archiv města Opava, inv. č. 13, sign. VI/7. Srovnání *Schlesiens Münzgeschichte im Mittelalter. Theil I*, Codex diplomaticus Silesiae (dále jen CDS), Tomus XII, ed. Ferdinand FRIEDENSBURG, Breslau 1887, s. 105, č. 108. *Regesty listin uložených v Horním Slezsku. Regesty dokumentów przechowywanych na Górnym Śląsku*. Svazek II (1401–1450), ed. Antoni BARCIAK – Karel MÜLLER, Opava – Opole – Katowice 2011, s. 166–167, č. 436.

¹⁵ V tomto případě bylo opavské vévodství rozděleno na dvě části: Mikuláš IV. držel Hlubčicko, ostatní tři bratři drželi prozatím zbylé území nedílem, viz *Registrum st. Wenceslai*, CDS VI, ed. Walter WATTENBACH – Colmar GRÜNHAGEN, Breslau 1865, s. 55–57, č. 188. Znovu *Lehns- und Besitzurkunden Schlesien und seiner einzelnen Fürstenthümer im Mittelalter* (dále jen LBU), *Theil II*, ed. Colmar GRÜNHAGEN – Herman MARKGRAF, Leipzig 1883, s. 505–506, č. 41. Srov. Jan KAPRAS, *Testament knížete Přemka Opavského a jeho provedení*, Věstník Matice opavské 15, 1907, s. 4–7.

¹⁶ *Pozůstatky knih zemského práva knížectví Opavského, Díl II. Desky zemské (1431–1536)*, (dále jen ZDop II), ed. Jan KAPRAS, Praha 1908, s. 31, č. 68. Srov. *Regesten zur Geschichte des Herzogtums Troppau 1061–1464*, ed. Franz KOPETZKY, Wien 1871, s. 234, č. 484.

práv¹⁸ anebo církevních nadací,¹⁹ nacházíme vévodu Viléma převážně ve spojení se svým bratrem Arnoštem.²⁰

V rámci vývoje zemí Koruny české zůstali opavští Přemyslovci i po smrti císaře Zikmunda Lucemburského přívrženci jeho zetě Albrechta II. Habsburského. To prokázali složením holdu ve Vratislavi 3. prosince 1438, kde nacházíme mezi dalšími 14 slezskými knížaty rovněž opavského vévodu Viléma.²¹ Ještě předtím, než král Albrecht Habsburský opustil slezskou metropoli nad Odrou, jmenoval do úřadu slezského zemského hejtmána Albrechta Braniborského, k jehož poslušnosti byla vyzvána i slezská knížata.²²

Jako zásadní zvrat ve Vilémově životním osudu lze vnímat období, kdy se mu podařilo nelehkým způsobem získat minstrberské knížectví. Opavský vévoda uplatňoval nároky na zmíněné slezské vévodství na základě příbuzenských vztahů. Vilémovou matkou byla totiž dcera již nežijícího knížete Bolka III. Minstrberského. Navíc manželkou opavského vévody byla Saloména, dcera Půty z Častolovic, bývalého držitele Minstrberska.²³ K nabytí minstrberského knížectví však nevedla nikterak jednoduchá cesta. Vilém Opavský zahájil svou cestu za ovládnutím knížectví v době, kdy již kulminoval zápas o uprázdněné tzv. častolovické (minstrberské) dědictví.²⁴ To se v roce 1440 podařilo získat Hynkovi Krušinovi z Lichtenburka. Východočeský šlechtic se však pro svou husitskou minulost stal trnem v oku pro většinu slezských knížat. Sváry tak na sebe nenechaly dlouho čekat²⁵ a postupem času dokonce překročily samotné hranice tohoto vévodství. Na prvním místě šlo o střet s minstrberským hejtmánem a předákem slezského šlechtického rodu Stošů Fridrichem, kterého můžeme vnímat jako jednoho z hlavních strůjců příchodu opavského vévody do knížectví.²⁶ Přestože nám přímé doklady chybějí, lze předpokládat, že mezi oběma stranami probíhala po jistý čas vzájemná komunikace

¹⁷ SOKA Opava, Archiv města Opava, inv. č. 204, sign. VII/1.

¹⁸ *Regesten zur Geschichte*, s. 236, č. 487.

¹⁹ SOKA Opava, Archiv města Opava, inv. č. 205, sign. VII/3.

²⁰ Srovnání viz D. PRIX, *Vévoda Václav II. Opavský a Hlubčický*, s. 198 a P. KOUŘIL – D. PRIX – M. WIHODA, *Hrady českého Slezska*, s. 493.

²¹ LBU I, s. 20, č. 11. K problematice skládání panovnického holdu nejnověji Mlada HOLÁ, *Holdovací cesty českých panovníků do Vratislavi v pozdním středověku a raném novověku (1437–1617)*, Praha 2012, v tomto případě na s. 43–44.

²² Srov. Martin ČAPSKÝ, *Hejtmanský úřad v politických aspiracích pozdně středověké Vratislavi*, in: Lenka Bobková – Martin Čapský – Irena Korbelařová a kol., *Hejtmanská správa ve vedlejších zemích Koruny české*, Opava 2009, s. 91.

²³ F. KOPETZKY, *Zur Geschichte und Genealogie*, s. 55. Srov. Marek CZAPLIŃSKI a kol., *Historia Śląska*, Wrocław 2002, s. 84. Nově také *Slezsko v dějinách českého státu I*, s. 402–403.

²⁴ Podrobně viz Martin ŠANDERA, *Půta z Častolovic – integrující činitel česko (kladsko)-slezského pohraničí*, In: *Integrační a partikulární rysy českého státu v pozdním středověku*, ed. L. Bobková, *Korunní země v dějinách českého státu I*, Praha 2002, s. 278–290.

²⁵ Svědkem neklidné doby může být událost z roku 1442, nepřímo namířená proti vratislavskému biskupovi, kdy bratři Czirmové spolu s Hynkem Krušinou z Lichtenburka a za pomoci bojových družin vyplnili a vypálili cisterciácký klášter v Jindřichově nedaleko Minstrberka, viz *Jahrbücher der Stadt Breslau von Nikolaus Pol*, Band I, Hrsg. von Johann Gustav BÜSCHING und Johann Gottlieb KUNISCH, Breslau 1813, s. 193.

²⁶ O přátelství mezi opavským knížetem a minstrberským hejtmánem Fridrichem Stošem, jež mělo být navázáno již v době konfliktu mezi Stošem a Krušinou, hovoří Ewa WÓLKIEWICZ, *Biskup, zamek i szlachta. Stos-zowie w służbie biskupów wrocławskich*, in: *Rody na Śląsku, Rusi Czerwonej i w Małopolsce. Średniowiecze i czasy nowożytne*. Stan badań, metodologia, nowe ustalenia, ed. W. Zawitkowska i A. Pobóg-Lenartowicz, Rzeszów 2010, s. 196–198.

vymezující podmínky volby, jež byla nakonec završena Vilémovou úspěšnou elekcí v jarních měsících roku 1443.²⁷

Oboustranné jednání bylo nejprve stvrzeno listinou vévody Viléma vydanou v Minstrberku 9. dubna 1443. Kromě deklarovaného přijetí potvrdil nový zeměpán Minstrberským starším privilegia, udělená jim jak králi a knížaty, tak jmenovitě jeho piastovským předchůdcem Janem Minstrberským.²⁸ K dalšímu zlistinění (stvrzení) již dříve dojednaných dohod, které akceptovaly především vévodovy odůvodněné nároky na knížectví („*wir offt und dicke zu dem lande anspruch von dem hochgebornen fürsten herczog Wilhelmen von Troppaw gehabt haben...*“), došlo také ze strany představitelů minstrberského vévodství dne 25. dubna 1443. Mezi reprezentanty minstrberské země evidujeme jednak zástupce církevního stavu, opata jindřichovského kláštera Mikuláše z Břehu, opata kameneckého kláštera Jakuba a minstrberského faráře Jana Schromma,²⁹ jednak představitele tamní nobility Jana z Borsnice,³⁰ Fridricha a Kryštofa Stoše a další many a v neposlední řadě samozřejmě také zástupce samotného města Minstrberku.³¹ Při této příležitosti, jak uvedl Gottlieb Biermann, došlo také k urovnání ne zcela jasného sporu s městem Vratislaví. Ze strany slezských knížat mělo docházet k přepadávání vratislavských kupců na veřejných cestách, na kterém měl mít lví podíl i vévoda Vilém.³² Zřejmě šlo o reminiscenci na starší události, neboť to byl právě král Albrecht II., který zakázal Václavovi II. Opavskému opovídat vratislavským měšťanům.³³

Jak již bylo naznačeno výše, rozhodnutí o volbě vévody Viléma na minstrberský knížecí stolec odůvodnili představitelé zmíněné země především nutností ochránit veřejný pořádek a zajistit ve svém knížectví zemský mír.³⁴ Podstatou jednání se tak stalo hledání

²⁷ Viz *Slezsko v dějinách českého státu I*, s. 403. Stručně F. HARTMANN, *Geschichte der Stadt Münsterberg*, s. 89.

²⁸ Archiwum Państwowe we Wrocławiu (dále jen AP Wr.), fond: Rep. 135. *Heinrichauer diploma*, T. 78 745, sign. 388: (sic) „*Alse denn dy manschaft vnd Stad Monsterbg vns off vnser gerechtikeit czu eyne vor vnser offgenome habn [...]* Also bedewtlich alze manne vnd Stat vns ofgenome habn [...] czu kumftigen czuyeten das wir geistliche adir wertliche mane vnd Stat Monsterbg ire Erben vnd nachkome alle vnd eyne iczlichen bey allin iren brieffen rechten freyheyten hirschiften begnodungen vnd gewonheite welln lassen, dy sy von newis adir aldirs von keyns konigen ffürsten vnd hren vnd besund von vnsin allirpsten hren vnd ohmen herczog Jhoes czu Monsterbg...“

²⁹ Jan Schromm figuroval coby svědek v několika Vilémových listinách v rozmezí let 1443 až 1449. Viz LBU II. s. 148–150, č. 31; AP Wr, fond: Rep 132c. *Depozyt Księstwa Oleśnickiego*, T. 68 057, nr. 103 (322); Archiwum Państwowe w Opolu (dále jen AP Opole), fond: Akta miasta Nysy. *Liber Actorum Civitatis Nisse inceptus die vrbani sub anno domi MCCCCXXXII*, sign. 584, fol. 119a; AP Wr., fond: Rep. 84. *Klasztor Cystersów w Henrykowie*, T. 35 829, sign. 137 (164).

³⁰ Obecně k tomuto rodu Josef PILNÁČEK, *Rody starého Slezska*, Díl I, A–F, Jilové u Prahy 1969, s. 92.

³¹ „...*Christoph Logau, Heinze Runge, Heinze Bischofsheim, Thome Seitendorf, Hans Noschwitz, Heinze Senitz, Nickel Reibnitz, heinze Slawnig, Bernhard und Stefan de Ronaw, Heinrich Bischofsheim, Bernhard und Hanns Czanswitz, Hanus Hund*“, přepis listiny zveřejněný v *Silesiacarum rerum scriptores aliquot adhuc inediti*, Tomus I, s. 855–856, č. 82: „*geben ist zu Münsterberg am Donnerstage nach Ostern nach Christi Geburt 1443*“ (= 25. dubna). S odvoláním na tuto listinu, ale s datováním 8. 4. 1443, viz F. KOPETZKY, *Zur Geschichte und Genealogie*, s. 55. *Regesten zur Geschichte*, s. 249–250, č. 532. G. BIERMANN, *Geschichte der Herzogthümer Troppau und Jägerndorf*, s. 206. Poznámka, že se v tomto případě jedná o chybné datum, viz LBU II. s. 148–150, č. 31. Srov. *Urkunden des Klosters Kamenz*, CDS X, ed. Paul PFOTENHAUER, Breslau 1881, s. 306.

³² Bližší souvislosti G. BIERMANN, *Geschichte der Herzogthümer Troppau und Jägerndorf*, s. 204 nenabídl.

³³ Viz Samuel Benjamin KLOSE, *Von Breslau, Dokumentirte Geschichte und Beschreibung. In Briefen. Band II*, Breslau 1781, s. 441.

³⁴ „*wie das land untirgeht verterbt verkummert unv verwust ist und zutrennet von mancherley feinden raub brand mord und verderbunge*, Tamtéž LBU II, s. 148. Srov. slov vévody Viléma, viz „...*dorczu se obiral*

dostatečně silného protivníka Hynka Krušiny z Lichtenburka.³⁵ Na základě předem dojednaných podmínek bylo na obranu země proti východočeskému pánovi vymezeno 950 hřiven grošů, které vévoda Vilém složil do rukou minstrberského hejtmána Fridricha Stoše. Částku 300 uherských zlatých zastavil hejtmán městu Minstrberku a zemi. Další 400 zlatých bylo určeno na cestovní výdaje a 900 zlatých bylo vyhrazeno na vykoupení Vilémových služebníků, kteří byli přepadeni společně s novým knížetem a někteří z nich zajati na veřejné cestě směřující do Nisy nedaleko kladského hradu Karpenštejn.³⁶ Bližší příčiny tohoto uvěznění sice neznáme, můžeme se ale domnívat, že byly spojeny s Vilémovou snahou prosadit se v novém prostředí. Současně se zemští předáci zavázali, že půjčenou finanční hotovost, převedenou v zemský dluh, vrátí, pokud by Vilém z minstrberského knížectví jakýmkoliv způsobem natrvalo odešel.³⁷

Jedním z rozhodujících faktorů přímého nabytí nového majetku sehrála finanční otázka. Těživá peněžitá situace opavských vévodů však mohla neblaze ovlivnit získání Minstrberska, neboť bylo nutné vyřešit zástavu minstrberské země a zajistit prostředky pro střet s Hynkem Krušinou a jeho spojenci. Jak už poznamenal Dalibor Prix, v důsledku Václavovy neschopnosti pomoci svému bratrovi při získávání nového knížectví, musel Vilémovi nakonec poskytnout podporu ratibořský vévoda Mikuláš V.,³⁸ za což mu mělo být v budoucnu opláceno stejnou mincí ze strany představitelů minstrberského knížectví.³⁹ Nově nabyté slezské knížectví se pak odrazilo rovněž ve Vilémově tituluře.⁴⁰

Jarní období roku 1443 bylo v zeměpánově životě naplněno zásadními událostmi. Nejenže se Vilém Opavský stal novým minstrberským vévodou, ale téměř současně (tedy 8. dubna 1443) byl na sněmu v Lehnicí⁴¹ zvolen do čela nového slezského spolku. Jeho představitelé spojoval především úmysl potírat narušitele zemského míru.⁴² Kromě vratislavského biskupa Konráda IV. Olešnického a opavského vévody Viléma byli dalšími členy spolku Jindřich Hlohovský a Jan i Jindřich Lubáňský, dále města Vratislav, Svídnice, Lehnice, Středa a Javor. Jan Urban naznačil, že Vilém Opavský přistoupil ke slezskému spolku ještě předtím, než byl zvolen minstrberským vévodou.⁴³ V tomto pří-

czuworstehen czubeschutzce vnd czuworwesn alz das czemlich ist alz ofte vnd dicke...; AP Wr., fond: Rep. 135. Heinrichauer diploma, T. 78 745, sign. 388.

³⁵ Slezsko v dějinách českého státu I, s. 403. Stručně Rudolf ŽÁČEK, *Dějiny Slezska v datech*, Praha 2004, s. 109.

³⁶ „...dem woltüchtigen Fridrich Stoschen von Schiltberg czendehhalbhundert marg groschen [...] und dreyhundert roter Ungrischer gulden an bereitem gelde [...] und darzu fierhundert gulden verzeeret resende [...] vor seine diener newnhundert gulden vor die gefangene, die da gefangen simt gewest uff der strasse zu Neisse im lande uff dem Carpenstein, alss wir den irsten tag mit sein gnad hilden zur Neisse...“; LBU II, s. 148–149, č. 31.

³⁷ Srov. H. ERMISCH, *Mittel- und Niederschlesien während der königlosen Zeit*, s. 56.

³⁸ D. PRIX, *Vévoda Václav II. Opavský a Hlubčický*, s. 204.

³⁹ LBU II, s. 150.

⁴⁰ Viz příklad *Regesten zur Geschichte*, s. 250, č. 534.

⁴¹ Berthold KRONTHAL, *Leonard Asenheimer, ein schlesischer Feldhauptmann, 1442–1446*, ZVGAS 28, 1894, s. 241 se odvolává na nalezenou spolkovou listinu uloženou ve vratislavském archivu, avšak bez bližšího určení.

⁴² *Slezsko v dějinách českého státu I*, s. 370 a 403. Podle V. FILIP – K. BORCHARDT, *Schlesien, Georg von Podiebrad und die römische Kurie*, s. 37 se již od této chvíle nemusel vévoda Vilém angažovat ve veřejném prostoru jako „loupežník“. Zmínku o Vilémově přistoupení ke spolku nabízí také Piotr JUREK, *Śląskie pokoje krajowe. Studium historyczno-prawne*, Wrocław 1991, s. 34; Kazimierz ORZECZOWSKI, *Ogólnosląskie zgromadzenia stanowe*, Warszawa – Wrocław, 1979, s. 121; Felix RACHFAHL, *Die Organisation der Gesamtstaatsverwaltung Schlesiens vor dem dreissigjährigen Kriege*, Leipzig 1894, s. 93 a H. ERMISCH, *Mittel- und Niederschlesien während der königlosen Zeit*, s. 57.

⁴³ J. URBAN, *Lichtenburkové*, s. 306.

padě je však docela možné, že Vilémovo přijetí do slezského spolku mohlo proběhnout v době, kdy bylo o jeho knížecí volbě již de facto rozhodnuto. Tomu nasvědčuje Vilémova listina z 9. dubna⁴⁴ potvrzující minstrberským stavům jejich privilegia. Vilémovu ustanovení vrchním spolkovým hejtmánem mohlo také dopomoci neblahé počínání polního hejtmana Leonarda Assenheimerera. Tento pověřenec královny-vdovy Alžběty k potírání záští ve Slezsku⁴⁵ však proměnil své počínání v ryzi kořistění. Vilémovo jmenování se tak ukázalo jako sázka na správnou kartu.

Následující měsíce byly ve znamení několika vojenských kampaní. Společně deklarovaným zájmem byl od této chvíle boj proti narušitelům zemského pořádku ve Slezsku a dobytí obsazených a nebezpečných hradů („*ut Wratislavienses foedus fecerint cum Wilielmo Oppaviensium et Monsterbergensium Duce, cujus Auxilio multas arce a Latrunculis occupatas expugnarunt ac diruerunt*“).⁴⁶ Při bližším pohledu nás nepřekvapí, že pomoc směřovala v první řadě k vratislavskému biskupovi Konrádovi Olešnickému, respektive územím ve Slezsku podléhajícím jeho vládě. Společné kroky byly tedy v polovině června 1443 zacíleny na osobu Hynka Krušiny a jeho hrady, poskytující pevná zázemí pro loupeživé výpady do okolí. Téměř současně se podařilo dobýt 15. června hrad Karpenštejn, nacházející se na hranici mezi Kladskem a niským knížectvím,⁴⁷ a na druhý den hrádek Neuhaus (dnes Chałupki) u Pačkova, a to i přesto, že oba zmíněné hrady od sebe oddělují Rychlebské hory. Brzy poté byly obě pevnosti odevzdány do rukou biskupa Konráda Olešnického.⁴⁸ Vratislavský prelát zřejmě záhy postoupil hrad Neuhaus vévodovi Vilémovi s cílem vytvořit z něj opevněné místo pro boj s církevními nepřáteli. Minstrberský zeměpán si však hrad v držení dlouho neponechal a odprodal jej Fridrichu Stošovi,⁴⁹ který se podle hradu Neuhaus psal již 13. března 1446.⁵⁰ Jak se zdá, vše proběhlo za souhlasu vratislavského biskupa Konráda Olešnického.⁵¹

⁴⁴ AP Wr., fond: Rep. 135. *Heinrichauer diploma*, T. 78 745, sign. 388.

⁴⁵ Srov. Gunhild ROTH, *Leonard Assenheimer und Heinz Dompnig. Zwei „Historische Volkslieder“ aus Breslau im Vergleich*, in: *Lied im deutschen Mittelalter. Überlieferung, Typen, Gebrauch*. Chiemsee-Colloquium 1991, Hrsg. von C. Edwards, Tübingen 1996, s. 272–273.

⁴⁶ Obecně povědomí o pacifikaci „lapkovských center“ ve Slezsku se promítlo i do slezského humanistického dějepiscetví, viz Nicolai HENELII AB HENNEFELD, *Annales Silesiae Ab origine Gentis ad Obitum usque D. Imper. Rudolphi II.*, Silesiacarum rerum scriptores aliquot adhuc inediti, Tomus II, ed. Friedrich Wilhelm Sommersberg, Lipsiae 1730, s. 325; Heinrich RAETEL, *Neue Cronica Des Hertzogthumbs Ober- vnd Nieder-Schlesien. Warhafft vnd gruentliche beschreibung aus Goettlicher Schrifft, heidnichen vnd Andin Alten vnd newen Historien [...] beschreiben Durch D. Ioachimum Cureum etc.*, Leipzig 1601, s. 147 a opakovaně Jacob SCHICKFUSS, *New vermehrete Schlesische Chronica vnnnd Landes Beschreibung [...] biß an das 1619 Jahr, da sich dero Oesterreichischen Wienerischen Linien Regierung gantz endet Mit setr vielen Nothwendigen Sachen vermehret und gebessert*, Leipzig 1625, s. 109.

⁴⁷ K vývoji hradu Karpenštejnu blíže František MUSIL, *Počátky města Lądeku-Zdrój a hradu Karpensteina (Karpień)*, *Kladský Sborník* 7, 2006, s. 7–16, po jeho dobytí byl hrad zbořen a už neobnoven.

⁴⁸ *Gesta diversa transactis temporibus facta in Silesia et alibi. Geschichtschreiber Schlesiens des XV. Jahrhunderts*, *Scriptores rerum Silasiacarum* (dále jen SRS), Tomus XII, ed. Franz WACHTER, Breslau 1883, s. 57. Srov. *Jahrbücher der Stadt Breslau von Nikolaus Pol*, Bd. I, s. 195. *Excerpta ex Nicol. Henelii ab Hennenfeld chronico Ducatus Monsterbergensis et territorii Francosteinensis, ipsius Autoris Manuscripto*, Silesiacarum rerum scriptores, aliquot adhuc inediti accedunt, Tomus I, s. 180. S. B. KLOSE, *Von Breslau*, Bd. II, s. 454.

⁴⁹ E. WÓLKIEWICZ, *Biskup, zamek i szlachta. Stoszowie w służbie biskupów wrocławskich*, s. 197–198.

⁵⁰ Srovnání viz AP Wr., fond: Akta miasta Wrocławia. *Des Bñndes Buch (1444–1449)*, fol. 10.

⁵¹ LBU II., s. 277–278, č. 73. Nabytí hradu Neuhaus prostřednictvím opavsko-minstrberského vévody Viléma si nechal Fridrich Stoš potvrdit v budoucnu (22. 12. 1461) i ze strany vratislavského biskupa Jošta.

Jak již bylo naznačeno výše, existoval zpočátku mezi Vilémem a Fridrichem Stošem přátelský vztah, motivovaný vzájemnou pomocí v bojích s Hynkem Krušinou z Lichtenburka. Oboustranně výhodné spojenectví se však přetavilo v táhlé spory („*alle fhed vnd fintschaft czwisschin en*“), jež byly řešeny i prostřednictvím slezského spolku.⁵² Dlouhodobější mocenské spory mezi oběma muži nakonec vyústily v Stošovo sesazení z hejtmanského úřadu. Na jeho místě registrujeme od poloviny 40. let nejprve Sigfrieda Wadwitze⁵³ – pozdějšího hejtmana na Otmuchově,⁵⁴ a po něm Heinze Slawniga, příslušníka minstrberské nobility, jenž mohl být hejtmanem nejpozději od poloviny roku 1446.⁵⁵ Lze tak předpokládat, že k Fridrichovu odvolání mohlo dojít někdy v průběhu druhé půle roku 1444, a to nejen v kontextu Vilémova sblížení s Hynkem Krušinou, ale také v postavení vůči vratislavské kapitule.⁵⁶ Nevíme však, kdy přesně se zeměpán rozhodl k tomuto kroku.

Vraťme se ale k událostem, jež ve Slezsku začaly nabírat rychlý spád. Úspěšná vojenská tažení pokračovala i v červenci roku 1443 a zaměřena byla tentokrát do okolí Střelína a samotného Minstrberku. Během velmi krátké doby se podařilo opavsko-minstrberskému vévodovi a jeho spojencům dobýt hrady Warkocz a Jagielnicu u Střelína, následně i Cieplowody u Minstrberku,⁵⁷ jehož držitelem byl Gotsche Schoff.⁵⁸ Na počátku srpna padl po delším obléhání hrad Rummelsberg (opět u Střelína),⁵⁹ zbudovaný šlechtickým rodem Czirnů ke konci 30. let 15. věku se souhlasem vévodkyně Alžběty Lehnické.⁶⁰ Odolávat tlaku spojených vojsk se podle letopisce dařilo jejich obráncům, jmenovitě Diprantu Reibnitzovi i Heinzi Peterswalde, ustanoveným z pověření Opitze von Czirnaw, po dobu dvou týdnů.⁶¹

⁵² AP Wr., fond: Akta miasta Wrocławia. *Des Bñndes Buch (1444–1449)*, fol. 10–10v a 15v–16. Srovnání viz rozhodnutí vratislavských radních o rozsouzení sporu mezi Vilémem a Fridrichem před slezským spolkem, přepis v níské městské knize, AP Opole, fond: Akta miasta Nysy. *Liber Actorum Civitatis Nisse inceptus die vrbani sub anno domi MCCCCXXXII*, sign. 584, fol. 119a. Krátké srov. také Jakub MAMULA, *Obrana zemského míru ve Slezsku v období interregna. Příspěvek k poznání problematiky obranných mechanismů v zemích Koruny české*, Slezský sborník 109, 2011, s. 181.

⁵³ „*Czeifred Wadwicz vnsir hauptman*“ podle listiny ze dne 11. dubna 1445, vydané v Minstrberku, potvrzující převod majetku, AP Wr., fond: Rep. 88. *Klasztor Cystersów w Kamieñcu Ząbkowickim 1210–1742*, T. 37 516, sign. 262 (218).

⁵⁴ *Die Inventare der nichtstaatlichen Archive Schlesiens Neisse. I. Stadt Neisse*, CDS XXXVI, ed. Erich GRABER, Breslau 1933, s. 48, č. 199.

⁵⁵ Viz AP Wr., fond: Rep.132a. *Depozyt miasta Grodkova*, T. 65 324, sign. 67. Srov. *Regesty listin uložených v Horním Slezsku. Regesty dokumentów przechowywanych na Górnym Śląsku*. Sv. II, s. 218, č. 583.

⁵⁶ O Vilémově spolupráci s Hynkem Krušinou a o zeměpánově vztahu k vratislavské kapitule podrobněji níže.

⁵⁷ Letopisec Zikmund Rosic zasadil všechny tyto události ke dni 22. července, viz SRS XII, s. 57. Srov. J. MAMULA, *Obrana zemského míru*, s. 173. Jan ŽULAWINSKI, *Walki na Śląsku w II połowie XV wieku*, in: *Wybrane problemy historii militarnej Śląska X–XXw.*, Wrocław 1992, s. 64.

⁵⁸ H. ERMISCH, *Mittel- und Niederschlesien während der königlosen Zeit*, s. 61.

⁵⁹ Nowé Mateusz GOLIŃSKI, *Dzieje Zamku na Gromniku*, in: *Gromnik. Z dziejów zasiedlenia i zagospodarowania szczytu*, ed. K. Jaworski – A. Pankiewicz, Wrocław 2007, s. 16.

⁶⁰ Krátce J. MAMULA, *Hejtmanský úřad v mocenském poli lehnického knížectví*, in: L. Bobková – M. Čapksý – I. Korbelářová a kol., *Hejtmanská správa ve vedlejších zemích Koruny české*, s. 120.

⁶¹ Vlastní pohled na celou událost, s důrazem na úlohu měst Vratislavi, Namyslova a Slezské Středy, přináší namyslovský analista: „*Rovispergk jenset Streln an dem gebirge legende von dyprandt reybenitz, heyntz peterswaldn vnnnd andern Eren helffen besetzt do von sy gerawbet vn d y lewthe beschediget habn Dorwmb dy stete Breslaw Namislaw newmargkt ic do vor gezevgn das gewonen vn ingenome habn*“, viz AP Wr., fond: Zbiór rękopisów archiwalnych, Rep. 135. *Annales Ioannis Frobenii ab anno 1347*, sign. 679, T. 79 136, fol. 29.

Proti slezskému spolku se však velmi rychle zformovala silná opozice.⁶² V rámci odvety se na začátku srpna 1443 podařilo Lichtenburkovi ve spojení s Konrádem VII. Bílým Olešnickým, bratry Czirny, Heinzem Peterswalde a s oddílem vedeným Janem Koldou ze Žampachu obsadit v nízkém knížectví biskupský hrad Otmuchov.⁶³ Budeme-li důvěřovat údajům ze první čtvrtiny 17. věku, které nabídl vratislavský děkan u kostela sv. Magdalény Mikuláš Pol, vyvíjela se situace následovně. Vévoda Vilém se ihned poté, co se o celé nepříjemné záležitosti dověděl, vypravil se svými společníky směrem k obsazenému hradu, který následně oblehl. Nedostačující množství prostředků a snad i mužů ve zbrani mu zřejmě zabránilo okamžitě zahájit přímý útok. Proto odtáhl k Nise, kde měl očekávat příchod některých dalších slezských knížat. Společně poté měli vytáhnout zpět k Otmuchovu, který oblehli.⁶⁴ Přítomnost knížete Viléma Opavského i jeho družiny před Otmuchovem („*gescheen vor Ottmochaw*“) na začátku měsíce srpna dokazuje listina vydaná 10. srpna v Minstrberku, jež potvrdila (zlistinila) dřívější prodej zboží Aldemansdorf Fridrichu Stošovi, k němuž došlo právě před otmuchovskou pevností.⁶⁵

K naznačené koordinaci kroků mezi hornoslezskými knížaty pak skutečně došlo. Důkaz nám podává opět listina, tentokrát společný dokument Viléma Opavsko-Minstrberského, Václava II. Opavského, Mikuláše Ratibořského, Přemka Těšínského a Jindřicha Hlohovského z 27/29. srpna 1443 vydaný v Grotkově při jejich společném vojenském tažení k obsazenému Otmuchovu. V uvedeném listu si slezská knížata stěžovala u představitelů basilejského koncilu na počínání vratislavského kanovníka Mikuláše Gramise, jež prostřednictvím bratrů Czirnů, Opitze a Haina, opověděl vratislavskému biskupovi.⁶⁶ Vyhlášení nepřátelství církevním představitelům ze strany „kacířských nepřátel“ mělo za následek pustošení Slezska a obsazení biskupského hradu v nízkém knížectví. Slezští vévodové však byli připraveni získat dobytou pevnost nazpět.⁶⁷

Zprávy o obléhání hradu nabízí také Zikmund Rosic: „...*et in die sancte Marie Magdalene anno 1443 Wratislavienses exiverunt ad circumvallandum castrum Robisberg [...] In die sancti Dominici datum fuit castrum Robisberg alias Rohnberg, eodem fuerunt pulsate omnes campane in Wratislavia*“, viz SRS XII, s. 57.

⁶² Blíže J. URBAN, *Lichtenburkové*, s. 307.

⁶³ Obsazení Otmuchova viz SRS XII, s. 57. Srovnání nabízí také list vratislavských radních z 24. října 1443 „*von der teydinge wegin, die vor Othmuchow gescheen vnd begriffen ist wurden*“ viz *Urkunden-Buch der Stadt Liegnitz und ihres Weichbildes bis zum Jahre 1455*, ed. Friedrich Wilhelm SCHIRRMACHER, Liegnitz 1866, s. 411–412, č. 688. Olešnický vévoda Konrád VII. Bílý vystupoval otevřeně proti svému bratrovi vratislavskému biskupovi Konrádovi a vyvolával ve Slezsku časté nepokoje. Spory mezi olešnickými knížaty vedly nakonec v roce 1444 ze strany vratislavského biskupa k měsíčnímu věznění Konráda Bílého, viz *Slezsko v dějinách českého státu I*, s. 408.

⁶⁴ Tolik o události *Jahrbücher der Stadt Breslau von Nikolaus Pol*, Bd. I, s. 195.

⁶⁵ *Silesiacarum rerum Scriptores aliquot adhuc inediti, Tomus I*, s. 1014, č. 134: Vilémova družina ve složení „*die Erbarñ Woltuchtigen Diprant Reibnicz, Seifrid von der Langenbrücke, Heinze Reibnicz, Girsik Rabinke, Wenczlaw von Vladen, Heinze Runge und Thomas unser Schreiber*“. Za věrné služby potvrdil vévoda Vilém Heinzi Rungemu a jeho ženě Alžbětě 6. února 1447 jejich práva na dvoře v Minstrberku, viz „*Unser lieber getrewer Heinze Runge [...] über seinen Hoff, Haus und Garten in der alten BadeGassen an der Mauer...*“, *Silesiacarum rerum Scriptores aliquot adhuc inediti, Tomus I*, s. 769.

⁶⁶ Rozpory mezi vratislavským biskupem a kapitulou vznikly na základě otázek okolo konciliarismu. Konflikt mezi vratislavským prelátem a Mikulášem Gramisem pak vypukl na pozadí výběru odpustků ve vratislavské diecézi, jejichž část si však posledně jmenovaný nechal pro sebe, M. CZAPLINSKI a kol., *Historia Śląska*, s. 97. Blíže k celému konfliktu viz S. B. KLOSE, *Von Breslau, Dokumentirte Geschichte und Beschreibung. In Briefen. Band II, Theil II*, Breslau 1781, s. 109–150.

⁶⁷ *Acta Nicolai Gramis*, CDS XV, ed. Walter ALTMANN, Breslau 1890, s. 240–241, č. 173: „...*tempore medio supra dicti inimici Othmuchaw insigne castrum ecclesie Wratislaviensis tradimento subintrarunt...*, pro cuius

K otevřenému vojenskému střetnutí mezi spojenými slezskými knížaty a uzurpátory otmuchovského hradu snad ani nedošlo. Příznačné bylo jen množstvím výdajů, které byly při této kampani vynaloženy („*multa consumserunt et nihil profecerunt*“).⁶⁸ Hrad tak zůstal v moci Hynka Krušiny z Lichtenburka.

Celou událost bychom mohli současně vnímat jako projev akceschopnosti uskupení hornoslezských knížat,⁶⁹ jehož byl Vilém Opavský členem nejpozději od počátku čtyřicátých let. Přestože písemných dokladů nemáme mnoho, existenci knížecího spolku dokazuje list Bolka V. Opolského, titulujícího se „*heuptman der fursten yn der Slesia*“. Opolský vévoda v něm podal vratislavské městské radě zprávu o tom, jak se v srpnu roku 1440 sešla v Ratiboři hornoslezská knížata.⁷⁰ Z dochovaných zpráv se ještě, mimo jiné, dovídáme o pozdějším sjezdu slezských vévodů, bohužel blíže nedatovaném, konaném v Bohumině z účasti Konráda Kozelského, Václava Ratibořského a dalších knížat.⁷¹

Můžeme tedy říci, že celá událost skončila prozatím pro vratislavského biskupa nezdařem.⁷² Vyřešením patové situace byl nakonec zmocněn Vilém Opavsko-Minstrberský. Dne 21. prosince 1443 pověřil vratislavský děkan a správce církevní země Mikuláš Stock jménem kapituly opavského knížete smírčím jednáním ve sporu mezi biskupstvím a Hynkem Krušinou z Lichtenburka.⁷³ Nedodržení sjednaného příměří mělo být pokutováno dvěma tisíci kopami českých grošů. Ručiteli za Mikuláše Stocka, respektive za kapitulní stranu, byli manové niské a grotkovské země a purkmistr a radní města Pačkova. Případná splátka za nedodržení míru měla být složena do rukou vévody Viléma, a to ve dvou termínech a po 1000 kopách, a položena buďto v Opavě anebo v Minstrberku.⁷⁴

Vévoda Vilém zaujímal ve spolku významné postavení. Svědčí o tom záležitost z podzimu roku 1443. Ke konci listopadu se obrátil olešnický vévoda Konrád VII. Bílý k představitelům slezského spolku, jmenovitě k vratislavskému biskupu Konrádovi

circumvallati exercitu et gentibus armorum omnibus fatigamur recuperacione.“ Srov. *Regesten zur Geschichte*, s. 250–251, č. 535 a S. B. KLOSE, *Von Breslau*, Bd. II, Th. II, s. 125–126. O společném postupu slezských vévodů se zmiňuje rovněž G. BIERMANN, *Geschichte der Herzogthümer Troppau und Jägerndorf*, s. 204 a F. KOPETZKY, *Zur Geschichte und Genealogie*, s. 56.

⁶⁸ SRS XII, s. 57. Srov. D. PRIX, *Vévoda Václav II. Opavský a Hlubčický*, s. 204. Noticku o neúspěchu a zrušení celého tažení bez bližších souvislostí připojil již S. B. KLOSE, *Von Breslau*, Bd. II, s. 455.

⁶⁹ O uskupení, bohužel blíže nejmenovaných slezských knížat („*illustres principes amici carissimi*“), se zmiňuje i listina polského krále Vladislava III. z 8. března 1440, viz *Codex epistolaris saeculi decimi quinti (1382–1445)*, Tomus II, ed. Anatolii LEWICKI, Kraków 1891, s. 412, č. 270.

⁷⁰ Konkrétně se jednalo o vévody „...*Bnhard vnd Niclas von denselben gnad gotis hrn zu Oppul, Weclaw, Wilhelm vnd Amosst auch vo denselbn gnad got czu Tropp et Niclas vn Weclaw hczgin czu Troppaw vnd czu Raf^{er} ec Conrad Canthn, hczug czur Cozil...*“, viz AP Wr., fond: Akta miasta Wroclawia. Dokumenty 1433–1444, T. 52 126, sign. 2524. Srov. *Slezsko v dějinách českého státu I*, s. 370.

⁷¹ Podle listu polského krále Kazimíra, viz *Codex epistolaris saeculi decimi quinti (1382–1501)*, Tomus III, ed. Anatolii LEWICKI, Kraków 1894, s. 589, č. 84.

⁷² S prosbou o pomoc se na slezská knížata obrátil vratislavský biskup, o čemž vypovídá jeho list ze dne 22. února 1444, viz SRS XII, s. 57, pozn. č. 13: „*als uns und unszer kirchen slos Otthmchow entworden und dirstegen was, reten wir in eygener person zu den obirsten fursten unsern lieben ohem mit den wir im bunde sind umb hulfe vor Otthmchow.*“

⁷³ *Regesten zur Geschichte*, s. 251, č. 538.

⁷⁴ S. B. KLOSE, *Von Breslau*, Bd. II, s. 476 však zasadil celou událost až ke konci roku 1444. K tomuto datu se přiklonil i H. ERMISCH, *Mittel- und Niederschlesient während der königlosen Zeit*, s. 304–305, díky tomu si ale nedokázal poradit s problémem, kdy přesně vévoda Vilém stanul po boku zemských škůdců během výpravy ke konci roku 1444, podrobněji o této události viz níže.

a vévodovi Vilému Opavskému, coby spolkovému hejtmanu, aby jednou provždy vyřešili spory mezi ním a oderskou metropolí ohledně jeho nároků na platy, které mu nechal zapsat Zikmund Lucemburský a po něm i Albrecht Habsburský.⁷⁵ V tomto případě by se mohlo jednat o odraz dlouhodobých rozporů mezi olešnickými Piastovci a Vratislaví v nárocích na vybírání cel ve vsích Psí Pole a Psáry (v těsném sousedství města), jež náležely od 20. let 15. věku olešnickým knížatům.⁷⁶ V červenci 1442 padlo dokonce Psí Pole za oběť kořistnickému výpadu Leonarda Assenheimerera,⁷⁷ přičemž stížnost na utrpěné škody a svůj oprávněný nárok na výše zmíněné platy podal Konrád VII. Bílý u vratislavské městské rady na počátku listopadu 1442.⁷⁸

Posledním pokusem zvrátit běh nepříznivých událostí, spojených hlavně s okupovaným Otmuchovem, v prospěch strany vratislavského biskupa se stalo v době okolo Vánoce 1443 společné obléhání Frankenštejnu, který se v této době stále ještě nacházel v rukou východočeského pána Hynka Krušiny z Lichtenburka. Této anabáze se měli zúčastnit kromě vratislavského biskupa Konráda i někteří další slezští vévodové a slezská města. Pisatelé o této události však konkrétní jména neuvedli.⁷⁹ Otázkou tedy zůstává, jestli se neúspěšného pokusu dobýt Frankenštejn zúčastnil rovněž vévoda Vilém Opavsko-Minstrberský.⁸⁰ Více méně se ale zdá, že celý tento podnik měl jen epizodní charakter.

Opavsko-minstrberský zeměpán se totiž nacházel 27. prosince 1443 v Opavě, kde mohl pobývat již během vánočních svátků a odkud dokonce výše zmíněného data deklaroval, že nebude bránit Hynku Krušinovi v jeho požadavcích na výkupné za obsazený Otmuchov.⁸¹ Podobným způsobem se o pár dní později (29. prosince) vyjádřila ta-

⁷⁵ „Dem Erwürdigen yn got vatir vnd hm herzog Conrade Bisschoffe czu Breslow, dem hochgebornnen fursten vnd hm herzog Wilhelm hauptman vnd hm czu Troppaw ec vnd allin vnd iczlichen Ritterschafften manschafften vnd Steten des Bwndes [...] das sy vns die kunigliche Renten vnd Czinsse vns von vnsn gnadigsten hm kaiser Sigmud vorschreiben vnd von kunig Albrecht beide czeligis gedechtnis bestetiget [...] Betin wir euch mit fleisse vnd iczlichen besunder so sy mit euch ym bwnde sind...“, viz AP Wr., fond: Akta miasta Wrocławia. Dokumenty 1433–1444, T. 52 512, sign. 2899. Krátké srovnání viz *Regesten zur Geschichte*, s. 251, č. 357.

⁷⁶ *Slezsko v dějinách českého státu I*, s. 359–360. Wojciech MROZOWICZ – Przemysław WISZEWSKI, *Olešnica od czasów najdawniejszych po współczesność*, Wrocław 2006, s. 57.

⁷⁷ AP Wr., fond: Zbiór rękopisów archiwalnych, Rep. 135. *Breslauer Stadtbuch (807–1737)*, T. 78 834, fol. 19–20: „1442 24th July Plünderte Leonhardt Asenheimber den Hundtsfeld, verderbete viel dörffer im ölsnischen fürstenthumb, gügigste hertzog Conradum zur ölsnen trieb viel vieh gen Auris.“

⁷⁸ AP Wr., fond: Akta miasta Wrocławia. Dokumenty 1433–1444, T. 52 449, sign. 2836.

⁷⁹ *Staré letopisy české z Vratislavského rukopisu*, ed. František ŠIMEK, Praha 1937, s. 99. Dále také viz *Excerpta ex Nicol. Henelii ab Hennenfeld chronico Ducatus Monsterbergensis et territorii Francosteinensis, ipsius Autoris Manuscripto*, Silesiacarum rerum scriptores, aliquot adhuc inediti accedunt, Tomus I, s. 180; *Jahrbücher der Stadt Breslau von Nicolaus Pol*, Bd. I, s. 196.

⁸⁰ Srovnání viz Pavel SEDLÁČEK, *Vztahy mezi Kladskem a Frankenštejnem ve 14. a 15. století*, Kladský Sborník 2, 1998, s. 119. J. URBAN, *Lichtenburkové*, s. 308 připustil přítomnost vévody Viléma při pokusu dobýt Frankenštejn.

⁸¹ Na tomto místě je třeba také upozornit na skutečnost, že se vévoda Vilém, coby vydavatel listiny, označil za hejtmana landfrýdu, nikoli spolku, jako tomu bylo v jiných případech. Svou titulaturou se mohl opavský zeměpán odkazovat na slezský landfrýd z roku 1435 a zároveň tak hájit své vystupování v rámci celého Slezska, a ne pouze v hranicích vymezených spolkem. Za upozornění na tento problém patří vřelé díky Martinovi Čapskému. (sic) „Wir wilhelm von gotis gnaden hezog vnd hre zu Troppaw vnd hauptman der landffrid in der Slesien [...] konrad bischoff czu Breslaw vnsr hre vnd lieber ohem mit dem edeln hn hinken Crussina von lichtbg vff Glaz gessen eine Richtunge von wegen des haws othum gehabt hat [...] den genan hn heinken Crussin nach die sein vnd die vnsn genan hn vnd ohem hn Conrad Bischoffs brieffe vnd sigel mit hn Crussens gutem willin inhabn

ké města Vratislav, Svídnice, Lehnice a Nisa.⁸² K definitivnímu vyřešení situace pak došlo o necelé dva měsíce později. Vratislavskému biskupovi Konrádovi nakonec nezbylo nic jiného, než přistoupit na podmínky a 21. února 1444 za navrácení obsazeného otmuchovského hradu vyplatit částku 2 000 zlatých.⁸³

Jak jsme si mohli povšimnout výše, vévoda Vilém vystupoval nejen z pozice velitele spolkového vojska, ale také v roli zvoleného smírčího soudce. Ať už se jednalo o vyřešení dlouhodobějších sporů mezi vratislavskou kapitulou a Hynkem Krušinou anebo vratislavskou městskou radou a olešnickým vévodou Konrádem Bílým.⁸⁴

K definitivnímu vyřešení otázky týkající se častolovického dědictví ve Slezsku ovšem i nadále chyběl ještě jeden pomyslný krůček. Vilém Opavský sice uhájil pro sebe minstrberské knížectví, Hynek Krušina z Lichtenburka však držel stále ve svých rukou Kladsko a Frankenštejnsko. Tolik očekávaný klid neměl dlouhého trvání. V průběhu roku 1444 došlo k několika zásadním událostem, které vyústily v přeskupení sil ve Slezsku. Opavský kníže Vilém opustil bezprostřední společnost vratislavského biskupa,⁸⁵ když ke konci roku 1443 uzavřel s Hynkem Krušinou příměří, respektive když přislíbil, že mu nebude stát v cestě v jeho požadavcích na výkupné za obsazený Otmuchov. Obdobně postupovala i slezská města. Vratislav, Svídnice, Namyslov a Sředa vyhlásily dne 10. dubna 1444 v obsazeném Břehu⁸⁶ příměří s bývalými odpůrci a zemskými škůdci, zastoupenými jmenovitě Hynkem Krušinou, bratry Czirny, Gotschem a Hanušem Schoffý a městy Kladskem i Frankenštejnem.⁸⁷ Prostřednictvím vévody Jindřicha IX. Hlohovského pak byla dubnová dohoda o klidu zbrani dodatečně zpečetěna v létě roku 1444 v Kožichově.⁸⁸

Středobodem svárů však i nadále zůstávalo vratislavské biskupství. Jeho vnitřní poměry byly určovány rostoucí zadlužeností biskupa Konráda Olešnického a rozpory mezi ním a tamní kapitulou. Ty nakonec vyústily v nucenou rezignaci vratislavského preláta dne 11. srpna 1444.⁸⁹ Dočasně uvolněný biskupský stolec přešel do rukou kapituly, která se musela vyrovnávat nejen se zbylými Konrádovými pohledávkami,⁹⁰ ale také s pokračujícími válečnými kampaněmi, namířenými proti církevním statkům. Je více než

vnd domete manen worden nach es brives lawt nicht czuhindn...“, viz AP Wr, fond: Akta miasta Wrocławia. Dokumenty 1433–1444, T. 52 616, sign. 2995. Srov. *Regesten zur Geschichte*, s. 252, č. 540.

⁸² *Geschichtsquellen der Grafschatz Glatz*. Urkunden und Regesten zur Geschichte der Graffschaft Glatz von 1401 bis 1500, Band II, ed. Franz VOLKMER – Wilhelm HOHAUS, Habelschwerdt 1888, s. 209.

⁸³ Viz „*episcopus rehabuit castrum suum Otmuchau depositis duobus millibus florenorum vel citra fraudatoribus Henrico Peterswalde et Kruschna et complicitibus suis*“, SRS XII, s. 58. Srovnání W. MROZOWICZ – P. WISZEWSKI, *Olešnica*, s. 58.

⁸⁴ O uzavření smlouvy s jejich blízkými spojenci a představiteli bojových družin, viz S. B. KLOSE, *Von Breslau*, Bd. II, s. 476–477.

⁸⁵ Srov. *Slezsko v dějinách českého státu I*, s. 403.

⁸⁶ K obsazení města došlo ze strany Hynka Krušiny a Jana Zvolského a jejich bojových družin během nočního přepadení 20. března, viz SRS XII, s. 58; *Annales Glogovienses bis z. J. 1493*, SRS X, ed. Hermann MARKGRAF, Breslau 1888, s. 18; *Jahrbücher der Stadt Breslau von Nikolaus Pol*, Bd. I, s. 196.

⁸⁷ AP Wr, fond: Akta miasta Wrocławia. Dokumenty 1433–1444, T. 52 546, sign. 2929.

⁸⁸ *Geschichtsquellen der Grafschatz Glatz*, Bd. II, s. 210.

⁸⁹ Blíže Józef MANDZIUK, *Historia Kościoła katolickiego na Śląsku*, Tom. I, cz. 3 (1417–1520), Warszawa 2005, s. 103 a 106.

⁹⁰ Wincenty URBAN, *Studia nad dziejami wrocławskiej diecezji w pierwszej połowie XV wieku*, Wrocław 1959, s. 176–179.

zřejmé, že společná pacifikace zemských škůdců stála doposud nemalé prostředky. Jako příklad může posloužit jednání mezi městy Nisou a Vratislaví o vyjasnění podílu údajně stále nesplacené částky 300 zlatých Vilémovi Opavskému, jež pocházela z blíže nejasné, ale bezesporu spolkové činnosti.⁹¹

Doklady o poměrně svižném střídání stran a neutuchajících bojích v tomto období ve Slezsku nabídlý události, které se odehrály ke konci roku 1444. Na prvním místě se opavskému zeměpánovi podařilo vyjednat definitivní rezignaci Krušinových nároků na Minstrbersko.⁹² Navíc o jistém „sblížení“ dvou bývalých nepřátel v bojích o tzv. častolovické dědictví svědčila jejich společná kořistnická výprava zacílená tentokráte na církevní majetky vratislavského kostela. Bývalý církevní spojenec a spolkový hejtman Vilém Opavsko-Minstrberský se nyní ocitl v prostředí svých dřívějších protivníků. Nejednalo se jen o výše zmíněného východočeského pána, ale také o šlechtice Opitez von Czirnaw, Jiříka Stoše z Albrechtic a Heřmana Zettritze,⁹³ kteří 22. prosince 1444 společně vyplnili v březském a grotkovském vikpildu několik církevních vesnic a statků a zároveň obsadili Grotkov a Hlucholazy.⁹⁴ Takovému „nečestnému jednání, vedoucímu až ke ztrátě osobní cti“, se samozřejmě dostalo ze strany představitelů církevního stavu příkrého odsouzení.⁹⁵ Naproti tomu kronikář Mikuláš Henel celou událost vylíčil především jako útok směřující proti vratislavské kapitule („*Guilielmus interea Dux Oppaviensis, Capituli hostis factus*“),⁹⁶ jejíž duchovní ze strachu ze svých odpůrců a při samotném úprku z Tumského ostrova zanechali vše na místě a hledali v předvečer o svátku Tří králů útočiště za branami města Vratislavi.⁹⁷ Hlohovské analý pak celou událost ještě rozšířily o střetnutí před městem Nisou a v celé záležitosti spatřovaly důsledek Konrádovy abdikace.⁹⁸

Na počátku roku 1445 se pohyboval vévoda Vilém stále ještě na Minstrbersku, o čem vypovídá jeho list zaslaný vratislavské radě 3. ledna. Z jeho obsahu vyplývá Vilémova urgence o propuštění jeho (myšleno minstrberských) měšťanů z vratislavského vězení a navrácení jim zabaveného nákladu chmele.⁹⁹ Tato krátká zpráva tak nepřímou podhali-

⁹¹ „*vmb drei hundert goldin die man em noch phlichtig ... von landfreds wegen*“, viz AP Wr, fond: Akta miasta Wrocławia. Dokumenty 1433–1444, T. 52 559, sign. 2939^b.

⁹² Blíže J. URBAN, *Lichtenburkové*, s. 312.

⁹³ Ke složení bojových družin krátké srovnání také Przemysł STANKO, *Najemnicy z terenu Królestwa Czech w okresie wojny trzynastoletniej (Przyczynek do identyfikacji, pochodzenia i karier wybranych żołdaków)*, in: *Polacy w Czechach, Czeši w Polsce, X–XVIII wiek*, red. H. Gmíterka a W. Iwańczak, Lublin 2004, s. 80.

⁹⁴ SRS XII, s. 59: „*dux Wilhelmus, Opez Czirna, Jersich Stosch cum complicitibus eorum invaserunt bona ecclesie Wratislaviensis sine causa et spoliantes multas villas...*“, SRS X, s. 19: „*...contra ecclesiam Wratislaviensem, scilicet dux Wilhelmus de Troppen, Crusch et Opitz Czirnaw...*“. S. B. KLOSE, *Von Breslau*, Bd. II, s. 474–475. O vyplnění okolí Břehu krátce také *Urkunden der Stadt Brieg, urkundliche und chronikalische Nachrichten über die Stadt Brieg, die dortige Klöster, die Stadt- und Stiftungsgüter bis zum Jahre 1550*, CDS IX, ed. Colmar GRÜNHAGEN, Breslau 1870, s. 130, č. 916, zde je událost datována ke dni 24. 12. 1445!

⁹⁵ Tak se kupř. vyjádřil vratislavský děkan Mikuláš Pol, viz *Jahrbücher der Stadt Breslau von Nikolaus Pol*, Bd. I, s. 197.

⁹⁶ N. HENELII AB HENNEFELD, *Annales Silesiae*, s. 327.

⁹⁷ „*...deßwegen sie eine gemeine Flucht aus Furcht der umstreichenden Feinde vom Thum in die Stadt Breßlaw genommen, und das Läuten und Singen unterlassen*“, viz *Excerpta ex Nicol. Henelii ab Hennenfeld Chronico Ducatus Monstbergensis et territorii Francosteinensis*, s. 180 a znovu TÝŽ, *Silesiographia renovata, necessariis scholiis, observationibus et indice avcta*, Wratislaviae et Lipsiae 1704, s. 787–788.

⁹⁸ „*et ex eo dominus Conradus resignavit episcopatum Wratislaviensem*“, viz SRS X, s. 19.

⁹⁹ AP Wr, fond: Akta miasta Wrocławia. Dokumenty 1445–1456, T. 52 652, sign. 3001.

la změnu postoje představitelů města Vratislavi vůči dřívějšímu spojení a můžeme předpokládat, že samotné zadržení minstrberských měšťanů proběhlo ve spojitosti s nedávnými událostmi.

Za útok na církevní majetek si všichni účastníci tažení (jmenovitě „*Wilhelmum, ducem Oppauiensem et in Monsterberg, Herman Czeteras, Opicz Czirnaw, Jurszig Stosche, Mikulaj de Bladen, Jungeheincze Petirswalde et Seyfrid Wadewicz et aliis eorum complices, fautores, consiliarios, receptores et auxiliaiores...*“) „vysloužili“ od duchovních představitelů uvalení církevní klatby, jež padla 25. března 1445 nejen na jejich hlavy, ale zároveň i na místa s nimi úzce spojená, tedy na Minstrberk, Frankenštejn, Sobotku a Fürstenstein.¹⁰⁰

Jak již bylo naznačeno výše, všechna dosavadní záští stála zúčastněné strany nemalé výdaje. Vratislavskou kapitolu tížily nejen pohledávky z minulých dob, ale část svých ročních platů byla kapitula nucena dále odprodávat v důsledku nedávných válečných událostí.¹⁰¹ Například na pokrytí škod, způsobených napadením Grotkova a Hlucholaz Vilémem Opavsko-Minstrberským a jeho spojenci („*als denn Herczog Wilhelm von Troppaw mit seinen helffern grotkaw vnd Czogenhals obirfallen vnd die besaczet hatte*“), prodali 27. března 1445 probošt Petr Novák a arciděkan Otto Bies vratislavskému měšťanovi Matěji Lenkenovi za 300 hriven grošů českých plat 30 měřic obilí z celkového výnosu ze vsi Svata Kateřina.¹⁰²

Březnový interdikl upěl nad vévodou Vilémem a ostatní nobilitou až do léta 1445, než proběhla několikerá jednání směřující k ukončení vzájemných konfliktů. Vyřešení takřka patové situace se měl ujmout již dříve osvědčený vévoda Jindřich IX. Hlohovský a rada města Vratislavi. Vzešla ujednání o dodržování míru se dotýkala všech kanovníků a prelátů, manů a měst vratislavského biskupství na straně jedné a na straně druhé knížete Viléma Opavského a jeho blízkých spojenců.¹⁰³ Vzájemné úmluvy byly ve Vratislavi zlistiněny 8. července 1445 v několika exemplářích. Listinu, deklarující dohodu o smíru uzavřenou s nepřáteli, vydal nejprve jménem všech duchovních děkan a správce vratislavského biskupství Mikuláš Stock.¹⁰⁴ Na opačné straně Václav z Vladěňina,¹⁰⁵ opavský

¹⁰⁰ Přepis celého interdiktů viz Johann HEYNE, *Dokumentirte Geschichte des Bisthums und Hochstiftes Breslau*, Bd. III, Breslau 1868, s. 84–88. Další srovnání S. B. KLOSE, *Von Breslau*, Bd. II, s. 474–475; J. URBAN, *Lichtenburkové*, s. 311; F. HARTMANN, *Geschichte der Stadt Münsterberg*, s. 89 uvedl, že představitelé vratislavské kapituly byli příliš slabí na to, aby dokázali klatbě vtisknout jasné kontury.

¹⁰¹ Srov. W. URBAN, *Studia nad dziejami wroclawskiej diecezji*, s. 179.

¹⁰² „*dem vorsichtign manne Mathis Lenckener Burg czu Breslaw seinen geerbin vnd celichin nachkommelingn xxx mald getradis an weisse kom vnd habir yczlichs als vil als des andn dy wir habin yn vnd off dem dorffe czu Sande Katherin des Bresselischn weibbildes*“, AP Wr, fond: Akta miasta Wrocławia. Dokumenty 1445–1456, T. 52 644, sign. 3020.

¹⁰³ SRS XII, s. 59. *Regesten zur Geschichte*, s. 252, č. 542–543; S. B. KLOSE, *Von Breslau*, Bd. II, s. 475. Srovnání *Jahrbücher der Stadt Breslau von Nikolaus Pol*, Bd. I, s. 197 a N. HENELI AB HENNEFELD, *Annales Silesiae*, s. 327: „*Sed cujus controversia Compositio inter Guilielhum quem dixi, Hermannum Zettras, et Opicium Czirnaw ex una, Capitulum autem ex altera Parte per Henricum Ducem Glogoviensem et Consules Wratislav, hoc ipso anno non tractata modo, sed et perfecta fuit.*“

¹⁰⁴ (sic) „*hczoge Wilhelm hn mycolaisch von Bladen hn Hman Czet Ritt Opecz von Czirne vnd Seyffrid Wadewicz [...] ewige vrchtug vnd entscheid beredt vnd betedingt habin*“, AP Wr, fond: Akta miasta Wrocławia. Dokumenty 1445–1456, T. 52 668, sign. 3044.

¹⁰⁵ Členové rodu Vladěňinů vystupovali jako poslové k zemským deskám již za vlády Viléma otce, viz M. ČAPSKÝ, *Vévoda Přemek Opavský*, s. 153. Srov. *Pozůstatky knih zemského práva knížectví Opavského, Díl I, Knihy přední (1413–1484)*, (dále jen ZDOP I), ed. Jan KAPRAS, Praha 1906, s. 27, č. 250, č. 251. Dále také

komorník Žibřid z Bobolusk,¹⁰⁶ Kunčik Stoš z Branice,¹⁰⁷ Hynčik z Dívčího a Bernard Birka z Násile¹⁰⁸ proklamovali „eynen frede vnd ewige vrchtuge“ jménem vévody Viléma Opavsko-Minstrberského, Mikuláše z Vladěnina¹⁰⁹ a Sigfrieda Wadwitze. Usnesení se týkalo také dalších Vilémových spojenců, jmenovitě Heřmana Zettritze¹¹⁰ a Opitze von Czirnow, za které se pro změnu zaručili Jiří Zettritz, Hanuš Schoff, Hain von Czirnow a Heinz Peterswalde.¹¹¹ Jedním ze stěžejních bodů jednání bylo bezesporu rozhodnutí o zrušení klatby, jež měl vynést papežský legát Antonius.¹¹² Mimo to, prostor k bezpečnému vyjednávání ve Vratislavi byl na počátku července 1445 výše zmíněným a klatbou stíženým šlechticům na čele s knížetem Vilémem zajištěn udělením glejtu zaručující svobodný pobyt ve městě ve lhůtě devíti dnů.¹¹³

Všimneme-li si krátce osudů dvojice násilně obsazených biskupských hradů na moravsko-slezském pomezí, jež stály na počátku celé kauzy, zjistíme, že se Hlucholazy v tomto čase stále nacházely v rukou Jiříka Stoše z Albrechtic.¹¹⁴ Ten je 1. srpna 1445 postoupil za 1 600 uherských zlatých knížeti Bolkovi Opolskému.¹¹⁵ Samotné město

Zuzana SEDLÁŘOVÁ, „*Ta věc není o zboží, ani o peníze, než o titul.*“ (*K proměně šlechtických rodových strategií na pozdně středověkém Opavsku*), in: Historie 2006. Sborník prací z 12. celostátní studentské vědecké konference konané 7–8. prosince 2006 v Ostravě. Ostrava 2007, s. 7–18.

¹⁰⁶ Obecně viz J. PILNÁČEK, *Rody Starého Slezska*, Díl I, s. 78.

¹⁰⁷ K rozzrodu Stošů na moravsko-slezském pomezí Petr GALUŠKA, *Stošové z Branice ve 14. a 15. století na Opavsku*, Ročníková práce obhájená na ÚHM FPF SU v Opavě v roce 2004.

¹⁰⁸ Ke kariéře tohoto opavského šlechtice u dvora opavských Přemyslovců nejnověji Petr KOZÁK, *Z dolnoslezské Olešnice do hlavního města Českého království. Pozoruhodný život opavského zemského hejtmana Bernarda Birky z Násile († 1483)*, in: Šlechtic v Horním Slezsku. Szlachcic na Górnym Śląsku. Vztah regionu a center na příkladu osudů a kariér šlechty Horního Slezska (15.–20. století). Relacje między regionem i centrum w losach i karierach szlachty na Górnym Śląsku (XV–XX wiek), ed. J. Brňovják, W. Gojniczek a A. Zářický, Katowice – Ostrava 2011, s. 107–130.

¹⁰⁹ Při vedení záští se nikterak nezdráhal využít služeb rodu Vladěninů ani opolský vévoda Bolek V. Velmi podrobně o složení zeměpanské klientely Zbigniew BERESZYŃSKI, *Sprawcy i polityczne tło napadów na Będzin i ziemię Wieluńską w 1447r. Przyczynek do biografii polityczne księcia opolsko-głogóweckiego Bolesława V Woloszka*, Sobótka 59, 2004, s. 193–204.

¹¹⁰ Ten již 13. května 1445 uzavřel mír se slezským zemským spolkem, viz CDS XXXV, ed. Erich Graber, Breslau 1930, s. 86–87, č. 228. Srov. J. MAMULA, *Obrana zemského míru*, s. 180.

¹¹¹ (*sic*) „*davon obgenan Waczlaw von Bladen, Seyffrid Bobulos Cuncze Stosche Heincze von dewicz vnd Buhard Birke globen als Burgen mitgesamptir hand vnd vngesund vor den die obgenan hren herczoge wilhelm hren czu Troppaw vnsn gnedigen herrenn vor hn Mycolaisch von Bladen vnd vor Seyffrid von Wadewicz [...] Jorge Czethras Ritt Hann Schoff vom Kynaste Hayn von Czirne vnd Heincze Petirswalde auch als Burgen [...] vor hn Herman Czethras Ritt vnd vor Opeczen von Czirne...*“, AP Wr, fond: Akta miasta Wrocławia. Dokumenty 1445–1456, T. 52 667, sign. 3043.

¹¹² LBU II, s. 265–266, č. 62.

¹¹³ Tzv. *treuga pacis (sic)* uzavřená s městem Vratislaví viz AP Wr., fond: Akta místa Wrocławia. *Libri excessum et signaturarum 1444–1445*, T. 80 401, sign. 671 (G 5,35), pag. 268 a 271.

¹¹⁴ (*sic*) „*das den gnanten heren prelaten ire sloz und stat Czegenhals von Girsik Stoschen moge wedirwerden*“, LBU II, s. 265–266, č. 62. Srov. J. MAMULA, *Jiřík Stoš z Albrechtic – Opovědník nebo zemský škůdce? Příspěvek k diskuzi o porušování zemského míru v pozdním středověku*, in: Confinia Silesiae. K životnímu jubileu Rudolfa Žáčka, Acta Historica Universitatis Opaviensis 1, ed. V. Čapská a M. Čapský, Opava 2008, s. 77–78. Obecně k rozvětvenému klanu Stošů na moravsko-slezském pomezí také J. MAMULA, *Stošové z Albrechtic. Příběh jednoho šlechtického rodu na moravsko-slezském pomezí ve středověku*. Vlastivědné listy 37, 2011, č. 1, s. 1–6.

¹¹⁵ Což potvrzuje list radních měst Nisy, Pačkova a Vidnavy, viz AP Wr, fond: Akta miasta Wrocławia. Dokumenty 1445–1456, sign. 3057, T. 52 684. Srovnání také „*et circa idem Tempus Bolko Dux Opoliensis consensu*

Grotkov se vyplatilo díky vlastním prostředkům ve výši 400 uherských zlatých již v polovině měsíce května.¹¹⁶

V půlce července 1445 bylo potvrzeno také narovnání mezi vřatislavským duchovenstvem a Hynkem Krušinou z Lichtenburka a Janem Zvolským. Nedodržení klidu zbraní se mělo trestat pokoutou 600 kop grošů.¹¹⁷ Další sporné body v jednání byly k řešení postoupeny vřatislavské městské radě. Jak uvádí její náleze ze dne 16. září 1445, jehož znění bylo zaneseno i do vřatislavské městské knihy, zavázali se definitivně na jedné straně správce církevní země Mikuláš Stock a Fridrich Stoš a na straně druhé Hynek Krušina a Jan Zvolský ukončit všechna vzájemná záští naplněná loupením a zhárstvím („*Irsten das allir schade der mit Nome adir Brande geschen ist an beiden teilen kenenandir gleich sein sal*“).¹¹⁸ Trvalému klidu zbraní ve Slezsku již nemělo nyní nic bránit.

S ohledem na výše popsané události se nabízí otázka, jaké důvody vedly opavsko-minstrberského vévodu Viléma k tomu, aby se rozešel se stranou, jejímž byl dosavadním spojencem anebo přinejmenším jí byl nakloněn? Podíváme-li se kupříkladu na některá vybraná historiografická díla, jež na svých stránkách zaznamenala události odehrávající se ve Slezsku v polovině 15. věku, zjistíme, že ani práce Joachima Curea¹¹⁹ či Jakuba Schickfuse,¹²⁰ ani Henelovy „slezské anály“¹²¹ anebo letopisy Mikuláše Pola¹²² motivy Vilémova jednání nikterak nepřiblížily. Podněty k napadení vřatislavských církevních statků ze strany knížete Viléma neodhalil ani později ve svém rozsáhlém díle Samuel Benjamin Klose.¹²³ Naopak konkrétnější důvody, jež vedly ke změnám ve Vilémových postojích vůči vřatislavskému kostelu, se pokusili rozkrýt ve svých pracích jak Franz Kopetzky, tak i Gottlieb Biermann. Hlavní příčiny spatřovali oba autoři dílem v rezignaci vřatislavského biskupa Konráda Olešnického na svůj úřad a dílem ve snaze některých slezských knížat, jež nyní vnímala biskupské statky coby uprázdněný majetek, využít nastalý stav ve svůj vlastní prospěch. Stranou tak nechtěl zůstat ani Vilém Opavsko-Minstrberský.¹²⁴

Jak se zdá, lavírování mezi nepřátelskými stranami anebo bližšími či vzdálenějšími politickými spojenci nebylo v tomto čase ničím neobvyklým. Výše naznačené premisy

Episcopi et Capituli Zigenhalsum Georgio Stoschio oppignorum per mille ac sexcentos florenos redemit...“, viz N. HENELII AB HENNEFELD, *Annales Silesiae*, s. 327.

¹¹⁶ SRS XII, s. 59.

¹¹⁷ AP Wr, fond: Akta miasta Wrocławia. Dokumenty 1445–1456, sign. 3049, T. 52 673. Srov. *Katalog dokumentów Archiwum Archidiecezjalnego we Wrocławiu, Część I, Dokumenty oznaczone signaturami alfabetycznymi*, ed. Wincenty URBAN, Roma 1970, s. 264, č. 1309.

¹¹⁸ AP Wr., fond: Akta miasta Wrocławia. *Liber Magnus I. Ein Buch zur Aufnahmen die für den Rat wissenschaftlichen Dinge, namentlich der Gewohnheiten, Rechte, Statuten Breslau. Begonnen nach 1394, doch ist es auch wohl möglich, dass dem Ende des 14. und Anfang des 18 Jhs., 1571–1614, T. 80 284, sign. 554, fol. 35v. Přepis také AP Wr, fond: Akta miasta Wrocławia. Dokumenty 1445–1456, T. 52 707, sign. 3080. Srovnání událostí také viz S. B. KLOSE, *Von Breslau*, Bd. II, s. 477–479, ten však uzavření této dohody posunul až do roku 1455.*

¹¹⁹ H. RAETEL, *Neue Cronica Des Hertzogthumbs Ober- vnd Nieder-Schlesien*, pag. 147.

¹²⁰ J. SCHICKFUSS, *New vermehrete Schlesische Chronica vmd Landes Beschreibung*, s. 110.

¹²¹ N. HENELII AB HENNEFELD, *Annales Silesiae*, s. 327.

¹²² *Jahrbücher der Stadt Breslau von Nikolaus Pol*, Bd. I, s. 197.

¹²³ S. B. KLOSE, *Von Breslau*, Bd. II, s. 474.

¹²⁴ F. KOPETZKY, *Zur Geschichte und Genealogie*, s. 56 a G. BIERMANN, *Geschichte der Herzogthümer Troppau und Jägerndorf*, s. 205.

mají své opodstatnění. Vévoda se snažil využít příležitosti především k posílení vlastních pozic. V prvním případě, kdy usiloval zpacifikovat odbojnou stranu Hynka Krušiny z Lichtenburka v dlouhém zápase o minstrberské dědictví, přijal roli hejtmana spolkového vojska. Naopak odstoupení silné osobnosti, vratislavského biskupa Konráda Olešnického, z politické scény a současně smíření s lichtenburským pánem v druhé polovině roku 1444 nabídlo vévodovi zcela nové možnosti.

Červencové narovnání roku 1445 mezi duchovními a vybranými šlechtici ve Vratislavi a zároveň opětovné přijetí Konráda Olešnického na biskupský stolec mělo zajistit na delší dobu smír ve Slezsku. Brzy se však ukázalo, že přání zůstalo otcem myšlenky. Po smrti biskupa Konráda a volbě Petra Nováka na vratislavský biskupský stolec došlo v roce 1447 ze strany vévody Viléma Opavsko-Minstrberského během několika málo dní k opakovaným útokům a zpusťování biskupských statků.¹²⁵ Příčinu agrese proti duchovenstvu spatřoval Mikuláš Henel v nespokojenosti řady slezských knížat s novým biskupem.¹²⁶ Ve sporech i záštích pokračovali také někteří šlechtici, jako kupříkladu Heinz Stoš, jehož měl k narovnání s biskupem Petrem přivést podle instrukcíavidnicko-javorského podhejtmana Heinze Peterswaldeho z 9. prosince 1448 právě Vilém Opavský coby jeden ze zvolených smírčích arbitřů.¹²⁷ K dalším konfliktům, ve kterých by figuroval opavsko-minstrberský zeměpán, již nedocházelo. Alespoň prameny o nich mlčí. Vilémovi se podařilo již zcela upevnit svou pozici ve Slezsku získáním Frankenštejnka jako posledního chybějícího dílku v skládance jeho slezských majetkových držav.¹²⁸ Anabáze za získáním minstrberského dědictví tak byla završena.

Výše načrtnutá jedna životní etapa opavsko-minstrberského vévody Viléma bezesporu ukázala, že se jednalo o jednu z výraznějších postav mezi posledními opavskými Přemyslovci. Svými rozhodnými kroky zanechávala citelné stopy ve veřejném životě a v podstatné části Slezska poloviny 15. věku. Přestože v některých případech chybí k sestavení úplného obrazu relevantní písemné prameny, je více než zřejmé, že se opavsko-minstrberský zeměpán dokázal ve 40. letech 15. věku prosadit nejen jako zvolený vojenský hejtman slezského spolku, ale rovněž jako jedinec bojující za své nároky na minstrberské knížectví. Jak jsme si mohli povšimnout, tak počáteční nepřítelství s východočeským šlechticem Hynkem Krušinou z Lichtenburka se postupem času přetavilo ve vzájemnou spolupráci a vedlo nakonec až k rozchodu s dávnými spojenci, potažmo s minstrberským hejtmanem Fridrichem Stošem. A bylo to právě vévodovo svébytné jednání, jež nakonec zapříčinilo, že se z obhájce zemského míru stal jeho narušitel. Poslední desetiletí Vilémova života se odvíjelo v období interregna, které bylo ve slezském prostoru plné bouřlivých a mocenských změn. Přesto se v něm opavsko-minstrberský vévoda dokázal více či méně úspěšně orientovat.

Na úplný závěr můžeme s odvoláním na opis opavské kroniky připomenout, že opavský a minstrberský zeměpán Vilém zemřel dne 23. října 1452. Pohřben byl v kapli

¹²⁵ N. HENELII AB HENNEFELD, *Annales Silesiae*, s. 328.

¹²⁶ *Excerpta ex Nicol. Henelii ab Hennenfeld Chronico Ducatus Monsterbergensis et territorii Francostei-nensis*, s. 180.

¹²⁷ AP Wr, fond: Akta miasta Wrocławia. Dokumenty 1445–1456, T. 53 051, sign. 3403.

¹²⁸ *Excerpta ex Nicol. Henelii ab Hennenfeld Chronico Ducatus Monsterbergensis et territorii Francostei-nensis*, s. 181

opavského farního kostela.¹²⁹ Poručníkem Vilémových sirotků i jeho slezského dědictví se stal jeho mladší bratr Arnošt,¹³⁰ který však Múnstbersko příliš dlouho neudržel a v roce 1456 jej prodal Jiřímu z Poděbrad.¹³¹

William of Opava in the struggle for the Duchy of Munsterberg. Paper concerned with the biography of the Duke of Opava-Munsterberg in the half of the 15th century
(Summary)

The life of Duke William of Opava was affected by the main events of Lands of The Bohemian Crown, whether the Hussite wars or the unsettled period after the death of the King Albrecht II. of Habsburg. One of the important chapters in William's life, in historiography neglected up to now, was the effort to assert himself within the Duchies of Silesia. In this context it was especially the acquisition of the Duchy of Munsterberg in 1443. William, the joint heir of his father's estate in the Duchy of Opava, also started to exercise his claims in the Duchy of Munsterberg on the basis of kinship. The representatives of the Duchy of Munsterberg accepted the Duke as their new governor in that year; nevertheless first he had to deal with a strong adversary and former pledge governor of the Duchy of Munsterberg, East-Bohemian Lord Hynek Krušina of Lichtenburg. The pacification of the Bohemian Lord took form of military actions in Silesia. The Duke also had to take a certain stand towards the Munsterberg nobility, in particular towards the local Duke Friedrich Stosch. Consequently, the Duke William accepted the role of Governor in the Silesian Association, which aimed its effort to pursuing marauders and violators of public order in Silesia of the 40's of the 15th century. However, the turning point came when the initial enmity with the East-Bohemian Lord Hynek Krušina of Lichtenburg changed into mutual cooperation which eventually led to the breakup with the Dukes of Silesia as well as with the Munsterberg Governor in the Silesian Association Friedrich Stosch. All the things considered, the Duke's independent actions, indeed caused that the defender of peace eventually became its violator. The Duke William of Opava left perceptible traces in Silesia within the short but stormy period of interregnum.

¹²⁹ ZAO, fond: Josef Zukal, sign. 208a II, *Chronik Fürstenstein*, fol. 10v: „1452 in die Sti. Severini obiit ill. Princeps ac Dominus Wilhelmus dux et dominus Oppaviensis et Munsterbergsis Sepultur est Oppaviae in ecclesiae parochiali in capella, apud quam ascendunt Chorom. Srov. G. BIERMANN, *Geschichte der Herzogthümer Troppau und Jägerndorf*, s. 207; P. KOUŘIL – D. PRIX – M. WIHODA, *Hrady českého Slezska*, s. 494 upravili chybnou dataci úmrtí 15. 8. 1452.

¹³⁰ LBU II, s. 507, č. 44; *Opavský listinář. Litterae fundationum, dotationum, erectionum, confirmationum, praesentationum, collationum, resignationum altarium Oppaviae*, Díl IV, ed. František ŠIGUT, Opava 1969, s. 52–56, č. 90; *Regesten zur Geschichte*, s. 261–262, č. 572; A. SEDLÁČEK, *Ein Beitrag zur Geschichte der Herzoge von Troppau-Münsterberg*, s. 152; Bogusław CZECHOWICZ, *Książęcy mecenat artystyczny na Śląsku u schyłku średniowiecza*, Warszawa 2005, s. 123 označil chybně Vilémova bratra Arnošta za jeho syna.

¹³¹ AP Wr., fond: Rep 132c. *Depozyt archiwum Księstwa Oleśnickiego*, T. 67 980, sign. 246.

ZÁKLADNÍ ASPEKTY VÝVOJE REÁLNÉHO ŠKOLSTVÍ NA MORAVĚ A VE SLEZSKU DO POČÁTKU 20. STOLETÍ*

Petr Kadlec

Petr Kadlec: Fundamental aspects of the development of *Realschulen* in Moravia and Silesia up to the early 20th century

The study focuses on the development of *Realschulen* in Moravia and Silesia from the tentative beginnings of the system in the first half of the 19th century to the First World War. The author's aim is to outline the fundamental aspects of this development, pointing out the status of *Realschulen* in the education system and discussing the role played by the *Realschulen* in the formation of a technically intelligentsia. The study focuses particularly on the period when these schools grew most rapidly – the second half of the 19th century and the early 20th century, when the *Realschule* emerged as a new type of secondary school alongside the *Gymnasium*. A large part of the study concerns the students of *Realschulen* – including the changing composition of the student body in terms of territorial origin and sociocultural characteristics, as well as the careers of former students after graduation. Besides examining the situation in the provinces of Moravia and Silesia and the entire Cisleithanian part of the Habsburg Monarchy, the study also includes details on the situation in individual schools.

Key Words: education, secondary schools, *Realschulen*, intelligentsia, Moravia, Silesia, students, 19th century, 20th century

Důležitým akcelerátorem významných změn, jejichž svědkem bylo tzv. dlouhé 19. století, a oblastí, o jejíž rozvoj usilovali, zvlášť ve druhé polovině 19. a na počátku 20. století vedle státu i za cenu značných obětí členové všech emancipujících národních společností, bylo vzdělání. Prvořadým úkolem se v této době stalo zajištění maximálně dostupného, kvalitního, soudobým potřebám plně vyhovujícího a pod vedením kvalifikovaného personálu vedeného primárního vzdělávání. Snad ještě větší důraz byl položen na oblast středoškolského a vysokoškolského vzdělávání. Právě v jejich rozvoji byl současným čím dál více spatřován důležitý předpoklad zdárného hospodářského, sociálního a kulturního vývoje a jeden z nezbytných komponentů udržení konkurenceschopnosti v mezinárodním měřítku. Motivace dosáhnout vyššího než v soudobé společnosti obvyklého vzdělání byla u příslušníků různých složek společnosti rozdílná. Pro některé představovalo klíč k sociálnímu avansování, pro jiné pomyslnou brzdu před propadem ve stratifikaci tehdejší společnosti, další zase spatřovali ve vyšším vzdělání nezbytný prostředek k vytoužené pracovní pozici, větší společenské prestiži a důvěryhodnosti ze strany okolí.¹ Jednotlivé národní společnosti spatřovaly v přístupu k vyššímu vzdělání záruku svého dalšího rozvoje. Příklad habsburské monarchie ukázal, že cíle státní správy, zemské

* Tato studie vznikla v rámci řešení projektu GA ČR reg. č. 13-28086S s názvem Historický proces modernizace (na příkladu rakouského Slezska).

¹ Názorně to ukázala trojice Peter Lundgreen, Margret Kraul a Karl Ditt ve studii o sociální mobilitě a vzdělávacích šancích ve městech Duisburg a Minden. Podle německých autorů šanci k sociálnímu vzestupu, popř. na setrvání v původní sociální vrstvě ovlivňovala vedle dosažené úrovně vzdělání rovněž volba určitého typu střední školy a dokonce ročník, kdy ji studenti opustili. Peter LUNDGREEN – Margret KRAUL – Karl DITT, *Bildungschancen und soziale Mobilität in der städtischen Gesellschaft des 19. Jahrhunderts*, Göttingen 1988, s. 15.

i komunální samosprávy a jednotlivců či skupin, kteří usilovali o „povznesení“ a vůbec zajištění existence „svého“ národa, byly v zásadních otázkách shodné: vybudovat dostatečně hustou síť vzdělávacích institucí, jež by poskytovaly vzdělání plně odrážející vzrůstající potřeby soudobé společnosti. Přístup do středoškolských a vysokoškolských lavic přitom měl být otevřen uchazečům bez ohledu na jejich etnický (národnostní), náboženský a sociální původ. Školská legislativa i dosavadní poznatky o skladbě studentstva středních a vysokých škol nasvědčují, že tomu tak skutečně bylo.

V následujícím příspěvku se pokusím načrtnout vývoj reálného školství do první světové války, přičemž se zaměřím hlavně na oblast Moravy a Slezska. Zvláště českými historiky byla dosud problematika reálného školství opomíjena. Ke škodě sociálněhistorického bádání nepokročilo studium této sféry vzdělávání, nad jejíž nedostatečnou reflexí historiky si posteskl již před více než čtyřiceti lety Josef Hanzal.² Reálky sice nemohly konkurovat gymnáziím v tradici a jen velmi pozvolna se jim přibližovaly (až do první světové války ale zcela nevyrovňaly) v prestiži, avšak představovaly důležitý a na významu stále více nabývající mezičlánek mezi sférou primárního a zejména technicky zaměřeného terciárního vzdělávání.³ Jejich absolventi se významnou měrou podíleli na skladbě části společnosti, jež je českou historiografií označována obvykle jako technická inteligence. Není pochopitelné v možnostech jediné studie podat vyčerpávající vhléd do obsáhlé problematiky reálného školství. Pokusím se proto předložit alespoň základní aspekty vývoje reálek, ukázat na jejich místo ve vzdělávací soustavě a představit studentstvo těchto škol, přičemž pohled celopředlitavský a celozemský doplním o poznatky z konkrétních ústavů. Dosavadní malá reflexe tématu v české historiografii je důvodem poměrně rozsáhlého obecného vstupu, jehož zařazení však považuji za užitečné pro náležité uchopení sledované problematiky a její zařazení do širších souvislostí.

Vývoj rakouského reálného školství do poloviny 19. století

Počátky rozvoje reálného školství, byť značně nesmělé, lze sledovat již v závěru 18. století. Právě v tomto období začalo být v monarchii Habsburků, Prusku i dalších zemích evropského kontinentu stále více pocítováno, že dosavadní systém vyššího vzdělání nereflktuje dostatečně změny a potřeby soudobého hospodářství, státu a jeho aparátu a vůbec celé společnosti. Habsburská monarchie se potýkala s nedostatkem kvalifikované pracovní síly, konkrétně především pracovníků disponujících technickým vzděláním střední a vysoké úrovně. Rostoucí poptávku po nich nestačil pokrývat ani příchod četných odborníků z ciziny. Pro udržení rozvoje a konkurenceschopnosti bylo proto nutné hledat vnitřní zdroje, přičemž se nabízelo buď reformování již existujících vzdělávacích institucí, nebo vybudování zcela nového segmentu vzdělávání. Stávající středoškolské a vysokoškolské ústavy sice doznaly během následujících desetiletí určitých změn, ale tyto se učebních plánů, vědomostí a dovedností, jež mohli uplatnit jejich absolventi v profesním životě, dotkly jen minimálně. Gymnázia zůstávala i nadále humanitně zaměřenými ústavu, jejichž hlavní náplň spočívala až do poloviny 19. století

² Josef HANZAL, *Počátky rakovnické a liberecké reálky*, Dějiny věd a techniky 5, 1972, s. 33.

³ Ve studii bude pro reálné školy (*Realschulen*) používán rovněž zkrácený a v českém prostředí tradičně akceptovaný výraz „reálky“.

ve výuce klasických jazyků a náboženství. Primárním úkolem gymnázií, do roku 1849 jediných středních škol v pravém smyslu slova, byla příprava pro univerzitní studium.⁴ Univerzity v habsburské monarchii, podobně jako v jiných evropských zemích, nepředstavovaly do poloviny 19. století vzdělávací ústavy, které by připravovaly vysoce kvalifikované odborníky pro práci v rozvíjejícím se průmyslu, zemědělství, obchodě nebo v institucích státní správy.⁵ Zůstane-li stranou několik starších stavovských akademií a inženýrských škol, jež poskytovaly především technické vědomosti potřebné k ovládnutí vojenských technologií, bylo do poloviny 19. století rakouské vyšší technické vzdělávání teprve v zárodečném stadiu. První skutečně polytechnicky zaměřená učiliště se zde začala po vzoru pařížské *École polytechnique* (1795) objevovat až počátkem 19. století (Praha 1806, Štýrský Hradec 1811, Vídeň 1815), přičemž – kromě polytechniky ve Vídni – nevznikly z iniciativy státu a nebyly jím alespoň z počátku spravovány. Stát neovlivňoval jejich chod, organizaci, učební plány a kvalifikaci pedagogů, což se následně odrazilo v rozdílné kvalitě a zaměření jednotlivých škol. Přejít do správy státu byl postupný a pro obě strany výhodný. Stát mohl lépe než zemské stavy či různé instituce (muzea) zajistit financování provozu těchto na náklady náročných institucí. Převzetím do státní správy získal zároveň kontrolu nad vývojem důležitého segmentu vzdělávací soustavy, jejíž směřování mohl upravovat podle svých představ a potřeb. Zásadní proměny organizace a obsahu vzdělávání se však starší i nově zřízená technická učiliště (Lvov /zal. 1843/, Brno /1849/) v předlitavské části monarchie dočkala až v prvních desetiletích druhé poloviny 19. století a vysokoškolský status získala teprve v průběhu 60. a 70. let téhož století.⁶ Situace ve středním a vysokém školství ukazuje, že rovněž pro habsburskou monarchii konce 18. a první půle 19. století platilo obecné tvrzení Fritze K. Ringera o pouze malé propojenosti mezi sférou vyššího vzdělávání a hospodářským životem v této době.⁷ Zůstane-li stranou několik technických učilišť v monarchii, disponujících velmi omezenou kapacitou a především stále ne úplně vycházejících vstříc potřebám hospodářského života, pak studium ve vyšších školách skutečně

⁴ Otakar KÁDNER, *Vývoj a dnešní soustava školství I*, Praha 1929, s. 225–233; Helmut ENGELBRECHT, *Geschichte des österreichischen Bildungswesens. Erziehung und Unterricht auf dem Boden Österreichs III. Von der frühen Aufklärung bis zum Vormärz*, Wien 1984, s. 34–44, 146–170 a 244–259; Martin SVATOŠ, *Exner-Bonitzovy školské reformy a jejich důsledky pro gymnaziální školství v monarchii 19. století*, in: *Minulost, současnost a budoucnost gymnazijního vzdělávání*. Sborník referátů z konference konané ve dnech 24.–25. června 1999 v Jičíně, Semily 2000, s. 42–48; Kateřina ŘEZNIČKOVÁ, *Študáci a kantoři za starého Rakouska. České střední školy v letech 1867–1918*, Praha 2007, s. 13–15.

⁵ Peter LUNDGREEN, *Sozialgeschichte der deutschen Schule im Überblick I (1770–1918)*, Göttingen 1980, s. 49–51; H. ENGELBRECHT, *Geschichte III*, s. 180–203 a 268–286.

⁶ Vedle uvedených technických škol je nutné zmínit ještě českou techniku vzniklou v roce 1869 rozdělením pražského ústavu na samostatnou českou a německou školu a českou techniku v Brně zřízenou v roce 1899. Připomenuto by mělo být rovněž technické učiliště v Krakově (zal. 1833), svobodném městě připojeném k monarchii v roce 1846, která se však v průběhu 70. let 19. století (podle Kádnera již v 50. letech) přeměnila postupně na umělecko-průmyslovou školu. Srov. H. ENGELBRECHT, *Geschichte, Band 4. Von 1848 bis zum Ende der Monarchie*, Wien 1986, s. 253–254; O. KÁDNER, *Vývoj*, s. 419–420; Mittheilungen aus dem Gebiete der Statistik. Jahrgang 7, Heft 4, Statistik der Lehranstalten des österreichischen Kaiserstaates für die Studienjahre 1851–1857, II. Abtheilung: Gymnasien und andere Mittelschulen, Wien 1858, s. 121; Jahrgang 18, Heft 3, II. Abtheilung: Die Hoch- und Mittelschulen der im Reichsrathe vertretenen Königreiche und Länder von 1851 bis 1870, Wien 1871, s. 30; Oesterreichische Statistik. Band III, Heft 2: Statistik der Unterrichts-Anstalten in den im Reichsrathe vertretenen Königreichen und Ländern für das Jahr 1881/1882, Wien 1884.

⁷ Fritz K. RINGER, *Education and Society in Modern Europe*, Bloomington – London 1979, s. 1 ad.

nepřipravovalo pro povolání v průmyslu a obchodě. Vzhledem k podobě učebních plánů, z nichž vycházela výuka, ani připravovat nemohlo. Na druhou stranu ani studenti nenaštupovali do gymnázií a univerzit za tímto účelem a neměli až na výjimky ambice prosadit se v uvedených profesních oblastech.

V habsburské monarchii citelně scházel až do poloviny 19. století mezičlánek mezi sférou primárního a nehumanitně zaměřeného terciárního vzdělávání, což vedlo na technických učilištích ke zřizování přípravných ročníků. Od 18. století zde sice vznikla řada odborných škol a kurzů (hospodářské, zemědělské, lesnické, živnostenské ad.), avšak jejich úkolem nebyla příprava pro další studium, nýbrž pro výkon konkrétní profese. Typickými byla úzká specializace škol a především na praktické dovednosti a znalosti zaměřený obsah výuky. Odborné vzdělávání dlouho postrádalo systém a koncepci usměrňující jeho vývoj. Stát, přestože si byl vědom důležitosti odborné přípravy, přenechával v 18. století i po celou první polovinu 19. století hlavní iniciativu při budování odborných škol a kurzů soukromým subjektům, zájmovým sdružením (spolkům), popř. obcím a církvi.⁸ Evidentně stále více postrádal rakouský vzdělávací systém typ vyšší školy s výukou zaměřenou spíše než na praktické dovednosti na prohloubení všeobecných vědomostí a orientovanou, na rozdíl od gymnázií, především na přírodní vědy a moderní jazyky. Cesta ke vzniku takto koncipované školy trvala více než půlstoletí. Za vůbec první a dlouho jedinou reálku v habsburské monarchii je považována vídeňská *Real-Handlungs-Academie* (zal. 1770), která se v reálku přeměnila v roce 1809. Tato škola však měla velmi krátké trvání, neboť na základě císařského rozhodnutí z roku 1813 byla o dva roky později začleněna do nově zřízeného vídeňského polytechnického institutu.⁹ Významná iniciativa k pozdvýchání obchodního a technického vzdělání prostřednictvím vzniku institucí rovnocenných s gymnázií vzešla v závěru 18. století ze Studijní revizní dvorské komise. Vypracováním učebního plánu pro takové vyšší „měšťanské“ (*Bürgerschulen*) nebo „reálné“ (*Realschulen*) školy byl roku 1795 pověřen nově povoláný přísedící komise a profesor matematiky pražské Karlo-Ferdinandovy univerzity František Josef Gerstner. Podle jeho návrhu měly mít reálky podobu čtyřletých ústavů, na nichž by se vzdělávala mládež ve věku dvanáct až šestnáct let. Podmínkou pro přijetí na tyto školy, jichž mělo v monarchii vzniknout celkem deset, bylo absolutorium čtvrté třídy hlavních škol.¹⁰ Těžiště výuky by spočívalo v matematicko-přírodovědných předmětech, přičemž k všeobecně vzdělávacímu učebnímu plánu by byly připojeny odborné kurzy (obchodní, technický a hospodářský). Přestože se nadějněmu plánu dostalo roku 1798 císařského svolení a roku 1804 byl vydán dekret o ustanovování reálek, z jeho realizace nakonec z finančních důvodů sešlo.¹¹ Pozdější úpravy (1808, 1811) představovaly krok zpět, neboť reálky byly podle nich koncipovány jako tříleté ústavy přimknuté pevně k nižším školám. V zásadě mohly být zřizovány reálky obchodního, kameralisticko-hospodářského nebo technicko-uměleckého zaměření.¹² Pokroková koncepce reálného školství z konce 18. století tak zůstala nevyužita a systémové řešení tohoto vzdělávací

⁸ Srov. O. KÁDNER, *Vývoj*, s. 342–344; H. ENGELBRECHT, *Geschichte III*, s. 171–179.

⁹ H. ENGELBRECHT, *Geschichte III*, s. 261–263.

¹⁰ Deset těchto reálek, na které mohly navazovat ještě zvláštní jedno- až dvouleté kurzy pro hospodáře, živnostníky a umělce, mělo doplňovat čtrnáct dvouletých nižších reálek (přeměněné čtvrté třídy hlavních škol).

¹¹ Srov. O. KÁDNER, *Vývoj*, s. 253–254; H. ENGELBRECHT, *Geschichte III*, s. 260.

¹² H. ENGELBRECHT, *Geschichte III*, s. 261.

segmentu bylo odloženo až do závěru 40. let 19. století. Nedostatek podobně zaměřených škol a nečinnost státu způsobila, že se iniciativy zhostili některé obce, stavové i významní církevní činitelé (pražský arcibiskup Václav Leopold Chlumčanský). Právě oni stáli u zrodu prvních reálků v první polovině 19. století, i když nutno dodat, že zdaleka ne vždy se zájem založit novou školu dočkal úředního posvěcení.¹³

Až do konce 40. let 19. století měly reálky charakter odborných vzdělávacích ústavů o dvou až třech ročnících, které byly zakládány vskutku pouze sporadicky a v monarchii byly rozloženy velmi nerovnoměrně. Největšími brzdami rozvoje reálného školství se přitom zdají být pomalost příslušných státních úřadů (zemská gubernia, Studijní komise), nedostatek kompetentních vyučujících a vysoké náklady na vznik a zajištění provozu škol. Nepřekvapí proto asi příliš, že Otakar Kádner napočítal na území rakouské části monarchie v roce 1848 pouze devět reálků (Rakovník, Praha, Liberec, Brno, Vídeň, Štýrský Hradec, Brody, Lvov, Terst).¹⁴ V zásadě je možné rozdělit samostatné reálky, tzn. školy nevzešlé z přeměny čtvrtých tříd hlavních škol, jež byly zřízeny před rokem 1849 do dvou hlavních skupin:

1) přípravy pro studium na technických učilištích, s nimiž byly více či méně úzce spojeny (např. vídeňská reálka nebo zemskými stavy založené reálky v Praze /zal. 1833/ a Štýrském Hradci /1845/),

2) speciální odborné školy, jejichž primárním účelem byla výchova odborníků pro výkon praktických povolání hospodářského a technického charakteru, popř. kvalifikovaných úředníků pro službu ve státní správě, zemědělství, lesnictví, průmyslu nebo finančním sektoru (např. tříletá reálka zemědělsko-lesnického zaměření v Rakovníku /zal. 1829/, průmyslově-obchodně orientovaná tříletá škola Liberci /1837/ a ryze obchodně zaměřená reálka v Terstu).¹⁵

Rakouské reálné školství druhé poloviny 19. a počátku 20. století

Průlom a výrazný impuls pro další rozvoj reálného školství v habsburské monarchii představovalo vydání tzv. *Nástinu organizace gymnázií a reálků v Rakousku*, společného díla Franze Seraphina Exnera a Hermanna Bonitze v roce 1849 a jeho provizorní schvá-

¹³ Příkladem neúspěšné snahy o založení reálky je iniciativa měšťanů v Kutné Hoře z poloviny 30. let 19. století. J. HANZAL, *Počátky*, s. 41–42.

¹⁴ O. KÁDNER, *Vývoj*, s. 255. Kádner do svých výpočtů nezapočítal všechny tzv. nesamostatné reálky, jež vznikaly živelně přeměnou čtvrtých tříd hlavních škol. Pokud by byly započítány rovněž tyto školy, byl by počet reálků na předlitavském území zřejmě až trojnásobně vyšší.

¹⁵ Tamtéž, s. 254–255; Podobně jako Otakar Kádner uvádím jako datum vzniku reálky v Rakovníku rok 1829, kdy její zakládací listinu školy potvrdilo české gubernium. Výuka na rakovnické reálce, jež navazovala na místní čtyřtřídní hlavní školu, však začala až v roce 1833. Důležitou roli při zrodu reálků v Rakovníku a Liberci sehrál František Josef Gerstner, který pro ně vypracoval roku 1830 moderní učební plán a před státními úřady (zejm. před českým guberniem) dokazoval nutnost jejich zřízení. Podle Gerstnera chyběli v Čechách a v celé monarchii odborníci, kteří by byli schopni stavět stroje podle plánů a jež by zaučovali dělníky a mechaniky. Stejně potíže trápily podle něj i stavebnictví a další technické obory. J. HANZAL, *Počátky*, s. 38–40, 44–46.

lení císařem 16. 9. téhož roku.¹⁶ Tento reformní dokument, jehož zásady začaly být uplatňovány ve středoškolské praxi již od školního roku 1849/1850, byl ráznou odpovědí na dlouhodobé volání po reformě rakouského středního školství.¹⁷ Vytyčil základní směr, jímž se ubíralo střední školství v monarchii až do jejího rozpadu v roce 1918. Díky *Nástinu* se začaly zdejší střední školy proměňovat v prestižní a moderně koncipované vzdělávací ústavy, schopné poskytovat studentům takové vzdělání, které by je náležitě připravilo na další studium a odpovídající pracovní pozice v dynamicky se proměňujících hospodářských a sociálních podmínkách druhé poloviny 19. století. *Nástin* nepřinesl jen dílčí úpravy, nýbrž komplexní proměnu organizace a systému fungování středního školství. Zdůraznil roli státních orgánů, ředitele a vyučujících, závažných změn doznaly ale rovněž obsah výuky, způsob přípravy učitelů, průběh a podmínky středoškolského studia atd. Pro budoucí vývoj reálného školství bylo zásadní, že reálky stanuly po boku tradičních gymnázií jakožto nový typ střední školy, přičemž řada předpisů platila pro gymnázia i reálky. Zřizovateli obou typů středních škol, mohly být vedle státu jednotlivé země, obce, soukromé osoby nebo jakékoliv instituce či korporace. Nutností však bylo, aby s žádostí o založení nové školy vyslovilo souhlas ministerstvo kultu a vyučování. Místo reálek v rakouské vzdělávací soustavě bylo v *Nástinu* definováno zcela jasně: „Die Realschulen stehen zwischen den Volksschulen und den technischen Lehranstalten“.¹⁸ Vedle poskytování odborného vzdělání potřebného pro výkon řemeslnických povolání nebo studium na technikách jim byl přiřknut také úkol všeobecně vzdělávací, avšak na rozdíl od gymnázií bez klasických jazyků a literatur. Podle *Nástinu* byly reálky organizovány jako šestileté ústavy, rozdělené podobně jako gymnázia na nižší a vyšší stupeň, přičemž stejně jako gymnázia mohly i nižší reálky existovat samostatně. Samostatné nižší reálky byly čtyřletými školami, jejichž tři teoretické ročníky doplňoval ještě závěrečný ročník praktický.¹⁹ Studenti s ambicí pokračovat dále ve studiu nemuseli absolvovat všechny ročníky nižší reálky, nýbrž mohli nastoupit ihned po absolutoriu posledního teoretického ročníku do prvního ze tří ročníků vyšší reálky. Učební plán reálek postrádal oba klasické jazyky (latinu, řečtinu), které tvořily významnou část gymnaziální výuky. Nahradily je živé jazyky, přírodní vědy a na nižším stupni (ve čtvrtém ročníku) i předměty praktické. Podobně jako u gymnázií se mohla každá zemská řeč stát vyučovací jazykem. Protože se mělo vycházet z potřeb místního obyvatelstva, připouštěla se v jazykově smíšených oblastech možnost výuky ve dvou jazycích. Výsadní posta-

¹⁶ Franz Seraphin EXNER – Hermann BONITZ, *Entwurf der Organisation der Gymnasien und Realschulen in Oesterreich*, Wien 1849. Definitivně byl *Nástin* schválen 9. 12. 1854. Podrobněji k *Nástinu* např. H. ENGELBRECHT, *Geschichte IV*, s. 147–152; M. SVATOŠ, *Exner-Bonitzovy*, c. d.; K. ŘEZNÍČKOVÁ, *Študáci*, s. 16–18; Petr KADLEC, *Střední školy a jejich studenti. K formování inteligence na severní Moravě a ve Slezsku ve druhé polovině 19. a na počátku 20. století*, Ostrava 2013, s. 64–65.

¹⁷ Za vůbec první nově založenou reálnou školu organizovanou podle zásad vytyčených reformním *Nástinem* je považována reálka v Praze, která zde byla otevřena 15. 10. 1849.

¹⁸ F. S. EXNER – H. BONITZ, *Entwurf*, s. 224 (§1 Realschulen).

¹⁹ Vedle samostatných reálek existovaly na počátku druhé poloviny 19. století ještě dvou- a tříleté nesamostatné reálky, spojené s hlavními školami a označované též jako podreálky (*Unterrealschulen*) nebo *Bürgerschulen*. Tyto školy nemohly na rozdíl od úplných (čtyřletých) nižších reálek existovat samostatně a odlišovaly se od nich rovněž svým učebním plánem. Srov. F. S. EXNER – H. BONITZ, *Entwurf*, s. 237 a 241; Vojtěch HULÍK, *Česká politika středoškolská*, in: *Česká politika*. Díl pátý. Kulturní, zvláště školské úkoly české politiky, red. Zdeněk Václav Tobolka, Praha 1913, s. 233 ad.

vení náleželo přesto německému jazyku. Pokud nebyl vyučovacím jazykem, musel být v reálkách všech zemí monarchie alespoň povinným předmětem. Nutno dodat, že s výjimkou krátkého období do počátku 50. let 19. století, kdy se v některých zemích (Čechy, Dalmácie, Halič) prosadily ve středních školách částečně zemské jazyky, probíhala až do druhé poloviny 60. let 19. století výuka téměř výhradně v německém jazyce. Více než pro gymnázia to přitom platilo pro reálky.²⁰

Přestože systém a základní principy fungování středního školství, tak jak je vymezil reformní *Nástin*, zůstávaly v platnosti až do zániku habsburské monarchie, doznala tato sféra vzdělávání přece jen některých důležitých změn. V reakci na změněnou celní politiku byl pro reálky schválen v roce 1851 nový organizační statut. Z obavy z dopadů zahraniční konkurence na rakouský průmysl byl výrazně upraven jejich učební plán. Důraz byl nyní položen na výuku praktických a odborných předmětů (směnárenství, účetnictví, strojnictví, stavitelství ad.). Ustoupilo se tak od původní představy reálek jakožto všeobecně vzdělávacích ústavů a reálky se proměnily opět na odborné školy. Poměrně záhy se však ukázalo, že změny kýžený výsledek nepřinesly. Stále hlasitější kritika a usilovná snaha veřejnosti i odborné pedagogické obce vrátit reálkám původní účel a náplň ale nalezla kladnou odezvu až v závěru 60. let 19. století. Nejprve byly roku 1867 z osnov odstraněny některé odborné předměty (stavitelství, účetnictví, strojnictví) a výuka jiných (chemie, kreslení) byla zredukována. O rok později byl v návrhu nového zákona o reálkách, předloženém ministrem Leopoldem Hasnerem von Artha, rozšířen z šesti na sedm počet ročníků úplné reálky (čtyřletá nižší reálka a tříletá vyšší) a dosavadní závěrečnou zkoušku (*Schlussprüfung*) nahradila po vzoru gymnázií maturita, která se stala nezbytnou podmínkou přijetí na techniku.²¹ Hasnerův zákon byl v následujících letech postupně přijímán v jednotlivých zemích Předlitavska a stanovil základní rámec organizace výuky na reálkách. Zákon však mohl být podle vůle příslušných zemských sněmů, do jejichž kompetence reálky od roku 1867 spadaly, v závislosti na místních podmínkách a potřebách modifikován. Zatímco na Moravě byl předpis o reálkách schválen v roce 1869 a ve Slezsku o rok později, Čechy se podobné normy dočkaly až v roce 1874. Nové učební osnovy z let 1879, 1898 a 1909 znamenaly pak jen dílčí korektury obsahu výuky na reálkách. Jednotlivým prvkem úprav bylo v duchu snahy o překonání středoškolského dualismu větší přiblížení reálek gymnáziím, pochopitelně při vynechání výuky klasických jazyků.²² Značný vliv na rozvoj reálného školství mělo znovuoobnovení církevního nejvyššího dohledu nad středním školstvím konkordátem v roce 1855 a jeho opětovné zrušení tzv. májovými zákony z roku 1868. Podle ř. z. č. 48 z 25. 5. 1868 totiž příslušel nejvyšší dohled nad veškerým vyučováním znovu jen státu.

Ačkoliv byly reálky ve druhé polovině 19. století formálně rovnocennou alternativou středoškolské přípravy vůči gymnáziím a v mnoha ohledech platila stejná pravidla pro oba typy středních škol (zřizování a správa škol; ustanovování, příprava a pravomoci

²⁰ P. KADLEC, *Střední školy*, s. 65.

²¹ Přestože se první maturity konaly na některých školách podle provizorního předpisu z 27. 5. 1869 již v závěru téhož školního roku, povinnými pro všechny reálky se staly až na základě ministerského nařízení z 9. 5. 1872. František MORKEŠ, *Historický přehled postavení maturitní zkoušky a analýza jejích funkcí*, Praha 2003, s. 16. Pro srovnání uvádím, že na pruských devítiletých reálkách, které sloužily svým rakouským protějškům v mnoha ohledech jako vzor, se maturovalo již v roce 1859.

²² O. KÁDNER, *Vývoj*, s. 256–264; H. ENGELBRECHT, *Geschichte IV*, s. 153–163.

vyučujících; přijímání studentů atp.), panovaly v některých oblastech mezi reálkami a gymnázii značné rozdíly.²³ Vedle obsahu výuky, délky studia a účelu, byly zřejmě nejzjevnější odlišnosti v prestiži škol a oprávnění jejich absolventů. V posledních zmiňovaných bodech vítězila nad reálkami tradiční gymnázia, byť se zprvu značné rozdíly mezi oběma hlavními typy středních škol postupně vyrovnávaly. Maturitní vysvědčení z gymnázií požívalo přesto po celou dobu větší prestiže a otevíralo jeho nositelům větší možnosti dalšího studia. I v tomto směru se postavení maturit z reálek pozvolna zlepšovalo. Do roku 1908 měli například absolventi reálek bez potíží zpřístupněno studium na technikách a odborných vysokých školách.²⁴ Na rakouské univerzity ale mohli být přijati jen jako mimořádní posluchači. Pro to, aby se stali řádnými posluchači, museli vykonat na gymnázium maturitu z obou klasických jazyků a filozofické propedeutiky. Od roku 1909 bylo realistům zpřístupněno univerzitní studium již o něco více. Pokud chtěli studovat teologii a klasicko-historické obory na filozofických fakultách, museli složit doplňovací maturitní zkoušky z latiny, řečtiny a filozofické propedeutiky. V případě zájmu o jiné univerzitní obory nemuseli skládat zkoušku z řečtiny.²⁵

Z hlediska kvalitativního se systém rakouského reálného školství řadil v rámci Evropy k nejvíce vyspělým. Nemaleým dílem k tomu přispěla aplikace četných inovací osvědčených již v pruském a později německém středním školství, ve druhé půlce 19. a počátkem 20. století zřejmě nejrozvinutějším vzdělávacím systému tehdejší Evropy. V začátku zásadních úprav a komplexní modernizace reálného školství předstihlo dokonce Rakousko v jiných oblastech vyspělejší země. Jestliže v Rakousku byly budovány reálky jakožto nový typ středoškolských ústavů systematicky již od konce 40. let 19. století, ve Francii vznikly podobně zaměřené školy až mezi léty 1863–1865. Avšak až v roce 1886 byla výuka na těchto původně čtyřletých a teprve od roku 1882 pětiletých ústavech rozšířena na šest let a zavedl se na nich *baccalauréat*, francouzská obdoba rakouských a německých maturitních zkoušek.²⁶

²³ Od roku 1872 mohly být na gymnázia a reálky přijaty jako privatistky rovněž dívky, kterým zde bylo roku 1878 přiznáno také právo konat maturitní zkoušku. Jak na gymnáziích, tak i na reálkách byly roku 1870 zavedeny přijímací zkoušky a minimální věk studentů připuštěných k nástupu do prvních ročníků se v roce 1887 ustálil na deseti letech.

²⁴ Před tím, než se staly maturity na reálkách povinnými, museli jejich absolventi odhodlati pokračovat ve studiu na technikách jakožto řádní studenti předložit obvykle doklad o absolutoriu reálky (složení tzv. *Schlussprüfung*). Požadavky na příchozí mohly být na jednotlivých technikách dlouho různé, neboť ne všechny školy byly ve státní správě a přijímání studentů se řídilo jejich vlastním organizačním statutem. Například na brněnskou techniku mohli absolventi reálek (a gymnázií) nastoupit ihned a přijímací zkoušku zde museli vykonat pouze ti, kteří neabsolvovali ani přípravný ročník existující při technice od jejího vzniku. Přijímací zkoušky zůstaly podmínkou pro přijetí do studia pro neabsolventy středních škol rovněž po změně organizačního statutu techniky v roce 1867. Teprve zrušení přijímacích zkoušek na technikách (např. Vídeň, Štýrský Hradec a Brno v roce 1872) si vynutilo úpravu předpisů o maturitách na reálkách, které se nyní staly povinnými na všech školách a zároveň i všeobecně závaznou podmínkou přijetí na předlitavské techniky. H. ENGELBRECHT, *Geschichte*, s. 254; Pavel ŠÍŠMA, *Učitelé na německé technice v Brně 1849–1945*, *Práce z dějin techniky a přírodních věd*. Svazek 2, ed. J. Folta, Praha 2004, s. 16 a 25.

²⁵ Pro přípravu k doplňovacím zkouškám, určeným výhradně absolventům reálek, byly na gymnáziích zřizovány tzv. doplňovací kurzy. V. HULÍK, *Česká politika*, s. 500–503.

²⁶ Fritz RINGER, *On Segmentation in Modern European Educational Systems: the case of French secondary Education, 1860–1920*, in: *The Rise of the Modern Educational System. Structural Change and Social Reproduction 1870–1920*, edd. D. K. Müller, F. Ringer and B. Simon, New York 1987, s. 71–73.

Od poloviny 19. století do první světové války probíhal intenzivní rozvoj středního školství, během něhož se ve všech evropských zemích dříve či později přistoupilo k jeho reformě, strukturální a funkční diferenciaci. Zároveň dynamicky přibývalo středních škol, zahušťovala se středoškolská síť, zvětšoval počet středoškoláků a rostl jejich podíl na odpovídající věkové skupině. Přesto i těsně před první světovou válkou nabylo středoškolského vzdělání v jednotlivých zemích maximálně jen několik procent mládeže příslušného věku.²⁷ Rakousko náleželo v rámci Evropy k zemím s vůbec nejprogresivněji se vyvíjejícím středním školstvím, byť rozvoj středních škol nebyl v této části habsburské monarchie ani plynulý, ani rovnoměrný. Nejvíce dynamický růst počtu středních škol a středoškolského studentstva byl zaznamenán v 70. a pak od 90. let 19. století s vrcholem v předválečných školních letech. Zabrzdění zdárného vývoje v 80. letech způsobila podle Garyho B. Cohena především středoškolská politika Taafeho vlády, kterou vedly k omezení rozvoje středních škol vedle zhoršených ekonomických podmínek vlastní konzervativní tužby a strach z přemíry vzdělaných, pro něž by se nenalezlo adekvátní pracovní uplatnění.²⁸ Celkově ale bylo tempo rozvoje předlitavského středního školství impozantní: za necelých šedesát let, v období školních let 1850/1851–1909/1910 vzrostl počet zdejších středních škol více než čtyřikrát a středoškolských studentů přibýlo téměř šestkrát. Zdrojem růstu středního (a vysokého) školství bylo podle zmiňovaného amerického autora zejména zvýšení poptávky po vzdělaných odbornících ve státním a soukromém sektoru v důsledku hospodářského rozmachu v 60. a počátkem 70. let 19. století, který představoval zároveň finanční zdroj pro tuto oblast školství.²⁹

Rozdílný byl vývoj jednotlivých typů chlapeckých středních škol, mezi které náležela vedle gymnázií a reálků od 60. let 19. století čtyřletá reálná gymnázia. Jejich vznik sice připouštěl již reformní *Nástin* v roce 1849, přesto se začala objevovat první reálná gymnázia až v první polovině 60. let. Reálky měly jakožto nový typ střední školy pochopitelně výrazně horší pozici než tradiční gymnázia. Názorně to ukazuje situace ve školním roce 1850/1851, kdy studovalo v předlitavské části monarchie na 17 samostatných reálkách 3 129 realistů, zatímco 82 gymnázií navštěvovalo 21 175 studentů. V 50. a 60. letech 19. století se na nárůstu středních škol a středoškolského studentstva podílely reálky a gymnázia vcelku rovnoměrně. Realistů přibýlo v každém desetiletí přibližně o pět tisíc, řady gymnazistů se rozrůstaly jen nepatrně méně a poměrně vyrovnaný byl i růst počtu reálků a gymnázií. Jestliže se o dynamické rozšiřování řad realistů v 50. letech zasloužilo hlavně otevírání vyšších ročníků již existujících škol, v následujícím desetiletí představoval významnější zdroj náboru studentů do nově zřizovaných reálků.

²⁷ Petr KADLEC, *Střední školství a formování české inteligence na severní Moravě a ve Slezsku ve druhé polovině 19. a na počátku 20. století*, Slezský sborník 109, 2011, s. 212

²⁸ Gary B. COHEN, *Education and Middle-Class Society in Imperial Austria 1848–1918*, West Lafayette 1996, s. 70.

²⁹ Za regulátory poptávky po vyšších školách označil Cohen vedle obecného hospodářského rozvoje vzestup tržního zemědělství, pomalý pokles tradičních řemesel, rozvoj moderního průmyslového sektoru, politickou mobilizaci, veřejné závazky k sociálním změnám, růst populace a proměnu jejich hodnot a chování a politické soupeření etnických a národnostních skupin. G. B. COHEN, *Education and Middle-Class*, s. 38, 80–81, 89, 91.

Tabulka 1: Chlapecké střední školy na území Předlitavska a jejich studenti ve školních letech 1850/1851–1909/1910³⁰

Školní rok	Gymnázia		Reálky		Střední školy - celkem	
	Školy	Studenti	Školy	Studenti	Školy	Studenti
1850/1851	82	21 175	17	3 129	99	24 304
1859/1860	88	25 694	29	8 192	117	33 886
1869/1870	117	30 497	49	13 229	166	43 726
1879/1880	154	47 968	83	17 967	237	65 935
1889/1890	172	52 911	78	18 384	250	71 295
1899/1900	209	64 647	103	31 267	312	95 914
1909/1910	278	91 546	142	46 267	420	137 813

Pramen: Mittheilungen aus dem Gebiete der Statistik, Jahrgang 1, Heft 4. Die höheren Lehranstalten und Mittelschulen der österreichischen Monarchie im Studienjahre 1851, Wien 1852; Jahrgang 18, Heft 3, II. Abtheilung: Die Hoch- und Mittelschulen... von 1851 bis 1870, Wien 1870, s. 30 a 50; Oesterreichische Statistik, Band III, Heft 2: Statistik der Unterrichts-Anstalten in den im Reichsrathe vertretenen Königreichen und Ländern für das Jahr 1881/1882, Wien 1884, s. XIV–XVI; Band XXVIII, Heft 4: Statistik ... für das Jahr 1889/1890, Wien 1892, s. I; Band LXVIII, Heft 3: Statistik ... für das Jahr 1899/1900, Wien 1903, s. V–IX; Österreichische Statistik. Neue Folge, Band VII, Heft 3: Statistik ... für das Jahr 1909/1910, Wien 1913, s. 7 a 10.

Značně odlišná situace ve vývoji reálek a gymnázií panovala v 70. a 80. letech 19. století. O významný rozvoj předlitavského středního školství v 70. letech se přičinil především rozmach gymnaziálního vzdělávání, zejména díky překotnému zakládání reálných gymnázií v první polovině desetiletí, zřizovaných často na obecní popř. zemské náklady.³¹ Přestože byl v roce 1879/1880 ve srovnání s rokem 1869/1870 o 34 vyšší počet reálek a gymnázií přibýlo jen nepatrně více (37), na razantním zvýšení počtu středoškolků, jež překonal v 70. letech dvojnásobně tempo růstu z předchozích desetiletí, se gymnázia podílela téměř 79 %. I když v předlitavské části monarchie přibýlo reálek ve sledované periodě více než v 50. a 60. letech dohromady, zájem o studium na tomto typu střední školy v 70. letech 19. století celkově poklesl. Řady realistů se v letech 1869/1870 až 1879/1880 rozšířily pouze o cirká 4 700 studentů, což bylo méně než během 50. i 60. let a hlavně o poznání méně v porovnání s gymnázií. Ještě výrazněji se snížil zápis do reálek v průběhu 80. let, bezesporu vůbec nejméně příznivém období rozvoje předlitavského středního školství od poloviny 19. století do první světové války. V této době poklesl celkový počet reálek o pět škol a realistů přibýlo za celé desetiletí (do 1889/1890) jen o 417. Lépe než reálky na tom byla gymnázia, byť i u nich se vůči předchozímu období razantně snížilo množství nových studentů a škol. Podle Garyho Cohena způsobil pokles zájmu o reálné školy předně neblahý stav hospodářství, který nevyvolával dostatečnou poptávku po strojních inženýrech (absolventi technik, kam směřovala následně většina realistů) a středních technických kádrech. Jiným důvodem byl počátek rozvoje státem podporovaného odborného školství, které nabízelo zájemcům o vyšší vzdělání kratší (tzn. levnější) a méně namáhavé studium, zaručující navíc snazší nalezení zaměstnání. Útlum středního školství zvýraznily vedle pokračujících ztížených

³⁰ Počet studentů odpovídá vždy stavu na konci příslušného školního roku. Od školního roku 1869/1870 byla mezi gymnázia započtena i reálná gymnázia a jejich studenti. Data pro školní rok 1859/1860 nejsou zcela přesná, neboť příslušný pramen zjišťoval v retrospektivě vývoje středního školství v letech 1851–1870 zpětně data pouze pro školy, které existovaly ve školním roce 1869/1870. Nezahmuty tak zůstaly všechny středoškolské ústavy (a jejich studenti), jež zanikly v období školních let 1851/1852–1868/1869. Nezhledněny byly rovněž případné organizační přeměny středních škol: gymnázií na reálky a naopak reálek na gymnázia.

³¹ Podrobněji o vývoji reálných gymnázií od poloviny 19. do počátku 20. století Jan ŠAFRÁNEK, *Reálné gymnasium. Obraz jeho vzniku, vývoje a osudů. Přehled jeho učebních osnov*, Praha 1913; O. KÁDNER, *Vývoj*, s. 264–280; P. KADLEC, *Střední školy*, (zejm. s. 66–67, 87–95).

ekonomických podmínek stejně jako v Německu také strach z „*Abiturientenproletariátu*“, což spolu s nástupem konzervativní vlády vedlo k negativnímu postoji státu ke vzniku nových škol, omezení podpory stávajícím ústavům i neskrývaným snahám o uzavření některých z nich (např. tzv. Gautschovy ordonance).³²

Dynamický růst obou hlavních typů středních škol se obnovil v 90. letech, přičemž vedle zlepšení ekonomiky a zvýšené poptávce po středoškolských a vysokoškolských absolventech se o to významně přičinila změna priorit státní vzdělávací politiky. V některých částech Předlitavska se mocným impulsem pro zakládání nových středních škol stalo soupeření dominantních národních společností o udržení, nabytí popř. posílení pozic v hospodářském, politickém a kulturním životě. Výsledkem byl prudký nárůst počtu středních škol od počátku 90. let 19. století, který pokračoval a dále sílil až do první světové války. Zatímco se v 90. letech rozrůstaly řady realistů o něco více než gymnazistů (přes menší počet nových reálék), pro začátek 20. století byl příznačné zejména překotné rozšiřování gymnaziálních ústavů a jejich osazenstva, byť i reálné školství zažívalo nebývalý rozmach. Větší dynamika rozvoje gymnaziálního než reálného školství byla do značné míry způsobena zásadní reformou skomirajících reálných gymnázií, která byla po vzoru německých devítiletých *Realgymnasien* reorganizována na úplná osmiletá reálná a reformní reálná gymnázia zakončená maturitní zkouškou. Reformovaná reálná gymnázia si díky moderně koncipované výuce a poměrně širokým oprávněním jejich absolventů v přístupu na vysoké školy získala značnou oblibu. Vedle vzniku několika desítek nových škol se v osmiletá reálná gymnázia do první světové války přeměnila řada klasických gymnázií a reálék, jejichž zřizovateli byly často obce, země popř. spolky.

Tabulka 2: Vývoj podílu reálék a realistů na skladbě předlitavských středních škol a jejich studentstva ve školních letech 1850/1851–1912/1913 (v %)

Školní rok	Podíl reálék na skladbě středních škol	Podíl realistů mezi studenty středních škol
1850/1851	17,2	12,9
1859/1860	24,8	24,2
1869/1870	29,5	30,3
1879/1880	35,0	27,2
1889/1890	31,2	25,8
1899/1900	33,0	32,6
1909/1910	33,8	33,6
1912/1913	32,0	32,0

Pramen: viz tabulka 1; údaje pro rok 1912/1913 vychází z dat otištěných v práci Peter URBANITSCH, *Die Deutschen in Österreich. Statistisch-deskriptiver Überblick*, Tabelle 9: Mittelschulen und Schülerzahlen in Cisleithanien 1912/13 (absolut und in Prozenten), in: Habsburgermonarchie 1848–1918, Band III.: Die Völker des Reiches, 1. Teilband, Hrsg. von Adam WANDRUSZKA und Peter URBANITSCH, Wien 1980.

Budování reálného školství v Předlitavsku drželo ve druhé polovině 19. a na počátku 20. století krok s rozšiřováním tradičnějšího a především prestižnějšího gymnaziálního vzdělávání. Z výše uvedených důvodů dokonce postupně sílil, s výjimkou 70. let 19. století a let těsně před první světovou válkou, podíl reálék na skladbě středních škol. Podobný

³² G. B. COHEN, *Education and Middle-Class*, s. 70. Obsáhle o tzv. Gautschových ordonancích Luboš VELEK, *Česká kulturní politika versus racionalizace struktury vzdělávacího systému. Případ tzv. Gautschových ordonancí*, in: Místo národních jazyků ve výchově, školství a vědě v habsburské monarchii 1867–1918, ed. H. Binder, B. Krivohlavová a L. Velek, Praha 2003, s. 589–628.

vývoj prodělalo rovněž zastoupení realistů ve středoškolském studentstvu, které však kleslo nadto ještě v průběhu 80. let 19. století. Přestože se až do první světové války nevyrovnaná velikost podílu reálek a realistů zastoupení gymnázií a gymnazistů, stalo se reálné školství v průběhu více než šedesáti let důležitou součástí středoškolské infrastruktury předlitavské části monarchie a realisté významnou složkou studentstva středních škol. Dokázalo naplnit primární účel svého vzniku: fungovat jako mezistupeň mezi primárním a terciárním, zejména technicky zaměřeným, vzdělávacím sektorem a dostatečně jej zásobovat. Část absolventů reálek, která nesměřovala do některé z předlitavských technik nebo odborně zaměřených vysokých či vyšších škol, se stala většinou úředníky a středními technickými kádry. Jejich výhodou vůči protějškům z odborných škol (průmyslových, obchodních aj.) na trhu práce byla vyšší prestiž maturity z reálky i všeobecné vzdělání, které nebylo úzce oborově specializované. Méně absolventů reálek si vybralo důstojnickou kariéru v armádě, kam měli realisté a gymnazisté usnadněný přístup.³³

Vývoj reálného školství v Předlitavsku, podobně jako celého středního školství, neprobíhal rovnoměrně. Nejlepší výchozí pozici měly nejnadvýšejší země této části monarchie: Čechy, Morava, Slezsko a Dolní Rakousy. Právě zde byl souběh příznivých faktorů pro rozvoj středních škol největší. V porovnání s ostatními zeměmi Předlitavska vyvolával zvýšenou poptávku po minimálně středoškolsky vzdělaných pracovnících rozmach zdejšího hospodářství a vysoká potřeba kvalifikovaného úřednického personálu v institucích státní správy, samosprávy a podnicích primárního, sekundárního i terciárního hospodářského sektoru. V Dolních Rakousích se o nárůst počtu středních škol a středoškoláků přičinilo zejména výsadní a v mnoha ohledech specifické postavení hlavního města monarchie Vídně, podpořené silnou imigrací a hlavně značnou koncentrací úřadů, podniků a služeb, kde nacházely osoby s vyšším vzděláním pracovní uplatnění.³⁴ V českých zemích, které představovaly hospodářskou základnu Předlitavska, se zakládání škol chopily vedle státu významněji vedení obcí, jednotlivých zemí (Morava) a soukromá iniciativa, o což se nemalou měrou zasloužil v závěrečných desetiletích 19. století fakt, že zřizování středních škol se stalo důležitou součástí soupeření dominantních národních společností (české, německé, ve Slezsku i polské). Není proto divu, že právě uvedené země prožívaly kontinuální a především dynamický vývoj středního školství a zároveň byly ze všech částí Předlitavska nejlépe vybaveny středoškolskou infrastrukturou.³⁵

Vzhledem k účelu reálek a možnostem uplatnění jejich absolventů není asi příliš překvapivé zjištění, že se v českých zemích a Dolních Rakousích koncentrovala většina

³³ Po přijetí zákona o všeobecné branné povinnosti (5. 12. 1868) bylo absolventům vyšších gymnázií a vyšších reálek uděleno privilegium jednoleté vojenské služby. Během mírového období nemuseli sloužit ve vojsku předepsané tři roky, ale po jednom roce byli přeloženi do zálohy jako důstojníci čekatelé. Po složení důstojnických zkoušek potom byli ustanoveni důstojníky v záloze. H. ENGELBRECHT, *Geschichte IV*, s. 13–14.

³⁴ Významnou část příchodích do Vídně navíc tvořili židé, kteří o středoškolské a vysokoškolské vzdělání usilovali ve sledovaném období prokazatelně mnohem více než kterákoliv jiná složka předlitavské společnosti. Srov. Petr KADLEC, *Židé na cestě za vzděláním. Židovští studenti na středních školách Moravy a Slezska ve druhé polovině 19. a na počátku 20. století*, in: *Židé a Morava XVI. Sborník z konference konané v Muzeu Kroměřížska 11. listopadu 2009*, ed. P. Pálka, Kroměříž 2010, s. 89–104; TÝŽ, *Židé a předlitavské vysoké školství ve druhé polovině 19. a na počátku 20. století*, in: *Židé a Morava XIX. Devatenáctý svazek ediční řady Židé a Morava. Kniha statí ze stejnojmenné konference konané v Muzeu Kroměřížska dne 14. 11. 2012 a další texty*, ed. P. Pálka, Kroměříž 2013, s. 83–102.

³⁵ Podrobněji P. KADLEC, *Střední školy*, s. 71–75.

předlitavských reálných škol a studovala zde převážná část realistů. V závěru sledovaného období, ve školním roce 1909/1910, kdy byla výstavba sítě středoškolských institucí v Předlitavsku téměř dokončena, se ze všech 142 reálek nacházelo na území českých zemí dohromady 80 škol (56 %) a v Dolním Rakousku 23 (16 %). Podobná situace panovala rovněž v případě realistů. Reálky v nejprůmyslovnější části Předlitavska – v českých zemích – navštěvovalo celkem 55 % předlitavských realistů a v dolnorakouských reálkách studovala pětina z nich. Nejrozvinutější země také vykazovaly nadprůměrné výsledky v podílu reálek a jejich studentů ve skladbě předlitavského středoškolského studentstva. V uvedeném roce 1909/1910 tvořily reálky 34 % středních škol v Předlitavsku a stejnou část středoškoláků představovali realisté. V případě Moravy však činily tytéž hodnoty 51 % a celopředlitavský průměr překračovaly i zbývající vyspělé země: Čechy, Dolní Rakousy a Slezsko.³⁶ Data pro uvedené země kontrastují se situací v zaoštaljších zemích Předlitavska. Rovněž Halič s Bukovinou zažily, byť značně opožděný (až od 90. let 19. století), dynamický rozvoj středního školství. Na rozdíl od českých zemí a Dolních Rakous se o něj zasloužila především gymnázia, podíl reálek byl v tomto procesu minimální. Absence výraznějších impulsů pro podporu reálného školství způsobila, že ještě ve školním roce 1909/1910 se v lidnaté Haliči vyučovalo ve třinácti a v Bukovině, kde neexistovala ani technická vysoká škola, dokonce pouze v jediné reálce. Realisté představovali ve zmiňovaných zemích v tomto školním roce skutečný zlomek středoškoláků – v Haliči tvořili necelých 11 % a v Bukovině přibližně 12 % osazenstva místních středních škol. Do rozvoje reálného školství v předlitavské části monarchie tedy Halič s Bukovinou, podobně jako většina zbývajících zemí Předlitavska, zasáhly do první světové války jen minimálně.

Tabulka 3: Chlapecké střední školství v zemích Předlitavska ve školním roce 1909/1910

ZEMĚ	Gymnázia a reálná gymnázia		Reálky		Střední školy - celkem	
	školy	studenti	školy	studenti	školy	studenti
Čechy	69	17 341	44	15 303	113	32 644
Morava	31	8 186	32	8 633	63	16 819
Slezsko	10	2 134	4	1 516	14	3 650
Dolní Rakousy	35	11 675	23	9 271	58	20 946
Horní Rakousy	8	2 150	2	783	10	2 933
Salcbursko	2	544	1	322	3	866
Štýrsko	10	3 020	8	1 673	18	4 693
Korutany	3	1 002	1	394	4	1 396
Kraňsko	7	2 085	2	733	9	2 818
Primoři	9	2 757	4	1 877	13	4 634
Tyrolsko a Vorarlbersko	13	3 654	4	801	17	4 455
Halič	66	30 745	13	3 651	79	34 396
Bukovina	10	4 988	1	694	11	5 682
Dalmácie	5	1 265	3	616	8	1 881
Předlitavsko (celkem)	278	91 546	142	46 267	420	137 813

Pramen: Österreichische Statistik. Neue Folge, Band VII, Heft 3: Statistik der Unterrichts-Anstalten... für das Jahr 1909/1910, Wien 1913, s. 310 a 312.

³⁶ V Čechách tvořily reálky ve školním roce 1909/1910 39 % středních škol a realisté 47 % středoškolského studentstva. U Dolních Rakous činily hodnoty stejných ukazatelů 40 resp. 44 % a v případě Slezska 29 a 42 %. V podílu reálných škol na skladbě středoškolských ústavů mohlo těmto zemím konkurovat snad jen Štýrsko.

Reálné školství na Moravě a ve Slezsku do první světové války

Na rozdíl od Čech a Vídně nevznikly na Moravě a ve Slezsku až do počátku druhé poloviny 19. století žádné samostatné reálné školy. A to přesto, že již v roce 1811 existoval konkrétní plán na zřízení reálky v Brně, s jejímž založením souhlasil dokonce v březnu téhož roku císař František I. Škola s učebním plánem vypracovaným po vzoru reálky ve Vídni však nakonec zřízena nebyla a rozvoj reálného školství na Moravě a ve Slezsku se o čtyřicet let opozdil.³⁷ V obou zemích, spojených v letech 1783–1849 v jediný správní celek, byly alespoň v některých městech (Jihlava, Uničov, Znojmo, Šumperk, Opava ad.) otevřeny v první polovině 19. století, hlavně ve 30. a 40. letech, tzv. nesamostatné reálky. Jednalo se o dvouleté kurzy s výukou technických předmětů, ve které se přeměnily čtvrté třídy zdejších hlavních škol. Alespoň částečně se tak odpovědělo na rostoucí potřebu po kvalifikované pracovní síle. Zájemci o vyšší technické vzdělání museli odejít většinou za studiem jinam, především na polytechniky do Vídně a Prahy, které disponovaly zároveň přípravkami v podobě připojených reálných škol.³⁸ Na území náležejícím do správy moravskoslezského gubernia poskytovala vyšší technické vzdělání pouze stavovská akademie v Olomouci (zal. 1725), řádně nereformovaná škola s nedostatečnou kapacitou a neotevřená ani příchodu všech potenciálních zájemců o studium. V akademii, jež byla v letech 1846–1847 přemístěna do Brna, aby se zde vzápětí včlenila do nově zřizovaného technického učiliště, se navíc vedle inženýrství, stavitelství a zemědělství, vyučovalo rovněž rytířským dovednostem (jízda na koni, šerm, tanec) a především živým jazykům (čeština, francouzština, italština).³⁹

Skutečný rozvoj reálných škol začal na Moravě a ve Slezsku až se zaváděním reformního *Nástinu* do středoškolské praxe na počátku 50. let 19. století. Přestože v mnohém kopíroval vývoj moravských a slezských reálek výše naznačené obecné trendy, vykazoval zároveň určitá specifika. Vůbec první samostatná reálka na Moravě existovala v Brně, přičemž se stejně jako v případě reálné školy založené o několik let později v Olomouci (1854) jednalo o ústav státní, který se od roku 1851 postupně rozšiřoval na vyšší reálku. Reálné školy v obou hlavních střediscích Moravy doplnily v průběhu 50. let ještě dva ústavy vzniklé z iniciativy obcí a jimi rovněž vydržované – v Uherském Hradišti (1854) a na Starém Brně (1857). Jedinou reálkou ve Slezsku byla v 50. letech státní škola v Opavě, která vznikla přeměnou starší, dosud nesamostatné reálky v samostatnou v roce 1851. Na rozdíl od státních reálných škol v Brně a Olomouci byl opavský ústav organizovaný nejprve jako nižší reálka a povýšení na vyšší reálku se dočkal teprve roku

³⁷ Christian d' ELVERT, *Geschichte der Studien-, Schul- und Erziehungsanstalten in Mähren und Oesterr. Schlesien, besondere der olmützer Universität in der neueren Zeiten*, Brünn 1857, s. 300.

³⁸ Tamtéž. Dvě reálky v Čechách – rakovnická a liberecká – byly spíše vzdělávacími ústavu regionálního charakteru, jejichž studenti pocházeli hlavně z příslušných regionů a doplňovali je většinou jen mladíci původem z jiných oblastí Čech. Studenti z ostatních zemí monarchie se na těchto reálkách vyskytovali sporadicky. J. HANZAL, *Počátky*, s. 46–47.

³⁹ Od konce 20. let 19. století zažívala olomoucké akademie enormní nárůst počtu studentů. Zatímco v roce 1828 na ní studovalo pouze čtyřicet osob, o tři roky později ji navštěvovalo 134 a v roce 1846 již 416 studentů. Největší část studentů zde v roce 1846 studovala některých z jazyků (češtinu 120, francouzštinu 60, italštinu 48), dalších 46 zemědělství, 59 stavitelství a 24 některému z rytířských cvičení. Ch. d' ELVERT, *Geschichte*, s. 377–381; P. ŠIŠMA, *Učitelé*, s. 8–13.

1857.⁴⁰ Důležitou úlohu při povýšení sehrála u opavské reálky podpora opavské obchodní a živnostenské komory. Stejná instituce, tentokrát olomoucká, představovala významný faktor vzniku reálky v Olomouci na počátku 50. let 19. století.⁴¹ V závěru 50. let 19. století začali opouštět vyšší reálky první absolventi. Nejprve dosáhla úplného počtu šesti ročníků reálka v Brně (šk. rok 1854/1855), kterou následovaly školy v Olomouci (1857/1858) a Opavě (1859/1860). Stále méně opodstatněnou se proto stávala existence přípravného ročníku při brněnské technice, což se projevilo ve výrazném poklesu počtu jeho studentů. Zprvu přeplněný ročník zájemců o nejvyšší technické vzdělání, kteří postrádali náležitě předchozí vzdělání, se zredukoval ještě v průběhu první poloviny 50. let z 250 (1850/1851) na skupinku dvanácti osob (1854/1855). V následujících třech letech pak nebyl otevřen vůbec. Přestože byl od roku 1858/1859 přípravný ročník brněnské techniky znovu obnoven a existoval při škole až do její reformy ve druhé polovině 60. let, jeho význam a obsazenost nedosahovaly úrovně z předchozího období.⁴²

Během 60. let 19. století neprodělavo z hlediska kvantitativního vývoje moravské a slezské reálné školství žádnou pronikavou změnu. Na Moravě sice přibýly nižší reálky ve Šternberku (1860) a Jihlavě (1862), ale fakticky se počet moravských reálek rozrostl pouze o jednu školu, neboť uherskohradištská reálka se přeměnila roku 1864 na reálné gymnázium. Ve Slezsku doplnila opavskou vyšší reálku roku 1860 nižší reálná škola v Bílsku, založená z podnětu a na náklady evangelické náboženské obce. Rozvoj moravského a slezského reálného školství v 60. letech 19. století byl tedy spíše charakteru intenzivního než extenzivního. O nárůst počtu realistů se zasloužil větší měrou nábor studentů do již existujících reálek a postupné rozšiřování škol o vyšší ročníky než realisté nově založených škol. Nejvíce se zvýšil počet studentů vyšších státních reálek v Brně, Olomouci a Opavě, které zároveň navštěvoval nejvyšší počet realistů.⁴³ Stát za vydatného (a státem vynuceného) příspěví uvedených velkých měst mohl snáze odpovědět na rostoucí poptávku po reálném studiu a zřizovat v jednotlivých ročnících svých škol paralelní třídy. Rozšiřování kapacity o paralelky bylo pro obecní reálky, zvláště ty v menších městech, možné z finančních a prostorových důvodů v mnohem menší míře. Často ale vůbec nepřicházelo v úvahu, protože provoz reálných škol představoval i bez rozšíření značnou zátěž pro obecní rozpočet.

⁴⁰ Mittheilungen, Jahrgang 1, Heft 4: Die höheren... im Studienjahre 1851, Wien 1852; Jahrgang 18, Heft 3, II. Abteilung: Die Hoch- und Mittelschulen... von 1851 bis 1870, Wien 1871, s. 97, 100, 103 a 107; Alois VANÍČEK, *Schematismus der österreichischen Gymnasien und Realschulen für das Schuljahr 1858–59*, Olmütz 1859, s. 141–144; Richard WENGRAF, *Jahrbuch des höheren Unterrichtswesens in Österreich mit Einschluss der gewerblichen Fachschulen und der bedeutendsten Erziehungsanstalten*, Jahrgang 26, Wien 1913, s. 225 a 324–337.

⁴¹ *Festschrift zur Erinnerung an die Feier des fünfzigjährigen Bestandes der k. k. Staats-Oberrealschule in Olmütz*, Olmütz 1904, s. 8; *Gedenkschrift zur Jubel-Feier der k. k. Ober-Realschule in Troppau aus Anlaß ihres 50jährigen Bestandes*, Troppau 1907, s. 19.

⁴² *Festschrift zur Erinnerung ... der k. k. Staats-Oberrealschule in Olmütz*, s. 22; *Gedenkschrift ... der k. k. Ober-Realschule in Troppau*, s. 20 a 42; P. ŠÍŠMA, *Učitelé*, s. 20.

⁴³ V nejstarší brněnské reálce studovalo ve vybraných letech sledovaného desetiletí postupně 788 (1860), 879 (1865) a 1 021 (1870) studentů, olomouckou školu navštěvovalo ve stejných letech 397, 437 a 448 realistů a v opavské reálce nabývalo reálného vzdělání 495 (1860), 512 (1865) a 640 (1870) osob. Srov. Mittheilungen, Jahrgang 18, Heft 3, II. Abteilung: Die Hoch- und Mittelschulen... von 1851 bis 1870, Wien 1871, s. 103.

Tabulka 4: Moravské a slezské reálné školství ve školních letech 1850/1851–1909/1910⁴⁴

Rok	Morava		Slezsko	
	Školy	Studenti	Školy	Studenti
1850/1851	1	531	0	0
1859/1860	4	1 375 / 1 491	1	495
1869/1870	5	1 976	2	640
1881/1882	15	2 789	4	810
1889/1890	15	3 141	4	960
1899/1900	26	6 276	4	1 381
1909/1910	32	8 633	4	1 516

Pramen: Mittheilungen, Jahrgang 1, Heft 4: Die höheren... im Studienjahre 1851, Wien 1852, s. 76, 79 a 86; Jahrgang 18, Heft 3, II. Abtheilung: Die Hoch- und Mittelschulen... von 1851 bis 1870, Wien 1871, s. 56, 100, 103, 105 a 107; Oesterreichische Statistik. Band III, Heft 2: Statistik der Unterrichts-Anstalten... für das Jahr 1881/1882, Wien 1884, s. 40–41, a 44; Band XXVIII, Heft 4: Statistik... für das Jahr 1889/1890, Wien 1892, s. 122; Band LXVIII, Heft 3: Statistik... für das Jahr 1899/1900, Wien 1903, s. 48; Österreichische Statistik. Neue Folge, Band VII, Heft 3: Statistik... für das Jahr 1909/1910, Wien 1913, s. 57–58 a 80–81.

V 50. a 60. letech 19. století, kdy ještě nebyla síť moravského a slezského reálného školství dostatečně rozvinutá, náleželo důležité místo v přípravě kvalifikovaných pracovníků pro praxi stále nesamostatným reálkám. Jednak zde existovala řada starších škol, na nichž pokračovala plynule výuka i po změnách v reálném školství z poloviny století, jednak vznikly nové nesamostatné reálky jako např. v Těšíně, Bruntále (obě 1850), Hustopečích (1851) a Telči (1852). Christian d' Elvert napočítal nesamostatných reálek, které zůstávaly připojeny k hlavním školám jako jejich transformované čtvrté třídy se zvláštními učebními plány, v roce 1855 na Moravě celkem dvanáct (Uničov, Prostějov, Hustopeče, Nový Jičín, Jihlava, Znojmo, Telč, Moravská Třebová, Kroměříž, Mikulov, Lipník nad Bečvou, Šumperk) a další tři se nacházely ve Slezsku (Bruntál, Krnov, Těšín).⁴⁵

Dosud nebývalý rozmach, který měl na rozdíl od předchozího období extenzivní povahu, prožívalo v 70. letech 19. století moravské reálné školství. Na Moravě přibýlo deset nových reálek, jejich počet se vůči školnímu roku 1869/1870 ztrojnásobil a síť reálných škol se tak významným způsobem rozšířila. Reálky v zemských centrech doplnily školy zakládané v regionálních střediscích a pokryly takřka celé území Moravy. Distribuce reálného vzdělání se výrazně zlepšila. Nezbytným předpokladem naznačeného vývoje byla existence dostatečné poptávky po takto vzdělaných odbornících, na níž následně reagovaly pod tlakem laické a odborné veřejnosti zejména vedení obcí, zemí a v neposlední řadě i stát. Důležitým zdrojem růstu reálného školství v tomto období

⁴⁴ Počet studentů reálek v roce 1859/1860 je uveden před lomítkem tak, jak jej zprostředkovala rakouská středoškolská statistika pro léta 1851–1870. Správně by však měl být počet realistů (a tím středoškoláků) v příslušném roce vyšší o 116 studentů uherskohradištského ústavu. Studenti této školy (v letech 1854–1864 reálky, poté reálného gymnázia) nebyli v dané statistice nejprve zařazeni ani mezi gymnazisty, ani mezi realisty. Celkový počet studentů reálek by proto v uvedeném roce činil 1 491. Ve školním roce 1881/1882 bylo 27 studentů tříd vyšší reálky existující při gymnaziální škole v Přerově zařazeno mezi moravské realisty. Rakouská středoškolská statistika pro léta 1851–1870 nezahrnula ve školním roce 1869/1870 do svých výpočtů údaje pro reálku v Bílsku. Počet studentů této školy nebyl pro uvedený rok dohledán ani v jiných pramenech. Zatímco počet reálek a středních škol byl pro příslušný rok v tabulce navýšen, zůstaly pro zachování kompaktnosti předložených statistických dat údaje o počtu studentů slezských reálek (a středních škol) v roce 1869/1870 v podobě, v jaké je poskytl excerpovaný pramen (tzn. bez připočtení studentů z reálky v Bílsku).

⁴⁵ Ch. d' ELVERT, *Geschichte*, s. 458–459. K organizaci a úloze nesamostatných reálek ve sledovaném období O. KÁDNER, *Vývoj*, s. 102–103.

byla přeměna části nesamostatných reálek v samostatné nižší reálky počátkem 70. let (např. Hustopeče, Telč a Znojmo v roce 1870, Kroměříž 1871).⁴⁶ Ve vývoji reálek se na Moravě více než v jiných částech Předlitavska angažovalo vedení země, do jehož legislativy reálné školství od konce 60. let 19. století náleželo. V žádné předlitavské zemi se nepodílely zemské ústavy na struktuře reálného školství tak výrazně jako v případě Moravy. Během 70. let bylo převedeno do zemské správy na jedné straně několik původně obecních ústavů (Hustopeče, Jihlava, Šternberk a Znojmo v roce 1870, Telč 1871, Kroměříž 1875), na druhé straně byly zemi od počátku spravovány nově založené reálky v Prostějově /německá/, Rýmařově (obě zal. 1873), Novém Jičíně (1874) a Moravská Ostrava (1877). Zemská aktivita a podpora se tedy soustředila a priori na tu část středních škol, kterou mohla usměrňovat podle svých představ a potřeb. Podstatně menší zájem projevovalo vedení země o gymnaziální vzdělávání, byť i zde nastal v období těsně před první světovou válkou určitý posun v souvislosti se vznikem osmiletých reálných gymnázií, na něž se některé zemské reálky začaly transformovat. Snahou všech nestátních škol, zemské reálky nevylímaje, bylo vzhledem ke značným finančním nákladům spojených s jejich vydržováním co nejrychlejší převedení do státní správy. Proces zestátnění reálek vedl na Moravě k postupnému vyrovnávání počtu státních a zemských reálek. Zatímco ve školním roce 1889/1890 bylo z patnácti zdejších reálek dvanáct v zemské správě a pouze tři spravoval stát (Brno /zal. 1851/, Olomouc /1854/, Brno /1880/), těsně před první světovou válkou, ve školním roce 1913/1914 bylo z devětadvaceti moravských reálek patnáct zemských a čtrnáct státních.⁴⁷

Podobně jako u gymnázií měly značnou zásluhu na budování moravského reálného školství v tomto období i během dalších desetiletí obce. Byla to právě vedení obcí, která iniciovala velmi často vznik reálné školy na jejich území a různými způsoby ji pak podporovala.⁴⁸ Obce pro reálky zajistily školní budovu, ve většině případů nově vystavěnou. Pro stále napjatější obecní rozpočty napjatější druhé poloviny 19. století byl ale provoz reálných škol na vlastní náklady dlouhodobě neudržitelný. Přesto vycházely obce maximálně vstříc v jednání se zemí (státem) o převodu do zemské či státní správy nemalým požadavkům nových zřizovatelům. Obvyklou součástí dohod obcí se zemí a státem bylo zajištění provozu školní budovy (údržba, osvětlení, vytápění), věcných potřeb popř. poskytnutí finanční subvence. Naopak země a stát přispívaly, zvlášť nebo také současně, většinou na financování chodu reálných škol, které nebyly v jejich správě, formou subvencí o stanovené roční výši.⁴⁹ I když vyjednávání představitelů obcí, země a státu neby-

⁴⁶ Některé původně nesamostatné reálky se přeměnily na čtyřletá reálná gymnázia (např. Uničov a Šumperk 1870). Transformace nesamostatných reálek byla reakcí nejen na společenskou poptávku a změny v oblasti sekundárního vzdělávání, ale i odpovědí na reorganizaci systému předlitavského primárního vzdělávání v závěru 60. let 19. století.

⁴⁷ Johann NEUBAUER – Josef DIVIŠ, *Jahrbuch des höheren Unterrichtswesens in Oesterreich mit Einschluss der gewerblichen Fachschulen und der bedeutendsten Erziehungsanstalten*, 3. Jahrgang, Prag – Wien – Leipzig 1890, s. 184–189; R. WENGRAF, *Jahrbuch*, s. 324–336.

⁴⁸ Ze čtyřiatřiceti moravských a slezských reálek ve školním roce 1913/1914 bylo někdy během svého vývoje komunálními ústavy jedenáct z nich, přičemž na provozu minimálně dalších deseti se obce aktivně podílely (subvence, údržba budovy, věcné potřeby). R. WENGRAF, *Jahrbuch*, s. 324–338; G. MAULER, *Jahrbuch der mittleren Unterrichtsanstalten mit deutscher und zum teile deutscher Unterrichtssprache in Österreich*, 3. Jahrgang, 1913/1914, Wien 1914, s. 157–169.

⁴⁹ Srov. R. WENGRAF, *Jahrbuch*, s. 324–336.

la jednoduchá, dokázalo se pod stupňujícím tlakem veřejného mínění a rostoucí poptávkou po absolventech reálek nalézt ve většině případů řešení, které vedlo nakonec ke vzniku reálky a zajištění jejího existence v dalších letech. Zdá se, že klíčovou roli v hledání kompromisního řešení sehrály za cenu značných ústupků obce. Stejně jako u moravských gymnázií bylo potom v závěru 19. a na počátku 20. století pro vyučovací jazyk obcemi zřizovaných reálek zásadní, kdo právě ovládal příslušnou radnici ve chvíli, kdy se realizovala myšlenka zřídit školu. „Německé radnice“ podporovaly vznik a rozvoj německých škol a „české radnice“ směřovaly své úsilí k podpoře českých ústavů. Moravské obce stály kupříkladu u vzniku německých reálek ve Šternberku (1860), Jihlavě (1862), Hodoníně (1894), Lipníku nad Bečvou (1895) a jejich českých protějšků v Telči (1870), Kroměříži (1898) a Litovli (1901).

Situace ve Slezsku byla v porovnání s Moravou odlišná. Počet reálek se zde na počátku 70. let 19. století zvýšil o dvě školy, ve které se přeměnily v příslušných městech dosud existující nesamostatné reálky. V západní části Slezska se poskytovatelem reálného vzdělání stala vedle opavské reálky v roce 1871 škola v Krnově. Reálku v Bílsku (od roku 1872 vyšší), jediný ústav svého druhu ve východním Slezsku, doplnila roku 1870 škola v Těšíně. V obou případech se jednalo o nižší reálky vzniklé z iniciativy obcí a příslušnými obcemi také několik prvních let vydržované. Velmi důležité pro další vývoj uvedených reálek bylo jejich brzké převedení do státní správy (Krnov 1875, Těšín 1873), které doprovázelo povýšení na vyšší reálky.⁵⁰ Během 70. let 19. století se téměř dotvořila nevelká síť slezských reálek, která zahrnovala až do roku 1913 (vznik reálky v Jeseníku) pouze čtyři vyšší reálky. Na rozdíl od Moravy, kde se na budování reálného školství podílela v 70. letech i v dalších desetiletích výrazně země, převzal ve Slezsku hlavní iniciativu a náklady na svá bedra stát. Ve státní správě se nacházely od roku 1877 (zestátnění reálky v Bílsku) až do první světové války všechny slezské reálky. Role země v rozvoji slezského reálného školství se omezovala na poskytování subvence státním ústavům. Ve Slezsku nevznikly až do první světové války reálky s jiným než německým vyučovacím jazykem, o což se zasloužila především podstatně horší pozice síla zdejší české a polské populace v porovnání s jejich českým protějškem na Moravě v hospodářském, politickém a kulturním životě. Radnice měst, kde by mohly reálky vzniknout, byly „německé“ a neprojevovaly žádný zájem podporovat jakýmkoliv způsobem vznik české nebo polské střední školy. Podobný nezájem panoval i ve slezském zemském sněmu a ani stát necítil potřebu investovat do rozvoje českého či polského reálného školství v této zemi. Soukromá iniciativa, zejména aktivity spolků zaměřených na podporu zakládání a provozu českého resp. polského školství (*Ústřední Matice školská, Matice opavská, Matice Osvěty lidové v Polské Ostravě, Macierz Szkolna dla Księżstwa Cieszyńskiego w Cieszynie*), soustředila zase svou pozornost a prostředky zejména do oblastí elementárního a gymnaziálního vzdělávání. Zájemci z řad slezských Čechů a Poláků o reálné vzdělání proto navštěvovali některou z místních reálek s německým vyučovacím jazykem, nebo odcházel studovat jinam, v případě Čechů především do některé z českých reálek na Moravě. Většina z Čechů a Poláků si zvolila první možnost. U části z nich tak zvítězila snaha omezit náklady spojené se studiem o další výdaj v podobě

⁵⁰ Hans JANUSCHKE, *Geschichtliches über die Realschule*, in: XXV. Jahresbericht der k. k. Staats-Oberrealschule in Teschen, Teschen 1898, s. 35; R. WENGRAF, *Jahrbuch*, s. 337.

platby za bydlení ve vzdálené obci. Jen stěží lze odhadovat počet těch, kteří si zvolili reálné studium v německém jazyce ve víře v lepší uplatnitelnost německého vzdělání v dalším studiu a profesním životě.

Tabulka 5: Moravské a slezské reálky ve školním roce 1913/1914⁵¹

Místo	Rok vzniku	Zřizovatel	Vyučovací jazyk
Brno	1851	stát	německý
Brno	1857	země	německý
Brno	1880	stát	český
Brno	1906	stát	český
Brno	1907	stát	německý
Hodonín	1894	země	německý
Hodonín	1894	země	český
Hustopeče	1870	země	německý
Jevíčko	1897	stát	český
Jihlava	1862	stát	německý
Kroměříž	1871	země	německý
Kroměříž	1898	země	český
Lipník nad Bečvou	1895	země	německý
Lipník nad Bečvou	1895	země	český
Moravská Ostrava	1877	stát	německý
Moravská Ostrava	1901	země	český
Nové Město na Moravě	1894	stát	český
Nový Jičín	1874	stát	německý
Olomouc	1854	stát	německý
Olomouc	1902	stát	český
Prostějov	1871	země	český
Prostějov	1873	stát	německý
Rýmařov	1873	země	německý
Svitavy	1895	stát	německý
Šternberk	1860	země	německý
Teč	1870	stát	český
Uherský Brod	1896	země	český
Velké Meziříčí	1899	země	český
Znojmo	1870	země	německý
<i>Bílsko</i>	1860	stát	německý
<i>Jeseník</i>	1913	stát	německý
<i>Krnov</i>	1871	stát	německý
<i>Opava</i>	1851	stát	německý
<i>Těšín</i>	1870	stát	německý

Pramen: Gustav MAULER, *Jahrbuch*, s. 157–169; R. WENGRAF, *Jahrbuch*, s. 324–338.

Z důvodů, o nichž bylo pojednáno dostatečně výše, představovala 80. léta 19. století období nejméně příznivé pro rozvoj celého středního školství, moravské a slezské reálné školství nevyjímaje. Nedostatečná poptávka spolu s negativním postojem konzervativní rakouské vlády k otevírání nových škol a omezením podpory již existujícím ústavům vystavily stopku pokračování v předchozím období zdárně nastartovaného rozšiřování reálného školství. Obecně lze říci, že vývoj moravských a slezských reálek stagnoval. Celkový počet moravských a slezských reálných škol se ve sledovaném desetiletí nezměnil, počet jejich studentů vzrostl pouze nepatrně. Zatímco ve Slezsku nedošlo

⁵¹ Místa na Moravě jsou označena bez kurzívy, ve Slezsku kurzívou. Zřizovatel a vyučovací jazyk jsou aktuální vždy pro školní rok 1913/1914. U škol, které byly během svého vývoje určitou dobu uzavřeny a později opět obnoveny je uváděn jako rok založení letopočet posledního obnovení. Do tabulky nebyly zahrnuty české školy, u nichž probíhala ve sledovaném roce přeměna z reálky na reálné gymnázium a byly již považovány za reálná gymnázia (Bučovice, Příbor, Holešov, Litovel).

v 80. letech k žádným závažnějším změnám v reálném školství, na Moravě je možné přece jen určité „pohyby“ postřehnout. Roku 1880 byla v Brně založena třetí česká (po Telči a Brně) reálka na Moravě a zároveň teprve třetí státem spravovaná reálná škola v zemi. Vznik brněnské reálky s českým vyučovacím jazykem byl o to cennější, že se jednalo o jedinou školu svého druhu zřízenou na Moravě v průběhu 80. let. Svě brány naopak musela uzavřít z rozhodnutí státu ve stejném roce pobočka nejstarší brněnské reálky s německým vyučovacím jazykem, která sloužila v brněnské předměstské části Křenová k přípravě realistů od roku 1876. V souladu se soudobou státní vzdělávací politikou bylo v reakci na úbytek studentů rozhodnuto v roce 1886 o postupném zrušení tříd vyšší reálky, jež existovaly při státní smíšené škole v Přerově, a přeměně ústavu v klasické vyšší gymnázium.⁵² Vedení moravské země nepřistoupilo v průběhu 80. let k podobně razantním krokům, jaké v oblasti reálného školství činil stát. Žádná ze zemských reálek v tomto desetiletí nebyla uzavřena. Rovněž země reagovala na nepříznivé podmínky pro rozvoj reálného školství. Především nezřizovala nové reálky a nerozšiřovala menší školy regionálního významu (Hustopeče, Rýmařov, Šternberk) o vyšší ročníky. Přestože se ochota a možnosti moravského zemského sněmu investovat v 80. letech do budování reálných škol výrazně zhoršily, podpořilo vedení země další rozvoj vybraných ústavů, přičemž rozhodující roli sehrálo patrně posouzení příslušných reálek jako škol perspektivních a strategických pro zajištění reálného vzdělávání v budoucnosti. Do své správy tak země převzala dosud obecní reálky v Prostějově (zal. 1871; zemská od 1880) a Brně (1857, zemská od 1886).⁵³ U reálek v Novém Jičíně a Moravské Ostravě podpořila země rozšíření na vyšší ústavy. V obou uvedených městech existovaly od 70. let zemské reálky. V okamžiku, kdy školy dosáhly všech čtyř ročníků a staly se tzv. úplnými nižšími reálkami, usilovala vedení reálek spolu s příslušnými obcemi o jejich doplnění vyššími třídami, tzn. pátým až sedmým reálným ročníkem. Zprvu zůstávala ve své snaze sama. Proto byly vyšší ročníky těchto reálek otevírány nejprve na obecní náklady (Nový Jičín 1878/1879, Moravská Ostrava 1881/1882). Vznikla tedy poněkud zvláštní situace, kdy každý stupeň jediné školy měl jiného zřizovatele, v tomto případě nižší stupeň zemi a vyšší obec. Uvedený stav ale netrval dlouho. Poměrně záhy – u novojičínské reálky od školního roku 1880/1881 a v případě moravskoostravské reálky o dva roky později (1882/1883) – byly do správy země převzaty všechny dosud otevřené vyšší ročníky.⁵⁴

⁵² V Přerově existovalo od roku 1870 obecní reálné gymnázium, které bylo o rok později převedeno do státní správy. Od školního roku 1874/1875 byly na obecní náklady otevírány postupně třídy vyšší reálky a od roku 1876/1877 také vyššího gymnázia. Na přerovské čtyřleté reálné gymnázium tak od roku 1876/1877 navazovala úplná vyšší reálka (od 1. 1. 1877 rovněž státní) a od roku 1879/1880 zároveň úplné vyšší gymnázium (od roku 1877/1878 ve správě státu). V roce 1886 bylo rozhodnuto o postupné přeměně školy v klasické vyšší gymnázium s povinnou výukou kreslení na nižším stupni, což znamenalo de facto likvidaci tříd vyšší reálky. Poslední ročník vyšší reálky v Přerově byl otevřen ve školním roce 1888/1889 a v následujícím školním roce již nesla přerovská škola název *C. k. vyššího gymnasia v Přerově*. Jan KABELÍK, *Prvních dvacet pět let trvání c. k. gymnasia v Přerově*, in: XXII. program c. k. vyššího státního gymnasia v Přerově. Vydán na konci školního roku 1895/96, Přerov 1896, s. 29–34.

⁵³ Adolf WANECK, *Das Realschulwesen Mährens 1848–1898 (Ein Beitrag zur Entwicklungsgeschichte desselben)*, II. (Schluss), in: XVII. Jahres-Bericht der Landes-Oberrealschule in Mähr.-Ostrau für das Schuljahr 1899–1900, Mähr.-Ostrau, s. 24–27; R. WENGRAF, *Jahrbuch*, s. 324–336.

⁵⁴ Julius REUPER, *Zur Geschichte der Anstalt*, in: Erster Jahresbericht der Landes-Oberrealschule in Mähr.-Ostrau für das Schuljahr 1883/84, Mähr.-Ostrau 1884, s. 4–7; Programm der mähr. Landes-Oberrealschule in Neutitschein. Veröffentlicht am Schluss des Schuljahres 1884–85, Neutitschein 1885, s. 41–44. Podobná situa-

Další vlna zakládání reálek, doprovázená růstem počtem realistů, nastala opět až těsně před polovinou 90. let 19. století. Podobně jako v jiných zemích se o ní zasloužily hlavně změna státní vzdělávací politiky po konci Taafeho vlády v roce 1893 a obnovený hospodářský růst. Stát přestal bránit rozvoji celého středního školství, který v předchozím desetiletí svými opatřeními výrazně omezoval. Až do první světové války podporoval zřizování nových škol, rozšiřování stávajících institucí a příchod stále většího množství studentů. Rozmách průmyslu a nárůst byrokracie ve veřejném a soukromém sektoru zase zvyšovaly poptávku po kvalifikované pracovní síle.

Moravské reálné školství se vyvíjelo v posledním dvacetiletí před první světovou válkou velmi překotně. V letech 1894–1914 vzrostl počet zdejších reálek téměř dvojnásobně z původních patnácti na devětadvacet. Síť těchto škol se tak podstatně rozšířila a reálné studium se stalo mnohem dostupnějším. V reálném školství se navíc začal velmi výrazně angažovat stát, který jakoby konečně pochopil význam tohoto vzdělávacího sektoru. Svou aktivitou sledoval posílení svého místa v reálném školství, nad jehož vývojem a dalším směřováním hodlal získat větší kontrolu. Jako státní byly na Moravě zřízeny v letech 1906–1907 obě nové brněnské reálky (německá a česká). Především ale přibývalo škol ve státní správě, do níž byly ochotně převedeny ze země. Během let 1901–1913 bylo zestátněno devět reálek, včetně čtyř teprve nedávno zemí zřízených škol (Jevíčko, Nové Město na Moravě, Olomouc /česká/, Svitavy). S výjimkou dvou škol (Olomouc, Nové Město na Moravě) byly převedeny do správy státu všechny reálky až v letech 1910–1913. Výše uvedené ale neznamená, že by stát zajistil kompletní financování zestátněných ústavů. Obcím zůstaly povinnosti spočívající většinou v údržbě školní budovy, zajištění osvětlení a vytápění školy. Na provoz již státních reálek přispívala mnohdy také země, v případě české reálky v Novém Městě na Moravě ve školním roce 1912/1913 např. částkou 20 000 K.⁵⁵ Stát neinvestoval pouze do „svých“ škol, ale významně podporoval dotacemi také zemské ústavy, přičemž nerozlišoval, jestli se jedná o reálku německou nebo českou. Kupříkladu v roce 1912/1913 dotoval provoz reálek v Moravské Ostravě (česká), Šternberku (německá), Velkém Meziříčí (čes.) a obou hodonínských škol (čes., něm.) částkou 6000 K. Ještě o tisíc korun více pak poskytl stát ve stejném roce zemským reálkám v Uherském Brodě (čes.), ve Svitavách (něm.) a oběma školám v Lipníku nad Bečvou (něm., čes.) a podpory se dočkaly i další reálky (brněnská z roku 1857 10 000 K, rýmařovská /něm./ 2000 K, prostějovská /čes./ 8000 K).⁵⁶

Významné impulsy pro rozvoj reálného školství na Moravě dodávalo v závěru 19. a počátkem 20. století česko-německé nacionální soupeření a pokračující emancipace zdejší české populace, která spatřovalo ve vzdělání cestu k posílení vlastních pozic i zajištění existence do budoucna. Jak vidno, velké naděje byly vkládány rovněž do rozšiřování českého reálného školství. Ze čtrnácti nových reálek založených na Moravě v letech 1894–1914 byla na desíti vyučovacím jazykem čeština a pouze na čtyřech něm-

ce, kterou připouštěl již reformní *Nástin* z roku 1849, nebyla sice úplně typická, ale ani zcela výjimečná. Docházelo k ní ve vztahu obec versus stát během druhé poloviny 19. století také u některých gymnaziálních ústavů. Příkladem může být gymnázium v Hranicích počátkem 80. let. Srov. Petr KADLEC, *Počátky gymnaziálního školství v Hranicích (Vznik a vývoj prvního hranického gymnázia do roku 1882*, in: Sborník Státního okresního archivu Přerov 2010, Přerov 2010, s. 16–17.

⁵⁵ R. WENGRAF, *Jahrbuch*, s. 331.

⁵⁶ Tamtéž, s. 324–336.

čina. České reálné školství, které se na Moravě až do 90. let omezovalo pouze na vyšší reálky v Telči (zal. 1870), Prostějově (1871) a Brně (1880), dohnalo díky dynamickému rozšiřování počtu českých ústavů ve dvacetiletí před první světovou válkou svůj německý protějšek. Na konci školního roku 1909/1910 navštěvovalo šestnáct českých reálek 4 628 studentů, zatímco ve stejném počtu německých škol studovalo 4 005 realistů.⁵⁷ Těsně před první světovou válkou, ve školním roce 1913/1914 se na Moravě vyučovalo na šestnácti německých a třinácti českých reálkách. Počet českých reálek by však byl ještě o čtyři vyšší, nebýt probíhající přeměny čtyř z nich (Bučovice, Holešov, Litovel a Příbor) na osmiletá reálná gymnázia. Vedle aktivity českých radnic a moravského zemského sněmu se o rozvoj českého reálného školství, stejně jako gymnaziálního, zasloužila podpora ze strany *Ústřední Matice školské* (ÚMŠ) založené v roce 1880 v reakci na vznik německého *Deutscher Schulverein* v témže roce. ÚMŠ stála, většinou v součinnosti s místními organizacemi, u vzniku řady českých středních škol a umožnila jim překlenout nesnadné období před jejich převzetím do zemské, popř. státní správy. Zcela nebo alespoň částečně pokrývala po určitou dobu náklady četných středních škol, z moravských reálek lze jmenovat alespoň školy v Hodoníně a Lipníku nad Bečvou.

Slezské reálné školství neprožívalo na rozdíl od Moravy i ve srovnání s vývojem slezského gymnaziálního vzdělávání v posledním dvacetiletí před první světovou válkou žádné zásadní změny. Čtyři vyšší reálky byly až do založení školy v Jeseníku v roce 1913 před první světovou válkou jedinými poskytovateli reálného vzdělání v této zemi. Vzhledem k omezené kapacitě slezských reálných škol využívala zejména slezská mládež z míst poblíž zemských hranic s Moravou nedalekých moravských reálek v Moravské Ostravě, Novém Jičíně, Příboře, Šternberku ad. Ve Slezsku se nerozvinulo neněmecké reálné školství, které představovalo významný zdroj růstu moravských reálek. Na místních reálkách probíhala výuka pouze v německém jazyce. Příčiny je možné hledat ve výrazně odlišné situaci neněmeckých národností obou zemí z hlediska jejich zastoupení v populaci, podílu na ekonomické a politické moci ad. Přesto ale nelze říci, že by ve Slezsku neexistovala snaha podporovat prostřednictvím vzdělání vývoj obou zdejších početných neněmeckých společností. Úsilí jedinců a příslušných českých a polských organizací však směřovalo hlavně k podpoře elementárních škol a gymnázií.

Celkový pohled na rozvoj reálného školství Moravy a Slezska od poloviny 19. do počátku 20. století vyznívá pro obě země příznivě. Morava se Slezskem náležely v rámci Předlitavska k zemím s nejvíce rozvinutým reálným školstvím. Mnohem více to přitom platí pro Moravu než pro Slezsko. Růst počtu moravských reálek a jejich studentů byl skutečně impozantní a výrazně předčil celopředlitavský průměr. Zatímco na celém území Předlitavska se ve školních letech 1850/1851–1909/1910 zvýšil počet reálek přibližně osmkrát a realistů přibýlo téměř patnáctkrát, na Moravě se ve stejném období rozrostl z jediné školy počet reálek na dvaatřicet a řady studentů rozšířily více než šestnáctkrát. Přestože se množství reálných škol tak dramaticky nezvýšilo, byl značný pokrok patrný rovněž ve Slezsku, což lze názorně dokumentovat např. na nárůstu zastoupení realistů mezi slezskými středoškoly, jež ve školním roce 1909/1910 dosahovalo výše necelých 42 % (v celém Předlitavsku 34 %, na Moravě 51 %).

⁵⁷ Österreichische Statistik. Neue Folge, Band VII, Heft 3: Statistik... für das Jahr 1909/1910, Wien 1913, s. 80–81.

Studenti moravských a slezských reálků druhé poloviny 19. a počátku 20. století

Zatím velmi skromné jsou naše znalosti o skladbě studentů reálných škol v českých zemích. Nevelký zájem o složení středoškolského studentstva se dosud soustředil pouze na gymnázia. Výjimečným počinem v tomto směru je snad jen Hanzalova studie o počátcích reálků v Rakovníku a Liberci, v níž autor naznačil místní původ a další směřování jejich studentů před rokem 1848.⁵⁸ Pro období druhé poloviny 19. století podobný rozbor postrádáme zcela. Určitou představu máme alespoň o struktuře a uplatnění posluchačů některých předlitavských technik (Vídeň, Praha) a báňských akademií (Příbram, Leoben), kteří se rekrutovali většinou z absolventů zdejších reálků.⁵⁹ Data předložená ve zmiňovaných pracích však úplně neukazují, z jakého prostředí pocházeli zájemci o reálné vzdělání. Důvod je prostý: řada studentů reálků na nejvyšší vzdělávací mety nedosáhla.

V následujícím textu se pokusím výše uvedené vacat částečně vyplnit a předložím základní data o složení i dalších aspiracích moravských a slezských realistů ve druhé polovině 19. a na počátku 20. století. Vycházet přitom budu z pramenů, které evidovaly všechny studenty reálků: dochovaných katalogů a výročních zpráv (programů) jednotlivých škol a středoškolské statistiky poskytující souhrnná data.⁶⁰

Tabulka 6: Náboženské vyznání moravských a slezských realistů ve školních letech 1856/1857–1909/1910 (v %)⁶¹

Školní rok	Morava					Slezsko				
	Počet	K	E	Ž	O	Počet	K	E	Ž	O
1856/1857	1 436	86,7	0,8	12,5	0,0	341	91,5	0,0	8,5	0,0
1869/1870	1 976	80,8	1,3	17,9	0,0	640	90,6	0,5	8,9	0,0
1881/1882	2 789	82,3	1,7	16,0	0,0	810	65,1	11,7	23,2	0,0
1889/1890	3 141	80,3	2,3	17,4	0,1	960	66,8	12,7	20,5	0,0
1899/1900	6 276	84,5	3,4	12,1	0,0	1 381	70,2	15,4	14,5	0,0
1909/1910	8 633	87,8	2,8	9,3	0,0	1 516	68,8	14,4	16,8	0,0

K/E/Ž/O – katolíci/evangelci/židé/ostatní (příslušníci jiných vyznání a osoby bez vyznání)

⁵⁸ J. HANZAL, *Počátky*, zde zejm. s. 44–46.

⁵⁹ Připomenuty by zde měly být přinejmenším monografie Garyho B. Cohena a studie Milana Myšky z nedávné doby. G. B. COHEN, *Education and Middle-Class*; Milan MÝŠKA, *Podíl vyšších montanistických učilišť na formování technické inteligence v habsburské monarchii a v českých zemích*, Časopis Matice moravské 124, 2005, s. 119–154; TÝŽ, *Vyšší montanistická učiliště v Leoben (Štýrsko) a Příbrami (Čechy) a formování technické inteligence v Uhrách*, Acta historica Neosoliensia 8, 2005, s. 79–86; TÝŽ, *Vzdělání a kariéra. Kariéry absolventů Vyššího montanistického učiliště/Báňské akademie v Příbrami 1849–1918*, in: Nacionalismus, společnost a kultura ve střední Evropě 19. a 20. století. Pocta Jiřímu Kořalkovi k 75. narozeninám, Praha 2007, s. 395–404. Stav studia složení středoškolského studentstva druhé poloviny 19. a počátku 20. století Petr KADLEC, *Dějiny středního školství a vzdělanosti 19. a počátku 20. století v české a zahraniční historiografii*, Historica. Revue pro historii a příbuzné vědy 2, 2011, s. 199–218; TÝŽ, *Střední školy*, s. 33–48.

⁶⁰ O možnostech a limitech využití středoškolských katalogů a výročních zpráv (programů) Petr KADLEC, *Prameny k dějinám vzdělání a školství (Tisítné programy a výroční zprávy středních škol, školské schematismy a středoškolské hlavní katalogy)*, in: M. Myška – A. Zářický a kol., *Prameny k hospodářským a sociálním dějinám novověku 2*, Ostrava 2010, s. 252–289.

⁶¹ Ve školním roce 1869/1870 nezahrnuli rakouští statistikové do svých výpočtů reálků v Bilsku, o jejímž studentstvu se nepodařilo dohledat ani v jiných pramenech (první výroční zpráva této reálky vyšla až v roce 1877). V roce 1881/1882 byli k moravským realistům připočítáni i studenti vyšších reálných tříd smíšené školy v Přerově (27 osob).

Pramen: Mittheilungen aus dem Gebiete der Statistik, Jahrgang 7, Heft 4: Statistik der Lehranstalten des österreichischen Kaiserstaates für die Studienjahre 1851–1857, II. Abtheilung: Gymnasien und andere Mittelschulen, Wien 1858, s. 78–79 a 84–85; Jahrgang 18, Heft 3, II. Abteilung, Die Hoch- und Mittelschulen ... von 1851 bis 1870, Wien 1871, s. 56 a 71; Oesterreichische Statistik. Band III, Heft 2: Statistik ... für das Jahr 1881/1882, Wien 1884, s. 40–41 a 44–45; Band XXVIII, Heft 4: Statistik ... für das Jahr 1889/1890, Wien 1892, s. 42–43; Band LXVIII, Heft 3: Statistik ... für das Jahr 1899/1900, Wien 1903, s. 48–49; Österreichische Statistik. Neue Folge, Band VII, Heft 3: Statistik ... für das Jahr 1909/1910, Wien 1913, s. 48–49.

Studenti reálek pocházeli většinou z příslušné země, proto jejich skladba vycházela, byť přesně nekopírovala složení populace dané části Předlitavska. Na Moravě a ve Slezsku dominovali ve druhé polovině 19. a na počátku 20. století realisté katolického vyznání, kteří až na výjimky zahrnovali osoby hlásící se k římskokatolické církvi. Převahu katolíků mezi studenty narušovala v obou zemích především vysoká účast židovských chlapců.⁶² Zastoupení židů v lavicích moravských a slezských reálek několikanásobně převyšovalo židovský podíl ve skladbě zdejšího obyvatelstva. Podobně jako u gymnázií, rovněž u reálek platilo, že se židé koncentrovali především do škol s německým vyučovacím jazykem, což bylo především důsledkem příklonu významné části moravské a slezské židovské populace k německé kultuře a jazyku, větší prestiže a tradice německých škol i víry v lepší využitelnost německého jazyka v dalším studiu a profesním životě.⁶³ To se týkalo pochopitelně jen Moravy, neboť ve Slezsku probíhala až do zániku habsburské monarchie pouze v německých institucích. Právě ve studentstvu německých reálek na Moravě byla díky přibližně 20% podílu židů převaha katolíků nejmenší, přesto osoby katolického vyznání představovaly pořád více než 3/4 jejich studentů. Ve studentstvu některých moravských a slezských reálek byli židé zastoupeni mnohem početněji. Mezi židy nejvíce navštěvované reálné školy na Moravě náležely v závěru sledovaného období, ve školním roce 1909/1910, německé reálky v Prostějově (34 %), Hodoníně (36 %), Moravské Ostravě (32 %), Brně (31 %), Jihlavě (29 %) a Kroměříži (28 %). Ze čtyř slezských reálek vysoce vyčnívala nad celozemský průměr v tomto roce pouze škola v Bílsku (37 %).

Tabulka 7: Složení moravských realistů podle vyznání v závislosti na vyučovacím jazyce školy ve školních letech 1881/1882–1909/1910 (v %)

Školní rok	Německé reálky					České reálky				
	Počet	K	E	Ž	O	Počet	K	E	Ž	O
1881/1882	2 180	78,0	1,7	20,3	0,0	609	97,7	1,5	0,8	0,0
1889/1890	2 439	75,6	2,3	22,0	0,1	702	96,9	2,0	1,1	0,0
1899/1900	3 636	77,7	2,2	20,1	0,0	2 640	93,9	5,1	1,0	0,0
1909/1910	4 005	78,6	2,8	18,6	0,0	4 628	95,9	2,8	1,4	0,0

Pramen: viz tabulka 6.

⁶² Počátkem 70. let 19. století bylo zpřístupněno studium na reálkách také dívkám. Do první světové války zde ale dívky, na rozdíl od gymnázií, studovaly v mnohem menším počtu, což vyplývalo z rozdílného zaměření nebo typu středních škol a odlišných možností dalšího studijního a profesního směřování absolventů.

⁶³ Například z 804 židovských realistů na Moravě ve školním roce 1909/1910 studovalo v německých ústavech 744, zatímco české školy navštěvovalo jen šedesát. Z českých reálek se větší počet židů vyskytoval pouze ve školách v Telči (8) a hlavně v Uherském Brodě (22). Více o volbě vyšší školy u židů v závislosti na vyučovacím jazyce J. Kieval HILLEL, *Formování českého židovstva. Národnostní konflikt a židovská společnost v Čechách 1870–1918*, Praha 2011, s. 92; P. KADLEC, *Střední školy*, s. 162–165.

Na rozdíl od Moravy tvořili důležitou část realistů ve Slezsku studenti evangelického vyznání. Poměrně vysoký podíl evangeliků však není pro nejvíce evangelickou zemi Předlitavska (v letech 1869–1910 cirká 14 % populace evangelici) příliš překvapivý. Evangelici se začali mezi studenty slezských reálék prosazovat výrazněji až po založení reálných škol v Bilsku (1860) a Těšíně (1870). Právě v reálkách umístěných ve městech východního Slezska s početnou evangelickou komunitou se soustředila většina studentů evangelického vyznání. Výmluvně to dokládá porovnání dat pro školní léta 1881/1882 a 1909/1910. V obou letech studovalo na škole v Bilsku a Těšíně celkem asi 85 % evangelických studentů slezských reálék. Zatímco ve školách v Opavě a Krnově dosahovala účast evangeliků výše jen několika procent, v reálkách ve východoslezských střediscích představovali významnou složku studentstva.⁶⁴ Výše uvedené nemuselo pramenit nutně pouze z rozložení evangelického obyvatelstva ve Slezsku. Zejména v případě reálky v Bilsku to mohlo být částečně způsobeno, podobně jako vysoký podíl židů mezi studenty, příchodem relativně značného počtu studentů trvale usazených v přilehlé Haliči.

Tabulka 8: Mateřský jazyk moravských a slezských realistů ve školních letech 1856/1857–1909/1910 (v %)⁶⁵

Školní rok	Morava					Slezsko				
	Počet	NJ	ČJ	PJ	O	Počet	NJ	ČJ	PJ	O
1856/1857	1 436	48,1	39,0	0,1	12,5	341	63,6	27,9	0,0	8,5
1869/1870	1 976	55,8	44,2	0,0	0,0	640	74,0	19,0	7,0	0,0
1881/1882	2 789	53,8	46,0	0,0	0,1	810	79,9	7,7	12,1	0,4
1889/1890	3 141	62,1	37,5	0,3	0,1	960	81,5	4,2	14,1	0,3
1899/1900	6 276	48,0	51,8	0,1	0,1	1 381	83,9	3,8	11,7	0,5
1909/1910	8 633	41,4	58,1	0,3	0,2	1 516	89,1	1,9	9,0	0,1

NJ/ČJ/PJ/O – německý/český/polský jazyk/osoby s jiným než uvedeným mateřským jazykem (v roce 1856/1857 zde zařazení i židů)

Pramen: viz tabulka 6.

Zatímco sčítání lidu v letech 1880–1910 zjišťovala pouze tzv. obcovací řeč (*Umgangssprache*) předlitavské populace, byla ve středních a vysokých školách sledována od poloviny 19. století z pověření školských úřadů nejprve národnost (50. léta) a později mateřský jazyk studentů (od 60. let), přičemž kritériem byla vždy řeč používaná v rodině (*Familiensprache*). Rakouský stát měl eminentní zájem přesněji vědět, z jakého etnického prostředí pocházeli budoucí představitelé humanitně či technicky vzdělané inteligence. Celozemské údaje o skladbě moravských a slezských realistů ukazují, že obsazení lavic reálék přesně neodpovídalo v těchto zemích rozložení jednotlivých etnik jejich rozložení v obyvatelstvu, jak jej alespoň zachytila statistika sčítání lidu. Mezi realisty se pochopitelně prosazovali především zástupci hlavních etnických skupin: na Moravě Češi a Němci, ve Slezsku navíc ještě Poláci.

⁶⁴ Ve školních letech 1881/1882 a 1909/1910 tvořili evangelici 2 % resp. 6 % studentů reálky v Opavě a 5 % (3 %) osazenstva krnovské školy. Hodnoty pro stejná léta činily u reálék v Bilsku 27 % (25 %) a Těšíně 14 % (21 %).

⁶⁵ Ve školním roce 1856/1857 nebyla zjišťována mateřská řeč, ale národnost studentů. Jako zvláštní národnost sledovali rakouští statistici židy, jejichž mateřským jazykem ale mohla být v prostoru Moravy a Slezska němčina, čeština i polština. Stejně jako u tabulky č. 6 nebyli v roce 1869/1870 započítáni studenti reálky v Bilsku a roku 1881/1882 naopak bylo k moravským realistům připočítáno 27 studentů vyšších reálných tříd školy v Přerově.

Mezi studenty moravských reálek převažovali až do 90. let Němci, přestože v populaci Moravy bylo německé obyvatelstvo méně početné než české. Postupně, byť ne kontinuálně, přibývalo mezi moravskými realisty české mládeže, která během 90. let 19. století nakonec nabyla ve studentstvu reálek převahy. Vývoj zastoupení českých studentů v moravských reálkách představuje další z dokladů pokroku procesu emancipace české populace v této zemi, postupu formování české občanské společnosti a nárůstu jejích ambicí. Prudké zvýšení podílu Čechů ve studentstvu reálek od počátku 90. let souviselo samozřejmě se soudobým značným rozšířením počtu reálných škol s českým vyučovacím jazykem. Výrazné zahuštění sítě českých reálek zvýšilo podstatně distribuci českého reálného vzdělávání, které se stalo nyní dostupným pro mnohem větší část české společnosti na Moravě. Důležité přitom bylo, že se tato společnost nacházela na přelomu 19. a 20. století ve vrcholném stadiu vlastní emancipace, kdy upřednostňovala studium svých potomků v rodném jazyce před německou alternativou, přestože by návštěva německé školy znamenala variantu levnější a celkově jednodušší. Budování českého reálného školství představovalo důležitý faktor postupného úbytku českých zápisů do německých reálek a jeho přeorientování do českých ústavů, které měly podle skladby svých studentů od počátku charakter škol sloužících téměř výhradně příslušníkům české národní společnosti.

V národnostně smíšených místech, kde existovala nejprve německá reálka a teprve později zde nebo poblíž vznikla česká škola, docházelo v souladu s naznačenými skutečnostmi k diferenciaci zápisů do reálek. Reálky se postupně proměňovaly ve vzdělávací ústavy navštěvované vždy a priori studenty s mateřským jazykem totožným s jejich vyučovací řečí. Po rapidním poklesu zápisů českých dětí se z původně velmi početného českého studentstva na německých školách stávala skupinka o velikosti často jen několika jednotlivců.⁶⁶ Zářným příkladem může být situace v Moravské Ostravě, kde čeští studenti tvořili od počátku důležitou složku studentstva místní německé reálky. V roce 1884, kdy se stala tato jediná moravskoostravská střední škola konečně úplnou vyšší reálkou, představovaly osoby s českým mateřským jazykem 37 % studentů. Jen o něco menší část (28 %) tvořili v roce 1894, krátce předtím, než byla přímo v Moravské Ostravě otevřena roku 1897 první česká střední škola v regionu – reálné gymnázium. Po založení českého středoškolského ústavu ve městě poklesl do tří let podíl české mládeže na německé reálce na 22 % a k ještě výraznějšímu snížení došlo až po otevření české reálky v Moravské Ostravě (1901). Do roku 1914 se tak zmenšilo zastoupení českých studentů na německé reálce na necelých 9 %.⁶⁷ Přes výše uvedené byl význam německých reálných škol pro vzdělání české mládeže na Moravě od poloviny 19. do počátku 20. století nepopíratelný. V 50. a 60. letech studovali české děti v této zemi pouze na reálkách

⁶⁶ Naznačený jev mohl mít více podob. V místech s německými středními školami (gymnáziem či reálkou), obývaných českým i německým obyvatelstvem, docházelo po založení české školy (zde nebo blízkém okolí) k odlivu zájmu české mládeže o studium z německé na českou vzdělávací alternativu, bez ohledu na to, zda se jednalo o české gymnázium nebo českou reálku.

⁶⁷ Erster Jahresbericht... der Oberrealschule in Mähr.-Ostrau, Mähr.-Ostrau 1884, s. 90; XI. Jahres-Bericht der Landes-Oberrealschule in Mähr.-Ostrau, Mähr.-Ostrau 1894, s. 21; XVII. Jahres-Bericht der Landes-Oberrealschule in Mähr.-Ostrau für das Schuljahr 1899–1900, M.-Ostrau 1900, s. 9; XXXI. Jahresbericht der k. k. Staats-Oberrealschule in Mähr.-Ostrau für das Schuljahr 1913–14, Mährisch-Ostrau 1914, s. 31. Podobnou situaci zažila řada moravských měst, stejně se například vyvíjelo zastoupení českých studentů na školách v Olomouci. Příkladem pro Slezsko může být Opava. Srov. P. KADLEC, *Střední školy*, s. 191–193.

s německým vyučovacím jazykem. Ještě ve školním roce 1889/1890, kdy zde existovaly jen tři české reálné školy, navštěvovalo německé reálky 41 % moravských realistů původem z jazykově českého prostředí. Vlna zakládání českých reálek od 90. let způsobila, že do předválečných let se zredukoval podíl českých realistů navštěvujících německé školy na cirká 8 %.

Tabulka 9: Složení moravských realistů podle mateřského jazyka v závislosti na vyučovacím jazyce školy ve školních letech 1881/1882–1909/1910 (v %)

Školní rok	Německé reálky					České reálky				
	Počet	NJ	ČJ	PJ	O	Počet	ČJ	NJ	PJ	O
1881/1882	2 180	68,7	31,1	0,0	0,2	609	99,5	0,5	0,0	0,0
1889/1890	2 439	79,8	19,6	0,4	0,2	702	99,4	0,6	0,0	0,0
1899/1900	3 636	82,5	17,2	0,2	0,1	2 640	99,5	0,4	0,0	0,1
1909/1910	4 005	88,6	10,6	0,5	0,2	4 628	99,3	0,5	0,1	0,1

Pramen: viz tabulka č. 6.

Ve Slezsku bylo složení studentů reálek v porovnání s Moravou značně odlišné. V první řadě neobývala prostor slezské země dvě ale hned tři hlavní národní společenství s dominantním podílem na skladbě veškeré populace. Podle provedených sčítání lidu tvořili necelou polovinu obyvatel Slezska Němci, přibližně pětinu Češi a téměř třetinu Poláci. Zásadní rozdíl však existovaly v ekonomické a politické síle jednotlivých národních societ a postupu procesu jejich formování jakožto moderních občanských společností. V tomto směru Poláci s Čechy za Němci výrazně zaostávali a přes určitý pokrok se jim nedokázali až do první světové války vyrovnat. Uvedené odlišnosti mezi slezskými Němci, Čechy a Poláky se promítaly rovněž v oblasti reálného školství. Ve Slezsku nevznikla až do konce habsburské monarchie žádná reálka s jiným než německým vyučovacím jazykem. Maximem úsilí a obětavosti zdejších Čechů a Poláků bylo otevření dvou českých (Opava 1883, Orlová 1909) a stejného počtu polských gymnázií (Těšín 1895, Orlová 1909). Němci si udrželi a postupně dále navyšovali své dominantní zastoupení mezi slezskými realisty, které vysoce převyšovalo jejich podíl v obyvatelstvu země. Zastoupení Čechů a Poláků v lavicích reálek se do první světové nezvyšovalo, nýbrž naopak klesalo, o což se přičinilo patrně upřednostnění možnosti navštěvovat některé z neněmeckých gymnázií, popř. severomoravských reálek s českým vyučovacím jazykem. V rámci slezského reálného školství je však nutné rozlišovat situaci v západní a východní části země. Zatímco ve školách v Krnově a od konce 19. století i v Opavě jasně dominovali Němci a studenti původem z českého popř. polského prostředí se zde vyskytovali jen ojediněle, ve východoslezských reálkách v Těšíně a Bílsku nebyla, zejména díky poměrně vysoké účasti Poláků, převaha německých realistů již tolik jednoznačná.⁶⁸

⁶⁸ Ze všech 231 studentů krmovské reálky v závěru školního roku 1879/1880 uvedlo 222 jako svůj mateřský jazyk němčinu. Podobná situace panovala na této škole rovněž později (šk. rok. 1899/1900 – 296 Němců z 297 studentů; 1909/1910 – 302 z 306). Naproti tomu tvořili Němci 54 % studentů německé reálky v Těšíně v roce 1874 (Poláci 27 %, Češi 18 %), 62 % v roce 1890 (Poláci 30 %, Češi 7 %) a 76 % v roce 1914 (Poláci 22 %). V bílské reálce dominovaly mezi studenty osoby s německou a polskou mateřskou řečí. V závěru školního roku 1876/1877 představovali Němci 64 % a Poláci 33 % ze všech 279 studentů reálky, v roce 1889/1890 69 % resp.

Na rozdíl od vyznání a mateřského jazyka neevidovala oficiální středoškolská statistika teritoriální původ realistů, přestože údaje o rodišti, trvalém bydlišti (bydlišti rodičů) a případném přechodném bydlišti během studia byly obvyklou součástí zápisů o studentech při jejich nástupu na školy. Pro jejich odhalení je nutné využít buď služeb hlavních katalogů reálék, které obsahují záznam o jednotlivých studentech příslušné školy pro daný ročník, nebo tiskem pravidelně vydávaných výročních zpráv. Výhodou prvního pramene je, že zdejší hromadně se vyskytující individuální jevy lze podřadit vlastní kategorizaci. Limitujícím faktorem je však zcela nebo částečně nedochování katalogů některých škol, neumožňující provedení řádného rozboru (např. německá reálka v Opavě). I když se zhotovitelé tištěných výročních zpráv (označovaných též jako programy) – ředitelé škol – soustředili ve statistice studentů ve shodě s instrukcemi nadřízených školských úřadů na popis jiných jevů, podávají nám tyto prameny alespoň základní informaci o místě (zemí) narození realistů a jejich trvalém bydlišti. Výroční zprávy však předkládají pouze sumarizované údaje pro všechny studenty školy, podrobené navíc vlastní kategorizaci tvůrce statistiky.

Při studiu teritoriálního původu jsou velmi cenná data o trvalém bydlišti realistů, které jsou v příslušných pramenech skryta pod rubrikou „bydliště rodičů“. Umožňují zjistit, z jakého teritoria se vlastně rekrutovalo studentstvo reálék. Odkrývá se tak „akční radius“ působnosti příslušné školy, tzn. velikost území, jehož obyvatelstvo využívalo možnosti posílat své potomky studovat právě na daný ústav. Rozprostření míst trvalého bydliště dokumentuje vývoj zahušťování sítě reálék a distribuci reálného vzdělání v rámci určitého územního celku. Zejména v době, kdy již byly základy reálného školství položeny, ukazuje význam a prestiž určitého ústavu, na Moravě v závěru 19. a počátkem 20. století navíc i odlišnosti v náboru studentů českých a německých škol. V následujícím textu se zaměřím na vybrané ústavy tak, abych dokumentoval vývoj původu studentů v typologicky odlišných školách a regionech.

Názorným příkladem postupné proměny teritoriálního původu studentů je situace na druhé nejstarší moravské reálce – německé škole v Olomouci.⁶⁹ Není jistě překvapivé, že až na výjimky studovali na této škole studenti původem z Moravy, přičemž jejichž podíl do první světové války dále sílil (z 85 % ve druhé polovině 50. let 19. století na cirká 95

28 % a v roce 1909/1910 85 % a 14 %. Srov. Dritter Jahresbericht der Staats-Realschule in Jägerndorf, Veröffentlicht am Schluss des Schuljahres 1880, Jägerndorf 1880, s. 49; Dreiundzwanzigster Jahresbericht der Staats-Realschule in Jägerndorf und der mit derselben in Verbindung stehenden gewerblichen Fortbildungsschule, Veröffentlicht am Schlusse des Schuljahres 1899/1900, Jägerndorf 1900, s. 50; Dreiunddreissigster Jahresbericht der Staats-Realschule in Jägerndorf und der mit derselben in Verbindungstehenden gewerblichen Fortbildungsschule, Veröffentlichtem Schlusse des Schuljahres 1909/10, Jägerndorf 1910, s. 48; Programm der k. k. Staats-Oberrealschule in Bielitz, I. Jahrgang, Schuljahr 1876/7, Bielitz 1877, s. 47; Programm der k. k. Staats-Oberrealschule in Bielitz, XIV. Jahrgang, Schuljahr 1889/90, Bielitz 1890, s. 42; Programm der k. k. Staats-Oberrealschule in Bielitz, XXXIV. Jahrgang, Schuljahr 1909/10, Bielitz 1910, s. 41; I. Programm der k. k. Staats-Realschule in Teschen, Am Schlusse des Schuljahres 1873/74, Teschen 1874, s. 39; XVII. Jahresbericht der k. k. Staats-Realschule in Teschen, Am Schlusse des Schuljahres 1889/90, Teschen 1890, s. 28; XLI. Jahresbericht der k. k. Staats-Oberrealschule in Teschen, Am Schlusse des Schuljahres 1913/14, Teschen 1914, s. 47.

⁶⁹ Východiskem následující části textu se stala analýza hlavních katalogů této reálky ze školních let 1855/1856–1859/1860, 1875/1876–1879/1880, 1895/1896–1899/1900 a 1909/1910–1913/1914 (vše Státní okresní archiv Olomouc, fond Německá státní reálka Olomouc /M 5-35/). Rozboru byli podrobeni vždy jen všichni do olomoucké reálky nově nastupující studenti (v jednotlivých sondách 306, 226, 273 a 265 osob).

%). Pouze několik procent olomouckých realistů mělo trvalé bydliště v jiné zemi, zejména v jižních částech Slezska, ale do lavic usedali rovněž studenti pocházející z Čech, Haliče a Dolních Rakous, zcela výjimečně pak z ciziny. Více vypovídající než země je přesnější zařazení místa bydliště podle administrativní příslušnosti a vzdálenosti od školy, které odhaluje výraznou proměnu skladby olomouckých realistů. Podle provedených sond překračoval ještě v závěru 70. let 19. století význam německé reálky v Olomouci (podobně jako obou zdejších gymnázií), měřeno podílem studentů s bydlištěm ve vzdálenějších oblastech, výrazně hranice olomouckého regionu. Na konci 70. let totiž pocházela přímo z Olomouce necelá čtvrtina a z obcí na území olomouckého politického okresu (včetně Olomoučanů) jen 34 % realistů. Třetina studentů bydlela v uvedeném období v obcích některého ze sousedních okresů a ze zbývajících částí Moravy a Slezska pocházelo dalších 27 %. Vzhledem ke stagnaci vývoje moravského a vůbec celého předlitavského reálného školství v následujícím desetiletí nelze očekávat žádnou závratnou změnu ani v průběhu 80. let 19. století. Obrat přineslo teprve překotné rozšiřování reálek v závěru 19. a počátkem 20. století, díky němuž vzrostly do první světové války jak podíl studentů s bydlištěm přímo v Olomouci (45 %), tak i zastoupení osob bydlících trvale v olomouckém okrese (75 %). Přibližně pětina studentů reálky trvale usazených za hranicemi olomouckého okresu ve školních letech těsně před vypuknutím první světové války dokládá, že proměna složení studentstva olomoucké školy nebyla důsledkem poklesu prestiže školy, která zůstala nadále vysoká, nýbrž spíše logickým vyústěním zahuštění sítě moravských reálek v závěru sledovaného období. Posuzovat teritoriální původ studentů olomoucké německé reálky je navíc nutné rovněž v kontextu proměny skladby realistů z hlediska jejich mateřského jazyka. Stejně jako v případě německého gymnázia v Olomouci klesal ve studentstvu zdejší reálky podíl českého živlu ve prospěch německého, který převládal (na rozdíl od českého zázemí hanácké metropole) zároveň v populaci Olomouce.

Podobný vývoj rozmístění trvalých bydlišť studentů byl zaznamenán rovněž na německé reálce v Opavě. Tato škola byla dlouho jediným poskytovatelem reálného vzdělání ve Slezsku (v západním Slezsku až do roku 1871) a do vzniku severomoravských reálek v 70. letech 19. století (zejm. v Novém Jičíně a Moravské Ostravě) sloužila spolu s olomouckým ústavem také obyvatelstvu této části Moravy. Při nedochování stěžejního pramene – katalogů – jsme odkázáni pouze na údaje z výročních zpráv. Ani zde však nebyla bydlištěm věnována větší pozornost. V roce 1873 bydlelo například ze všech 645 studentů 24 % přímo v Opavě a 18 % v obcích opavského okresu. Dalších 23 % realistů pocházelo z ostatních regionů západního Slezska: Krnovska, Bruntálska a Jesenicka. Mládež z východní část Slezska (Těšínska, Bílska, popř. Fryštátska) tvořila jen asi 7 % osazenstva školy. Přibližně pětina studentů (21 %) měla trvalé bydliště na Moravě. U Moravanů lze předpokládat, že se až na výjimky jednalo o osoby původem ze severní a severovýchodní Moravy. Z ostatních zemí byli více zastoupeni pouze realisté z Haliče (16 studentů) a Uher (10).⁷⁰ Výše uvedené však dokumentuje situaci panující na počátku 70. let, kdy byla teprve v zárodečném stadiu reálka v Krnově, která později „odčerpala“ opavské škole většinu studentů ze zmiňovaných západoslezských oblastí. Podobný efekt

⁷⁰ Jahres-Bericht über die Staats-Ober- Realschule in Troppau für das Schuljahr 1872–73, 18. Jahrgang, Troppau 1873, s. 65.

pro nábor z východního Slezska měl rozvoj škol v Těšíně (zal. 1870) a Bílsku (1860), povýšených na vyšší reálky v letech 1873. resp. 1872. Nábor ze severní Moravy pak značně eliminovalo založení škol v Novém Jičíně a Moravské Ostravě v průběhu 70. let. Dokládá to ostatně již statistika bydliště z poloviny 80. let, podle níž původem z Moravy tvořili již jen necelých 12 % studentů opavské reálky, a podíl Opavanů vzrostl na 43 %. Osoby s blíže nespecifikovanou lokací trvalého bydliště ve Slezsku se podílely na skladbě veškerého studentstva školy (237 realistů) 39 %.⁷¹ Vzhledem k naznačeným změnám ve vybavenosti Slezska a severní Moravy reálnými školami lze předpokládat, že se jednalo často o studenty pocházející z Opavska, popř. západních částí Fryštátska a Bílovec-ka. V následujících desetiletích až do první světové války rozlišovala statistika opavských realistů pouze osoby z Opavy a odjinud, přičemž obě skupiny byly ve studentstvu opavské reálky zastoupeny v celku rovnoměrně.

Mezi přední moravské reálky se v závěru 19. století zařadila německá škola v Moravské Ostravě, otevřená roku 1877 v samotném centru dynamicky se rozvíjejícího regionu.⁷² Poloha města na pomezí Moravy a Slezska vedla k vysokému zastoupení slezské mládeže mezi realisty, které se pohybovalo přibližně v rozmezí mezi čtvrtinou a třetinou studentstva. Téměř všichni studenti reálky pocházeli z území moravskoostravského okresu, popř. některého ze sousedních politických okresů (zejména frýdeckým a fryštátským). Převážná většina realistů dosahující stále okolo 90 % měla trvalé bydliště buď přímo v Moravské Ostravě (35–40 %), nebo v některé z obcí ve vzdálenosti nepřesahující desetikilometrovou vzdálenost od místa školy. Výše uvedené nesvědčí o lokálním charakteru moravskoostravské reálky, její malé prestiži a významu. Značná koncentrace trvalých bydlišť studentů je výsledkem geografické polohy města v oblasti s vysokou koncentrací sídel, kde zároveň existovala díky probíhající industrializaci regionu velká poptávka po kvalifikované pracovní síle. Na rozdíl od většiny moravských a slezských reálek nacházeli absolventi moravskoostravské školy často pracovní uplatnění přímo v místě školy, popř. jejím nejbližším okolí. Podobné charakteristiky jako pro německou reálku platí i pro její český protějšek zřízený v Moravské Ostravě roce 1901, byť studenti této školy pocházeli o něco častěji z okolí města.⁷³

Z řady moravských reálek, jejichž význam nepřekračoval hranice příslušného regionu, lze jmenovat např. českou školu v Holešově (zal. 1899, od 1909 transformace na reálné gymnázium) a německou v Novém Jičíně. Ve Slezsku je možné označit přízviskem „regionální“ zase reálku v Krnově (1871). Podle Kateřiny Kouřilové, které provedla před lety rozbor studentstva holešovské reálky v letech 1899–1914, bydlela trvale v Holešově více než třetina (34 %) jejich studentů a bydliště dalších 53 % se v tomto období nacházela na území příslušného politického okresu. Ve vzdálenosti převyšující

⁷¹ Jahres-Bericht der Staats-Ober- Realschule in Troppau für das Schuljahr 1884–85, 29. Jahrgang, Troppau 1885, s. 37.

⁷² Východiskem následující části textu se stala analýza hlavních katalogů této reálky ze školních let 1877/1878, 1879/1880, 1881/1882 (I. sonda), 1897/1898, a 1899/1900 (II. sonda) a 1911/1912–1913/1914 (III. sonda) – vše in: Archiv města Ostravy, fond Německá státní reálka v Moravské Ostravě). Rozboru byli podrobeni vždy jen všichni do této reálky nově nastupující studenti (v jednotlivých sondách 229, 182 a 374 osob).

⁷³ Ze všech 274 studentů, kteří nastoupili na českou reálku v Moravské Ostravě ve školních letech 1901/1902–1905/1906, jich bydlelo trvale v Moravské Ostravě 26 % a ve vzdálenosti nepřesahující 10 km od města 66 %. Archiv města Ostravy, Státní čl. reálka v Moravské Ostravě, inv. č. 108–112 (hlavní katalogy pro školní léta 1901/1902–1905/1906).

cí deset kilometrů od místa školy se nacházela bydliště jen nepatrné části realistů, jejichž podíl na celkové skladbě kolísal v letech 1899/1909–1913/1914 mezi 5 a 15 %.⁷⁴ Podobný rozbor pro německé školy v Novém Jičíně a Krnově zatím schází. Podle výročních zpráv obou reálků pocházelo v letech 1885, 1900 a 1910 trvale přes 50 % všech studentů převážně německou mládeží navštěvované novojičínské školy přímo z Nového Jičína a nejbližšího okolí města další přibližně čtvrtina.⁷⁵ Okolo pětiny novojičínských realistů bydlelo většinou v jiných částech severní Moravy. U krnovské reálky máme přesnější informace o původu studentů hlavně z výročních zpráv vydaných v prvních dvou desetiletích existence školy. Strukturu náboru studentů ze 70. a 80. let 19. století zachytily z větší části statistiky otištěné ve zprávách z let 1880 a 1890.⁷⁶ Podle nich bydlela trvale v Krnově více než polovina zdejších realistů (55 % resp. 61 %), kteří představovali společně s mládeží z obcí krnovského okresu převážnou většinu studentstva školy (84 % resp. 76 %). Zbytek se rekrutoval především z jiných regionů Slezska, přičemž čteněji byli zastoupeni pouze studenti z Bruntálska a v 80. letech také Jesenicka. Přestože pozdější výroční zprávy krnovské reálky neodhalují přesně původ jejich studentů a rozlišují pouze osoby bydlící v Krnově a mimo něj, není důvod se domnívat, že by se rozsah teritoria, odkud pocházelo studentstvo této školy, zásadním způsobem v následujících desetiletích proměnil.⁷⁷

Důležité místo v procesu formování technické inteligence před první světovou válkou náleželo ve východním Slezsku německým reálkám v Těšíně a Bílsku. Ještě v 50. letech 19. století byla jediným poskytovatelem reálného vzdělání v regionu pouze nesamostatná reálka v Těšíně. Zájemci o vyšší reálné studium z této části Slezska proto odcházeli až do otevření školy v Bílsku (1860) studovat do Opavy. Založení bílské reálky a její rozšíření na vyšší na počátku 70. let neznamenal přínos jen pro východoslezský region. Blízkost haličských hranic, nedostatečná vybavenost sousední země reálnými ústavami spolu s možností uplatnění v nedaleké ostravské průmyslové oblasti vedla k vysokému náboru osob původem z Haliče, což se promítlo pochopitelně i v ostatních znacích již tak specifické skladby zdejších realistů. Výroční zprávy z let 1877 a 1890 dokumentující původ studentů, jež nastoupili na školu v 70. a 80. letech 19. století, ukazují, že realisté s trvalým bydlištěm v Haliči tvořili přibližně polovinu osazenstva bílské reálky (v obou letech 51 %). Většina z Haličanů přitom nepocházela z přilehlé Biale, nýbrž z obcí jihozápadní Haliče, kde scházela až do počátku 20. století adekvátní vzdě-

⁷⁴ Kateřina KOUŘILOVÁ, *Holešovské gymnázium do vzniku ČSR*, Diplomová práce obhájená na FF OU, Ostrava 2002. Analýze podrobila autorka celkem 3 947 osob, které navštěvovaly holešovskou školu ve školních letech 1899/1900–1913/1914.

⁷⁵ Srov. Programm der Oberrealschule in Neutitschein, Neutitschein 1885, s. 72; Jahres-Bericht der mährischen Landes-Oberrealschule in Neutitschein, Veröffentlicht am Schlusse des Schuljahres 1899/1900, Neutitschein 1900, s. 48; Jahres-Bericht der mähr. Landes-Oberrealschule in Neutitschein, Veröffentlicht am Schlusse des Schuljahres 1909–1910, Neutitschein 1910, s. 55.

⁷⁶ Dritter Jahresbericht der Realschule in Jägerndorf, Jägerndorf 1880, s. 49; Dreizehnter Jahresbericht der Staats-Realschule in Jägerndorf und der mit derselben in Verbindung stehenden gewerblichen Fortbildungsschule, Veröffentlicht am Schlusse des Schuljahres 1889/1890, Jägerndorf 1890, s. 40.

⁷⁷ V letech 1900 a 1910 pocházelo z Krnova 54 resp. 63 % studentů místní reálky. Dreiundzwanzigster Jahresbericht der Realschule in Jägerndorf, Jägerndorf 1900, s. 50–51; Dreiunddreissigster Jahresbericht der Realschule in Jägerndorf, Jägerndorf 1910, s. 48.

lávací alternativa.⁷⁸ Nejbližší reálkou v širším regionu byla dlouho přeplněná škola v Krakově (od 1871), kde se další reálný ústav otevřel teprve roku 1902. Podstatně blíže se nacházela reálka založená až o dva roky později (1904) ve městě Żywiec. Reálka v Bilsku měla navíc vůči uvedeným polským školám jedno výrazné specifikum: německý vyučovací jazyk. Právě díky němu se stala vyhledávaným vzdělávacím ústavem jak pro příslušníky německé menšiny, tak i pro nemalou část národnostně indiferentní a znalostí více jazyků vybavenou židovskou populaci, popř. pro polské obyvatelstvo, které upřednostnilo z různých důvodů studium na německé škole před polskou alternativou. Přestože v 90. letech 19. a na počátku 20. století nebylo ve výročních zprávách reálky v Bilsku specifikováno, kde se nacházela trvalá bydliště studentů, lze předpokládat, že k zásadním změnám v rozmístění bydlišť nastupujících realistů nedošlo. Nepřímo tomu nasvědčují mimo jiné údaje o rodišti studentů, soustředěných v letech 1900 a 1910 téměř v polovině případů v Haliči a částečně rovněž ojedinělý záznam o bydlištích z roku 1910, podle něhož bydlelo přímo v Bilsku 41 % realistů a v Białe-Lipniku dalších 22 %.⁷⁹ Reálka v Bilsku tak zůstala až do první světové války významným poskytovatelem reálného vzdělání společnosti obývající slezsko-haličské pomezí. Zatímco bilskou reálku navštěvovali především studenti původem z nejvýhodnějších oblastí Slezska popř. jihozápadní Haliče, německá škola v Těšíně z roku 1870 sloužila od svého vzniku především mládeži z obcí západní části východního Slezska, v prvé řadě pak ze samotného Těšina a těšínského okresu. To se ukázalo již v prvních letech existence školy, kdy velikost zastoupení osob s bydlištěm buď přímo v Těšíně, nebo alespoň v některé z obcí těšínského okresu atakovala 60% hranici. Obě skupiny realistů se přitom na skladbě studentstva reálky podílely téměř rovným dílem.⁸⁰ Zbývající studenti měli trvalé bydliště hlavně ve Fryštátsku a obcích situovaných v západnějších oblastech bilského okresu. Na rozdíl od reálky v Bilsku byl výskyt studentů z Haliče v lavicích těšínského ústavu výjimečný, což lze ale říci obecně o všech studentech z jiných zemí než Slezska. Právě v odlišném teritoriálním původu studentů reálky v Těšíně oproti jejímu protějšku v Bilsku, zejména pokud jde o studenty z Haliče, spočívala příčina rozdílů v sociokulturních znacích osazenstva obou škol (skladbě studentů podle mateřského jazyka, náboženství atp.).

Doposud jen velmi skromné jsou naše znalosti o tom, jaké složky společnosti vlastně usilovaly o středoškolské vzdělání reálného zaměření svých potomků. Přestože objasnění sociálního původu studentů reálky představuje důležitý krok k lepšímu poznání okolností formování technické inteligence, nebyla této problematice věnována u nás zatím náležitá pozornost. Výzkum se ubíral buď cestou studia již etablovaných zástupců této specifické části vzdělanců (Andrea Pokludová), nebo bylo rozboru podrobováno posluchačstvo

⁷⁸ Programm der Oberrealschule in Bielitz, Bielitz 1877, s. 47; Programm der Oberrealschule in Bielitz, Bielitz 1890, s. 42. Studenti bydlící trvale v Bilsku tvořili v letech 1873 a 1890 vždy 34 % osazenstva školy, osoby s bydlištěm v ostatních částech Slezska 10 % (7 %) a realisté usazení trvale v Białe 20 % (16 %).

⁷⁹ Programm der Oberrealschule in Bielitz, Bielitz 1910, s. 41.

⁸⁰ Erster Jahres-Bericht über die Communal- Unter- Realschule in Teschen für die Schuljahre 1871, 1872 und 1873, Teschen 1873 s. 56; Programm der k. k. Staats-Realschule in Teschen, Am Schlusse des Schuljahres 1879/80 veröffentlicht durch die Direction, Teschen 1880, s. 49; Podobně jako jiné školy zažila rovněž těšínská reálka postupný nárůst podílu studentů pocházejících z místa školy: z 28 % v roce 1873 na 47 % v roce 1914. Srov. XLI. Jahresbericht der Oberrealschule in Teschen, Teschen 1914, s. 47.

vybraných technik či báňských akademií (Gary B. Cohen, Milan Myška). Na rozdíl od mateřského jazyka a vyznání nesledovala sociální původ předlitavských realistů ani oficiální středoškolská statistika. Abychom jej zjistili, musíme využít služeb hlavních katalogů jednotlivých reálék, popř. výročních zpráv. Katalogy, které evidovaly osobní údaje o každém studentovi zapsaném v příslušném školním roce na určité reálce, poskytují informaci o sociálním původu v rubrice o stavu živatele, jimž byl zpravidla někdo z rodičů (obvykle otec). Od 80. let 19. století se stala nepravdělnou součástí statistik studentů otiskovaných ve výročních zprávách reálék také rubrika o stavu otce (rodičů). Stejně jako u teritoriálního původu studentů předkládá tato statistika pouze souhrnná data pro studenty jednotlivých tříd a školy jako celku, podřízená navíc vlastní kategorizaci ředitele.⁸¹

Při studiu sociálního původu realistů je nutné mít na vědomí, že středoškolského vzdělání nabývala ještě na počátku 20. století velmi malá, těsně před první světovou válkou jen asi tříprocentní, část mládeže příslušného věku. U populace, která vysílala své potomky na reálky a gymnázia, se musely v optimální míře snoubit dva základní faktory: jednak zájem o to, aby jejich děti nabyly přinejmenším středoškolského vzdělání, jednak materiální možnosti jim studium vůbec umožnit. Skladba studentstva reálék a gymnázií druhé poloviny 19. a počátku 20. století proto neodpovídala sociální stratifikaci tehdejší společnosti a naopak vykazovala značné odlišnosti.⁸² Většina studentů nastupujících do reálných škol Moravy a Slezska od poloviny 19. do počátku 20. století pocházela z rodin zařaditelných podle povolání živatele do střední sociální vrstvy (zde hlavně do její nižší složky), zhruba třetina až čtvrtina vyrůstala v prostředí dolní vrstvy a zbývajících několik procent realistů bylo potomky špiček tehdejší moravské a slezské society. Zatímco děti ze střední sociální vrstvy byly zastoupeny v lavicích reálék značně nadproporčně, u potomků ve společnosti převažujících příslušníků dolní vrstvy tomu bylo právě naopak.⁸³ Bez ohledu na vyučovací jazyk (a v jeho důsledku také další sociokulturní znaky) a lokalitu reálék zůstávala velikost zastoupení osob původem z jednotlivých sociálních vrstev v zásadě stejná po celou sledovanou dobu. Na jedné straně nedocházelo ke zlepšování přístupových šancí k reálnému vzdělání pro děti ze sociálně hůře situovaných rodin, na druhé straně nerostla ani sociální exkluzivita náboru.

⁸¹ Obvykle bylo ve výročních zprávách reálék rozlišováno následujících pět kategorií: úředníci (*Beamte*), zemědělci/hospodáři (*Landwirte, Grundbesitzer*), obchodníci a živnostníci (*Handels- und Gewerbetreibende*), vojáci, soukromníci (*Private*). Toto členění poskytuje ale jen velmi hrubou představu o tom, jaké složky společnosti posílaly své potomky do reálék. Název kategorie „úředníci“ byl v řadě případů doplněn o lékaře, advokáty, učitele ad. Lze se tedy domnívat, že sem byli zařazeni obecně všichni zástupci inteligence. Na druhou stranu sem mohli být řediteli začleněni vedle potomků inteligence rovněž žitelé z řad nižších zaměstnanců a zřízenců nedisponujících vyšším vzděláním, pro něž neexistovala zvláštní skupina. Podobně byli soukromníky míněni patně zejména podnikatelé.

⁸² Obsáhlý rozbor sociálního původu studentstva středních škol Moravy a Slezska, založený na excerpci dat cirka sedmi tisícovek osob ze středoškolských hlavních katalogů nabídl P. KADLEC, *Střední školy*, s. 196–234 a 350–370.

⁸³ O faktorech ovlivňujících účast dětí původem z dolní vrstvy ve středoškolských institucích Petr KADLEC, *Z dělnických rodin mezi inteligenci. K otázce zastoupení dětí dělníků ve vyšším školství druhé poloviny 19. a počátku 20. století. Dílčí výsledky a možnosti výzkumu*, in: *Problematika dělnictva v 19. a 20. století I. Bilance a výhledy studia*, ed. S. Knob, T. Ruckí, Sborník z konference věnované 95. výročí narození Arnošta Klímy, Ostrava 2011, s. 148; TÝŽ, *Střední školy*, s. 216–220.

Tabulka 10: Povolání otců studentů podle výročních zpráv vybraných německých reálek Moravy a Slezska z let 1874–1911 (v %)

Reálka	Rok	Celkem studentů	Socioprofesionální skladba otců				
			Obchodníci a živnostníci	Inteligence	Zemědělci	Soukromníci	Vojáci
Opava	1880	308	50,3	25,6	17,5	2,3	4,2
	1890	287	49,1	32,1	13,2	2,4	3,1
	1900	390	45,4	35,4	12,6	4,1	2,6
Těšín	1884	196	46,4	32,1	17,3	2,0	2,0
	1891	212	38,2	35,4	18,9	5,2	2,4
	1911	390	39,5	32,1	10,0	7,4	1,5
	1874–1898	5474	40,7	34,3	20,4	3,0	1,6
Krnov	1880	231	57,1	18,6	21,6	2,6	0,0
	1890	211	58,3	26,5	13,7	0,5	0,9
Biłsko	1890	253	56,5	35,2	5,9	1,6	0,8

Pramen: výroční zprávy vybraných škol z příslušných školních let (cit. v pozn. 68 a 76), dále Jahres-Bericht über die Staats-Ober-Realschule in Troppau für das Schuljahr 1879/1880, 25. Jahrgang, Troppau 1880, s. 37; Totéž, 35. Jahrgang, Troppau 1890, s. 60; Totéž, 45. Jahrgang, Troppau 1900, s. 50; XI. Jahresbericht der k. k. Staats Oberrealschule in Teschen, Am Schlusse des Schuljahres 1883/84 veröffentlicht durch die Direction, Teschen 1884, s. 33; XVIII. Jahresbericht der Oberrealschule in Teschen, Teschen 1891, s. 62; Karl KLATOVSKÝ, *Rückblick auf die ersten 25 Jahre der k. k. Staats-Realschule in Teschen*, in: XXV. Jahresbericht der Oberrealschule in Teschen, Teschen 1898, s. 95; XXXVIII. Jahresbericht der Oberrealschule in Teschen, Teschen 1911, s. 45.

Zásadní změny ve skladbě studentstva reálek probíhaly uvnitř jednotlivých sociálních vrstev, přičemž hlavními faktory proměny složení realistů byly vedle probíhající transformace hospodářství a celé společnosti rovněž postup procesu formování hlavních národních societ Moravy a Slezska. Mezi živiteli realistů přibývalo rapidně zástupců inteligence, zaměstnanců různých úrovní a řady studentů rozšiřovaly čím dál častěji děti původem z podnikatelského prostředí. Ve studentstvu ze střední vrstvy sláblo zastoupení osob, jejichž živitele je možné na základě vykonávaného povolání označit za příslušníky její tradiční složky ve prospěch potomků z rodin tzv. nové střední vrstvy. K naznačeným změnám docházelo prokazatelně dříve a s větší intenzitou v německých reálkách, které byly obsazovány stále více studenty německého mateřského jazyka, než ve školách českých, jež sloužily od svého počátku téměř výhradně dětem z jazykově českého prostředí. Složení studentstva reálek tak představuje další z dokladů rozdílů v rozvoji české a německé společnosti, k níž je možné na Moravě a ve Slezsku před první světovou válkou přiřadit i většinu zdejší židovské populace. Důležitým faktorem ovlivňujícím skladbu studentstva těchto škol byla vedle obecných trendů a vyučovacího jazyka lokace reálek, resp. profesní složení populace oblasti, z níž se rekrutovala většina realistů. Jiná byla struktura živitelů studentů reálek nacházejících se ve významných správních, kulturních a vzdělávacích střediscích (Brno, Olomouc, Opava), městech regionálního významu (např. Holešov, Nový Jičín, Krnov) a centrech průmyslových oblastí (Moravská Ostrava).

Stále významnější skupinou studentů reálek byly děti z rodin inteligence. Například na německé reálce v Olomouci se zvýšil podíl realistů pocházejících z tohoto sociálního prostředí na celkové skladbě nově nastupujících studentů z 21 % ve druhé polovině 50. let 19. století na 35 % v letech těsně před první světovou válkou. Podobný výsledek, tzn. okolo třetiny studentů z rodin inteligence, lze vzhledem k předchozímu vývoji očekávat v předválečných letech také na německých školách v Opavě a Těšíně (tabulka 10). Potomků vzdělanců přibývalo rovněž mezi studenty moravskoostravské německé reálky, byť velikost jejich zastoupení zaostávala po celou dobu za reálnými školami v Olomouci a Opavě, místech s vysokou koncentrací příslušníků této sociální skupiny, kteří využívali

možnosti posílat své děti na studia více než jakákoliv jiná složka společnosti.⁸⁴ O poznání méně dětí z rodin inteligence navštěvovalo na počátku 20. století českou reálku v Moravské Ostravě, kde tvořily ve školních letech 1901/1902–1905/1906 jen 16 % veškerého náboru na školu. Podobně byl na této škole menší podíl realistů, jejichž živitelem byla osoba zařaditelná mezi zaměstnance a zřizence. Zatímco na české reálce představovali ještě počátkem 20. století pouze desetinu nově zapsaných studentů, u německé reálky v Moravské Ostravě to bylo 16 % a v případě olomouckého ústavu dokonce 18 %. Postupně, i když na různých školách s odlišnou intenzitou a konečným výsledkem, ubývalo v lavicích reálek studentů, kteří zprvu tvořili dominantní část jejich osazenstva – potomků řemeslníků, obchodníků a živnostníků různého zaměření, zařaditelných většinou do nižší střední sociální vrstvy. Výmluvným dokladem uvedeného tvrzení je vývoj velikosti zastoupení dětí představitelů těchto tradičních profesí na německé reálce v Olomouci. Na olomouckém ústavu představovali potomci uvedených socioprofesionálních skupin ve druhé půlce 50. let přibližně 39 % studentů, o dvacet let se jejich podíl snížil na 34 %, aby klesl do konce 19. století dále na 33 % a ve školních letech těsně před první světovou válkou dosahoval výše jen necelé čtvrtiny (24 %) olomouckých realistů. Svědkem podobného trendu byly i další reálky, např. v německé reálce v Moravské Ostravě se snížila velikost zastoupení dětí z daného sociálního prostředí mezi nastupujícími realisty v období od přelomu 70. a 80. let 19. století do předválečných školních z původních 42 % na 35 %. Na české reálce v Moravské Ostravě činil dokonce na počátku 20. století podíl této skupiny studentů na skladbě příchozích pouze 29 %. Naznačený trend poklesu dětí původem z rodin řemeslníků, obchodníků a živnostníků potvrzují také data z výročních zpráv reálek v Opavě a Těšíně, třebaže zde měl celý proces méně intenzivní průběh. Dostupné informace ze škol spíše regionálního charakteru, které se nacházely v menších střediscích (Krnov, Bílsko) zase ukazují, že na těchto reálkách si udrželi studenti pocházející z uvedeného sociálního prostředí převahu déle. Nutno dodat, že velikost zastoupení potomků řemeslnícko-obchodnicko-živnostenského konglomerátu ovlivnila do značné míry také početnost židů mezi realisty. Byli to totiž právě živitelé židovských studentů, kteří se uplatňovali prokazatelně častěji než jejich nežidovské protějšky v uvedených profesních oblastech.

Významné rozdíly v sociální skladbě realistů jednotlivých škol vyvěraly z odlišné typologie míst jejich lokace a profesní skladby populace teritoria, odkud se rekrutovala většina studentstva. Specifikem reálných škol v Moravské Ostravě byla kupříkladu účast dětí z rodin středních technických kádru – techniků (důlní, naddůlní, huťmířtí ad.), zaměstnaných v přílehlých důlních a hutních podnicích, jež představovali vždy několik procent studentů německé reálky a dokonce 14 % realistů českého ústavu na počátku 20. století. Není bezvýznamné dodat, že u německé reálky se jednalo až do konce 90. let 19. století přibližně v polovině případů o osoby s českým mateřským jazykem. Do lavic moravskoostravských středních škol, zejména těch s českým vyučovacím jazykem (gymnázia a reálky) usedali v hojném počtu rovněž potomci místních horníků a díky

⁸⁴ Předložená data pro olomouckou reálku byla získána analýzou studentů, jež nastoupili na tu školu v průběhu školních let 1855/1856 a 1859/1860 resp. 1909/1910, 1911/1912 a 1913/1914. Na přelomu 70. a 80. let (školní léta 1877/1878, 1879/1880 a 1881/1882) 19. století tvořili potomci inteligence jen asi 14 % náboru studentů německé reálky v Moravské Ostravě, ve školních letech 1911/1912–1913/1914 necelých 26 %.

průmyslovému charakteru oblasti rekrutace studentstva také ostatních kategorií dělníků. Zatímco v české realce se podíleli na náboru studentů ve školních letech 1901/1902–1905/1906 celými 8 %, v německé se mezi příchozími studenty vyskytovali po celou dobu jen minimálně. Jinou zvláštností moravskoostravských reálků byla bez ohledu na jejich vyučovací jazyk vysoká účast dětí technické inteligence, zejména inženýrů, což vyplývalo z hospodářsko-sociální reality Moravské Ostravy a nejbližšího okolí města, odkud pocházela převážná část studentstva. Jestliže na reálných školách v jiných městech představovaly jen zlomek osob původem z rodin inteligence, v moravskoostravských ústavěch byly děti inženýrů její důležitou složkou.⁸⁵ V reálkách nacházejících se v místech s početnou vojenskou posádkou (Olomouc, Opava) nebyly výjimkou děti poddůstojníků a důstojníků. V Olomouci se dokonce podíleli na skladbě osazenstva místní německé reálky 8 %. Zdaleka ne všichni však zůstali na reálkách celou dobu předepsaného studia. Již absolutorium nižšího stupně reálky totiž sloužilo v rodinách, kde se uvažovalo o pokračování synů v tradici důstojnické kariéry otců, mnohdy jako kvalitní příprava pro studium na vojenských vyšších reálkách. Ti, kteří dokončili úspěšně reálky a hodlali se uplatnit v armádě, byli po zavedení všeobecné branné povinnosti v roce 1868 po jednom roce služby v armádě automaticky převedeni jako čekatelé do zálohy s tím, že se po složení důstojnických zkoušek stali důstojníky v záloze. Jinou možností byl nástup do Vojenské akademie ve Vídeňském Novém Městě. Odlišná byla také účast dětí původem ze zemědělského prostředí, přičemž záleželo pochopitelně na charakteru zázemí, z něhož pocházeli realisté z venkovských obcí (Krnov, Holešov, Olomouc x Moravská Ostrava). Obecným trendem byl v souvislosti s transformací hospodářství, změnou profesní struktury obyvatelstva a posilováním podílu studentů bydlících ve městech pokles velikosti zastoupení realistů pocházejících z rodin zemědělců (Olomouc, Opava, Těšín, Krnov atd.).

Výrazně promluví do skladby studentstva německých reálků židé. Zvláště ve školách, kde představovali významnou složku realistů, ovlivnili do značné míry charakter sociálního původu studentů. Typickým příkladem je německá škola v Moravské Ostravě, kde tvořili židé v letech 1884–1914 mezi 27 % (1890) a 35 % (1900) osazenstva reálky.⁸⁶ Židé pocházeli častěji než realisté nežidovského původu z prostředí střední vrstvy společnosti, zejména její nižší složky (přes 60 % židů), do níž je možné přiřadit většinu obchodníků, provozovatelů pohostinství aj. živnostníků, kteří tvořili jádro židovského náboru. Tito se podíleli na celkovém židovském zápisu do reálky společně se spolužáky z rodin řemeslníků přibližně 2/3. O poznání méně než u nežidovských protějšků byli živiteli židovských realistů osoby na nejnižších úředních a zaměstnaneckých pozicích a vůbec dolní vrstvy jako celku. Jen zcela sporadicky se mezi židy vyskytovali potomci dělníků (horníky nevyjímaje) a středních technických kádrů. Rovněž sociální profil

⁸⁵ Na přelomu 70. a 80. let 19. století představovali potomci inženýrů 21 % nově nastupujících studentů na německou reálku v Moravské Ostravě a ve školních letech těsně před první světovou válkou stále ještě 13 %. Jejich úbytek ve studentstvu německé reálky v závěru sledovaného období přímo souvisel se založením dalších středních škol ve městě, mj. i české reálky, kde tvořily ve školních letech 1901/1902–1905/1906 14 % náboru.

⁸⁶ Petr KADLEC, *Střední školy v Moravské Ostravě před rokem 1914 a jejich židovští studenti*, in: *Židé a Morava XVII. Kniha statí ze stejnojmenné konference konané v Muzeu Kroměřížska 10. 11. 2010*, ed. P. Pálka, Kroměříž 2011, s. 161. Výsledky analýzy otiskované v citované studii posloužily při tvorbě následující části textu.

židovského studentstva se postupně měnil. Důležitým rysem proměny sociálního původu realistů židovského vyznání byl nárůst velikosti zastoupení potomků inteligence, který se ale až do první světové války nevyrovnal podílu židů mezi všemi studenty. V některých složkách živelů z řad inteligence, například u advokátů a lékařů, však židé dominovali. Stále více, byť v menší míře než na gymnáziu, se židé prosazovali ve studentstvu původem z nejvyšších vrstev sociální stratifikace studentstva. Tento trend gradoval v předválečných školních letech, u německé školy v Moravské Ostravě představovali například židé cirká 2/3 příslušníků horní vrstvy realistů, především díky synům židovských továrníků. Podobné výsledky jako u moravskoostravské německé reálky lze očekávat i u dalších reálných škol s početným výskytem židů, pro něž zatím podobný rozbor chybí (např. Bílsko).

Složení studentů reálných škol vykazovalo v porovnání s osazenstvem druhého typu středoškolských ústavů, gymnázií, ve druhé polovině 19. a na počátku 20. století určité odlišnosti.⁸⁷ Rozdíly ve skladbě studentstva obou typů středních škol byly způsobeny řadou faktorů, z nichž jako nejvýznamnější se jeví odlišné kurikulum, účel a oprávnění absolventů reálných škol a gymnázií pro vstup do profesní praxi či další studium, větší prestiž a tradice gymnázií, preference a ambice příslušníků určitého druhu vzdělání jednotlivých složek společnosti, popř. o něco méně náročné a kratší (tzn. zároveň méně finančně náročné) studium na reálkách. Důležitá byla také dostupnost gymnázií a reálek. Pokud neexistovala možnost volby a využití jinak upřednostňovaného typu střední školy bylo z různých důvodů nemožné (vzdálenost, zvýšené náklady, omezená kapacita), posílali rodiče své potomky studovat bez ohledu na to, jestli se jedná o gymnázium či reálku – rozhodující bylo nabytí středoškolského vzdělání. Jak ukázal příklad Olomouce a Moravské Ostravy, kde existovaly vedle německých (českých) reálek rovněž německá (česká) gymnázia, byli rodiči gymnazistů častěji než u realistů zástupci inteligence, jejichž podíl na celkové skladbě studentstva vždy minimálně o několik procent překonal tytéž hodnoty u studentů reálek. V tomto případě patrně rozhodovala hlavně větší prestiž gymnázií a zároveň fakt, že gymnázia představovala přirozený předstupeň pro univerzitní studium. Rozdílné bylo i socioprofesionální členění živelů z řad inteligence. Zatímco na reálkách dominovali úředníci na nižší a střední pozici, doplnění především o učitele elementárních, popř. středních škol, v sociální stratifikaci výše situované části inteligence (vyšší a vysocí úředníci, advokáti, lékaři apod.) se soustředili především do gymnázií. Výjimkou byla technická inteligence (inženýři, architekti ad.), jejíž potomci se naopak, patrně pod přímým vlivem otcova zaměstnání a preference nehumanitního směru vyššího studia, vyskytovali častěji na reálkách než na gymnáziích. Poněkud odlišné uplatnění realistů v porovnání s gymnazisty bylo zřejmě důvodem vyššího podílu potomků techniků a zaměstnanců zařaditelných do střední vrstvy společnosti v lavicích reálek než gymnázií. Zajímavým způsobem se diferencoval zápis dětí z důstojnického prostředí. Zájemci o středoškolské studium z rodin poddůstojníků a nižších důstojníků (zejm. šikovatelé, poručíci, nadporučíci) upřednostnili zpravidla reálky, a naopak potomci vyšších a štáb-

⁸⁷ Následující srovnání vychází z poznatků o složení studentstva obou reálek v Moravské Ostravě (německé a české), německé reálky v Olomouci, české reálky v Holešově s gymnázií v Olomouci (něm. a čes.), Moravské Ostravě (něm. a čes.), Hranicích (něm.) a Přerově (čes.) v období let 1850–1914 Srov. P. KADLEC, *Střední školy, 196–234*; K. KOUŘILOVÁ, *Holešovské gymnázium, c. d.*

ních důstojníků (hlavně majori, setníci, podplukovníci, plukovníci) volili obvykle gymnázia. Pokud existovala možnost volby, představovala gymnázia za vzdělávací ústavy, kde početnější složku studentstva tvořily děti venkovských zemědělců. V tomto případě sehrávaly rozhodující roli vedle delší tradice gymnázií také zaměření těchto škol a možnost uplatnění jejich absolventů. Zvláště pro českou katolickou mládež druhé poloviny 19. století byla gymnázia často chápána jako příprava pro nástup na teologické fakulty.

Zdaleka ne všichni studenti, kteří nastoupili během druhé poloviny 19. a počátkem 20. století do reálek, je zároveň absolvovali. Někteří ukončili studium z vlastní vůle, jiným vystavilo pomyslnou stopku zhoršení materiální situace rodiny (např. v důsledku úmrtí živitele), nezvládání studijních povinností, nebo prohřešek proti disciplinárnímu řádu školy. Jen velmi kusé jsou zatím naše znalosti o motivaci, s jakou nastupovali do lavic reálek. Hodlali pokračovat dále ve studiu nebo nastoupit přímo po střední škole do pracovního života? A pokud ano, která profesní oblast je lákala? Nalézt odpovědi na položené otázky je velmi obtížné, neboť pozornost současníků byla upřena a priori na další směřování absolventů reálek. Zajímavý doklad aspirací realistů druhé poloviny 50. let 19. století poskytuje publikace vydaná k příležitosti 50. výročí založení německé reálky v Olomouci.⁸⁸ Podle zde otištěné statistiky bylo 93 % ze všech 1 571 studentů, kteří navštěvovali tuto školu v letech 1854/1855–1859/1860, rozhodnuto při zápisu o oboru svého uplatnění. Více než třetině olomouckých realistů (36 %) mělo studium reálky pomoci prosadit se jako kvalifikované technické síly. Zájemci o další profesní oblasti byli zastoupeni o poznání méně. Obchodu se hodlalo věnovat 12 %, lesnictví 11 % a učitelství 8 %. Olomouckou reálku jako předstupeň kariéry v armádě si zvolilo 11 % studentů. Podíl osob s ambicí uplatnit se v jiných oblastech, např. v zemědělství, živnostech, v blíže nespecifikovaných úředních pozicích nebo na železnici nepřekročil 5% hranici. Pouze jednotlivci chtěli po reálce pracovat na poště, studovat teologii, popř. věnovat se medicíně (zvěrolékařství). Nutno dodat, že předložené údaje ilustrují situaci v závěru 50. let 19. století, kdy měly reálky díky upravenému kurikulu charakter spíše odborných vzdělávacích institucí, což se ovlivnilo také profesní aspirace těch, kteří na ně nastupovali.

Cesta k absolutoriu reálek nebyla snadná. Předepsané studium dokončil jen zlomek těch, kteří se zapsali do prvního ročníku. Na moravskoostravské německé reálce například získalo maturitní vysvědčení do roku 1914 pouze 14 % všech osob zapsaných na této škole od vzniku školy v roce 1877!⁸⁹ Při maturitní zkoušce potřebovali mnozí více pokusů. Úspěšnost předlitavských realistů při prvním ústním pokusu (tzn. po složení písemné části) korelovala v období od počátku 80. let 19. století do první světové války mezi 85 a 89 %. Na jednotlivých reálných školách se mohla situace samozřejmě značně lišit. Zatímco na zmiňované reálce v Moravské Ostravě uspělo u maturity v letech 1884–

⁸⁸ *Festschrift zur Erinnerung ... der k. k. Staats-Oberrealschule in Olmütz*, Tafel 11 (Beruf). Pramen poskytuje přehled profesních oborů, pro něž se rozhodli všichni studenti reálky v letech 1854–1884 při zápisu do školy. Právě pro období školních let 1854/1855–1859/1860 nabízí statistika vcelku úplný obraz o důvodech, které vedly studenty k nástupu na reálku, neboť jen 7 % z nich nemělo při zápisu žádnou představu o své budoucnosti. V dalších letech až do roku 1884 naopak pouze minimum olomouckých realistů uvedlo profesní oblast, v níž by se chtělo po škole uplatnit.

⁸⁹ *Festschrift zur Erinnerung an die Feier des 50jährigen Bestandes der deutschen Staatsrealschule in Mähr.-Ostrau. 1877–1927*, Mähr.-Ostrau 1927, s. 78–102 a 120–144.

1914 90 % ze všech 600 abiturientů, 95 % byla při prvním pokusu úspěšnost jejich protějšků z těšínské reálky v letech 1876–1897.⁹⁰ Vcelku podrobné informace o postupu realistů za maturitním vysvědčením máme pro léta 1869–1903 o studentech olomoucké německé reálky. Během pětaticeti let se zde přihlásilo k písemné maturitní zkoušce celkem 805 realistů, z nichž uspělo 740 (92 %). Avšak jen 692 studentů se přihlásilo ke zkoušce ústní. Složení písemné části tedy neznamenal vždy automatické přihlášení k ústní části na téže škole. Z necelých sedmi set realistů prokázalo vědomosti dostatečné ke složení ústní maturity celkem 543 osob (79 %), přičemž ze 149 neúspěšných uchazečů uspěla většina v podzimním, popř. zimním termínu (90), zbytek byl reprobován a musel maturovat až za rok. Ze všech absolventů závěrečného ročníku olomoucké reálky v letech 1869–1903, kteří se přihlásili k maturitě, tak uspělo hned v prvním termínu jen 68 % (543 z 805).⁹¹ Přibližně dvou třetinová úspěšnost názorně dokládá, že složení maturitní zkoušky na reálkách nebylo formalitou, nýbrž obtížný a právem obávaným testem vědomostí.

Až do počátku 80. let 19. století prameny o pomaturitní cestě realistů téměř mlčí. Spíše jen sporadicky je možné setkat se u konkrétních reálek před rokem 1880 se statistikou dalšího směřování absolventů. Nemalá část vstoupila patrně v 50. a 60. letech po reálce ihned do pracovního života. Roku 1851 totiž byla opuštěna vize, že by měly reálky plnit úlohu středoškolské alternativy vůči klasickým a humanitně zaměřeným gymnáziím. Místo mezistupně mezi primárním a terciárním vzděláváním se proměnily v odborně profilované školy, kterými zůstaly až do konce 60. let 19. století. Pro přímý vstup do zaměstnání hovořila navíc nedostatečná kapacita technik aj. vysokoškolských institucí, stejně jako zatím téměř zcela nerozvinuté vyšší odborné školství. S výjimkou krátkého mezidobí na přelomu 60. a 70. let byla zřejmě i 70. léta ve znamení častého upřednostnění okamžitého zapojení do pracovního procesu, nezřídka rovněž začátku náhradní kariéry hodně vzdálené původnímu účelu reálek (učitelství v elementárních školách, vojko, zemědělství). Přičinil se o to především značný pokles poptávky po kvalifikovaných, technicky vzdělaných odbornících, ať již vysokoškolské či středoškolské úrovně dosaženého vzdělání. Naznačený obecný trend však mohl být na jednotlivých školách v určitých letech výrazně modifikován, což dokazuje příklad německé reálky v Bílsku. Z jednadvaceti absolventů bílské školy z roku 1876 se jedenáct zapsalo do prvního ročníku některé z technik a šest si vybralo kariéru středoškolského učitele (po složení maturitní zkoušky se zapsali na jednu z filozofických fakult univerzit). Zbylí čtyři zvolili profesní dráhu v hornictví, lesnictví popř. zemědělství, kde se uplatnili především na úředních postech.⁹²

Teprve od školního roku 1881/1882 evidovala středoškolská statistika otiskovaná v rámci řady *Oesterreichische Statistik* další směřování absolventů reálek. Rozlišovala ale jen realisty, kteří směřovali na techniky a ty, jež si zvolili jinou dráhu studia, vstoupili do zaměstnání, popř. byly jejich ambice neznámé. Hned první ročník 1881/1882 ukázal, že přibližně polovina (52 %) předlitavských realistů se zapsala po maturitě na některou

⁹⁰ Tamtéž, s. 119; K. KLATOVSKÝ, *Rückblick*, s. 103.

⁹¹ *Festschrift zur Erinnerung ... der k. k. Staats-Oberrealschule in Olmütz*, s. 12 a Tafel 12 (Maturitäts-Prüfungen).

⁹² *Programm der Oberrealschule in Bielitz, Bielitz 1877*, s. 53.

z technik v této části monarchie. Do školního roku 1909/1910 se podíl absolventů reálek směřujících na techniky snížil na 39 %. K výraznému poklesu došlo teprve počátkem 20. století, protože ještě ve školním roce 1899/1900 bylo studium techniky volbou 65 % předlitavských realistů. Přestože byl načrtnutý trend vcelku dodržován, mohla se situace v jednotlivých zemích od celopředlitavského průměru výrazně lišit. Absolventi slezských reálek na počátku 80. let zvolili kupříkladu studium na technice ve 43 % případů a v roce 1909/1910 se stejně rozhodlo 28 % z nich. U moravských realistů k podobně významným změnám nedošlo, neboť v období let 1881/1882 až 1909/1910 se podíl osob směřujících na techniky snížil z původních 42 % na 36 %.⁹³ Jak na Moravě, tak i ve Slezsku představovali aspiranti nejvyššího technického vzdělání největší část realistů na přelomu 19. a 20. století (Slezsko – 68 %, Morava – 67 %). Výše uvedené ovšem neznamená, že klesala poptávka po vysokoškolsky vzdělaných technických odbornících, nebo že by snižoval zájem o tento typ vysoké školy. To by mohlo platit snad jen v 80. letech 19. století, kdy byly vzdělávací politika, veřejné mínění a v neposlední řadě i situace na trhu práce ovlivněny méně příznivým stavem hospodářství. Jako doklad může posloužit statistika otištěná v programu novojičinské reálky v roce 1885, podle níž se rozhodlo pro studium na technice jen osmnáct ze všech 43 absolventů školy v první polovině 80. let. Významná část realistů se hodlala uplatnit jako učitelé v elementárním školství (jedenáct osob), popř. v jiných profesních oblastech (deset) a pouze čtyři chtěli pokračovat ve studiu, konkrétně na Vysoké škole zemědělské ve Vídni.⁹⁴ Postupné překonávání následků hospodářské krize a vzestup ekonomiky v závěru 19. a počátkem 20. století rezultovalo v nárůstu poptávky po kvalifikovaných technících. Podíl absolventů reálek směřujících na techniky byl jistě vyšší, ale snižovala jej zejména nedostatečná kapacita technik, která nedokázala držet krok s překotným rozvojem reálného školství zejména v posledním čtvrtstoletí před první světovou válkou, spolu se současným rozmachem vyššího odborného školství, jenž značně rozšířil možnost volby místa dalšího studia.

Tabulka 12: Směřování absolventů vybraných moravských a slezských reálek z let 1909 a 1910⁹⁵

⁹³ Na Moravě byly zpočátku značně rozdily v dalším směřování absolventů českých a německých reálek. Zatímco se na některou z technik zapsalo v roce 1882 pouze 15 % studentů škol s českým vyučovacím jazykem, u jejich protějšků z německých škol dosahoval podíl těchto osob výše 47 %. Do roku 1910 se ale postupně rozdily v dalších aspiracích mezi studenty českých a německých reálek na Moravě, obsazovaných stále více příslušníky dané národní společnosti, téměř vyrovnaly (35 % vs. 37 %). Srov. P. KADLEC, *Střední školy*, s. 240.

⁹⁴ Statistika příslušného programu znázorňuje studijní a profesní aspirace realistů, kteří absolvovali novojičinskou reálku ve školních letech 1880/1881–1883/1884. Programm der Oberrealschule in Neutitschein, Neutitschein 1885, s. 59.

⁹⁵ Z výročních zpráv německých reálek v Olomouci a Opavě není zřejmé, kam mířila po složení maturitní zkoušky část absolventů, jež nenastoupila na studia a u níž bylo zároveň uvedeno „*besonderen Berufen*“. Protože je možné, že mohli nastoupit jak na učitelskou, tak i vojenskou popř. úřednickou dráhu, nebylo do tabulky zařazeno šestnáct (Opava) resp. osmnáct (Olomouc) absolventů. Data pro německou reálku v Moravské Ostravě zahrnují studenty, kteří úspěšně vykonali maturitní zkoušku nejen v roce 1910 (letní a podzimní termín), ale i v únorovém opravném termínu roku 1911. U dvou absolventů krnovské reálky bylo v prameni výzkumu uvedeno bez další specifikace pouze univerzitní studium. Z jedenácti absolventů bílské reálky nastupujících přímo do profesní praxe se pět rozhodlo pro kariéru na železnici, tři v textilnictví, dva v obchodě a jeden v bankovníctví.

Reálka	Rok	Počet analyzovaných osob	Univerzita (fakulty)				Technika	Báňská akademie	Jiné vysoké, popř. vyšší odborné školy	Učitelství	Vojsko	Úřednická popř. jiná profesní praxe	Ostatní
			teologická	právníká	lékařská	filozofická							
Mor. Ostrava česká	1910	21	0	0	0	0	9	0	5	0	5	2	0
Mor. Ostrava německá	1910	23	0	0	0	2	7	4	4	0	0	0	6
Olomouc německá *	1910	38	0	1	1	3	10	2	3	-	-	-	-
Opava německá *	1910	36	0	0	0	5	11	2	2	-	-	-	-
Těšín německá	1910	34	0	0	0	3	11	4	5	0	0	11	0
Bílsko německá	1909	30	0	0	0	2	13	2	2	0	0	11	0
Křmlov německá	1909	25	-	-	-	-	6	0	0	6	0	9	0
CELKEM		207	0	1	1	15	67	14	21	6	5	33	6

Pramen: Třináctá výroční zpráva zemské vyšší reálky v Mor. Ostravě za školní rok 1909–10, Moravská Ostrava 1910, s. 44–45; XXVIII. Jahresbericht der deutschen Landes-Oberrealschule in Mäh. Ostrau für das Schuljahr 1910–1911, Mährisch-Ostrau 1911, s. 29–30; Programm der k. k. d. Staats-Oberrealschule in Olmütz, Veröffentlicht am Schlusse des Schuljahres 1909–1910, Olmütz 1910, s. 46–48; Jahres-Bericht der k. k. Staats-Oberrealschule in Troppau für das Schuljahr 1910–11, Troppau 1911, s. 38; XXXVIII. Jahresbericht der Oberrealschule in Teschen, Teschen 1911, s. 50; Programm Oberrealschule in Bielitz, XXXIV. Jahrgang, Bielitz 1910, s. 44–45; Dreiunddreissigster Jahresbericht der Realschule in Jägerndorf, Jägerndorf 1910, s. 42–43.

Realisté volili v zásadě mezi dvěma možnostmi: vstupem do pracovního života (zde uplatnění hlavně jako střední technické kádry a úředníci) a pokračováním ve studiu. Pokud nechtěli, nebo nemohli z různých důvodů studovat na technice, ale hodlali doplnit své vzdělání, zaměřili na některou z odborně profilovaných vysokých, popř. vyšších škol. Vedle ambicí a schopností hrála při rozhodování významnou roli materiální situace rodiny, náročnost, délka studia a náklady s ním spojené. Při volbě směru dalšího studia a konkrétní školy byly důležité stav sítě institucí poskytujících vyšší vzdělání a jejich kapacitní možnosti, prestiž jednotlivých škol, situace na trhu práce a vnímání užitečnosti daného oboru. U vzdělávacích ústavů, kde existovala možnost výběru z více alternativ v závislosti na vyučovacím jazyce, je nutné zohlednit na přelomu 19. a 20. století i tento faktor, zvláště důležitý pro příslušníky mnohonárodnostní společnosti českých zemí. Dostupná data ukazují, že převážná část realistů volila na konci 19. a počátkem 20. století studium. Pokud to rodinné poměry dovolily, představovalo pokračování ve studiu obvyklý mezistupeň mezi absolutoriem reálky a nástupem do pracovního života. Nápadně to ukázal rozbor směřování všech 181 absolventů české reálky v Moravské Ostravě z let 1904–1914, z nichž jen 13 % započalo ihned po reálce svou profesní dráhu.⁹⁶ Přesto dosahoval v určitých školních letech podíl osob odcházejících po reálce přímo do praxe na některých školách až 1/4 nebo dokonce 1/3 úspěšných maturantů.

Nejčastější a vzhledem k účelu a kurikulu reálek vcelku logickou volbu při výběru směru studia představovaly techniky – nejprestižnější z technicky zaměřených vysokých

⁹⁶ P. KADLEC, *Střední školy*, s. 243. Rozbor směřování absolventů české reálky v Moravské Ostravě proveden na základě excerpcí dat ze statistiky o maturitních zkouškách otištěných ve výročních zprávách této školy v letech 1905 až 1913.

škol. Právě absolventi reálek tvořili v závěru 19. a počátkem 20. století převážnou část jejich osazenstva. Vedle pětice starších technik zřízených ještě před polovinou 19. století (německé školy ve Vídni, Praze, Štýrském Hradci, Brně a polská ve Lvově) vznikly do první světové války ještě české techniky v Praze (1869 rozdělením pražské techniky na českou a německou) a Brně (1899). Nejvyššího možného technického vzdělání nabývali absolventi reálek z Moravy a Slezska hlavně na technikách ve Vídni a Brně. V akademickém roce 1881/1882 studovalo na vídeňské technice 46 % všech Moravanů a 93 % Slezanů zapsaných na předlitavských technikách.⁹⁷ O vysoké podíly se přičinil celý komplex faktorů, z nichž lze vyzdvihnout zejména prestiž a tradici školy, dostatečné kapacitní možnosti, blízkost Vídně a v neposlední řadě možnost strávit několik studijních let v metropoli říše. Většina ostatních studentů, 39 % Moravanů a zbylí Slezané, navštěvovala brněnskou techniku. Teprve v pořadí třetí alternativou byla při volbě místa vysokoškolského technického studia Praha, kde studovalo počátkem 80. let jen 14 % Moravanů. Pouze jeden z nich přitom studoval na zdejší německé technice. Zájem o technické studium v uvedených místech se do první světové války výrazně proměnil. Po celou dobu však platilo, že se pouze minimum osob z Moravy a Slezska zapsalo na jinou techniku než ve Vídni, Brně či Praze. Výrazně poklesl zájem o studium ve Vídni, kam se ale přesto i v roce 1909/1910 zapsalo celkem 17 % moravských a 65 % slezských posluchačů předlitavských technik.⁹⁸ Naproti tomu se zvýšil podíl osob nabývajících technického vzdělání v Brně a Praze. Do moravského střediska nyní směřovalo 58 % Moravanů a 21 % Slezanů. Výrazně se o to zasloužilo otevření české techniky ve městě, do níž přicházeli až na výjimky pouze čeští studenti (hlavně absolventi českých reálek na Moravě, doplnění o jednotlivce z řad českých absolventů německých slezských reálek). Uvolněných míst v lavicích německé techniky v Brně využila část německé mládeže z Moravy a Slezska, která by jinak zřejmě volila technická studia ve Vídni. Vedle Brna posílila při volbě místa školy rovněž pozice Prahy, kam se v roce 1909/1910 zapsala téměř 1/4 Moravanů a 8 % Slezanů navštěvujících některou z předlitavských technik. Zájem většiny z nich se soustředil na zdejší českou techniku, kterou upřednostnili před německými alternativami v Brně a Vídni ti čeští aspiranti vysokoškolského technického vzdělání, na něž nezbylo místo na přeplněné české brněnské technice. Také volba technik a diferenciací zápisů představují nepochybně další z dokladů postupu procesu emancipace české společnosti, jejíž příslušníci usilovali postupně čím dál více o vzdělání svých členů v rodném jazyce, přestože to často znamenalo značné komplikace a vyžadovalo nemalé oběti.

Během druhé poloviny 19. století se absolventům reálných škol výrazně rozšířily možnosti, kde zvýšit svou kvalifikaci, dosažené vzdělání a vylepšit postavení na trhu práce. Vedle tradičních technik se dynamicky a za významné podpory státu začala rozvíjet sféra vysokého a vyššího odborného školství, kam směřovala sice vždy menší, přesto důležitá část realistů. Habsburská monarchie se budováním sítě vzdělávacích institucí poskytujících odborné vzdělání snažila odpovědět na nové výzvy spojené s postupem industrializačního procesu, vývojem vědy a techniky a udržet krok se zahraniční, především německou konkurencí. Zájemci o nejvyšší zemědělské vzdělání se mohli od roku

⁹⁷ Oesterreichische Statistik. Band III, Heft 2: Statistik... für das Jahr 1881/1882. Wien 1884, s. 18–19.

⁹⁸ Österreichische Statistik. Neue Folge, Band VII, Heft 3: Statistik... für das Jahr 1909/1910. Wien 1913, s. 14–15.

1872 zapsat na vídeňské Vysoké škole zemědělské (*Hochschule für Bodenkultur*), jediném ústavu svého druhu v Předlitavsku.⁹⁹ Báňské vzdělání bylo možné nabýt na učilištích (akademiích) ve štyrském Leobenu a v Příbrami, kterým byl přiznán vysokoškolský statut a promoční právo až na počátku 20. století. Do roku 1867 využívali realisté z Moravy a Slezska hojně báňské učiliště v Banské Štiavnici, kam se však zápis po změně vyučovacího jazyka z německého na maďarský zredukoval na minimum.¹⁰⁰ Jinou alternativou vysokoškolského studia byla na obchodní vzdělání zaměřená Exportní akademie (*Exportakademie des k. k. österreichischen Handelsmuseums*), založená roku 1898 ve Vídni. Zájemci o kariéru zvěrolékaře navštěvovali zvěrolékařské vysoké školy ve Vídni (zal. 1767) a Lvově (1881). Jen velmi malá část absolventů reálek směřovala na univerzity, které sloužily a priori studentům gymnázií. Většina z těchto realistů studovala na filozofických fakultách, kde se připravovala především na kariéru učitele na reálkách. Jen zcela ojediněle se mezi zájemci o univerzitní studium objevily osoby s ambicí stát se právníky nebo lékaři. Jinou alternativu dalšího studia, avšak již nevysokoškolského charakteru, představoval pro absolventy reálek nejvyšší stupeň v závěru 19. a na počátku 20. století prudece se rozvíjejících odborných škol. Obchodní studia nabízely obchodní akademie (*Handelsakademien*), přičemž pro moravské a slezské studenty připadaly vedle prestižních institucí pražských (německá, zal. 1856; česká 1872) a vídeňské (1857) v úvahu obě brněnské (česká a německá, obě zal. 1895), olomoucká (německá, 1894) a prostějovská akademie (česká, 1894). Při absenci obchodní akademie ve Slezsku mohla směřovat část zdejších realistů rovněž na školu v Krakově (1882). Zájemci o vyšší zemědělsko-lesnické vzdělání se zapisovali do akademií ve Vídni (zal. 1895), Táboře (česká, 1866), Děčíně (německá, 1850) a haličských Dublanech (polská, 1855). Pro ty, jež nedosáhli na studium na technikách, bylo v Předlitavsku k dispozici jedenáct vyšších průmyslových škol (*Höhere Gewerbeschule*), z nichž byla z perspektivy moravských a slezských realistů zásadní především existence vyšších průmyslovek v Brně (německá, zal. 1873; česká 1885), Zábřehu (německá 1897), Bilsku (německá, 1874), popř. Vídni (1870) a Krakově (polská, 1885).

Pouze výjimečně nás prameny informují o tom, na jakou konkrétní školu se zapsali studenti jednotlivých reálek. Zajímavý doklad o studijních aspiracích a zároveň odlišnostech při volbě studia u absolventů dvou prestižních moravských reálek na přelomu 19. a 20. století poskytují publikace vydané k oslavě výročí založení německých škol v Moravské Ostravě a Olomouci.¹⁰¹ U obou reálek dominovali zájemci o studium na technikách, kteří představovali 86 % (Moravská Ostrava), resp. 93 % (Olomouc) všech absolventů. Pro většinu moravskoostravských realistů byla primární volbou technika ve Vídni (71 %) a zbývající část směřovala především na technická studia do Brna

⁹⁹ Tuto školu doplnila do první světové války další dvě nesamostatná zemědělská oddělení při univerzitě v Krakově (1890) a české technice v Praze (1906). P. KADLEC, *Střední školy*, s. 245.

¹⁰⁰ H. ENGELBRECHT, *Geschichte*, s. 263–265; M. MYŠKA, *Podíl vyšších*, s. 123–125, 128.

¹⁰¹ Východiskem následující části textu rozbor studijních aspirací 83 absolventů moravskoostravské reálky z let 1897–1901, kteří v době vydání pramene studovali, a jejich 72 protějšků (rovněž dosud studujících) z olomoucké reálky ze školních let 1898/1899–1902/1903. *Geschichte der Landes-Oberrealschule in Mähr. Ostrau in ersten Vierteljahrhundert ihres Bestehens 1877–1902 (Abdruck aus dem XIX. Jahresberichte der Lehranstalt für das Schuljahr 1901/2)*. Mähr. – Ostrau 1902, s. 31–39; *Festschrift zur Erinnerung ... der k. k. Staats-Oberrealschule in Olmütz*, s. 120–150.

(15 %), nebo na některou z báňských akademií (10 %).¹⁰² Jiné vysokoškolské ústavy (univerzity v Lipsku a Berlíně, Vojenská Akademie ve Vídeňském Novém Městě) byly zastoupeny jen jednotlivci. Značně odlišný pohled poskytuje skladba škol, pro něž se rozhodli na přelomu 19. a 20. století absolventi olomoucké reálky. Na rozdíl od svých moravskoostravských protějšků studovalo jen 21 % olomouckých realistů techniku ve Vídni a naopak dvě třetiny si zvolily za místo svého vysokoškolského technického studia Brno, přičemž stejně jako v prvním případě padla volba zřejmě především na zdejší německou techniku. Po dvou realistech byly zastoupeny techniky v Praze a Štýrském Hradci a jeden se zapsal na techniku v Berlíně. Pouze pětice studentů německé reálky v Olomouci nepokračovala dále ve studiu na technice, nýbrž využilo jiné vzdělávací alternativy: báňských akademií, Vysoké školy zemědělské ve Vídni či konzervatoře ve Štýrském Hradci.

Závěrem

Reálné školy představovaly část školské soustavy, která nabývala v průběhu 19. století napříč celou Evropou na významu. Proměna hospodářství a společnosti, postup industrializace, profesionalizace, byrokratizace, rozvoj vědy a techniky, formování občanské společnosti i úsilí prosadit se vůči konkurenci jinonárodní (v multietnických státech) a zahraniční konkurenci vyvolávaly stále silnější tlak na reformu vzdělávacích systémů ve smyslu jejich přiblížení rostoucím a zároveň poměrně rychle se měnícím potřebám společnosti. Jednou z rázných odpovědí na čím dál hlasitější volání po reorganizaci školské soustavy byl vznik reálek, které stanuly po gymnaziálních ústavů poskytujících humanitní vzdělání. Zrodil se tak nový typ střední školy s kurikulem zaměřeným především na přírodní vědy a živé jazyky, jemuž byla přiřknuta důležitá úloha mezičlánku mezi sférou primárního a polytechnického terciárního vzdělávání. Vzhledem k rozdílnému postupu výše uvedených procesů na evropském kontinentu a specifických podmínkách v jednotlivých zemích nepřekvapí, že rozvoj reálného školství nezačal všude v Evropě ve stejné době, neprobíhal rovnoměrně ani kontinuálně a do první světové války nedosáhl stejných výsledků.

Předlitavská část habsburské monarchie náležela v evropském srovnání nepochybně k zemím s vůbec nejvíce rozvinutým reálným školství, přestože se zde počátek budování reálek jakožto skutečných středních škol odsunul oproti původním záměrům o přibližně padesát let až do poloviny 19. století. Recepce osvědčených německých vzorů, výrazná podpora budování reálek ze strany obcí, vedení zemí a s výjimkou 80. let 19. století také státu byly hlavními příčinami toho, že zdejší reálné školství řadilo po stránce kvalitativní i z hlediska kvantitativního k evropské špičce. Ani v rámci Předlitavska neprobíhal vývoj reálných škol rovnoměrně. K zemím, jež prožívaly nejintenzivnější rozvoj reálek, náležely nejnádhornější části Předlitavska, vedle Čech a Dolních Rakous tedy rovněž Morava se Slezskem. Právě zde se snoubily v optimální míře motivace a možnosti zakládat reálné školy sopotávkou po takto vzdělané pracovní síle.

¹⁰² Vzhledem ke skladbě studentů moravskoostravské reálky a posluchačů obou brněnských technik v tomto období se lze oprávněně domnívat, že se jednalo až na výjimky o německou techniku v Brně.

Zatímco na Moravě se podílely na utváření sítě reálek vedle škol s německým vyučovacím jazykem významně české ústavy, které se přes opožděný počátek vývoje dokázaly vyrovnat díky překotné vlně zakládání v posledním dvacetiletí před první světovou válkou svým německým protějškům, ve Slezsku nevznikla až do konce habsburské monarchie jediná reálka, na níž by se vyučovalo v jiném než německém jazyce. Uvedené nesvědčí o nezájmu české a polské populace Slezska o reálné vzdělání. Rovněž mládež původem z tohoto sociálního prostředí navštěvovala v poměrně hojné míře místní reálky, česká mládež navíc i školy v nedalekých severomoravských obcích. Jedná se však o další doklad rozdílů v ekonomické a politické síle příslušníků neněmeckých etnik v obou zemích, odlišné sociální struktury, postavení a vlivu v soudobé societě. Při zakládání a vydržování reálek se mohla česká společnost na Moravě (na rozdíl od české a polské ve Slezsku) opřít v závěru 19. a počátkem 20. století vedle státu o podporu vedení země, nemalého počtu českých radnic a národních spolků a školských matic. Zatímco se země a obce neangažovaly v rozvoji neněmeckého slezského reálného školství vůbec, česká a polská soukromá iniciativa sledovala v oblasti vzdělávání jiné cíle: podporu místního elementárního a gymnaziálního vzdělávání. Prioritou, o níž nás přesvědčuje pravidelně dobový tisk aj. prameny, bylo zajistit členům české a polské společnosti základní vzdělání v jazyce příslušného národa a zabránit tak násilnému poněmčení nejmladší generace. Česká a polská gymnázia byla zase vnímána jako záruka reprodukce humanitně vzdělané inteligence, která by po nabytí gymnaziálního, popř. vysokoškolského vzdělání, jednala v zájmu dalšího rozvoje příslušné národní společnosti. Reálné školství, stejně jako odborná příprava v národním jazyce, představovalo v naznačeném pojetí v pomyslném žebříčku priorit až třetí krok, k němuž se mělo v podpoře českého a polského emancipačního procesu prostřednictvím vzdělávání ve Slezsku teprve dospět.

Přestože náleželo reálkám zvláště v období od poloviny 19. století důležité místo ve školské soustavě, v procesu formování technické inteligence a sociálněhistorickém vývoji na území českých zemí vůbec, stojí poznání podmínek a souvislostí rozvoje reálného školství doposud zcela stranou zájmu historické obce. Nejiná situace panuje v případech skladby studentstva reálek. Pouze minimální jsou naše znalosti o tom, z jakých částí společnosti se vlastně rekrutovali uchazeči o reálné vzdělání, co nástupem do reálky sledovali apod. Téměř nic nevím o proměně složení realistů i dalším studijním směřování a uplatnění těch, kterým se přes veškeré nesnáze podařilo úspěšně dokončit reálnou školu a rozšířili tak řady technické inteligence. Výše uvedené je pochopitelně pouze ke škodě českého historického výzkumu 19. a 20. století, obzvláště pak dějin školství a vzdělanosti, ale také dějin sociálních a hospodářských. Snad proto nezůstane předkládaná studie, která mohla řadu problémů pouze naznačit a přinesla patrně více otázek než odpovědí, jediným pokusem o rozšíření našich zatím velmi skromných znalostí o reálkách a realistech.

Fundamental aspects of the development of *Realschulen* in Moravia and Silesia up to the early 20th century

(Summary)

The beginnings of the *Realschulen* in the Cisleithanian part of the Habsburg Monarchy can be traced back to the end of the 18th century. However, half a century passed before the new type of school was incorporated into the structure of the education system as part of a fundamental reorganization and modernization introduced by the reforms of 1849, which established the *Realschulen* as a new type of secondary school forming an intermediate step between elementary schools and technical higher education institutions. During the 1850s and 1860s the *Realschulen* temporarily performed the function of vocational schools, but a further reform at the end of the 1860s made them into what they were originally intended to be – general schools with a particular focus on natural sciences and modern languages. The reform also added an extra year to the *Realschulen*, which now became 7-year schools culminating in the standard school-leaving examination. Up to 1914, an important role in creating the system of *Realschulen* was played not only by the state, but also by municipalities, provinces and associations. Moravia and Silesia were among the Cisleithanian provinces with the most highly developed *Realschule* system. Developments in these two provinces were in accordance with trends throughout Cisleithania, though there were certain specific features. The first separate *Realschulen* were in Brno and Opava, both founded in 1851. The network of *Realschulen* became more developed in both provinces, and student numbers increased (with a hiatus in the 1880s). However, the development of the *Realschulen* was much stronger in Moravia than in Silesia, where there were only four *Realschulen* between the early 1870s and 1914. The system of Czech-language *Realschulen* in Moravia began to develop from the 1870s onwards, with particularly rapid growth from the 1890s; by the outbreak of the First World War there were as many Czech-language *Realschulen* as German-language *Realschulen* in the province. However, the Silesian *Realschulen* were all German-language institutions. The students at the schools to some extent (though not entirely) reflected the demographic composition of the two provinces. Most were Roman Catholics; exceptions to the dominance of this group were the large Jewish communities at the German-language schools and the Lutheran students at Bielsko and Těšín. In Silesia, most of the students were of German nationality throughout the period in question; in Moravia the German dominance faded from the 1890s onwards. In the late 19th and early 20th century enrolment practices at the Moravian *Realschulen* changed, and the schools were attended primarily by students receiving tuition in their mother tongue. As the network of *Realschulen* developed, the catchment areas of the schools became smaller, and most *Realschulen* increasingly became seen as regional centres of education. Most students came from the middle classes, with increasing numbers from the ‘new’ middle class and the intelligentsia. This trend established itself earlier in the German-language schools than in their Czech-language counterparts. More and more graduates of *Realschulen* went on to study at universities or higher vocational schools; the choice of degree subject and school depended on a range of factors including prestige, tradition, capacity, the situation on the job market, and (increasingly) the language of tuition.

DRUHÁ ETAPA RESLOVAKIZÁCIE V ČESKOSLOVENSKU A POLITICKÝ VÝVOJ PO FEBRUÁRI 1948 VEDÚCI K JEJ TERMINÁCI

Soňa Gabzdilová

Soňa Gabzdilová: The second phase of Reslovakization in Czechoslovakia and political development after the February 1948 leading to termination of this policy

The paper is dealing with the status of Hungarian population in Slovakia during the second half of forth decade of twentieth century with the focus upon the situation of so called Reslovakizants after the communist putsch in February 1948. The attention is given to reasons, goals and to the measures of state authorities in regard to process of Reslovakization. The attention is focused upon the change of approach of Communist party of Czechoslovakia toward the members of Hungarian minority since autumn 1948, which was necessary as a result of a new international situation resulting in becoming of Czechoslovakia a satellite of Soviet Union. The paper is analyzing a changed approach toward ethnic adherence of Reslovakizants, which was more complicated in circles of Communist Party of Slovakia then among Czech communists.

Key Words: Czechoslovak Republic, nationality question, Hungarian minority, Reslovakiazation

Pôvodným zámerom a ústrednou myšlienkou reslovakizácie v Československej republike (ďalej ČSR) po druhej svetovej vojne bolo umožniť odnárodnenému a etnicky nevyhranenému slovenskému obyvateľstvu začleniť sa do svojho pôvodného národa.¹ Keď sa slovenské orgány spočiatku snažili viesť akciu smerom k odnárodným Slovákom, centrálné orgány jej zacielenie rozšírili, reslovakizácia dostala skutočne široký rámec a stal sa z nej, najmä v roku 1947, najdôležitejší prostriedok tzv. vnútorného riešenia maďarskej otázky. Jej prvotný cieľ postupne ustupoval do pozadia a transformoval sa na jednu z metód riešenia maďarského problému v Československu. Reslovakizácia tak vytvorila priestor pre oficiálne deklarovanie slovenskej národnosti aj pre Maďarov, ktorí sa etnicity zriekli len formálne. Videli v nej prostriedok, pomocou ktorého mohli modifikovať svoje nepriaznivé postavenie, pretože v Československej republike žili v tej dobe bez štátneho občianstva, v rámci výmeny obyvateľstva im hrozilo presídlenie do Maďarska, ale tiež vysídlenie do Čiech, či konfiškácia. Akceptáciou programu reslovakizácie, eo ipso prihlásením sa k slovenskej národnosti nestratili československé občianstvo a tak sa mohli vyhnúť uvedeným nepríjemným dôsledkom.

Priebeh reslovakizácie ovplyvňoval medzinárodný i vnútropolitický vývoj – výsledky Parížskej mierovej konferencie, výmena obyvateľstva medzi Československom a Maďarskom a konzekventne postoj československej vlády. Vplývali na ňu spory medzi ministerstvom vnútra (ďalej MV) a poverenctvom vnútra (ďalej PV), predovšetkým v oblasti kompetencií. Z právneho aspektu sa opierala o ústavný dekrét prezidenta republiky č. 33/1945 Zb. z. a n. o úprave československého štátneho občianstva osôb národnosti maďarskej a nemeckej. V roku 1948 zásadný vplyv na jej priebeh mal prevrat uskutočnený Komunistickou stranou Československa (ďalej KSČ) a zmena jej politiky k posta-

¹ Pokusy o odmaďarčovanie na Slovensku prebiehali aj v období I. ČSR. Bližšie. Milan OLEJNÍK, *Politické a spoločenské aktivity maďarskej minority v prízme štátnych orgánov a dobovej slovenskej tlače (1918–1929)*, Košice 2011, č. 2, s. 65–66.

veniu maďarskej minority. Reslovakizácia sa na Slovensku uskutočnila v rokoch 1946 – 1948 a bola realizovaná v dvoch etapách. Prvá prebiehala od júna 1946 do januára 1948, druhá v mesiacoch január – december 1948.

2. apríla 1946 vydal Zbor povereníkov (ďalej ZP) prvé smernice pre reslovakizáciu všetkým okresným národným výborom (ďalej ONV), okresným správnym komisiám (ďalej OSK). Podľa nich boli osoby inklinujúce k slovenskej národnosti, ktorých etnická príslušnosť bola na jar 1946 považovaná za „spornú“, klasifikované do dvoch skupín. V tej dobe (v roku 1946) obyvatelia národnosti maďarskej, ktorí sa však pri cenzu v roku 1930 hlásili k slovenskej, patrili do prvej kategórie a mali byť považovaní za Slovákov. Do druhej boli zaradené osoby pôvodom slovenskej národnosti, hlásiace sa k nej, v minulosti deklarujúce však národnosť maďarskú. Smernice stanovili, že v prípade osôb identifikujúcich sa v roku 1930 so slovenskou národnosťou, do úvahy prichádzajú len tie, ktoré od novembra 1938 žili na území okupovanom Maďarskom. Podmienkou priznania slovenskej národnosti pre druhú skupinu osôb bolo, že sa v čase zvýšeného ohrozenia republiky (od 21. mája 1938) neprevinili voči záujmom Československa, zákonom na ochranu republiky a neboli podľa nariadenia Slovenskej národnej rady (ďalej SNR) č. 33/1945 Zb. n. SNR stíhaní. Agendu mali vykonávať národné výbory i správne komisie a riadilo ju povereniec vnútra. Lehota na podávanie žiadostí bola stanovená do 30. septembra 1946. Implementácia smerníc bola sporná a akcia samotná nezaznamenala masovejší charakter. Ministerstvo zahraničných vecí ich označilo za neprijateľné, pretože sa údajne svojim obsahom odchyľovali od zásad prijatých vládnyim kabinetom 7. decembra 1945, 8. a 15. januára 1946 (úprava štátneho občianstva osôb maďarskej národnosti prichádzajúcich do úvahy na reslovakizáciu).² Prijatie celoštátnej normy, na základe ktorej by sa riešila otázka reslovakizácie, bolo podľa názoru československej vlády potrebné oddialiť.

Priebeh reslovakizácie v nasledujúcom období ovplyvňovala výmena obyvateľstva medzi Československom a Maďarskom. Zoznamy osôb navrhnutých na uvedenú akciu mali byť pripravené do 1. augusta 1946 a do 27. augusta mala československá vláda odovzdať vládnomu kabinetu v Budapešti ich definitívny súpis. Slovenská politická reprezentácia mala záujem, aby medzi maďarských obyvateľov určených na presídlenie do Maďarska neboli zaradené osoby, ktoré najmä v predchádzajúcom storočí podľahli tlaku maďarizácie, mali slovenských predkov, resp. pôvod. Z časového aspektu to z pohľadu slovenskej strany znamenalo, že do stanoveného termínu, do 1. augusta 1946, mali byť odovzdané a kompletizované prihlášky na reslovakizáciu.

V súvislosti s prípravou akcie bolo na porade vedúcich oddelení a odborov povereníctva vnútra 12. júna 1946 rozhodnuté nečakať na rozhodnutie vlády, ale začať s jej realizáciou. Poverenec vnútra, Július Viktory, reagujúc na uvedený stav, vydal 17. júna 1946 vyhlášku č. 20 000/I–IV/1–1946, ktorá stanovila hlavné zásady i spôsob súpisu reslovakizantov a umožnila tak podávať prihlášky na reslovakizáciu. Na jej základe bol v ďalšom období realizovaný nábor, ako aj prihlasovanie jednotlivcov. V tomto smere sa

² Štefan ŠUTAJ, *Reslovakizácia. (Zmena národnosti časti obyvateľstva Slovenska po II. svetovej vojne)*, Košice 1991, s. 10. Otázkam I. etapy reslovakizácie sa venovali: Ján BOBÁK, *Maďarská otázka v Česko...Slovensku /1944...1948/*, Martin 1996, s. 103–123; Katalin VADKERTY, *Maďarská otázka v Československu 1945–1948. Dekréty prezidenta Beneša a ich dôsledky na deportácie a reslovakizáciu*, Bratislava 2002, s. 371–480.

pre akciu stala významným predpisom, aj keď bola rozhodnutiami vlády vo forme ďalších smerníc upresňovaná. Vychádzala z uznesenia vlády o výklade pojmu maďarská národnosť podľa dekrétu prezidenta Edvarda Beneša č. 33/1945 Zb z. a n.

Vyhláška precizovala kritériá vylučujúce príslušnosť k maďarskej národnosti. Uvádzala, že za Maďarov sa nemajú považovať osoby, ktoré pri sčítaní v roku 1930 uvádzali slovenskú národnosť. Ako príslušníci maďarskej menšiny nemali byť ďalej chápané osoby hlásiace sa v tej dobe síce k maďarskej národnosti, ak však mali slovenský, český, resp. slovanský pôvod, za podmienok, že sa nikdy neprevinili voči Československej republike, neboli funkcionármi fašistických, maďarských politických subjektov, organizácií a nenapomáhali maďarizácii.³ Prihlášku bolo možné podať do 1. júla 1946 a prieskorm pre záujemcov o reslovakizáciu nebol vyhláškou obmedzený len na územie prinavrátené v roku 1945 Československej republike, platila pre celé územie Slovenska.

Osídľovací úrad pre Slovensko (ďalej OÚS) vydal 20. júna 1946 *Pokyny na prevedenie reslovakizácie*,⁴ ktoré spresňovali pojem maďarská národnosť a podrobne stanovili spôsob a postup súpisu reslovakizantov. Na ich základe bolo realizované sčítanie reslovakizantov na celom území Slovenska. Vymedzili, že pri súpise ide o osoby, ktoré štatisticky vykazujú maďarskú národnosť. Bezpodmienečnou náležitosťou reslovakizácie sa stal súlad vôle žiadateľa s objektívnymi znakmi slovenskej národnosti.⁵ Podľa pokynov OÚS mohla byť lehota určená na vyplnenie reslovakizačného osvedčenia predĺžená do 5. júla a termín jeho dodania na osídľovací úrad do 10. júla 1946.

Funkciou hlavného sčítacieho komisára bol poverený Anton Granatier,⁶ vedúci II. odboru Osídľovacieho úradu pre Slovensku, ktorý menoval okresných sčítacích komisárov, spravídla prednostov úradov ONV. Okresný sčítací komisár zriadil okresnú sčítáciu a okresnú kontrolnú komisiu. V jednotlivých obciach pôsobili sčítací komisári, ktorí vyplnené príslušné tlačivo spolu s protokolom postúpili okresnej kontrolnej komisii. Jej úlohou bolo kompletný materiál preskúmať. Prihláška na reslovakizáciu obsahovala nasledujúce základné údaje: dátum podania žiadosti, meno a priezvisko, bydlisko, povolanie a počet prihlásených osôb.

Od júna 1946 akciu riadil Osídľovací úrad pre Slovensko (od apríla do júna poverenictvo vnútra prostredníctvom národných výborov), ktorého evidenčné oddelenie sústredovalo podkladové materiály o reslovakizantoch. Keď sa ukázala potreba podrobnejšieho preverovania prihlášok na reslovakizáciu, Osídľovací úrad pre Slovensko na porade 21. júna 1946 ustanovil Ústrednú reslovakizačnú komisiu, ktorej predsedom sa stal A. Granatier,⁷ poverenictvo vnútra ju však neakceptovalo. Poverenik vnútra rozhodnutím z 26. júna 1946 menoval novú Ústrednú reslovakizačnú komisiu, ktorej predsedom bol

³ Š. ŠUTAJ, *Reslovakizácia*, s. 11.

⁴ Pokyny boli vydané na základe ustanovení dekrétu prezidenta republiky z 2. augusta 1945, uznesení Zboru povereníkov z 2. apríla 1946 a vyhlášky Povereníctva vnútra zo 17. júna 1946.

⁵ J. BOBÁK, *Maďarská otázka*, s. 109. Za objektivne znaky slovenskej národnosti sa považovali: angažovanie sa v slovenskej kultúre (školy, spolky, politické a nepolitické organizácie), konfesiónalna príslušnosť, znalosť slovenského jazyka, rodová tradícia, príbuzenské vzťahy a i. V prípade osôb spornej etnicity, mohla im byť priznaná slovenská národnosť len vtedy, keď prejavili presvedčenie o príslušnosti k slovenskému národu a keď dokázali, že majú slovenský resp. slovanský pôvod.

⁶ Anton Granatier bol aktívny funkcionár Slovenskej lígy, poslanec SNR za Demokratickú stranu.

⁷ Ústredná reslovakizačná komisia mala nasledujúce zloženie: tajomník Július Gašperík, členovia Ján Čech, Ondrej Djuračka, František Lednár, Felix Vašečka, Michal Senčák, Jozef Vražda, Viktor Sedmík, Ján Boča.

Mikuláš Huba, členmi A. Granatier, odborný prednosta osídľovacieho úradu, František Lednár, podpredseda Fondu národnej obnovy, Michal Senčák, predseda Štátneho plánovacieho a štatistického úradu, major Jozef Vražda z Hlavného veliteľstva Národnej bezpečnosti (ďalej NB), major Viktor Sedmík, ktorý zastupoval VI. oddelenie povereníctva vnútra a Ján Boča generálny tajomník Slovenskej ligy.

Prípravné práce i samotnú realizáciu akcie, evidenciu i sčítanie reslovakizantov vykonával, v súlade so smernicami, Osídľovací úrad pre Slovensko. V rámci jeho reslovakizačného oddelenia boli sústredené súpisy reslovakizantov. Ústredná reslovakizačná komisia bola rozhodujúcim orgánom akcie. V jej kompetencii bol výrok o prijatí, resp. neprijatí prihlášky a v súlade s jej príkazmi pracoval aj osídľovací úrad. Súpisový materiál z aspektu štátnej a politickej spoľahlivosti osôb hlásiacich sa na reslovakizáciu preskúmal VI. odbor povereníctva vnútra a súčasne ho porovnával so zoznamom osôb určených na výmenu obyvateľstva do Maďarska.

Prihlasovanie sa jednotlivcov, resp. rodín k reslovakizácii doprevádzali informácie, že osoby, ktoré sa nestotožnia s jej zámerom, budú presídlené do Maďarska.

V čase, keď sa v obciach a mestách zbierali prvé prihlášky na reslovakizáciu, začali sa rokovania Československo-maďarskej zmiešanej komisie pre výmenu obyvateľstva. Prípravy nastávajúcej bilaterálnej akcie mali zásadný vplyv na ďalší postup reslovakizácie, ktorá prebiehala v časovej tiesni, prejavujúcej sa napr. pri sústreďovaní reslovakizačných prihlášok. Od polovice júna do 5. júla 1946, t. j. v priebehu troch týždňov boli zozbierané prihlášky okrem troch (Bratislava – mesto, Košice – mesto a Nitra), zo všetkých okresov. Zasadnutie reslovakizačnej komisie 6. júla sa uskutočnilo už za prítomnosti vládneho splnomocnenca pre výmenu Daniela Okáliho, predsedu osídľovacieho úradu Jána Čecha, predsedu Fondu národnej obnovy Felixu Vašečku a vedúceho VI. odboru povereníctva vnútra Rudolfa Viktorina. Po vystúpení D. Okáliho, i ďalších, bol prijatý záver, že činnosť reslovakizačnej komisie vo vzťahu k preverovaniu prihlášok sa vzhľadom na chystanú výmenu obyvateľstva dočasne prerušuje do doby, kým nebudú ukončené prípravné práce na zostavovaní zoznamov presídľovaných osôb do Maďarska. Splnomocnenec D. Okáli nariadil nepokračovať v preverovaní reslovakizantov, ale sústrediť sa na výber osôb pre výmenu obyvateľstva.

V tej dobe sa dva spôsoby, ktorými československá vláda plánovala po roku 1945 riešiť maďarskú otázku v Československu, reslovakizácia a výmena obyvateľstva, dostali do opačných polôh, napriek tomu, že mali na zreteli rovnaký cieľ – zníženie počtu príslušníkov maďarskej menšiny v Československu. Reslovakizácia mala vytvoriť priestor a možnosť pre v minulosti pomadžarčených Slovákov, aby neboli presídlení a ostali žiť na území Slovenska. Príprava medzištátnej akcie výmeny obyvateľstva naproti tomu vyžadovala určiť osoby maďarskej národnosti k presídleniu, ktoré už nemali možnosť reslovakizovať.

Pôvodný zámer reslovakizácie ustupoval a do popredia sa dostalo úsilie o zmenu národnostnej štruktúry obyvateľstva južného Slovenska. Vytváral sa síce priestor pre v minulosti pomadžarčených Slovákov, aby neboli presídlení a ostali žiť na území Slovenska, ale túto možnosť celkom prirodzene využili aj Maďari, ktorí tiež chceli zotrvať vo svojich domovoch. Niektorí tak urobili na základe vlastného rozhodnutie, iní pod vplyvom propagandy a psychického nátlaku. Obyvatelia maďarskej národnosti mohli v danej situácii voliť medzi dvoma alternatívami. Bola to možnosť odmietnuť reslovakizáciu

záciu, zotrvať pri svojej etnickej identite a konzekventne byť presídlení do Maďarska. Druhá eventualita umožňovala zotrvať vo svojich vtedajších príbytkoch, avšak za cenu zrieknutia sa maďarskej národnosti. V otázke stotožnenia sa so slovenskou národnosťou je preto iluzórne hovoriť o dobrovoľnosti. Bol to výber pod psychickým nátlakom v situácii ohrozenia vysídlením, stratou občianstva a i.

Účelový prístup osôb maďarskej národnosti k reslovakizácii a v širšom kontexte absurdnosť situácie, vnímali aj niektorí poprední činitelia slovenského politického a spoločenského života. 9. augusta 1946 A. Granatier v liste predsedovi Slovenskej národnej rady Jozefovi Lettrichovi okrem iného napísal, že nie je možné, „*aby sme mohli šmahom pozmeniť národnostnú mapu Slovenska k nepoznaniu. Na náš terajší reslovakizačný proces díva sa cudzina skepticky.*“⁸ Ďalej upozornil, že nie je možné, ba ani únosné, aby sa okresy so silným zastúpením maďarskej minority (Galanta, Šaľa, Kráľovský Chlmec, Želiezovce, Tornaľa) zrazu zmenili na okresy slovenské.

Zasadnutie Ústrednej reslovakizačnej komisie 16. augusta 1946 okrem iného rozhodlo, že vzhľadom na výmenu obyvateľstva a absenciu vládnej smernice, je potrebné sústrediť činnosť na administratívne spracovanie zozbieraného písomného materiálu – predovšetkým veľkého množstva prihlášok. Pre obyvateľov Slovenska, predovšetkým južného, tak pôsobenie komisie nebolo viditeľné. Od konca októbra 1946 do marca 1947 jej činnosť ustrnula. Práce spojené s reslovakizáciou vykonávali len pracovníci reslovakizačného a evidenčného oddelenia osídľovacieho úradu.

Pre konečnú realizáciu akcie bolo nevyhnutné schválenie smerníc ústrednou vládou v Prahe, ktorá sa nimi zaoberala až v marci 1947, čo bolo dôvodom, prečo sa reslovakizácia z právneho aspektu nemohla začať v lete 1946. Pražská vláda čakala na rozhodnutie Parížskej mierovej konferencie a predpokladala, že jej aktéri schvália požiadavku jednostranného vysídlenia 150 000–200 000 osôb maďarskej národnosti z Československa do Maďarska nad rámec dohody o výmene obyvateľstva. Kým závery konferencie neboli oznámené, vládny kabinet volil politiku „vyčkávania“.

Reslovakizáciu, okrem pripravovanej výmeny a pre československú vládu neistých výsledkov Parížskej mierovej konferencie, ovplyvňovali pretrvávajúce kompetenčné spory medzi poverenictvom vnútra a ministerstvom vnútra. Ústredná reslovakizačná komisia, menovaná poverenictvom, nebola podľa pražských orgánov kompetentná rozhodovať o československom štátnom občianstve obyvateľov maďarskej národnosti. Ministerstvo zastávalo stanovisko, že ide o celoštátnu, spoločnú vec v zmysle Pražskej dohody z 1. júna 1945. Poverenictvo na druhej strane argumentovalo, že štátnoobčianske záležitosti, pokiaľ sa týkajú osôb trvale usadených na slovenskom území, patria do jeho kompetencie.

Na jar 1947 sa práce na reslovakizácii, najmä z organizačnej stránky, rozprúdili. Výsledky rokovaní v Paríži totiž nenaplnili očakávania československej vlády – kladné stanovisko k jednostrannému transferu Maďarov nedosiahla. Aj keď v Paríži nebolo od súhlasené jednostranné presídlenie Maďarov z Československa, aktéri konferencie vo všeobecnosti akceptovali budovanie národného štátu Čechov a Slovákov bez nemeckej a maďarskej minority. V koncepcii československej vlády pripadla tak v tzv. vnútornom riešení maďarskej otázky primárna úloha práve reslovakizácii.

⁸ Slovenský národný archív (SNA) Bratislava, fond (f.) Reslovakizačná komisia (RK), kartón (kart.) 49. Citované podľa: Š. ŠUTAJ, *Reslovakizácia*, s. 14.

Pražská vláda uznesením zo 14. marca 1947 poverila realizovaním reslovakizácie, ako záležitosti celoštátnej povahy, ministerstvo vnútra. Vyslovila zásadný súhlas s tým, aby minister vnútra s ministrom zahraničných vecí, po vypočutí stanoviska poverenika vnútra a predsedu osídľovacieho úradu, vydal smernice na vykonávanie reslovakizácie.

Smernice ministra vnútra klasifikovali dve skupiny reslovakizantov. Do prvej patrili osoby, ktoré sa pri sčítaní ľudu v roku 1930 hlásili k slovenskej, českej, resp. inej slovanskej národnosti. Druhú tvorili osoby, ktoré sa k maďarskej národnosti síce po druhej svetovej vojne hlásili, ale a, nikdy sa neprevinili voči Československej republike; b, neboli funkcionármi fašistických strán a organizácií; c, v minulosti nepomáhali pri maďarizácii. Pri posudzovaní skutočností uvedených pod bodom 2, písmenami b–c, sa prihliadalo tiež na to, či sa dotyčná osoba aktívne zúčastnila odboja, bojovala pri oslobodzovaní republiky, alebo či trpela pod fašistickým terorom. Smernice definitívne určili objektívne znaky pre zisťovanie etnického pôvodu reslovakizanta. Ako rozhodujúce znaky pri posudzovaní slovenského pôvodu ministerstvo vnútra určilo jazyk používaný v rodine, návštevu škôl a výchovu detí, členstvo v slovenských, českých, resp. iných slovanských spolkoch a organizáciách. Dôležité boli tiež rodinné a príbuzenské zväzky, resp. skutočnosť, či žiadateľ žil v zmiešanom manželstve so Slovákom (Slovenkou). Posudzovalo sa aj priezvisko, bydlisko, okolnosť, či niekto blízky z príbuzenstva nepresídlil z Maďarska do Československej republiky a pod. V podstate sa hodnotili relevantné okolnosti, ktoré podľa kompetentných pracovníkov mohli potvrdzovať slovenský pôvod žiadateľa. Uvedené skutočnosti sa skúmali na základe predložených dokladov, akými boli krstný a sobášny list, školské vysvedčenia, legitímácie o členstve v spolkoch, výpovede znalcov miestnych, či národnostných pomerov.⁹ Smernice zároveň špecifikovali dôvody, na základe ktorých nemohlo byť vydané osvedčenie o slovenskej národnosti. Boli nimi a, aktivity tvoriace skutkovú podstatu zločinu alebo prečinu podľa zákona na ochranu republiky č. 50/1923 Zb. z. a n. a nariadenia SNR č. 33/1945 Zb. n. SNR v znení nariadenia č. 57/1946 Zb. n. SNR; b, funkcie vo fašistických maďarských stranách a organizáciách; postoj v dobe ohrozenia Československej republiky, ktoré prispievali k jej rozbitiu; c, napomáhanie maďarizácii.

Minister vnútra výnosom zo 4. apríla 1947 zriadil Reslovakizačnú komisiu, ako orgán ministerstva vnútra a menoval jej členov. Predsedom komisie bol Jozef Šebestík, podpredsedom Jozef Lietavec, členmi Ladislav Šimovič, Ján Svetoň, Pavol Horváth a J. Boča. Od 31. mája bol do funkcie podpredsedu namiesto J. Lietavca uvedený L. Šimovič a náhradníkmi sa k 30. júnu stali M. Senčák a Jozef Boča.¹⁰ Výkon reslovakizácie naďalej uskutočňoval Osídľovací úrad pre Slovensko a jeho reslovakizačné oddelenie (II. odbor) sa v podstate stalo výkonným orgánom Reslovakizačnej komisie.

Prvé zasadnutie novovymenovanej komisie, ktorá v priebehu celej svojej činnosti, až do konca roka 1948, bola zvláštnym orgánom ministerstva vnútra, sa konalo 12. mája 1947. Práca komisie, v súlade s príslušnými vyhláškami, smernicami a uzneseniami vládného kabinetu spočívala v preverení, doplnení a vybavení prihlášok na reslovakizá-

⁹ Národní archiv (NA) Praha, Ústřední výbor KSČ (ÚV KSČ) K. Gottwald 100/24, zväzok (zv.) 45, archívna jednotka (a. j.) 85.

¹⁰ Vo svojej práci sa Reslovakizačná komisia riadila vyhláškou povereníctva vnútra zo 17. júna 1946, uzneseniami vlády z 21. júna a 9. augusta 1946 a Smernicami na vykonávanie reslovakizácie vydaných ministerstvom vnútra.

ciu. Zist'ovala, či osoby prihlásené spĺňajú stanovené podmienky. Ak boli splnené, komisia vydala okresnému národnému výboru príkaz na vydanie potvrdenia o slovenskej národnosti. Rozhodla v zásade kladne o prihláškach tých osôb, u ktorých boli aspoň minimálne znaky slovenského pôvodu a slovenskosti.

V lete 1947 definitívne prevládala v celkovom chápaní akcie koncepcia tzv. reslovakizácie ako metódy riešenia maďarskej otázky v Československu. Ministerstvo vnútra vyjadrilo stanovisko v správe z konca októbra 1947, ktorú signoval Václav Nosek. Uviedlo, že *„reslovakizace je nejvýznamnějším způsobem řešení problému maďarské menšiny v ČSR. Při poctivém provedení a svědomitém uvážení a realizování všech otázek hospodářských, kulturních a administrativních může reslovakizace znamenat spravedlivou etnicky odůvodněnou likvidaci asi 1/4 milionu příslušníků býv. maďarské menšiny a to poměrne rychle a suchou cestou.“*¹¹

V dôsledku zásadného posunu v celkovom chápaní reslovakizácie sa Reslovakizačná komisia a ministerstvo vnútra dohodli, že negatívne rozhodnutia týkajúce sa žiadostí o reslovakizáciu nebudú uchádzačom doručené. Posielali sa na poverenictvo vnútra a na osídľovací úrad.

V spomenutej správe ministerstva vnútra z októbra 1947 je uvedené, že k 1. júlu 1946 sa k reslovakizácii prihlásilo až 352 038 osôb.¹² Pretože pôvodné prihlášky neobsahovali okrem osobných údajov informácie hodnotené pri rozhodovaní ako podstatné, bolo potrebné previesť doplňujúce šetrenie. Realizovalo ho 150 učiteľov rozdelených do piatich pracovných skupín približne od 15. júna do 20. augusta 1947. Do konca augusta prebehlo v 30 pohraničných a priľahlých okresoch.¹³

Reslovakizačná komisia začala o jednotlivých prihláškach rozhodovať 20. augusta 1947. Do 20. septembra 1947 vybavila prihlášky z okresov Levice, Vrábce, Želiezovce, Štúrovo (vtedy Parkan), Komárno, Hurbanovo (vtedy Stará Daľa) a Lučenec. Prvé reslovakizačné dekréty, úradné potvrdenia o slovenskej národnosti boli vydané 20. a 21. septembra 1947 v okresoch Hurbanovo, Štúrovo a Komárno. Prvou obcou bola Bagota v okrese Hurbanovo.¹⁴ Propaganda dostala široký priestor a zohrávala dôležitú úlohu. Akt, na ktorý sa zišli obyvatelia z okolitých obcí mal slávnostný ráz, vysielal ho slovenský rozhlas. Slávnostný prejav predniesli predseda Zboru povereníkov Gustáv Husák, zástupcovia Slovenskej ligy a Reslovakizačnej komisie.

Osoby, ktoré boli reslovakizované na základe kladného rozhodnutia Reslovakizačnej komisie a od okresného národného výboru obdržali potvrdenie o slovenskej (českej, resp. inej slovanskej) národnosti, neboli pozbavené československého štátneho občianstva podľa ústavného dekrétu č. 33/1945 Zb. z. a n. Ostali občanmi Československej republiky nepretržite od dňa, keď ho získali podľa obecných predpisov o nadobúdaní československého štátneho občianstva.¹⁵

¹¹ NA, ÚV KSČ, K. Gottwald, 100/24, zv. 45, a. j. 856.

¹² NA, ÚV KSČ, K. Gottwald, 100/24, zv. 45, a. j. 856.

¹³ NA, ÚV KSČ, K. Gottwald, 100/24, zv. 45, a. j. 856.

¹⁴ NA, ÚV KSČ, K. Gottwald, 100/24, zv. 45, a. j. 856.

¹⁵ Štátny archív (ŠA) Košice, Oblastná úradovňa osídľovacieho úradu (OÚOÚ) Košice. Doplňok, kart. 8, a. j. 10, číslo spisu (č. s.) 1190/48, prezidiálne (prez.).

V prvom období reslovakizácie, do 1. januára 1948, bolo vyplnených a Reslovakizačnej komisii zaslaných 120 636 prihlášok, čo predstavovalo celkove 423 264 osôb.¹⁶ Komisia priznala slovenskú národnosť spolu 282 594 osobám, z nich bolo 89 179 v skupine A (osoby hlásiace sa v roku 1930 k niektorej slovanskej národnosti) a 193 594 v skupine B (osoby hlásiace sa v tej dobe k slovenskej národnosti, majúce slovenský pôvod a nepreviniaci sa voči Československej republike). Slovenskú národnosť odmietla uznať 99 401 osobám, avšak negatívne vyjadrenie im doručené nebolo. Do 1. januára 1948 neprejednala prihlášky 41 269 osôb.¹⁷ Reslovakizačná komisia predpokladala, že z počtu 99 401 osôb, ktorým boli prihlášky zamietnuté, bolo možné ešte kladne vybaviť 30 000 až 35 000, ale len v prípade, ak nebude možné uskutočniť ďalší transfer v rámci výmeny obyvateľstva a realizovať konfiškáciu majetku Maďarov. Pôvodne sa mala akcia uskutočniť len v 30 okresoch južného Slovenska. Nakoniec však prebehla na celom území Slovenska. Len v štyroch okresoch východného Slovenska – Medzilaborce, Spišská Stará Ves, Stropkov a Vyšný Svidník sa na reslovakizáciu neprihlásil ani jeden záujemca. Aj napriek značnému počtu reslovakizantov a výmene obyvateľstva boli na južnom Slovensku okresy s Maďarmi, ktorých kvantum úrady považovali za neprijateľné.

V januári 1948 začala druhá etapa reslovakizácie. Predseda Reslovakizačnej komisie nariadil všetkým príslušným okresným národným výborom, okresným správnym komisiám, aby v každej obci svojho obvodu vyhlásili, že komisia v Bratislave vo svojej práci pokračuje a postupne vybaví prihlášky všetkých, ktorí spĺňali kritéria reslovakizácie.¹⁸ Reslovakizačná komisia uviedla, že výdavky *„spojené s prevedením II. etapy reslovakizácie majú byť minimálne, sama akcia má byť prevedená úsporne a hospodárne prostredníctvom miestnych osvetových pracovníkov.“*¹⁹

Podľa vyjadrenia členov Reslovakizačnej komisie osoby, ktoré sa dovtedy prihlásili na reslovakizáciu a vyhovovali podmienkam vyhlášky poverenika vnútra i príslušným smerniciam, dostali potvrdenia o slovenskej národnosti. Nevybavené ostali prípady, u ktorých bolo potrebné dôkladnejšie šetrenie, resp. kde neboli splnené náležitosti potrebné pre priznanie slovenskej národnosti. V rámci druhej etapy sa o zmenu etnicity mohli uchádzať len osoby, ktoré sa na reslovakizáciu dovtedy neprihlásili. Bolo tým myslené na tých, ktorí sa o reslovakizáciu uchádzali v rokoch 1946 a 1947, ale nedostali kladnú odpoveď. V takom prípade mohli podať žiadosť, nie však novú prihlášku, priamo na Reslovakizačnú komisiu o nové prerokovanie ich dokumentov.²⁰ Propaganda opäť dostala široký priestor. Rozhodnutia potvrdzujúce slovenskú národnosť mali byť adresátom odovzdané osobne a prevzatie malo mať slávnostný ráz. Za usporiadanie a priebeh slávnosti boli zodpovední vedúci okresných reslovakizačných komisií a oblastných osídľovacích úradov.

V prvom období reslovakizácie sa kompetentné miesta dopustili viacerých nepretností a chýb. Zásadnými boli prípady, keď reslovakizačné dekréty dostali osoby odsunuté v rámci nábora pracovných síl do Čiech, ale tiež určené na výmenu obyvateľstva. Potvrdenie o slovenskej národnosti obdržali dokonca osoby už presídlené do Maďarska,

¹⁶ NA ÚV KSČ, K. Gottwald, 100/24, zv. 45, a. j. 856.

¹⁷ NA ÚV KSČ, K. Gottwald, 100/24, zv. 45, a. j. 856.

¹⁸ ŠA Banská Bystrica, p. Rimavská Sobotka, Okresná správna komisia (OSK) Feledince, kart. 44, inv. j. 73, administratívne (adm.).

¹⁹ SNA, RK, kart. 53, č. s. 7497.

²⁰ SNA, RS, kart. 53, č. s. 7497/48.

na základe čoho sa ich rodinní príslušníci domáhali návratu svojich blízkych späť na Slovensko.

Časť zamestnancov ONV a MNV vydávala jednotlivým osobám osvedčenia za finančné poplatky prevyšujúce sumu úradne stanovenú, ktorá bola nasledovná. Pri doručení mal každý reslovakizant zaplatiť 20 Kčs za kolkovú známku. Paušálna úhrada za tlačivá predstavovala 20 Kčs a za úradný výkon bola určená suma 20 Kčs.²¹

V určitých lokalitách pracovníci ONV po príchode do obci predvolali osoby do hostinca, kde im dekréty vydávali, hoci doručenie sa malo uskutočniť prostredníctvom miestnych národných výborov do vlastných rúk reslovakizanta.²² V niektorých prípadoch bol pri odovzdávaní reslovakizačného dekrétu vyvíjaný nátlak na vstup do Slovenskej ligy, odovzdanie finančného daru, resp. odoberanie jej časopisu *Náš národ*. J. Sveťoň v liste okresným veliteľstvám národnej bezpečnosti v príslušných okresoch a Oblastným veliteľstvom Národnej bezpečnosti v Bratislave a v Košiciach konštatoval, že „*podobné zlozvyky, ako korupcia a využívanie nevedomosti dôveryvých občanov nesvedomitými jednotlivcami stavajú celú verejnú správu a jej orgány do nepriaznivého svetla*“ a preto uvedené zložky NB žiadal, aby „*podobným zjavom vo svojom obvode venovali zvýšenú pozornosť a ak treba, zakročili s najväčšou prísnosťou.*“²³

Na uvedený stav vo vyberaní nezákonných poplatkov reagovalo aj poverenctvo vnútra. 20. januára 1948 rozposlalo príslušným ONV a OSK obežník, v ktorom uvedený postup zakázalo. Zároveň uviedlo, že nemá „*námietok proti tomu, keď reslovakizanti pri doručovaní osvedčení budú vyzvaní, aby sa stali členmi Slovenskej ligy, alebo odoberali časopis Slovenskej ligy Náš národ, ale nemôže to byť podmienkou doručenie osvedčenia, alebo zadržania tohto.*“²⁴

Mnoho nedostatkov malo formálny, administratívny charakter. Sčítací komisári vplňovali formuláre len na základe osobných informácií prihlásených, bez toho, aby previedli kontrolu ich dokladov (rodný list, sobášny list). Tak sa stalo, že údaje boli uvedené chybné, neúplne, resp. niektoré neboli zapísané vôbec. Ďalší namiesto písacích strojov vpisovali potrebné informácie ručne, pričom ich rukopis bol málo čitateľný, resp. nečitateľný. To bolo príčinou, že mená i priezviská reslovakizantov boli na dekrétach uvedené nesprávne. Počas administratívneho vybavovania došlo k zmene v osobnom stave (slobodné dievča sa vydalo, vydatá žena sa rozviedla, podobne u mužov). Uvedené nedostatky bolo potrebné eliminovať. Na základe príkazu predsedu Reslovakizačnej komisie z 18. marca 1948 úlohu prevzali okresné národné výbory.²⁵

Vedúci pracovníci Reslovakizačnej komisie sa usilovali vyvarovať chýb, ktoré sa vyskytli v prvej etape reslovakizácie. V januári 1948 jej predseda zaslal všetkým okresným

²¹ ŠA Banská Bystrica, p. Rimavská Sobota, OSK Feledince, inv. j.73, kart. 44, adm.

²² SNA, RK, kart. 53. Reslovakizácia, potvrdenia o národnosti, doručenie, neprístopnosti pri preberaní úradne stanovených poplatkov.

²³ SNA, RK, kart. 53. Reslovakizácia, potvrdenia o národnosti, doručenie, neprístopnosti pri preberaní úradne stanovených poplatkov.

²⁴ ŠA Košice, OÚOÚ Spišská Nová ves, Poprad. Doplnok. kart. 4. Vyberanie nepovolených poplatkov pri doručovaní potvrdení o slovenskej národnosti v rámci reslovakizácie – zakázanie.

²⁵ ŠA Banská Bystrica, p. Rimavská Sobota, OSK Feledince, inv. j. 73, kart. 44, adm. MNV, resp. reslovakizovaná osoba po zistení, že niektoré údaje nie sú správne, na základe údajov v štátnych matrikách a osobných dokladov, vrátili potvrdenie ONV. Ten previedol opravy, doplnenie v origináli, v koncepte a v odpisoch. Opravené potvrdenie vrátil späť a o realizovanej oprave informoval Reslovakizačnú komisiu.

národným výborom, resp. okresným správnym komisiám obežník vo veci súčinnosti pri doručovaní reslovakizačných dekrétov s oblastnými osídľovacími úradmi. Nariadil, aby ONV, OSK v druhej etape reslovakizácie dekréty pred doručením prekontrolovali v spolupráci s prednostom príslušnej oblastnej úradovne. Pozornosť mali upriamiť predovšetkým na tri dôležité okolnosti – v prvom rade, či osoba, pre ktorú bol reslovakizačný dekrét vystavený nie je určená na výmenu, ďalej ich povinnosťou bolo sledovať či nie je odsunutá do Čiech a na Moravu, resp. či sa už v rámci výmeny nenachádza na území Maďarska.²⁶ V praxi však uvedené nariadenie jednotlivé okresné národné výbory temer vôbec nedodržovali a postupovali tak, že reslovakizačné dekréty zasielali príslušnej oblastnej osídľovacej úradovni so žiadosťou o prevedenie kontroly. Pracovníci úradovní po analyzovaní potrebných údajov mali vypracovať súpis osôb, u ktorých zistili uvedené okolnosti. V zozname, okrem osobných údajov, malo byť v bode 5. uvedené číslo transportu smerujúceho do Maďarska, do ktorého bola osoba s rodinou zaradená, v bode 6. číslo reslovakizačného výmeru a v bode 7. meno náhradnej osoby, resp. rodiny na výmenu. Dotknutým osobám dekréty nesmeli byť doručené, ale vrátené Reslovakizačnej komisii.²⁷

Pracovníkom štátnych orgánov zainteresovaných na reslovakizácii bolo zrejme, že sa k nej prihlásili aj osoby, ktorých slovenský pôvod bol viac ako sporný, v akcii videli prostriedok ochrany pred represívnymi opatreniami vlády a ich znalosť slovenského jazyka bola minimálna. Už od zozbierania reslovakizačných prihlášok sa uvažovalo o príprave podujatí v oblasti školstva a kultúry. Organizovali ich poverenictva školstva, informácií a osvetu zakladaním slovenských škôl, organizovaním jazykových kurzov, zriaďovaním ľudových knižníc so slovenskou literatúrou a pod. Ďalšou zložkou cieľavedomého pôsobenia na reslovakizantov boli podujatia Slovenskej ligy. Uvedené akcie mali prispievať k postupnej asimilácii formálne reslovakizovaných Maďarov.

Z dovtedajších skúseností bola zodpovedným pracovníkom zrejme ďalšia skutočnosť – význam, ktorý v procese poslovenčovania južného Slovenska zohrávala v tej dobe náboženská otázka a s ňou spojené postavenie duchovnej inštitúcie – cirkvi. Už sme uviedli, že veľkú úlohu v tomto smere plnili školy a pedagógovia. Ich vplyv však zďaleka nedosahoval účinku, aký malo na obyvateľstvo duchovenstvo. Členovia Reslovakizačnej komisie apelovali, že *„asimilační práce školy – i když její výsledky jsou obrovské – přijde nazmar, když se okamžitě a beze zbytku neprosadí, aby se stal slovenským i kostel. Kdyby měla i nadále protrvávat dosavadní situace, je nebezpečí, že vlivem kostola sa pomadžarští, jako sa to stalo na nejedném místě ze první republiky, i čistě slovenští obyvatelé, zejména z rad přesídlenců.“*²⁸

Obe, v tej dobe relevantné politické subjekty na Slovensku, Demokratická strana a Komunistická strana Slovenska, myšlienku reslovakizácie prijali kladne. Podľa rozhodnutia Predsedníctva SNR, ale aj Národného frontu a Zboru povereníkov sa osoby maďarskej národnosti nemohli stať členmi strán. V tomto smere jedine Ústredný sekretariát Demokratickej strany vydal osobitný obežník, v ktorom uvádzal, že nie je možné prijať do strany osobu, ktorej nebolo československé občianstvo definitívne udelené.²⁹

²⁶ ŠA Košice, Oblastná úradovňa osídľovacieho úradu a Fond národnej obnovy (OÚOÚ a FNO) v Košiciach, kart. 5. Doručovania reslovakizačných dekrétov – súčinnosť s príslušnými oblastnými osídľovacími úradovňami.

²⁷ ŠA Banská Bystrica, p. Rimavská Sobota, OSK Feledince, inv. j. 73, kart. 44, adm.

²⁸ NA, ÚV KSČ, K. Gottwald, 100/24, zv. 45, a.j.856.

²⁹ NA, ÚV KSČ, K. Gottwald, 100/24, zv. 45, a.j.856.

Výklad obežníka však umožňoval získať členstvo tým, ktorí sa v minulosti hlásili k slovenskej národnosti.

Vrcholný orgán KSS, predsedníctvo ústredného výboru sa problematikou reslovakizantov zaoberalo na zasadnutí 14. januára 1948. Uznieslo sa, že v južných okresoch je potrebné zvolat' schôdze všetkých kultúrnych pracovníkov – príslušníkov strany. Podľa názoru členov predsedníctva bolo potrebné aktivovať reslovakizantov – komunistov, ktorí z vlastnej skúsenosti najlepšie poznali situáciu v južných regiónoch Slovenska. Predsedníctvo očakávalo, že oni sami predložia návrhy, akým spôsobom má komunistická strana postupovať v agitácii v ich radoch. Uznieslo sa realizovať okresné konferencie komunistov – reslovakizantov.³⁰

Keď jednotlivým osobám boli doručené reslovakizačné dekréty potvrdzujúce ich slovenskú národnosť a eo ipso štátnu príslušnosť, začali politické subjekty, vrátane Strany slovenskej obrody a Strany slobody pozornosť pred májovými voľbami v roku 1948 venovať aj reslovakizantom. Snažili sa získať ich do svojich radov, sledovali, či sú zapísaní vo voľčských zoznamoch. Štefan Major, poslanec maďarskej národnosti za komunistickú stranu v predmníchovskej republike, bol v januári 1948 Ústredným výborom KSS poverený starostlivosťou o to, aby reslovakizanti prichádzali s návrhmi, ako agitovať v ich radoch vo voľbách.³¹

Pracovné inštrukcie pre druhú etapu reslovakizácie vydala Reslovakizačná komisia 23. januára. Zdôrazňovali, že v južných okresoch Slovenska žilo na začiatku roka 1948 ešte stále mnoho pomadžarčených rodín slovenského pôvodu, ktoré sa s akciou nestotožnili. Dôvodov bolo niekoľko. Podľa vyjadrenia členov komisie úlohu zohrávala maďarská propaganda, neinformovanosť, ale tiež nedôvera v pozitívne vyriešenie otázky. Reslovakizačná komisia preto apelovala, že by bolo „*neodpustiteľným národným hriechom, keby sa čo len jedna z týchto pomýlených, v minulosti pomadžarčených rodín mala stratiť, keby sme sa nepokúsili umožniť jej dobrovoľný návrat k pôvodnej slovenskej národnosti.*“³²

Reslovakizačná komisia sa v pokynoch obrátila na okresných osvetových a školských inšpektorov, ktorých povinnosťou bolo aktivizovať vo svojich obvodoch učiteľov a osvetových pracovníkov. Predovšetkým učitelia, v styku s jednotlivými osobami, mali vykonať konkrétnu prácu spojenú s realizovaním akcie. Ich práca v druhej etape začínala vypracovaním evidencie osôb, ktoré spĺňali kritériá určené pre reslovakizovanie. Slovenská národnosť nemala byť priznaná rodinám, ktoré sa už o reslovakizáciu síce uchádzali v prvej etape, ale ich prihláška nebola vybavená kladne, resp. odpoveď ešte nedostali. Ďalej rodiny, ktoré boli určené na presídlenie do Maďarska, ako aj tie, ktoré sa zdržovali mimo miesta svojho trvalého pobytu. Negatívny postoj bol uplatňovaný ďalej voči osobám, ktoré boli odsúdené ľudovými súdmi, mali nepriateľský postoj voči slovenskému národu, Československej republike, a tiež funkcionárom maďarských politických strán i organizácií.³³ Pedagógovia boli povinní na základe dostupných údajov (matriky, spisy VB) vyhotoviť evidenciu rodín, ktoré mohli byť akceptované pre druhú etapu akcie a následne ich vhodným spôsobom upovedomiť, že v prípade záujmu sa môžu prihlásiť

³⁰ SNA, Ústredný výbor Komunistickej strany Slovenska (ÚV KSS) – Predsedníctvo (P), kart. 789, a. j. 2.

³¹ Š. ŠUTAJ, *Reslovakizácia*, s. 28.

³² SNA, RK, kart. 53, č. 604/1948.

³³ SNA, RK, kart. 53, č. 604/1948.

na dodatočnú reslovakizáciu. Pokyny síce varovali pred akoukoľvek formou nátlaku – „*nech sa občania na základe objektívnych informácií rozhodujú podľa svojho ctenia a rozumového uváženia*“,³⁴ ale propaganda zo strany československých úradov zohrávala svoju úlohu. Uchádzači mali osvedčenie a dotazník vyplňovať na základe dokladov (rodný list, školské vysvedčenie) za pomoci učiteľov. Základnou jednotkou mala byť rodina – otec, matka, deti mladšie ako 21 ročné. Pre každého ďalšieho člena rodiny (starí rodičia, deti nad 21 rokov) bolo potrebné vyplniť samostatné osvedčenie a dotazník. Z dôvodu kompletného posudzovania rodiny ako jedného celku bolo potrebné v záhlaví uviesť príbuzenský pomer k hlave rodiny. Reslovakizačná komisia v pokynoch apelovala na pedagógov, aby dohliadli na vyplnenie všetkých potrebných údajov na základe predložených dokladov a uvedených informácií. Podrobne boli uvedené aj technické pokyny k vyplňaniu dotazníka. Povinnosťou okresného osvetového inšpektora bolo zozbierať prihlášky vo svojom obvode, zaslať ich predsedovi ONV, ktorý ich odoslal Reslovakizačnej komisii v Bratislave.

Cieľom druhej etapy reslovakizácie bola snaha, aspoň formálne, administratívnymi metódami upraviť etnickú štruktúru obyvateľov južného Slovenska. Druhá etapa reslovakizácie, v porovnaní s prvou, mala podstatne menší rozsah. Dokumentuje to aj počet rozoslaných prihlášok do jednotlivých južných okresov Slovenska, ktorých celkový sumár činil 11 600. Najvyšší počet dostali okresy Štúrovo (800), Modrý Kameň (800), Bratislava (700), Galanta (700), Hurbanovo (600), Lučenec (600), Moldava nad Bodvou (600) a Rožňava (600).³⁵ Reslovakizačná komisia predpokladala, že celkový počet osôb, ktorý sa podarí ešte získať pre druhú etapu bude približne 30 000.

Podľa pôvodného zámeru Reslovakizačnej komisie mali byť tlačivá do jednotlivých okresov zaslané do 3. februára 1948, ale podľa informácií jednotlivých okresných osvetových rád zasielaných na komisiu, prihlášky vo väčšine dostali až v júni. Kým boli vykonané organizačné opatrenia na okresnej a miestnej úrovni bol koniec mesiaca a učitelia, v rukách ktorých bola konkrétna realizácia, nastúpili na prázdniny. Ako uvádza správa osvetového inšpektora zo Šale, v letných mesiacoch júl – august boli miestni obyvatelia na južnom Slovensku zainteresovaní predovšetkým žatevnými prácami.³⁶ V hlásení informoval, že v niektorých obciach okresu mali nedostatok tlačív. Podobne aj osvetový inšpektor z Lučenca poukázal na chýbajúce prihlášky. Okresná osvetová rada ich v počte 1000 kusov vytlačila vlastným nákladom a osvetový inšpektor rozviezol do všetkých obcí, ktoré ich potrebovali.³⁷

Pre osoby, ktoré získali na základe rozhodnutia Reslovakizačnej komisie potvrdenie o slovenskej (českej, inej slovanskej) národnosti bolo podstatné, že podľa §1 odstavcov 1 a 2 ústavného dekrétu 33/1945 Zb. z. a n. nestratili československé štátne občianstvo a boli tak občanmi Československej republiky nepretržite od dňa kedy ho nadobudli podľa všeobecných predpisov o nadobúdaní československého štátneho občianstva. V tej dobe mali nárok na vydanie osvedčenia o československom štátnom občianstve, ak podali riadne doložené žiadosti na príslušnom ONV, OSK a NV. V roku 1948 sa však za

³⁴ SNA, RK, kart. 53, č. 604/1948.

³⁵ SNA, RK, kart. 53, č. 604/1948.

³⁶ SNA, RK, kart. 53, č. 1400.

³⁷ SNA, RK, kart. 53, č. 604/1948

občanov ČSR nepovažovali reslovakizanti, ktorí nadobudli slovenské štátne občianstvo podľa slovensko-nemeckej zmluvy č.71/1940 Slovenského zákonníka, resp. slovensko-maďarskej č. 90/1941 Slovenského zákonníka, ak predtým už neboli československými štátnymi občanmi. Na základe uskutočnenej reslovakizácie im nemohlo byť vydané osvedčenie o československom štátnom občianstve. O občianstvo sa mohli uchádzať len cestou naturalizácie.³⁸

Priebeh druhej etapy reslovakizácie i samotná činnosť Reslovakizačnej komisie boli po februári 1948 ovplyvnené komunistickým prevratom. V uvádzaných pokynoch Reslovakizačnej komisie z 23. januára 1948 bol pod bodom 7a dodatočne dopísaný text, ktorý stanovil, že záujemcovia o reslovakizáciu mali podať podpísanú prihlášku adresovanú na Reslovakizačnú komisiu s pozitívnym stanoviskom akčného výboru (správnej komisie) a miestnej organizácii KSS.³⁹

Je zrejme, že najvyšší predstavitelia KSC si už na začiatku roka 1948 uvedomovali zlyhanie pôvodnej koncepcie riešenia maďarskej otázky. Na verejnosti však vystupovali v zmysle napĺňania kontinuity procesu. Spomínané zasadnutie Predsedníctva ÚV KSS 14. januára 1948 v jednom z prijatých uznesení konštatovalo, že treba „*postupovať tak, aby si verejnosť uvedomila, že stanovisko strany sa nemení a menšinová politika nebude.*“⁴⁰ Vedenie KSC i KSS však z taktických dôvodov odďaľovalo zmenu národnostnej politiky voči maďarskej menšine na obdobie po májových voľbách 1948.

Už v januári 1948 sa vyskytli prípady, keď konkrétne osoby odmietli prebrať reslovakizačné dekréty. Bolo to v čase, keď medzi obyvateľov južného Slovenska začali prenikať správy o pripravovanom československo-maďarskom rokovaní, ktorého obsahom mala byť problematika menšinových práv Maďarov žijúcich v Československu. Reslovakizačná komisia vo februári upozorňovala na informácie okresných národných výborov z regiónov južného Slovenska, ktoré uvádzali, že osoby prihlásené na reslovakizáciu odmietajú bez udania dôvodu prijať potvrdenie o národnosti.⁴¹ Predseda L. Šimovič nariadil všetkým príslušným ONV, OSK aby podľa jednotlivých obcí vyhotovili zoznam osôb, ktoré nechceli prevziať potvrdenie o slovenskej národnosti.⁴² Reslovakizačnej komisii boli adresované aj písomné odvolania prihlášok.

Počet osôb odmietajúcich prijať reslovakizačné dekréty postupne narastal, pretože na verejnosť prenikali ďalšie informácie o pripravovaných zmenách postupu československého štátu voči osobám maďarskej národnosti. Maďari boli v priebehu reslovakizácie vystavení nátlaku z dvoch strán, jednak zo strany slovenských úradov, ale i maďarskej agitácie a propagandy.

V marci 1948 Zemská úradovňa štátnej bezpečnosti oznamovala povereníkovi vnútra D. Okálimu, že v južných okresoch prebieha propaganda namierená proti reslovakizácii. Záujemcovia o reslovakizáciu boli vyzývaní, aby neprijímali dekréty s odôvodnením, že v dohľadnom čase príslušníci maďarskej národnosti dostanú menšinové i občianske

³⁸ SNA, Povereníctvo vnútra (PV) – obežníky, kart. 12, obežníky január-marec 1948.

³⁹ SNA, RK, kart. 53, č. 604/1948.

⁴⁰ SNA, ÚV KSS–P, kart. 789, a. j. 2.

⁴¹ ŠA Banská Bystrica, p. Rimavská Sobota, OSK Feledince, inv. j.73, kart. 44, adm.

⁴² ŠA Banská Bystrica, p. Rimavská Sobota, OSK Feledince, inv. j.73, kart. 44, adm.

práva.⁴³ Bolo zrejme, a to predpokladalo aj obyvateľstvo maďarskej národnosti, že Československo postupne upraví postavenie osôb maďarskej národnosti v republike.

Na jar 1948 boli Reslovakizačnej komisii v Bratislave adresované žiadosti osôb už na reslovakizáciu v predošlom období prihlásených, ktorým však potvrdenie o národnosti dovtedy nebolo doručené. Domáhali sa kladného vybavenia reslovakizačných prihlášok a vydania potvrdenia o národnosti.⁴⁴ Predseda komisie L. Šimovič všetkým ONV a OSK nariadil, aby ďalšie žiadosti zasielané na ich úrady už Reslovakizačnej komisii neposielali, ale uložili ich ako bezpredmetné vo svojom archíve. Oznamil, že kancelária komisie bude od 1. marca postupovať podobne, žiadosti protokolovať nebude a uloží ich ad acta.⁴⁵

Závažným problémom národnostnej politiky komunistickej strany po februári 1948 bolo, ako dosiahnuť výsledky reslovakizácie chápať a do akej miery trvať na tom, aby reslovakizanti boli považovaní za Slovákov. Postavenie maďarského obyvateľstva v Československej republike sa vzhľadom na postupné formovanie bloku satelitných štátov Sovietskeho zväzu v stredoeurópskom priestore stalo predmetom rokovaní predstaviteľov KSC, KSS a Komunistickej strany Maďarska. Jednania prebiehali v Budapešti 11.–13. júna 1948. Maďarskí komunisti, argumentujúc ideami marxizmu-leninizmu a jeho integrálnej súčasti proletárskeho internacionalizmu, vyvíjali na delegáciu českých a slovenských komunistov nátlak, aby opustili dovtedajšiu politiku voči maďarskému obyvateľstvu. Najvyššie vedenie KSC, uvedomujúc si novú realitu, postupne zo svojich pozícií ustupovalo. Na zasadnutí ÚV KSC, ktoré sa konalo 9. júna, teda dva dni pred uvedeným rokovaním v Budapešti, Klement Gottwald konštatoval, že komunisti musia do budúcnosti počítať s existenciou niekoľko stotisíc Maďarov, ktorým československý štát, aj z medzinárodných dôvodov, bude musieť zabezpečiť práva, najmä občianske zrovnoprávnenie, školy, spolky a i.⁴⁶

Maďarská otázka sa týkala predovšetkým Slovenska, a preto Predsedníctvo ÚV KSS 31. mája 1948 určilo komisiu v zložení Gustáv Husák, Edo Friš a D. Okáli, ktorej úlohou bolo vypracovať návrh na jej riešenie. Členovia komisie po preštudovaní viacerých relevantných materiálov sa stretli v polovici júna. Výsledkom bol návrh opatrení zhrnutých do siedmich problémových okruhov. V jednom z nich, v poradí treťom, bol uvedený návrh ďalšieho postupu štátnych orgánov k reslovakizantom. V materiáli je zdôraznené, že nie je možné pripustiť, aby *„reslovakizanti boli opäť podrobení tlaku maďarského vplyvu, propagandy, výchovy, či už v školách, kostoloch, politických organizáciách a pod. tak, aby v južných slovenských okresoch tamojší Slováci – kolonisti a reslovakizanti tvorili základ slovenského etnika. Pozitívne to znamená, premysleným kultúrnym plánom čím skôr urýchliť uvedomovací proces i mimo škôl u reslovakizantov a porobiť administratívne opatrenia (úrady, školy, inštitúcie), aby maďarizačný náter u týchto Slovákov bol čím skôr odstránený.“*⁴⁷ Podľa názoru popredných slovenských komunistov, členov komisie, reslovakizanti mali byť považovaní za Slovákov.

⁴³ SNA, PV – sekretariát, inv. č. 119, kart. 190.

⁴⁴ ŠA Banská Bystrica, p. Rimavská Sobota, OSK Feledince, inv. j. 73, kart. 44, adm.

⁴⁵ ŠA Banská Bystrica, p. Rimavská Sobota, OSK Feledince, inv. j. 73, kart. 44, adm.

⁴⁶ *Komunistická strana Slovenska. Dokumenty z konferencií a plén 1944–1948*, ed. Marta VARTÍKOVÁ, Bratislava 1971, s. 699–700.

⁴⁷ SNA, ÚV KSS–GT, kart. 2194, a. j. 516/4.

Podkladové materiály spomenutej komisie ÚV KSS poslal G. Husák 1. júla 1948 prednostovi politického oddelenia Kancelárie prezidenta republiky Š. Raisovi pre potreby K. Gottwalda. Členovia komisie si uvedomovali, že o postavení maďarskej minority v Československu sa rozhodne v Prahe. Komisia predložila odporúčania na riešenie maďarskej otázky Predsedníctvu ÚV KSS. Zo zápisníc však vyplýva, že o tejto otázke predsedníctvo v júni 1948 nerokovalo. Je zrejmé, že niektoré návrhy boli využité pri príprave materiálov pre Predsedníctvo ÚV KSČ.⁴⁸

Júl 1948 bol mesiacom, počas ktorého vedenie KSČ rozhodlo o zmene postoja voči maďarskému obyvateľstvu. Riešenie maďarskej otázky bolo predmetom rokovania vrcholných orgánov KSČ – predsedníctva a následne užšieho predsedníctva. Predsedníctvo 8. júla 1948 uložilo Viliamovi Širokému, aby v intenciách zásad, ktoré uviedol K. Gottwald na ÚV KSČ 9. júna vypracoval politicko-organizačné a legislatívne opatrenia. Mali byť však doplnené o klauzulu, na základe ktorej deti reslovakizantov nemohli byť prijaté do škôl s vyučovacím jazykom maďarským, čo dokumentuje, že najvyššie vedenie KSČ považovalo reslovakizované osoby z aspektu ich etnicity za Slovákov. Užšie predsedníctvo opatrenia prerokovalo 19. júla a okrem iného rozhodlo o udelení československého štátneho občianstva osobám maďarskej národnosti.

V Bratislave sa v dňoch 23.–24. júla 1948 konala porada zástupcov KSČ, KSS a Maďarskej strany pracujúcich, na ktorej V. Široký oboznámil maďarskú delegáciu s pripravovanými zmenami postavenia osôb maďarskej národnosti tak, ako ho schválilo najvyššie vedenie KSČ. Po výmene názorov bolo v štyroch bodoch sformulované spoločné stanovisko. Druhý bod uvádzal, že reslovakizanti budú mať právo posielat' svoje deti do maďarských škôl, pričom sa obe strany mali zdržať nacionalistickej propagandy. Dohoda bola dosiahnutá za cenu kompromisov. V otázke reslovakizácie bol ústupkom zo strany KSČ prísľub, že nebude brániť deťom reslovakizantov získať vzdelanie v maďarskom jazyku. Vedenie KSČ koncom júla rozhodlo nevydat' komuniké o porade. Utajovanie dohody svedčilo o tom, že vedenie strany sa obávalo reakcií verejnosti na výsledky rokovania medzi československou a maďarskou stranou.

Zmena koncepcie postavenia príslušníkov maďarskej národnosti sa na program pléna ÚV KSS dostala až 27.–28. septembra 1948. V úvodnom a záverečnom vystúpení o nej hovoril V. Široký a v osobitnom referáte problematiku rozobral G. Husák. Obaja nový postoj v riešení maďarskej otázky zdôvodňovali prelomom medzinárodnej situácie-rozdelením sveta do dvoch táborov a politickými zmenami v Maďarsku, ktoré nastúpilo na „cestu budovania socializmu“. Na zasadnutí bola zrejماً snaha zachovať výsledky reslovakizácie a vnímať reslovakizantov naďalej ako Slovákov.

Na základe uznesení ÚV KSČ a ÚV KSS československá vláda na svojom rokovaní 30. septembra 1948 rozhodla o opatreniach, z ktorých najvýznamnejšie bolo, že osoby maďarskej národnosti, ktoré do 1. novembra 1938 boli československými štátnymi príslušníkmi, neskôr štátne občianstvo stratili, ale naďalej mali trvalé bydlisko na území Československa, znovu nadobudnú občianstvo, pokiaľ sa neprevinili proti Československej republike a jej zriadeniu.

⁴⁸ Michal BARNOVSKÝ, *Sovietsky zväz, komunisti a riešenie maďarskej otázky na Slovensku v rokoch 1945 – 1950*, in: *Bolševizmus, komunizmus a radikálni socializmus v Československu*. Svazek III, ed. Z. Kárník a M. Kopeček, Praha 2004, s. 170 – 172.

V súvislosti s prijatím zákona č. 245/1948 Zb. z. a n. o navrátení štátneho občianstva osobám maďarskej národnosti sa tí, ktorí podali žiadosť o reslovakizáciu a do jeho vydania nedostali potvrdenie slovenskej národnosti, ocitli vo zvlášťnej situácii. Ak by do 90 dní nepodpísali sľub vernosti, ako to predpisoval zákon č. 245/1948 Zb. z. a n. hrozilo im, že v prípade, ak ich žiadosť o reslovakizáciu nebude akceptovaná, stanú sa v republike cudzincami.

Na druhej strane, ak sľub vernosti zložili, zmenili svoju etnicitu v priebehu dvoch rokov druhý krát. Mnohí sa v tom období obracali na Reslovakizačnú komisiu so žiadosťou o urýchlené vybavenie potvrdenia o národnosti, alebo aspoň o radu, čo majú robiť, ako majú postupovať. Podľa smerníc k vykonaniu zákona č. 245/1948 Zb. z. a n. bolo stanovené, že osoby, ktoré sa prihlásili k reslovakizácii a bolo im vydané potvrdenie a národnosti, sa nemusia uchádzať o štátne občianstvo podľa uvedeného zákona.

V druhom polroku 1948 Reslovakizačná komisia pracovala pod tlakom centrálnych orgánov v Prahe i Budapešti. Podľa českých úradov, mala akciu čo najskôr ukončiť a k vybavovaniu žiadostí pristupovať v maximálnej miere čo najliberálnejšie a v podstate plošne. V júni 1948 komisia informovala príslušné ONV, OSK, aby všetky potvrdenia o národnosti vybavovali prednostne, vydávali ich MNV obvodným úradom ihneď, resp. najneskôr tri dni po doručení, pretože „*štátne a národné záujmy vyžadujú, aby potvrdenia o národnosti boli Slovákom – reslovakizantom doručené čo najskôr.*“⁴⁹

Predseda Reslovakizačnej komisie J. Boča zaslal 9. novembra 1948 všetkým okresným osvetovým inšpektorom južného Slovenska list, v ktorom ich žiadal, aby všetky práce spojené s prevedením druhej etapy reslovakizácie ukončili, nové prihlášky ďalej neprijímali a dovtedy došlé i nepoužitú tlačivá urýchlene predložili Reslovakizačnej komisii. V prípade, že s druhou etapou dovtedy nezačali, nemali k nej už v ďalšom období pristúpiť.⁵⁰ Koncom novembra 1948 upozorňoval ONV, OSK, že po udelení občianstva Maďarom niektoré, na reslovakizáciu prihlásené osoby nebudú chcieť potvrdenie o národnosti prijať. V tejto súvislosti im nariadil, aby potvrdenie o národnosti vydávali len tým, ktorí prehlásia, že na svojom pôvodnom rozhodnutí trvajú a doklad prevezmú. Na osoby odmietajúce prevziať dokument, nemali vyvíjať nátlak.⁵¹

Reslovakizačná komisia pracovala do 31. decembra 1948 ako orgán ministerstva vnútra. Dňom 1. júla 1949 prešla do likvidácie, jej úlohy však naďalej vykonávali dvaja členovia – J. Boča a J. Svetoň. Povereník vnútra rozhodnutím z 19. februára 1949 pričlenil komisiu k V. odboru povereníctva vnútra.⁵² J. Boča a J. Svetoň mu oznámili, že k 30. aprílu 1949 ukončili všetky práce spojené s vybavovaním a štatistickým spracovaním akcie. K uvedenému dňu ich povereník D. Okáli z funkcií uvoľnil. V liste zaslanom v júni 1949 ministrovi vnútra Václavovi Noskovi však uviedol, že na povereníctvo vnútra sú stále doručované dodatočné prihlášky na reslovakizáciu, ako aj žiadosti jednotlivcov domáhajúcich sa kladného vybavenie ich prihlášky, ktoré Reslovakizačná komisia posúdila záporne. Jednalo sa o osoby, ktoré sa neprihlásili na zloženie sľubu vernosti Československej republike podľa ústavného zákona č. 245/1948 Zb. z. a n. Povereník

⁴⁹ ŠA Banská Bystrica, p. Rimavská Sobota, OSK Feledince, inv. j. 73, kart. 44, adm.

⁵⁰ SNA, RK, kart. 53, č. 10 800/1948.

⁵¹ ŠA Banská Bystrica, p. Rimavská Sobota, OSK Feledince, inv. j. 73, kart. 44, adm.

⁵² SNA, RK, kart. 53. Správa o reslovakizácii pre ministra vnútra.

informoval ministra vnútra, že pokiaľ žiadatelia spĺňajú podmienky reslovakizácie a pokiaľ sa ich mená nenachádzajú v zozname osôb, vydanom podľa § 1 ods.3 ústavného zákona č. 245/1948 Zb. z. a n., on sám v pôsobnosti Reslovakizačnej komisii rozhodne kladne a dá príkaz príslušnému okresnému národnému výboru, aby im vydal potvrdenia o tom, že sú slovenskej národnosti. „Som toho názoru“, písal D. Okáli, „že z hľadiska štátnej a národnej politiky je odôvodnené žiadosť takýchto osôb kladne vybaviť, keď sa toho i po zrovnoprávnení domáhajú.“⁵³ Súpisový materiál reslovakizačnej akcii bol uložený na povereníctve vnútra na základe trvalého pobytu prihlásených osôb v dobe podania prihlášky podľa obcí a okresov a to osobitne vybavených a nevybavených prihlášok.

Dokumenty fondu ÚV KSČ (K. Gottwald) deponované v Národnom archíve Praha vypovedajú o počtoch osôb prihlásených na reslovakizáciu uvedených v tabuľke.

Počet príslušníkov maďarskej menšiny prihlásených a prijatých na reslovakizáciu.⁵⁴

Okres	Počet Maďarov v roku 1930	Prihlásení na reslovakizáciu	Prihlásení v %	Prijatí na reslovakizáciu	V % z počtu prihlásených	V % z celkového počtu Maďarov
Bratislava-mesto	22 392	15 092	67,4	13 583	90,00	60,66
Bratislava-okolie	747	726	97,2	654	90,08	87,55
Stará Ďaňa	36 940	20 316	55,0	18 285	90,00	49,49
Feleďince	25 195	5 778	22,9	5 201	90,01	20,64
Galanta	41 474	23 327	56,2	20 995	90,00	50,62
Kráľovský Chlmec	24 514	23 513	95,9	21 126	90,00	86,17
Modrý Kameň	11 023	10 349	93,9	9 315	90,00	84,50
Veľké Kapušany	9 185	7 222	78,6	6 498	89,97	70,74
Komárno	53 154	14 483	27,2	12 935	89,31	24,33
Košice-mesto	11 504	10 376	90,2	9 339	90,00	81,18
Košice-okolie	3 546	3 500	98,7	3 150	90,00	88,83
Levice	12 190	8 941	73,3	8 047	90,00	66,01
Lučenec	18 586	13 484	72,5	12 136	90,00	62,29
Michalovce	2 861	2 106	73,6	1 896	90,02	66,27
Moklava nad Bodvou	16 377	15 891	94,9	14 302	90,00	87,32
Zlaté Moravce	3 653	3 050	83,5	2 745	90,00	75,14
Nitra	10 762	10 367	96,7	9 331	90,00	86,70
Parkan	39 483	24 941	63,2	22 447	90,00	56,85
Revúca	2 094	2 080	99,3	1 872	90,00	89,39
Rožňava	14 767	14 048	95,1	12 644	90,00	85,62
Rimavská Sobota	6 278	2 634	42,0	2 371	90,01	37,76
Dunajská Streda	39 070	10 499	26,9	9 450	90,00	24,18
Šaľa	28 431	11 739	41,3	10 566	90,00	37,16
Šahy	16 983	16 011	94,3	14 410	90,00	84,84
Šamorín	27 030	11 289	41,8	10 161	90,00	37,59
Tornaľa	17 701	7 898	44,6	7 109	90,01	40,16
Trebišov	3 533	3 430	97,1	3 087	90,00	87,37
Nové Zámky	19 625	13 883	70,7	12 495	90,00	63,66
Vráble	9 208	9 000	97,7	8 100	90,00	87,96
Želiezovce	24 164	9 747	40,3	8 773	90,00	36,30
Spolu	552 830	325 718	58,9	293 059	89,97	53,01

⁵³ SNA, RK, kart. 53. Správa o reslovakizácii pre ministra vnútra.

⁵⁴ NA, ÚV KSČ, K. Gottwald, 100/2, zv. 45, a.j.856.

Najmenej osôb prihlásených na reslovakizáciu bolo v okresoch, v ktorých podľa cenzu v roku 1930 príslušníci maďarskej minority dosahovali najvyšší podiel na celkovom počte obyvateľstva. Jednalo sa o okresy Dunajská Streda, kde v roku 1930 sa s maďarskou národnosťou identifikovalo 88,20% obyvateľov, Komárno, s podielom Maďarov 82,92% a Jesenské (vtedy Feledince),⁵⁵ kde dosahovali 77,36%. Je zrejmé, že ich etnická identita bola silná a neboli ochotní sa jej zriecť ani pod tlakom nepriaznivých okolností. Úlohu zohrával aj fakt, že početná maďarská komunita ľahšie odolávala nátlaku, bola odolnejšia voči neistotám, lepšie znášala obavy a strach. V okresoch, kde sa na reslovakizáciu prihlásilo najviac osôb nie je možné vo všetkých prípadoch hľadať jednoznačnú priamu súvislosť s podielom Maďarov na celkovom počte obyvateľov. Boli okresy so skutočne nízkym zastúpením príslušníkov maďarskej národnosti napr. Košice-okolie (6,36%), Bratislava-okolie (6,79%), Trebišov (7,78%), Revúca (9,59%), Nitra (13,81%), ale na druhej strane aj okresy, v ktorých Maďari dosahovali viac ako jednu štvrtinu – Vrábľe (25,70%), Modrý Kameň (31,46%), Rožňava (35,05%), dokonca viac ako polovicu – Moldava nad Bodvou 56,27% a Kráľovský Chlmec 78,88%.

V druhej polovici roka 1948 medzi členmi vedúcich orgánov komunistickej strany neexistovali zásadné názorové rozdiely k zmene postavenia maďarskej minority v Československu. Všetci si boli vedomí, že obrat je nevyhnutný, ale súčasne zastávali názor o nemožnosti návratu k medzivojnovej národnostnej politike. Vedenie KSS však naďalej zastávalo názor, že reslovakizantov je z hľadiska etnickej príslušnosti potrebné považovať za Slovákov. Keď sa situácia v súvislosti s reslovakizantmi stávala problematickou, K. Gottwald a ďalší českí poprední komunistickí funkcionári, tvoriaci špičku vedenia KSČ, prezentovali odlišné stanovisko presviedčajúc slovenských komunistov, že v nových pomeroch neexistujú dôvody vedúce k obavám a strachu z početnej maďarskej menšiny. Poprední slovenskí komunisti, predovšetkým tí, ktorí boli osobne zaangażovaní na riešení maďarskej otázky po druhej svetovej vojne (najmä D. Okáli, Vladimír Clementis, Ladislav Novomeský a i.) sa idey poslovenčenia južných okresov vzdávali pomaly a neochotne. Aj keď sa museli postupne podriaďiť postulátom proletárskeho internacionalizmu, trvali na zachovaní záverov reslovakizácie. Spory boli evidentné a ostré na zasadnutiach ústredného výboru, rokovaníach Maďarskej komisie ÚV KSS, v otázke členstva v Csemadoku (Czehszlovákiai Magyar Dolgozók Kultúregyesülete – Kultúrny spolok maďarských pracujúcich v Československu),⁵⁶ bohoslužobnom jazyku, vzdelávaní detí reslovakizantov v triedach, neskôr školách s vyučovacím jazykom maďarským.

Na zasadnutí Predsedníctva ÚV KSS 5. februára 1949 V. Široký v súvislosti s reslovakizáciou upozornil, že len vydanými dekrétmi potvrdzujúcimi slovenskú národnosť poslovenčenie južných oblastí nie je možné dosiahnuť. *„My môžeme vydať dekréty, tým však nezvýšime slovenské národné povedomie. To je problém našej kultúrnej činnosti. ...Treba veľmi intenzívnej činnosti na každej dedine prostredníctvom inšpektorátov a Matice slovenskej. ...My máme prostriedky vo svojich rukách, aby sme usmernili činnosť osvety v okresoch a dedinách a nemôžeme to od nikoho žiadať, najmä nie od príslušníkov maďarskej národnostnej skupiny, aby oni so svojim kladným stanoviskom*

⁵⁵ V súčasnosti okres Jesenské neexistuje. Jeho územie je súčasťou okresu Rimavská Sobota.

⁵⁶ Bližšie k otázkam Csemadoku v uvedenom období: Soňa GABZDILOVÁ-OLEJNÍKOVÁ, *Vznik a činnosť Csemadoku v kontexte politiky KSČ (1949–1951)*, Historický časopis 56, 2008, s. 477–496.

k reslovakizácii prišli.⁵⁷ Riešenie rozporu si niektorí komunistickí činitelia predstavovali zjednodušene. Domnievali sa, že namiesto diskusií je potrebné v reslovakizačnej politike pokračovať. Štefan Bašťovanský to vyjadril slovami – „*My robíme jednu chybu, v prejavoch stále zdôrazňujeme neporušiť reslovakizáciu. To máme robiť, ale nerečnit' o tom.*“⁵⁸

O snahe slovenských štátnych orgánov šíriť slovenskú kultúru a osvetu medzi obyvateľstvom južných okresoch vypovedá aj správa povereníctva informácií a osvetu zaslaná v decembri 1948 Úradu Predsedníctva Zboru povereníkov. Dokument *Kultúrne a osvetové opatrenia na južnom území Slovenska*, ktorú signoval povereník Ondej Pavlík, vypovedá o dvoch obdobiach kultúrnej práce na južnom Slovensku. V prvom, od konca druhej svetovej vojny do septembra 1948, bola pozornosť v rámci šírenia kultúry a osvetu sústredená medzi pôvodné slovenské obyvateľstvo, kolonistov, presídlencov a reslovakizantov. Maďarské obyvateľstvo, „*pokiaľ samo neprejavilo záujem, ostávalo bokom, nezúčastňovalo sa na kultúrnom živote. Prirodzene s ním i značná časť reslovakizantov.*“⁵⁹ Aktérmi kultúrnej a osvetovej práce boli národné výbory, správne komisie, Matica slovenská, Slovenská liga, odborové organizácie a politické strany. Zásadnú činnosť však vykonávali slovenské školy a učitelia. Druhé obdobie kultúrnej a osvetovej práce na južnom Slovensku začalo na jeseň 1948. V dňoch 30. septembra – 2. októbra 1948 sa v Bratislave uskutočnila celoslovenská porada osvetových inšpektorov, kde bola osobitná pozornosť venovaná aj osvetovej práci na južnom Slovensku. Osvetoví pracovníci boli poučení, že majú „*veľmi aktívne z ľudovýchovnej práce vylučovať prvky nacionálnej neznašanlivosti a protimaďarského postoja....starat' sa i o ľudovýchovné a kultúrne potreby občanov maďarskej národnosti.*“⁶⁰ Ako je uvedené v správe, mnohí pracovníci prijali nový postup voči maďarskej minorite so značnými obavami a vyjadrili pochybnosti, či výsledky ich dovtedajšej práce nebudú potreť a či „*nie dost' uvedomelé vrstvy presídlencov a reslovakizantov, zvlášť tam, kde žijú v menšine, nebudú ďalej odnárodňovať.*“⁶¹

Konkrétne sa nedoriešený postoj vedenia KSS v otázke reslovakizantov koncentroval do dvoch oblastí. Jednou bol Csemadok a členstvo reslovakizantov v ňom, druhou vzdelávanie detí reslovakizantov v školách s vyučovacím jazykom maďarským. Už bolo uvedené, že k akcii sa prihlásili aj osoby maďarskej národnosti, ktoré sa snažili predovšetkým sa vyhnúť presídleniu do Maďarska, slovenský jazyk neovládali ani pasívne, ani aktívne. Konzekventne, ich deti, už osoby slovenskej národnosti, mali vzdelávanie získavať v školách s vyučovacím jazykom slovenským. Od roku 1945 do konca novembra 1948 fakticky inú možnosť nemali, pretože na Slovensku v tej dobe výuka v maďarskom jazyku neprebíhala. Keď sa však koncom roka 1948 začala obnova vyučovania v maďarčine, mnohí reslovakizanti preferovali pre svoje deti výuku v materinskom maďarskom jazyku.⁶²

⁵⁷ SNA, ÚV KSS–P, kart. 790, a. j. 4.

⁵⁸ SNA, ÚV KSS–P, kart. 790, a. j. 4.

⁵⁹ NA, ÚV KSČ, K. Gottwald, 100/24, zv. 96, a. j. 1126.

⁶⁰ NA, ÚV KSČ, K. Gottwald, 100/24, zv. 96, a. j. 1126.

⁶¹ NA, ÚV KSČ, K. Gottwald, 100/24, zv. 96, a. j. 1126.

⁶² K otázkam vzdelávanie v maďarskom jazyku bližšie: Soňa GABZDILOVÁ, *Možnosti a problémy vzdelávania v maďarskom jazyku na Slovensku po druhej svetovej vojne do roku 1953*, Historický časopis, 45, 1997, s. 612–630.

Problematika maďarskej menšiny, vrátane otázok reslovakizácie bola predmetom rokovania rozšíreného Predsedníctva ÚV KSS 6. januára 1950. V tej dobe už prebiehal „boj proti buržoáznemu nacionalizmu“, čo ovplyvnilo aj postoje členov straníckeho orgánu v chápaní reslovakizantov. Vo vystúpeniach diskutujúcich bola evidentná nerozhodnosť. Karol Moško prehlásil, že vedenie komunistickej strany nemusí „mať žiadne obavy, ak reslovakizanti pôjdu do maďarského kultúrneho spolku. Ved' sa tam robí politika nášho štátu.“ Na druhej strane obhajoval predchádzajúcu politiku KSS, ktorá sa „v súvislosti s reslovakizáciou opierala o to, že na národnostne tak zmiešanom území žijú obyvatelia, pôvodne Slováci, ktorí za odnáródňovacej politiky Maďarov boli odnáródnení, ale teraz sa hlásia alebo sa chcú zase stať Slovákmi. Ale myslím, že nikdy nebolo našim úmyslom, a najmä teraz nie, a museli by sme proti tomu bojovať, keby niekto chcel zavádzať násilnú reslovakizáciu.“⁶³ V podobnom duchu vystúpil Karol Púll, keď uviedol, že „v našej nacionálnej politike môžu byť nejasnosti len pokiaľ ide o reslovakizantov. Myslím, že na to sa treba dívať z hľadiska dnešného. Nemyslím, že možno povedať, že to bola blbosť. Nemožno povedať, že všetci reslovakizanti sú Slováci, ale istý počet tam šiel preto, že sa chceli stať Slovákmi. Tak isto nemožno povedať, že všetci reslovakizanti sú Maďari. My im musíme dať dobrovoľne si vybrať, aby povedali, čo sú, i keď tým opravujú svoju prihlášku spred 2–3 rokov. Teda princíp dobrovoľnosti, bez obavy z vrchnostenského zákroku ale aj bez agitácie.“⁶⁴ Na situáciu okolo Csemadoku reagoval O. Pavlík a na adresu existujúcich nezhôd uviedol, že „kameňom úrazu medzi Csemadokom a štátnou osvetovou správou je otázka reslovakizantov... Csemadok sa dostáva do rozporu dole, lebo sa orientuje hlavne na reslovakizantov, že ich stavia do výboru i za členov.“ Poukázal na skutočnosť, že „medzi reslovakizantmi je spústa ľudí, ktorí sa prihlásili k slovenskej národnosti zo strachu a bola by hlúposť, žeby sme trvali na tom, že sú to Slováci.“⁶⁵ K problematike sa vyjadrili aj Š. Bašťovanský, E. Friš. Obidvaja obhajovali predošlý postup komunistickej strany. Podľa Š. Bašťovanského nebola jej politika vo vzťahu k reslovakizácii v rozpore s marxistickým riešením národnostnej otázky. Začiatkom roka 1950, však už bolo nutné „veľmi ostro vystúpiť proti tomu, kto núti reslovakizanta, že nesmie ísť do Csemadoku, alebo do maďarskej školy. Lebo to je už národnostný útlak a tým sa prehrešujeme proti zásadám proletárskeho internacionalizmu. Zahraniční súdruhovia nás sledujú a dnes buržoázný nacionalizmus je hlavnou formou úchylky v robotníckom hnutí.“⁶⁶ Podľa E. Friša nebolo potrebné robiť „nejaký veľký problém z toho, že niektorý reslovakizant si to rozmyslel a znovu si mení svoju národnosť... Vzhľadom k tomu, že reslovakizanti síce „dobrovoľne“, ale za iných podmienok reslovakizovali, netreba z toho robiť politickú aféru, ak nejaká stovka reslovakizantov vstúpi za člena Csemadoku alebo sa nebude hlásiť k slovenskej národnosti pri sčítaní. Mali by byť vážnejšie problémy pre slovenský národ z národného hľadiska. Ak reslovakizant chce posielat' svoje deti do maďarských škôl, prosím! Len aby sme vážnejšie starosti na našej ceste k socializmu nemali.“⁶⁷ K otázkam vzdelávania detí reslovakizantov diskutoval povereník školstva L. Novomeský a stav hodnotil nasledovne – „Je samozrejme,

⁶³ SNA, ÚV KSS-P, kart. 794, a. j. 1.

⁶⁴ SNA, ÚV KSS-P, kart. 794, a. j. 1.

⁶⁵ SNA, ÚV KSS-P, kart. 794, a. j. 1.

⁶⁶ SNA, ÚV KSS-P, kart. 794, a. j. 1.

⁶⁷ SNA, ÚV KSS-P, kart. 794, a. j. 1.

*že nemôžeme povedať: ty si podpísal reslovakizačnú prihlášku a teraz či chceš, či nechceš, nesmieš ísť do maďarského spolku, alebo nesmieš dať deti do maďarskej školy. Ale mnohí rodičia uvažujú o tom, že by to snáď malo vplyv na budúce umiestnenie dieťaťa, dochádzajú k názoru, že by malo chodiť do slovenskej školy.*⁶⁸

Poverenstvo vnútra rozoslalo v marci 1951 krajským, jednotným a okresným národným výborom list, v ktorom uviedlo, že im k 9. máju odstúpi všetky spisy týkajúce sa reslovakizačnej agendy. Ďalej oznamovalo ukončenie vydávania reslovakizačných dekrétov k 1. marcu 1951. Žiadosti o opravu potvrdení o národnosti – dekrétov mali v nasledujúcom období vydávať príslušné okresné národné výbory. Vydané potvrdenia o národnosti, ktoré dovtedy neboli právoplatným výmerom zrušené boli považované za správne a platné. Podané návrhy na zrušenie potvrdení o národnosti *„zostanú nepovšimnuté a ani ONV nie sú oprávnené ich zrušovať, lebo pôvodné rozhodnutia boli vydané na základe uznesení Reslovakizačnej komisie.*⁶⁹ Žiadatelia, ktorých podanie o vydanie národnosti nebolo do 1. marca 1951 vybavené, resp. podali ho neskôr, boli upovedomí o tom, že od uvedeného dátumu sa dokumenty o národnosti nevydávajú.

V roku 1950 sa v Československu konal census, ktorého cieľom, podľa vyjadrenia kompetentných miest, bolo okrem iného poskytnúť obraz národnostného zloženia obyvateľstva Československej republiky. Štátne orgány pritom deklarovali, že sa ponecháva na každej osobe, aby sa slobodne a bez obáv rozhodla ku ktorej národnosti sa prihlási. Pojem *„národnosť“* na sčítacom hárku bol definovaný ako *„príslušnosť k národu, s ktorého kultúrnym a pracovným spoločenstvom je sčítaný vnútorne spätý a ku ktorému sa hlási.*⁷⁰ V roku 1948 najvyšší predstavitelia KSS boli presvedčení, že po *„prevedenej reslovakizácii, po čiastočnej výmene a odsune časti Maďarov do Čiech, stav Maďarov na Slovensku možno...odhadnúť na cca 190 000.*⁷¹ Výsledky censusu uvedený odhad nenaplnili, s maďarskou národnosťou sa identifikovalo 354 532 osôb, čo predstavovalo 10,29% obyvateľov ČSR.⁷² Spochybnili tak opodstatnenosť reslovakizačnej akcie.

⁶⁸ SNA, ÚV KSS-P, kart. 794, a. j. 1.

⁶⁹ ŠA Košice, Odbor pre veci vnútorné Rady Krajského národného výboru Košického kraja (OVV R KNV) a jeho zložky, inv. č. 50, kart. 26, č. s. 22.

⁷⁰ SNA, PV – obežníky, kart. 25, obežníky PV – február 1950.

⁷¹ SNA, ÚV KSS-GT, kart. 2194, a. j. 516/4.

⁷² SNA, f. PV – administratívny odbor, kart. 1112, č. 139/52.

The second phase of Reslovakization in Czechoslovakia and political development after the February 1948 leading to termination of this policy

(Summary)

The paper is dealing with the status of Hungarian population in Slovakia during the second half of fourth decade of twentieth century with the focus upon the situation of so called Reslovakizants after the communist putsch in February 1948. The attention is given to reasons, goals and to the measures of state authorities in regard to process of Reslovakization. The attention is focused upon the change of approach of Communist party of Czechoslovakia toward the members of Hungarian minority since autumn 1948, which was necessary as a result of a new international situation resulting in becoming of Czechoslovakia a satellite of Soviet Union. The paper is analyzing a changed approach toward ethnic adherence of Reslovakizants, which was more complicated in circles of Communist Party of Slovakia then among Czech communists.

„ITEM EYNEM BOTHEN KEIN DER SWEIDENICZ ZU DEM VON COLDITZ...“: K ITINERÁŘI SVÍDNICKO-JAVORSKÉHO HEJTMANA A HORNOLUŽICKÉHO FOJTA ALBRECHTA Z KOLDIC V ČASECH KALICHA*

Viktor Pohanka

Viktor Pohanka: „Item eynem bothen kein der Sweidencz zu dem von Colditz...“: On the Itinerary of Governor of Duchy of Świdnica-Jawor and Governor of Upper Lusatia in the Era of Hussitism

The study covers the itinerary of Albrecht of Koldice, one of the most significant complices of King Sigismund, who for a long time not only lived in the Luxemburg's proximity but was also the Governor of Świdnica-Jawor as well as Wrocław and Upper Lithuania. Naturally, the question is how Koldic managed all these offices, in particular how he divided his time among the mentioned regions. The study also describes the range of the Governor's activities within the Middle-European diplomacy and thus introduces one of Sigismund's influential courtiers whose activity has not attracted attention yet, not even in the context of the Governor's office.

Key Words: administration, Albrecht of Koldice, court, Duchy of Świdnica-Jawor, Governor, hussitism, interregnum, itinerary, Sigismund of Luxembourg, Upper Lusatia

Již před více než deseti léty upozornil Tomasz Jurek na skutečnost, že navzdory obzvláště zachovaným pramenům se přiměřenému zájmu historiků netěší itineráře slezských zeměpánů. Poznaňský badatel na příkladu posledních let vlády svídnicko-javorské vévodkyně Anežky naznačil některá metodická úskalí související s tematikou a zdůraznil potřebnost dalších sond, k nimž se jeho zdáním ukázaly být mimořádně vhodné právě poměry ve spojeném knížectví náležejícím od roku 1368 do svazku zemí Koruny české. Tezi, vztaženou ke konci 14. století, Jurek vyslovil ve spojitosti s dochováním register tamní zeměpanské kanceláře (Landbuchů), jejichž zápisy disponujeme od roku 1366, i s ohledem na ve slezském prostředí nadstandardní rozsah země, již panovnice pocházející z habsburského rodu křížovala na svých cestách.¹

Zvýšený zájem o dějiny pooderského prostoru – ze strany české historiografie pak zvláště o bezprostřední knížectví – markantní v posledních letech, činí Jurkovy myšlenky aktuální i pro poměry v 15. století, kdy chod spojeného knížectví usměrňovali v intencích pražského dvora králem vybírání hejtmani.² Jestliže elementární rysy

* Studie vznikla v rámci řešení projektu OP VK 2.3 „Historizace střední Evropy“ č. CZ.1.07/2.3.00/20.0031.

¹ Tomasz JUREK, *In sede vitali. Nad itinerarium księżnej świdnickiej Agnieszki z lat 1385–1392*, in: Europa Środkowa i Wschodnia w polityce Piastów, ed. K. Zielińska-Melkowska, Toruń 1997, s. 275–289.

² K počátkům hejtmanské správy ve Świdnicko-javorsku TÝŽ, *Landbuch księstw świdnickiego i jaworskiego*, Tom III (1396–1407), Poznań 2007, s. V–XI; rovněž Dagmara ADAMSKA-HEŠ, *Czeski rycerz na świdnickim dworze. Przyczynek do kultury politycznej czeskich starostów w księstwie świdnicko-jaworskim*, in: Korunní země v dějinách českého státu II. Společné a rozdílné. Česká koruna v životě a vědomí jejích obyvatel ve 14.–16. století, edd. L. Bobková a J. Konvičná, Praha 2005, s. 25–35; naposledy Jaroslav ZELEŇKA, *Vznik a fungování hejtmanské správy ve Świdnickém a Javorském knížectví za vlády Václava IV.*, in: L. Bobková – M. Čapský – I. Korbelařová a kol., *Hejtmanská správa ve vedlejších zemích Koruny české*, Opava 2009, s. 103–114.

hejtmanské správy jsou známé, ocitly se itineráře prvních královských zástupců, svázaných silně se dvorem Václava IV.,³ mimo okruh řešených témat. Obvykle se sice zdůrazňuje, že Beneš z Choustníka, úřadující v zemi v letech 1392–1402, strávil celé dva roky svého mandátu na diplomatické cestě do Itálie.⁴ Jak často se tak vlastně v knížectví zdržoval, není přes značný počet jeho jménem vydaných listin zřejmé. Zhodnocení by si jistě zasloužilo také působení Jana z Chotěmic, jenž od roku 1408 zastával stejně jako Beneš souběžně s funkcí také stejný post v sousedním Vratislavsku,⁵ do něhož se svídnickými poměry srostlého rytíře opakovaně odváděly jeho tamní povinnosti.⁶

Problematika výkonu souběžně zastávaného úřadu ve více zemích jedinou osobou zatím zcela unikala pozornosti historiků. Disponujeme-li ale již základními vědomostmi o kompetencích, náplni i strategiích vybraných hejtmánů v jednotlivých zemích, nezbývá než přistoupit k oněm nadteritoriálním sondám. Východiskem obdobných snah přitom musí být právě rekonstrukce itineráře, která napoví, jak často se vlastně hejtmáni po svěřeném území pohybovali a zda rozdělovali svou pozornost vyváženě mezi všechny spravované celky. Přes výše uvedený apel ovšem následující řádky nebudou věnovány Janovi z Chotěmic. Ještě vhodnější předmět zájmu totiž skýtá mimořádně dlouhý mandát, jenž ve Svídnicko-javorsku pěstoval v neklidných dobách husitské revoluce a následného interregna Albrecht z Koldic, který od roku 1425 navíc zastával i úřad hornolužického fojta. Koldicova osoba tedy propojila země se zcela odlišnou tradicí.

Svídnicko-javorské knížectví se zformovalo za vlády vévody Bolka II., jenž spojil otcovské dědictví s doménou svého bezdětného strýce Jindřicha Javorského. Dokázal přitom navzdory tlaku lucemburské politiky uhájit nezávislost země. Teprve sňatkem s Bolkovou neteří Annou se Karlovi IV. podařilo knížectví nasměrovat do svazku Koruny české. S úmrtím Piastovce sice vládu nad zemí převzala na základě dřívějších úmluv jeho žena Anežka, avšak po jejím skonu v roce 1392 již spojené knížectví bezprostředně opanoval Václav IV., jehož v zemi zastupoval (jako v sousedním Vratislavsku) jím vybíraný hejtmán.⁷ Horní Lužice byla naproti tomu prostorem, jenž do počátku 14. věku několikrát měnil držitele. Vymřením braniborských Askánců v roce 1319 se otevřela cesta k ovládnutí Horní Lužice českému králi Janovi. Ten získal nejprve západní část země (Budyšínsko), k níž o 10 let později připojil i část východní (Zhořelecko). Opětovně tak došlo ke správnímú scelení země, rozdělené na dva celky ještě za Askánců. Také do Horní Lužice byli dosazováni královští hejtmáni (zde zvaní fojti), kteří se etablovali z okruhu dvora. Ti se v zemi, jež postrádala velké, majetkově silné šlechtické rody, setkávali s nezvykle sil-

³ J. ZELENKA, *Vznik*, s. 104–105.

⁴ T. JUREK, *Landbuch III*, s. VIII–IX.

⁵ Ewa WÓLKIEWICZ, *Capitaneus Slesie. Królewscy namiestnicy księstwa Wrocławskiego i Śląska w XIV i XV wieku*, in: *Monarchia w średniowieczu – władza nad ludźmi, władza nad terytorium*. Studia ofiarowane prof. Henrykowi Samsonowiczowi, edd. J. Pysiak, A. Pieniądz-Skrzypczak, M. R. Pauk, Warszawa – Kraków 2002, s. 225.

⁶ K Chotěmicovi Josef DOBIÁŠ, *Dějiny královského města Pelhřimova a jeho okolí II. Doba reformační*, část 1, Pelhřimov 1936, s. 3–18.

⁷ K formování země přehledně Dagmara ADAMSKA, *Schlesische Klöster als Begräbnisstätten des Adels im Fürstentum Schweidnitz-Jauer des Spätmittelalters*, in: *Adlige – Stifter – Mönche. Zum Verhältnis zwischen Klöstern und mittelalterlichem Adel*, Hrsg. von N. Kruppa, Göttingen 2007, s. 292–294; naposledy Martin ČAPSKÝ, *Slezsko v pozdním středověku. Do roku 1490*, in: *Z. Jirásek a kol., Slezsko v dějinách českého státu I. Od pravěku do roku 1490*, Praha 2012, s. 289–291, 299–303.

ným postavením královských měst, která se roku 1346 spojila v tzv. Šestiměstí. Sebevědomí nejbohatšího z nich, Zhořelce, ještě posílilo, když po smrti Karla IV. bylo z východní části země utvořeno (do roku 1396) vévodství pro císařova nejmladšího syna Jana.⁸ Na rozdíl od Svidnícka, kde se sociální struktura dotvořila plněji, představovalo tedy Šestiměstí poněkud specifický prostor. Právě Koldicův úřad přitom stál na počátku sblížení horňoučických a slezských poměrů, jež vyvrcholilo o dvě generace později.⁹

Navzdory těmto okolnostem nebyla zatím Koldicovi věnována pozornost, což lze ostatně vztáhnout na příslušníky posledních rodových generací obecně.¹⁰ Dáno je to nepochybně roztržštěnou, přitom ale vcelku četnou pramennou bází, spolu s dlouhodobým Albrechtovým působením v nejvyšších politických a správních strukturách. Ani následující řádky proto nemohou být ničím více než jakýmsi utříděním širokého pole aktivit, do nichž Koldic zasáhl během svého úřadování, pojednaným právě prostřednictvím itineráře.

Dvořan posledních Lucemburků

Již 6. ledna 1420 byl Koldic svědkem Zikmundova verdiktu ve sporu řádu německých rytířů s Polskem zejména o oblast Žmudi.¹¹ Albrechtova přítomnost mezi řadou významných osob středoevropské politiky tak dokládá vlivnou pozici, jíž se už tehdy těšil ve skladbě Zikmundovy familiarity, a jejímž výrazem se stal i o tři měsíce později zmíněný titul králova komorníka.¹² Vezmeme-li přitom v úvahu, že ještě o rok dříve Koldic vystupoval po boku Lucemburkova nevlastního bratra Václava IV.,¹³ je potřeba se stručně zastavit u vzájemných vazeb všech tří mužů.

⁸ K dějinám Horní Lužice naposledy Lenka BOBKOVÁ – Luděk BŘEZINA – Jan ZDICHYNEC, *Horní a Dolní Lužice*, Praha 2002, s. 25–106; přehledně i Lenka BOBKOVÁ, *Budyšínsko a Zhořelecko, součást České koruny v letech 1319–1396*, *Mediaevalia Historica Bohemica* 5, 1998, s. 67–89; k hejtmanské správě TÁŽ, *Kariéra ve službách krále. Zemští fojtové v Horní Lužici za vlády Lucemburků (1319–1437)*, in: L. Bobková – M. Čapský – I. Korbelařová a kol., *Hejtmanská správa ve vedlejších zemích*, s. 151–165. K Šestiměstí Hermann SEELIGER, *Der Bund der Sechsstädte in der Oberlausitz während der Zeit von 1346–1437*, *Neues Lausitzisches Magazine* (dále NLM) 72, 1896, s. 1–98.

⁹ Mlada HOLÁ, *Integrační tendence ve správě Slezska za Matyáše Korvína*, in: Česká koruna na rozcestí. K dějinám Horní a Dolní Lužice a Dolního Slezska na přelomu středověku a raného novověku (1437–1526), ed. L. Bobková a kol., Praha 2010, s. 106–135.

¹⁰ Jedinou prací zabývající se rodem sice stručně, zato však komplexně, tak zůstává Kurt TRUÖL, *Die Herren von Colditz und ihre Herrschaft*, *Mitteilungen des Geschichts- und Altertumsvereins zu Leising* 15, Leisnig 1927. Pozornosti se dostalo pouze prvním rodovým příslušníkům usazeným v Čechách, viz Denko ČUMLIVSKÍ, *První dvě generace rodu pánů z Koldic usedlé v Čechách a jejich činnost. Téma (I.) z Koldic – 1303 až Téma (II.) z Koldic – 1383*, nepublikovaná magisterská práce obhájená na FF UK, Praha 1974; naposledy Zdeněk ŽALUD, *Königliche Lehnsträger am Hofe Johans des Blinden und Karls IV. Ein Beitrag zur sozialen Stellung der böhmischen Herren von Landstein und der Herren von Kolditz im 14. Jahrhundert*, in: *Soziale Bindungen und gesellschaftliche Strukturen im späten Mittelalter (14.–16. Jahrhundert)*, Hrsg. von E. Schlothuber und H. Seibert, Göttingen 2013, s. 177–205.

¹¹ *Regesta Imperii* (dále RI) XI/1, ed. Wilhelm ALTMANN, Innsbruck 1896, s. 277, č. 3944. Ke sporu Wilhelm BAUM, *Císař Zikmund. Kostnice, Hus a války proti Turkům*, Praha 1996, s. 180–181.

¹² RI XI/1, s. 288, č. 4099.

¹³ Jedním z Václavových zmocněnců k jednání se Zikmundem byl Koldic ještě v únoru 1419. Srov. Tamtéz, s. 266, č. 3795a. K širším okolnostem naposledy Petr ČORNEJ, *30. 7. 1419. První pražská defenestrace. Krvává neděle uprostřed léta*, Praha 2010, s. 76–81.

Svou politickou kariéru totiž Albrecht odstartoval ve službách Václava IV., jehož rádcem je označen již na dokumentu z října roku 1407.¹⁴ Panovníkova důvěra nadto vynesla Koldicovi funkci komorníka.¹⁵ Hned v následujícím roce byl navíc šlechticí, píšícím se rovněž po hradu Bílině, svěřen na dlouhá léta post dvorského sudí. Strmý Albrechtův vzestup nemohl uniknout pozorovatelům uherského dvora, pohybujícím se na pražském dvoře, a tak už v listopadu roku 1410 obdržel severočeský šlechtic královský dekret, jímž se uherský král Zikmund zavazoval vyplácet familiantovi svého staršího bratra ročně 500 zlatých ze své komory jako odměnu za jeho další, blíže nespécifikované služby.¹⁶ Koldic proto napříště v korunní radě Václava IV. působil jako uherský exponent, což bylo v soudobých podmínkách běžným diplomatickým jevem, aniž by tato skutečnost byla vnímána jako porušení věrnosti.¹⁷ Panovníkovu přízeň ostatně Albrecht neztratil do konce Václavova života a nadále náležel mezi jeho přední rádce. Přestože to nelze pramenně podchytil, je zřejmé, že souběžně udržoval i vazby s budínským dvorem. Zdá se, že právě Koldic mohl mít vliv na pozvolné formování uherské strany mezi dvořany Václava IV. v posledních týdnech jeho vlády.¹⁸ Po Václavově náhlém úmrtí v srpnu 1419 se Albrecht přidal ke skupině sdružené kolem Čenka z Vartenberka, snažící se o jistou regulaci výbušných poměrů. Spolu s dalšími šlechticí proto Koldicovo jméno nalézáme mezi opovědníky, kteří se na počátku listopadu úspěšně pokusili přimět rady pražského souměstí ke klidu.¹⁹ V dusné atmosféře se čekalo na příjezd zaneprázdněného Zikmunda do země. K tomu ovšem došlo až na samém konci roku, kdy se král zúčastnil moravského zemského sněmu v Brně.²⁰ Ač o tom postrádáme jakýkoliv doklad, je pravděpodobné, že právě tehdy se Koldic připojil ke dvoru ryšavého Lucemburka, s nímž posléze v prvních dnech roku 1420 dorazil do Vratislavi. Jeho pozice (vyjádřená explicitně později) v Lucemburkově familiiřitě přitom byla již dostatečně etablovaná.

Jmenování královým zástupcem

Po Zikmundově boku pobýval Koldic po většinu sněmovního času, a pokud tak neučinil dříve, měl možnost se seznámit se slezskou metropolí. Jestliže ožehavému nálezu

¹⁴ *Archiv Koruny české* (dále AKČ) V. *Katalog listin z let 1378–1437*, ed. Antonín HAAS, Praha 1947, s. 129, č. 208.

¹⁵ K náplni úřadu Zdeněk ŽALUD, *Královští komorníci, dveřníci a vrátní v lucemburských Čechách (s výhledem do 15. století)*, in: *Dvory a rezidence ve středověku III. Všední a sváteční život na středověkých dvorech*, ed. D. Dvořáčková-Malá, Praha 2009 s. 461–473.

¹⁶ Tamtéž, s. 139, č. 224. Listina dostupná na http://lehre.hki.uni-koeln.de/monasterium/img/CZ-NA-I/ACK/NA-ACK_14101125_01426_r.jpg.

¹⁷ Arnd REITEMEIER, *Ritter, Königstreue, Diplomaten. Deutsche Ritter als Vertraute der englischen und deutschen Könige im 14./15. Jahrhundert*, *Zeitschrift für historische Forschung* 24, 1997, s. 1–23.

¹⁸ K formování uherské strany na pražském dvoře před výbuchem husitské revoluce Viktor POHANKA, *Cesta Husova ochránce do služeb Zikmunda Lucemburského. Poznámky ke dvorské kariéře Jindřicha Lefla z Lažan*, *Historica Olomucensia* (Sborník prací historických) 41, 2012, s. 117–139.

¹⁹ *Archiv český čili staré písemné památky české i moravské* (dále AČ) IV, ed. František PALACKÝ, Praha 1846, s. 375–377, č. 35. K situaci na počátku listopadu František ŠMAHEL, *Husitská revoluce III. Kronika válečných let*, Praha 1996², s. 11–18.

²⁰ *Itinerar König und Kaiser Sigismund von Luxemburg 1368–1437*, Hrsg. von Jörg HOENSCH, Warendorf 1995, s. 101.

ve sporu Polska s řádovým státem,²¹ rozhodujícím o míře podpory Lucemburkových plánů z říšského prostředí, Albrecht pouze přihlížel, pak na vynesení dalšího kontroverzního výroku se aktivně podílel. V únoru 1420 totiž zasedl v porotě vynášející ortel nad původci povstání, jež v létě 1418 smetlo vratislavskou městskou radu. Ani po necelých dvou letech nemilí Zikmund (na rozdíl od Václava IV.) urážku královského majestátu přejít. Poprava 23 osob, odsouzených porotou v králových intencích k smrti, vhodně zapadala do záměru na zastrašení rebelující Prahy.²² Koldic se tak patrně vryl současníkům do paměti ještě před začátkem jeho úřední kariéry ve Slezsku.

Ta započala, přes drobné nesrovnalosti uváděné v literatuře,²³ na počátku března roku 1420. Ještě 19. února totiž zasedl s Albrechtem ve zmíněné porotě s titulem vratislavského hejtmana Jindřich Lefl z Lažan. Ruky od krve si tehdy z králova rozhodnutí musel umazat rovněž jeho stejnojmenný bratr vystupující z pozice svídnicko-javorského hejtmana.²⁴ Již 8. března se ale jako hejtman spojeného knížectví tituloval Koldic.²⁵ Musíme proto předpokládat jeho cestu do Svídnice přinejmenším na pár dní. Nejpozději 8. dubna však už byl Albrecht, vyskytující se v relační poznámce panovnícké listiny s označením komorníka, s nímž se objevoval i během dalších dní,²⁶ zpět ve slezské metropoli. Ač o jeho vratislavském hejtmanském titulu slyšíme znovu až 24. dubna,²⁷ tedy v době, kdy už Zikmundův dvůr pobýval ve Svídnici,²⁸ zdá se, že panovník skutečně přikročil krátce po provedení krutého verdiktu (4. března)²⁹ k personálním změnám. Tečku za celou záležitostí učinilo odvolání s předchozími událostmi příliš spjatého Lefla z úřadu.³⁰ Chybně datovaná se tak jeví být písemnost, jíž ze Scultetovy práce převzal do své edice František Palacký. Jedná se o list, jímž zval 15. června 1420 vratislavský hejtman Jindřich Lefl z Lažan (!) hornolužického fojta Hynka Hlaváče z Dubé i jeho dolnolužický protějšek, Jana z Polenska, k jednání

²¹ Blíže Zenon Hubert NOWAK, *Kaiser Siegmund und die polnische Monarchie (1387–1437)*, Zeitschrift für historische Forschung 15, 1988, s. 423–436.

²² Blíže Mateusz GOLINSKI, *Wroclaw od polowy XIII do poczatków XVI wieku*, in: Historia Wrocławia. Od pradziejów do końca czasów habsburskich I, edd. C. Buško, M. Goliński, M. Kaczmarek, L. Ziątkowski, Wrocław 2001, s. 173–179; F. ŠMAHEL, *Husitská revoluce III*, s. 36–37.

²³ Gustav CROON, *Die landständische Verfassung von Schweidnitz-Jauer. Zur Geschichte des Ständewesens in Schlesien*, Codex diplomaticus Silesiae (dále CDS) XXVII, Breslau 1912, s. 71.

²⁴ K odlišení obou Jindřichů V. POHANKA, *Cesta*, s. 127–128.

²⁵ Roman STELMACH, *Archiwum majątku Schaffgotschów w Cieplicach – dokumenty (cz. I)*, in: Rocznik Jeleniogórski 35, 2003, s. 36.

²⁶ *RI XI/1*, s. 288, č. 4099; s. 289, č. 4108 a 4112; s. 297, č. 4209, s. 301, č. 4258 a 4264 ad.

²⁷ Archiwum Państwowe we Wrocławiu (dále AP Wr.), Rep. 58 – Klasztor Dominikanek we Wrocławiu, sign. 218, č. mikr. T 24447. Dokument je tedy kancelářským produktem. Důležitější však je, že do konce roku 1420 vystavila kancelář další písemnosti jeho jménem (srov. AP Wr., Akta miasta Wrocławia (dále AMW), sign. 466 – Registrum Frobenianum, č. mikr. T 80196, s. 428–431; AP Wr., Rep. 132d – Repertorium der Urkunden des Rittergutes Schmolz, sign. 18, č. mikr. T 68858; AP Wr., Rep. 66I – Klasztor św. Macieja we Wrocławiu, sign. 425, č. mikr. T 27653 a sign. 426, č. mikr. T 27654). Nedomnívám se na rozdíl od E. WÓLKIEWICZ, *Capitaneus*, s. 198, že list z 2. dubna pochází z roku 1420, a to vzhledem k jeho obsahu. Znamenalo by to totiž, že jen pár dní po převzetí úřadu byl Koldic obviněn z defraudace. List je snad vhodnější datovat do roku 1421.

²⁸ J. HOENSCH, *Itinerar*, s. 101.

²⁹ M. GOLINSKI, *Wroclaw*, s. 178.

³⁰ Martin ČAPSKÝ, *Hejtmanský úřad vratislavského hejtmanství v politických aspiracích pozdněstředověké Vratislavi*, in: L. Bobková – M. Čapský – I. Korbelařová a kol., *Hejtmanská správa ve vedlejších zemích*, s. 83–85.

do slezského Lemberku (Lwówek Śląski, něm. Löwenberg).³¹ Jiný zjevný omyl se ostatně v zápise nachází. Setkání se zástupci zemských obcí obou bezprostředních knížectví se měl totiž krom jmenovaných zúčastnit také nejvyšší písař Českého království Mikuláš z Okoře. Ten však byl v létě roku 1420, byť úřad dříve zastával, již čtyři roky po smrti!³² Zmíněný list je tedy patrně nutně klást do roku 1415, kdy všechny jmenované osoby byly v uváděných funkcích aktivní, a v němž připadá den sv. Víta (*am Sunabunde an synd Vitstage*), na nějž Lefl vystavil list, na sobotu 15. června.³³ Změnu v úřadu vratislavského hejtmana tak Zikmund neučinil až následkem Leflova úmrtí v bitvě pod Vyšehradem v listopadu 1420,³⁴ ale již na počátku jara, když pobýval ve Vratislavi.

Na cestách středoevropského prostoru

V jarních a letních měsících roku 1420 se Koldicův itinerář samozřejmě kryje s tím královým. Dokladem o tom disponujeme z poloviny srpna, kdy Zikmund svému komorníkovi potvrdil veškeré listiny, jež mu garantovaly příjmy plynoucí ze zástavy hornolužických měst Budyšina (Bautzen v Německu) a Lubáně (Lubań v Polsku, něm. Lauban), které obdrželi už jeho předchůdci od panovníků lucemburské dynastie.³⁵ Stalo se tak v Kutné Hoře, kam se král s jádrem svých sil stáhl po provedení chvatné letní korunovace.³⁶ Podobně znějící privilegium pak Zikmund Koldicovi vystavil 1. září téhož roku.³⁷ Poté hejtman z pramenů mizí. Přesto lze předpokládat jeho setrvání při panovníkovi až do krvavé bitvy pod Vyšehradem.³⁸ Teprve někdy po ní se oddělil od zbytku dvora, pohybujícího se stále po české kotlině, a zamířil do Slezska.

Ve Vratislavi je ale hejtman doložen až listinou z 8. prosince.³⁹ O šest dní mladší dokument, vycházející z jednání svidnického manského soudu, jehož rozsudek byl podle dikce výsledné listiny nalézán i před Koldicem,⁴⁰ lze nejspíše připsat činnosti kanceláře.

³¹ *Urkundliche Beiträge zur Geschichte des Hussitenkrieges I (1419–1428)*, ed. František PALACKÝ, Prag 1873, s. 31, č. 27. Na dalších stránkách se budu snažit uvádět názvy méně známých zahraničních lokalit, které se v textu objeví, jejich českými ekvivalenty s uvedením jejich dnešního (event. i staršího německého) názvu. V případech, kdy český ekvivalent není dostatečně vžitý, ponechávám pro jistotu původní název.

³² Václav CHALOUPECKÝ, *Kdo vymohl Čechům dekret Kutnohorský?* Český časopis historický 48–49, 1949, s. 21–23.

³³ K úřadu Hynka z Dubé Richard JECHT, *Der Oberlausitzer Hussitenkrieg und das Land der Sechsstädte unter Kaiser Sigmund I*, Görlitz 1911, s. 33–34; k Polenskoví *Allgemeine Deutsche Biographie*, Bd. 26, Leipzig 1888, s. 387–388; k Mikulášovi předchozí pozn. Za chybnou označil dataci listu rovněž Richard Ječht, jenž se také přiklonil k dataci do roku 1415, srov. *Codex diplomaticus Lusatae Superioris* (dále *CDLS*) II/1 (1419–1428), ed. Richard JECHT, Görlitz 1896–1899, s. 37–38.

³⁴ Na tomto místě proto musím revidovat svůj starší názor o Leflovu setrvání v úřadu i po vratislavském sněmu, jenž se opíral právě o list otiskžený v Palackého edici, viz V. POHANKA, *Cesta*, s. 134.

³⁵ Srov. *RI XI/1*, s. 297, č. 4209.

³⁶ F. ŠMAHEL, *Husitská revoluce III*, s. 49.

³⁷ *RI XI/1*, s. 301, č. 4264.

³⁸ K bitvě F. ŠMAHEL, *Husitská revoluce III*, s. 58–59.

³⁹ AP Wr., Rep. 66/1, sign. 426, č. mikr. T 27654. Konvenuje s tím zápis v městské knize ze 13. listopadu 1420, v němž na místě hejtmana nalézáme podhejtmana, AP Wr., AMW, sign. 659 – Libri excessum et signaturarum, č. mikr. T 80389, pag. 56.

⁴⁰ AP Wr., Księstwo Świdnicko-jaworskie (dále KSJ), sign. 183 – Zwölferrechtsbuch, pag. 37.

Vánoce totiž patrně trávil Albrecht v metropoli nad Odrou.⁴¹ Napovídá tomu aspoň zápis tamních městských knih ze 4. ledna 1421, kdy hejtman před konšely oznámil svůj nárok (opřený o královskou listinu) na majetek Jana Merbotha, který vratislavský patricij pozbyl po prokázané vraždě, jíž spáchal na Fritschi Schellendorfovi.⁴²

O dva dny později se Koldic jistě nenacházel ve Svidnici, přestože tam je listinně doložen.⁴³ Jednání o vyplacení obří částky (*dreyczenhundert marg groschen czehn Schon tuch vnd czwe pferde*) jako ekvivalent Merbothova majetku, vedené s delikventovým bratrem Mikulášem, totiž jistě přitahovalo hejtmanovu pozornost. Ve Vratislavi se tak zřejmě zdržel nepretřžitě až do poloviny března, kdy přesídlil do Svidnice.⁴⁴ Kdy přesně město opustil, nelze stanovit, ale pobýt v něm mohl nejvýše měsíc.⁴⁵ Pak jej již opět registrujeme u Zikmundova dvora, jenž se pár dní nacházel v Olomouci.⁴⁶ Na pořadu jednání byla zřejmě koordinace dalšího válečného postupu, neboť po jarní ofenzivě pražského svazu se v rukách husitů ocitla většina středních a východních Čech.⁴⁷ Po opatření nezbytných informací ale Albrecht nepochybně zamířil zpět do Slezska. Koncem května se totiž podílel na výpadu slezských šiků do východních Čech. Neblaze proslulé tažení plné ukrutností však trvalo jen krátce.⁴⁸ Letní měsíce již hejtman opět trávil ve Vratislavi.⁴⁹ Vyplněny byly přípravou podzimní výpravy zaštitěné znovu symbolem kříže. Zikmundův záměr úderu z různých směrů vzal ovšem rychle zasně. Oddíly zemských obcí, posílené o houfy slezských vévodů a sbory Šestiměstí, sice vyrazily podle smlouveného plánu v půli října k Litomyšli, ale po uplynutí měsíční branné povinnosti odmítly prodlužovat svůj pobyt za zemskými hranicemi a před koncem roku se vrátily domů.⁵⁰ Koldic s nimi však nebyl. Zamířil totiž (jako část slezských vévodů) do Jihlavy, v níž pobýval panovník. Tak si lze alespoň vysvětlit trojici listin, opustivších kancelář 11. a 12. prosince 1421, jimiž Zikmund přikazoval Norimberským vyplatit Albrechtovi židovskou berni a Vratislavským, aby jejich hejtmanovi vydali majetek Jana Merbotha.⁵¹ Ten tak, navzdory podobné panovníkově výzvě z počátku října,⁵² odmítali konšelé Koldicovi postoupit. Králův komorník tedy zřejmě přijel orodovat za svá práva.

Jeho setrvání po panovníkově boku navíc nahrává diplomatická mise, jíž Zikmund svého rádce pověřil již v druhé půli ledna 1422. Z Bavorska, kam hejtman přijel vyzvat vévo-

⁴¹ Dva dny po svátku Kristova narození tam měl alespoň vydat listinu, srov. AP Wr., AMW, sign. 464 – Registrum Frobenianum, č. mikr. T 80194, pag. 614.

⁴² AP Wr., AMW, sign. 659, pag. 60.

⁴³ AP Wr., Rep. 132a – Depozyt miasta Dzierzoniowa, sign. 63, č. mikr. T 65173.

⁴⁴ Tehdy patrně psal Vratislavským, srov. AP Wr., DMW, sign. 1492, č. mikr. T 51053.

⁴⁵ Dubnové setrvání ve Svidnici snad potvrzuje listina u Erich GRABER, *Die Inventare der nichtstaatlichen Archive Schlesiens. Kreis Jauer*, CDS XXXV, Breslau 1930, s. 64, č. 125. Následující dokument však již asi vydala hejtmanská kancelář, Tamtéž, s. 64, č. 126.

⁴⁶ Srov. *Geschichtsquellen der Hussitenkriege*, in: *Scriptores rerum Silesiacarum* (dále SRS) VI, ed. Colmar GRÜNHAGEN, Breslau 1871, s. 164.

⁴⁷ F. ŠMAHEL, *Husitská revoluce III*, s. 78–82.

⁴⁸ K tažení Colmar GRÜNHAGEN, *Die Hussitenkämpfe der Schlesier 1420–1435*, Breslau 1872, s. 51.

⁴⁹ Srov. AP Wr., AMW, sign. 463 – Registrum Frobenianum, č. mikr. T 80193, pag. 191; AP Wr., DMW, sign. 1542, č. mikr. T 51103; AP Wr., AMW, sign. 659, pag. 49–50; AP Wr., Rep. 132d, sign. 20, č. mikr. T 68860.

⁵⁰ F. ŠMAHEL, *Husitská revoluce III*, s. 108; M. ČAPSKÝ, *Slezsko*, s. 350.

⁵¹ *RI XI/1*, s. 330, č. 4678 a s. 331, č. 4682, 4683. K zisku berně K. TRUÖL, *Die Herren*, s. 49–50.

⁵² *RI XI/1*, s. 328, č. 4649.

du Ludvíka, aby zachovával sjednaný dvouletý mír v tzv. bavorské válce,⁵³ Koldic pokračoval dál do říšského prostoru. V Norimberku, v němž jej zachycujeme na konci ledna, se k němu připojil jiný Zikmundův oblíbený rádce, Hartung Klux.⁵⁴ Oba diplomaty lze ve městě, od něhož obdrželi několik darů, doložit znovu na konci února.⁵⁵ Pak se už vypravili na setkání s (ke králi ve stále otevřenější opozici stojícími) porýnskými kurfiřty do Wormsu. Jednáno o účasti volitelů říšského krále na Zikmundových záměrech probíhalo podle hejtmanova listu vratislavským konšelům vcelku hladce.⁵⁶ Na Velikonoce, připadající v roce 1422 na 12. duben, byl již Koldic opět v Norimberku, odkud po několika dnech vyrazil nazpět ke dvoru.⁵⁷ Dostihnout jej mohl 1. května při zemské hranici Moravy s Uhrami,⁵⁸ přičemž pokračoval v Zikmundově doprovodu do Prešpurku. Vyplyvá to ze zápisu vratislavských městských knih, podle nichž byl při dalším jednání (10. května) s Mikulášem Merbothem o výši částky, jíž měl patricij hejtmanovi uhradit, zastupován manželkou Annou a synovcem Janem.⁵⁹

Vcelku úspěšná mise měla Albrechtovi poněkud zhořknout po návratu ke dvoru. Tam se totiž královský komorník dozvěděl, že byl před pár dny nahrazen na postu vratislavského hejtmána olešnickým vévodou a vratislavským biskupem Konrádem. Zaskakující novinu však zřejmě dokázal obratný Lucemburk oblíbenému dvořanovi vysvětlit tím, že je nutné přenést vysoké náklady na vedení války s husity na spojení. I Moravu ostatně před několika týdny svěřil do správy Albrechtovi Habsburskému. Zikmund se totiž pokusil koncentrovat moc ve Slezsku postrádajícím vyprofilované centrální instituce v biskupových rukách.⁶⁰ Koldic každopádně na krále nezanevřel a v Lucemburkově doprovodu jej tak spatřujeme i na říšském sněmu v Norimberku v létě roku 1422.⁶¹ Teprve po 7. září mohl Albrecht opustit hrady města se zplnomocněním uzavřít za asistence Mikuláše Reibnitze,⁶² Jana z Chotěmic a právě biskupa Konráda spolek s řádem německých rytířů namířený proti Polsku.⁶³ Cesta tedy Koldice měla vést do Prus, ovšem je otázkou, zda do válkou zmítané země královi zmocněnci vyrazili. Již 27. září byl navíc podepsán mír v Meľnu, který revidoval toruňský mír i Zikmundovy starší smírčí výroky.⁶⁴ Lze tedy uvažovat spíš o Albrechtovu setrvání po panovníkově boku.⁶⁵

⁵³ Tamtéž, s. 332, č. 4708. Ke konfliktu stručně Max SPINDLER, *Handbuch der bayerischen Geschichte II. Das alte Bayern. Der Territorialstaat*, München 1988², s. 256–257.

⁵⁴ K němu stručně A. REITEMEIER, *Ritter*, s. 13–17.

⁵⁵ Srov. *Deutsche Reichstagsakten unter Kaiser Sigismund (dále DRTA) VIII (1421–1426)*, ed. Dietrich KERLER, Gotha 1883, s. 231, pozn. 5 a s. 231–232, č. 185.

⁵⁶ Tamtéž, s. 116, č. 101. Editor zcela oprávněně předatoval Grünhagenovo vročení listu do roku 1424.

⁵⁷ Tamtéž, s. 118–119, č. 104.

⁵⁸ J. HOENSCH, *Itinerar*, s. 105.

⁵⁹ AP Wr., AMW, sign. 660 – Libri excessum et signaturarum, č. mikr. T 80390, pag. 128–129.

⁶⁰ Proměnu mocenského pole i utváření zemských mechanismů v pozdně středověkém Slezsku popsal M. ČAPSKÝ, *Slezsko*, s. 350. Bylo-li by Koldicovo odvolání skutečně spojeno s obviněním z defraudace, na které upozornila E. WÓLKIEWICZ, *Capitaneus*, s. 198, nepředpokládám, že by byl svídnický hejtmán zhruba po roce do úřadu znovu jmenován. Podobně uvažuje i M. ČAPSKÝ, *Hejtmanský úřad*, s. 93.

⁶¹ V půli srpna Albrecht obdržel svůj díl výnosu židovské berně, *RI XI/1*, s. 350, č. 4970.

⁶² K němu stručně A. REITEMEIER, *Ritter*, s. 9–13.

⁶³ Srov. *RI XI/1*, s. 363, č. 5155.

⁶⁴ W. BAUM, *Císař*, s. 197–198.

⁶⁵ V doprovodu hornoluzického fojta Jindřicha Rumpolda, jenž po polovině září dorazil do Šestiměstí, se alespoň nevyskytuje. Jmenován je jen olešnický vévoda Konrád Kantner, srov. *CDLS III/1*, s. 92–93.

Kdy se Koldic ode dvora oddělil, nelze určit. Zůstává vlastně otázkou, zda tak vůbec učinil. Jeho jméno sice figuruje mezi osobami pozvanými braniborským kurfiřtem Fridrichem k 30. listopadu do Žitavy (Zittau), leč jednání se nakonec z důvodu nepovedeného kurfiřtova tažení do Čech neuskutečnilo.⁶⁶ Koldic však možná k na poslední chvíli odvolané schůzce přeci jen odcestoval.⁶⁷ Nahrávala by tomu listina, kterou spolu s hornolužickým fojtem Jindřichem Rumpoldem, zhořeleckým hejtmánem Tammem Gersdorffem a dvojicí dalších osob vystavil 8. prosince v Jihlavě.⁶⁸ Složení vydavatelů, v němž zaujímá na první pohled dvojice nejvyšších činitelů Šestiměstí, totiž napovídá, že fojt se svým pomocníkem mířil (stejně jako Albrecht) k Zikmundovu dvoru. Koldic se tak v zásadě mohl k fojtovu doprovodu přidat již v Žitavě, vyloučíme-li možnost jejich náhodného setkání v Jihlavě. Úvahu ovšem problematizuje text samotné listiny. Ta byla zjevně pořízena na žádost rady městečka (Moravské) Třebové, jehož držitelem byl Boček z Kunštátu.⁶⁹ Tento sympatizant husitů totiž vyčítal konšelům, že během velkého podzimního tažení roku 1421 vydali město vrchnímu veliteli nepřátelských slezsko-lužických šiků vratislavskému biskupovi Konrádovi. Majetek Kunštátů na česko-moravském pomezí tehdy byl silně popleněn.⁷⁰ Radní se nařčením cítili dotčeni, tvrdíce, že město bylo po vydání hradu (nalézajícího se v nároží městského areálu)⁷¹ nehájitelné. Když se tedy naskytlá příležitost, neváhali ani po roce vyhledat účastníky tažení (Rumpolda a Koldice) v Jihlavě a poprosit je o potvrzení, že město vydali až poté, co purkrabí Jan Švarc přenechal za slib volného odchodu hrad Konrádovi.⁷² Verzi konšelů mladý hlohovský vévoda se svou suitou potvrdil. Zarážející je proto zjevná chyba, jež se vyskytla v textu, v němž je Koldic titulován jako „*heuptman Vratislavský a Svidnický*“. Tím ale Koldic v zimě roku 1422 již více než půl roku nebyl! Vratislavský úřad navíc převzal biskup, jenž byl v textu několikrát zmíněn jako „*heuptman nejvyšší té vojsky z Slezie*“. Byl-li Koldic při sepsání listiny, jak je možné, že se nechal chybně titulovat? Listina, jejímiž autory byli bezpochyby ospravedlnění Jan Šváb a Jan řezník, byla koncipována, co nejvěrněji to šlo. Nahlíženo prizmatem jejich sestavitelů tak vlastně k žádné chybě nedošlo, když Albrechta označili jako hejtmána obou bezprostředních zemí. Popisovali totiž události roku 1421, kdy Koldic oba úřady vykonával. Také označení vratislavského biskupa jako velitele slezských sborů odpovídalo. Z několika míst textu by se dokonce zdálo, jako by při jeho diktování byl sám

⁶⁶ Pozvání v *SRS VI*, s. 25, č. 41. Ke kurfiřtově podzimní výpravě do Čech i nechtí jeho říšských protějšků k boji nejlépe Václav Vladivoj TOMEK, *Dějepis města Prahy IV*, Praha 1879, s. 256–268.

⁶⁷ Odvolání setkání teprve 22. listopadu předpokládá C. GRÜNHAGEN, *Die Hussitenkämpfe*, s. 71–72.

⁶⁸ Srov. Augustin NEUMANN, *Nové prameny k dějinám husitství na Moravě*, Olomouc 1930, s. 57–58, č. 15. K Rumpoldovi R. JECHT, *Der Oberlausitzer Hussitenkrieg I*, s. 67; ke Gersdorffově úřadu Hermann KNOTHE, *Geschichte des Oberlausitzer Adels und seiner Güter. Vom XIII. bis gegen Ende des XVI. Jahrhunderts*, Leipzig 1879, s. 193.

⁶⁹ Šlo o syna Bočka st., jenž zemřel roku 1417, označovaného častěji v literatuře jako Boček ml., viz Miroslav PLAČEK – Peter FUTÁK, *Páni z Kunštátu. Rod erbu vrchních pruhů na cestě k trůnu*, Praha 2006, s. 357–361.

⁷⁰ K širším souvislostem Josef VÁLKA, *Morava roku 1421*, in: Husitství na Moravě – Náboženská snášenlivost – Jan Amos Komenský, ed. R. Antonín a kol., Brno 2005, s. 31.

⁷¹ M. PLAČEK – P. FUTÁK, *Páni*, s. 361.

⁷² Srov. A. NEUMANN, *Nové prameny*, s. 57, č. 15. Regionální literatura (Rudolf HIKL, *Moravská Třebová*, Moravská Třebová 1949 a Oliva PECHOVÁ, *Moravská Třebová*, Praha 1957) události interpretuje zcela mylně. Mimo jiné klade tažení do roku 1422.

biskup („*také my svrchupsaní kněz Kunrad biskup Vratislavský vyznávamy*“), jenž ovšem mezi vydavateli zcela jistě chyběl. Nebylo tomu obdobně i v případě Koldice? Proč pak ale jeho jméno figurovalo v intitulaci? Bez kazu není ani Rumpoldova přítomnost v Jihlavě. Hlohovský vévoda totiž již na počátku prosince patrně byl na severu Evropy, kam jej zavedla diplomatická mise, na níž mladý zeměpán našel v půli ledna 1423 smrt.⁷³ Jeho i Koldicovu cestu do Jihlavy tak můžeme patrně vyloučit, stejně jako předchozí návštěvu Žitavy. Komu pak ale patřily ony tři pečeti, jež podle novodobých opisů byly k písemnosti přivěšeny? Protože se originál nedochoval, stěží lze záležitost rozhodnout. Zdá se však, že Rumpold i Koldic mohli do Jihlavy (na předchozí prosbu obou třebovských konšelů) poslat některého z jejich služebníků s pečeti, aby písemnost stvrdili. V Rumpoldově případě se přímo nabízí jeho zhořelec-ký zástupce. Také *Nicl Durink* byl patrně spjat s poměry Šestiměstí.⁷⁴ Rytíř Bernard *Pyrek* pak zůstává při počestění jména složitě identifikovatelný, ani jeho ovšem prameny nekladou do blízkosti Albrechta. Eventualitu falzifikátu lze patrně vyloučit. Je tedy vysoce pravděpodobné, že hejtman Jihlavu (ani Žitavu) vůbec nenavštívil.

Na počátku roku 1423 byl Koldic u dvora nepochybně. Brzy po 11. lednu totiž nastoupil cestu až na západní hranici říšského teritoria. Spolu s Konrádem z Gingelfingenu a doktorem dekretů Mikulášem Czeiselmeisterem měli za úkol předat říšskému vikáři v Galii Ludvíkovi ze Chalon-sur-Saône veškerá práva k hrabství Valenciennes a oblétnit jej Ženevským hrabstvím. Současně měli vyslanci knížeti připomenout některé dřívější královny příkazy.⁷⁵ Daleká diplomatická mise odvedla jistě Koldice na několik měsíců mimo dvorské prostředí. Na konci července 1423, konkrétně 28. dne měsíce, kdy se opět vyskytuje na královské listině s titulem vratislavského hejtmana, však již asi mohl být v panovníkově suitě zdržující se v uherském Visegrádu.⁷⁶ Zarážející se proto jeví list, jež odeslali vratislavští pozorovatelé 27. července do Slezska, v němž informovali městskou radu o tom, že se jim nepodařilo zjistit, komu hodlá panovník hejtmanství v jejich zemi přidělit.⁷⁷ O pár dní později (v půli září) už ale vratislavští diplomaté zpravovali radní, že ke svátku sv. Michala (29. září) splatnou rentu, jíž pobíral hejtman od města, mají poukázat Koldicovi.⁷⁸ Překvapivě rychlý konec biskupa Konráda ve funkci přítom není zcela jasný, neboť předchozí koncentrace moci ve Slezsku v jeho rukách skýtala Zikmundovi jasné výhody. Biskup tedy patrně vskutku doplatil na otevřenou podporu řádu německých rytířů, na něž ale mazaný král nemínil vsadit cele a řádové potíže s polsko-litevskou unií vyťahoval jen ve chvílích, kdy chtěl zlepšit vlastní diplomatickou pozici vůči polským vyjednavacům.⁷⁹

⁷³ Marian KAPLOŇ, *Glogów i Księstwo glogowskie w okresie średniowiecza. Genealogia Piastów glogowskich*, Glogów 2003, s. 108.

⁷⁴ Pravděpodobně šlo o Mikuláše Doringa, srov. *CDLS II/2 (1429–1437)*, ed. Richard JECHT, Görlitz 1900–1903, s. 289. Ve slezském niveau se alespoň nikdo podobný neobjevuje.

⁷⁵ *RI XI/1*, s. 380, č. 5410 a s. 383, č. 5435–5439.

⁷⁶ Tamtéž, s. 394, č. 5580. K pobytu dvora J. HOENSCH, *Itinerar*, s. 107.

⁷⁷ Blíže M. ČAPSKÝ, *Hejtmanský úřad*, s. 92–93. Snažil se snad Zikmund před Vratislavskými z jejich pohledu ne právě optimálního kandidáta zatajit? Žádné pozdější námitky vůči králové volbě dochovány nejsou. Ostatně osoba vratislavského biskupa byla představitelům oderské metropole stejně málo po chuti.

⁷⁸ *SRS VI*, s. 38, č. 53.

⁷⁹ M. ČAPSKÝ, *Hejtmanský úřad*, s. 91.

Staronový úřad mohl Koldice donutit usednout opět do sedla a vydat se na sever, stejně jako tomu bylo v průběhu jeho první úřední kadence. Od října by to bylo možné doložit i několika dokumenty. Postrádáme však jistotu a pochybnosti umocňuje absence zmínek městských knih o přítomnosti hejtmana v Poodří. Totéž ale platí i v případě Koldicova setrvání u dvora. Na základě výzvy Norimberským k vyplenění poloviny židovské berně, již král vystavil 17. září v metropoli Uher, jej lze situovat spíše do Budína.⁸⁰ Nahrává tomu i přivěšení hejtmanovi pečeti pod další budínskou listinu, již Zikmund na počátku roku 1424 stvrdil celestýnskému klášteřu na Ojvíně (Oybin v Němecu), nedaleko Žitavy, jeho dřívější privilegia.⁸¹ Vezmeme-li totiž v úvahu interval mezi vydáním obou dokumentů, a odečteme zhruba měsíc, jenž by hejtman potřeboval na přesun tam i zpět, nezdá se možnost jeho návštěvy Slezska pravděpodobná. Vyloučit ji ovšem nelze. Zvláště když v dalším průběhu roku pobýval králův rádce u dvora. V panovníkově doprovodu se Albrecht podíval do Polska. Napravení donedávna napjatých vztahů s mocným sousedem se Zikmundovi povedlo už při setkání s Vladislavem Jagiellou ve spišském městě Kežmaroku o rok dříve. Pozváním na korunovací čtvrté manželky polského krále, Žofie, měl být obrat ve vzájemných vztazích utvrzen.⁸² Při návratu z velkolepé události opustila panovníckou kancelář (opět na Spiši) v Levoči písemnost, již Zikmund propustil poddané řádu německých rytířů v Prusku z jurisdikce dvorského soudu,⁸³ k níž byla přivěšena také Koldicova pečeť. I během léta se komorník pohyboval v Zikmundově blízkosti,⁸⁴ a tak lze o Albrechtovu návratu do Poodří uvažovat až od podzimu. Dokumenty by to potvrzovaly od počátku října.⁸⁵ Pak ovšem stojíme před problémem, jak interpretovat mlčení městských i hejtmanských knih, přerušené teprve v půli února roku 1425.⁸⁶ Stav dochování pramenů je jedním vysvětlením. Alternativou by pochopitelně bylo Koldicovo setrvání u dvora, jemuž by nahrávala nejen právě zmíněná absence záznamů, ale i dvě královské listiny, vydané ve městě Tata (dnes Maďarsko, něm. Totis), v březnu 1425.⁸⁷ Ty totiž jednoznačně kladou Albrechta do blízkosti panovníka. Kloním se tedy spíše k druhé variantě.

V lednu 1425 vyhledalo ve Vídni poselstvo vratislavských měšťanů římského krále (v jehož doprovodu byl podle právě uvedené domněnky i vratislavský a svídnicko-javorský hejtman), jež se v zastoupení oderské obce zavázalo převzít Zikmundovy nemalé finanční závazky vůči jeho zeti Albrechtovi Habsburskému. Odměnou byla diplomatům série panovníckých listin, mezi nimiž byl i dokument, jímž Lucemburk postupoval tamním měšťanům úřad hejtmana knížectví.⁸⁸ Už o století dříve zastávali vratislavští radní funkci po přechodnou dobu a vyšší podíl na správě země hodlali

⁸⁰ *RI XI/1*, s. 396, č. 5612.

⁸¹ *Regesten zur Geschichte der Stadt und des Landes Zittau 1234–1437* (dále *RGLZ*) II. (1378–1437), ed. Joachim PROCHNO, Görlitz 1938, s. 194, č. 1506.

⁸² W. BAUM, *Císař*, s. 205–206, 212.

⁸³ *RI XI/1*, s. 412, č. 5832.

⁸⁴ Tamtéž, s. 419, č. 5911 a s. 423, č. 5964b.

⁸⁵ AP Wr., Rep. 6b – Księstwo Świdnicko-jaworskie, sign. 91d; *Katalog dokumentów przechowywanych w Archiwach Państwowych Dolnego Śląska IX/1 (1401–1500)*, ed. Rościślaw ŻERELIK, Wrocław 1998, č. 182.

⁸⁶ AP Wr., AMW, sign. 463, pag. 408.

⁸⁷ *RI XI/2 (1424–1437)*, ed. Wilhelm ALTMANN, Innsbruck 1900, s. 12, č. 6198 a s. 14–15, č. 6247.

⁸⁸ Podrobněji M. ČAPSKÝ, *Hejtmanský úřad*, s. 93–98.

dosáhnout i na věčně zadluženém Zikmundovi.⁸⁹ Nyní konšelé svých finančních možností využili. Mezi důvody pronesenými před králem, pro něž vyslanci úřad požadovali, přitom mohla zaznít i prostá stížnost na zanedbávání jeho výkonu Koldicem, jenž od nařčení z defraudace choval zřejmě k představitelům metropole poněkud rezervovaný vztah. Jak totiž vyplývá z předchozích úvah, nezavítal patrně hejtman během své druhé úřední kadence do slezské metropole ani jedinkrát!

Koldic tak již podruhé přišel po krátké době o nezanedbatelné příjmy plynoucí z funkce.⁹⁰ Tentokrát byl ale hejtman ihned ujištěn o tom, že se mu král hodlá revanšovat.⁹¹ Už 22. března 1425 totiž komorníkovi postoupil smrtí vévody Jindřicha Rumolda uprázdněný úřad hornolužického zemského fojta.⁹² Obě země přitom na konci téhož roku zastavil Koldicovi (a jeho synovi Těmovi i synovci Janovi) v úhrnné sumě 12 020 uherských zlatých, jež svému dvořanovi dlužil za „*scheden, die er und die seynen zu Brux und zu Belen beyde in slossen und im felde emphanen haben, und umb alle sein jorgelt die wir ym biszher vorhalden, und umb sechshundirt schok...*“.⁹³ Stěží vyplatitelná částka se rovnala postoupení obou zemí do rukou Koldiců. Zikmund se tak elegantně zbavil dluhu, který u komorníka měl (mimo jiné i za dlouhodobě nevyplácené služné), a současně přenesl na loajální osobu starost o strategicky důležitý hornolužický prostor, jenž se stále silněji potýkal s nájezdy polních vojsk. Koldicovo jmenování se však nesetkalo s valným nadšením samotného Šestiměstí.⁹⁴ V dubnu 1425 byl proto Zikmund nucen obrátit se na své tamější poddané s výzvou, aby ke dni sv. Jiří (23. duben) nevypláceli fojtovy příslušné platy nikomu jinému než Koldicovi či jeho služebníkům. Současně král v listu (vystaveném ve Stoličném Bělehradě, dnes Székesfehérvár v Maďarsku) uváděl, že si Albrechta s ohledem na blížící se rokování s husitskými vyjednaváči v Brně, ponechá zatím při sobě.⁹⁵

Svidnicko-javorský hejtman tedy i nadále setrval u dvora. V Poodří v oněch dnech naopak aktivně vystupoval králův zplnomocněnec Jan z Chotěmic, řešící několik záležitostí.⁹⁶ Mezi ty nejvýznamnější náležel spor Gotsche III. Schaffa, pána hradu Gryf (Greiffenstein, poblíž dnešního Gryfowa Śląskiego v Polsku) a velkého dominia na slezsko-hornolužickém pomezí, s městem Zhořelec.⁹⁷ Chotěmicovi se podařilo znesvářené strany pohnout k postoupení pře Koldicovi, načež zamířil zpět ke dvoru. Krátce poté (30. srpna) vystavil Albrecht v Budíně listinu, v níž se zavázal rozhodnout spor za pomoci několika osob.⁹⁸ Do Slezska se však hejtman vypravil z uherského městečka

⁸⁹ Blíže Mlada HOLÁ, *Vratislavská hejtmanská kancelář za vlády Jana Lucemburského a Karla IV.*, Sborník archivních prací (dále SAP) 61, 2011, č. 2, Supplementum, s. 48–55.

⁹⁰ Přehled příjmů hejtmanství z konce 15. století podal M. ČAPSKÝ, *Hejtmanský úřad*, s. 98.

⁹¹ TÝŽ, *Slezsko*, s. 350–351.

⁹² *RI XI/2*, s. 12, č. 6198.

⁹³ Srov. *CDLS II/1*, s. 262–263. Podobnou listinu vystavil král pro všechny tři Koldice o tři dny později. Tamtéž, s. 264–265.

⁹⁴ Viz Alexandra KAAR, *Sigismund von Luxemburg und die Sechsstädte der Oberlausitz unter besonderer Berücksichtigung der Stadt Bautzen*, NLM – Neue Folge 14, 2011, s. 21–40.

⁹⁵ *CDLS II/1*, s. 251.

⁹⁶ AP Wr., AMW, sign. 661 – Libri excessum et signaturarum, č. mikr. T 80391, pag. 56–60.

⁹⁷ Richard JECHT, *Die Fehde der Stadt Görlitz mit Gotsche Schaff auf dem Greiffensteine 1425 und 1426*, in: *Silesiaca. Festschrift des Vereins für Geschichte und Alterthum Schlesiens zum 70. Geburtstag seines Präses Colmar Grünhagen, Breslau 1898*, s. 101–118.

⁹⁸ *CDLS II/1*, s. 258–259.

Skalice (dnes Slovensko, něm. Skalitz) nejdříve 5. prosince 1425, neboť musíme předpokládat jeho přítomnost při vydání listin, jimiž mu Zikmund zastavoval příjmy ze Svídnicko-javorska a Šestiměstí. V polovině prosince již z Těšína zval Gotsche Schaffa, aby jej k 20. dni měsíce navštívil ve Svídnicí.⁹⁹ Po více než třech letech tak hejtman zavítal do komnat piastovského hradu. Dlouho v nich ale nepobyl. Již 24. prosince totiž dorazil do Zhořelce, jehož radní ve snaze naklonit si fojta před rozhodnutím pře s gryfovským pánem připravili Koldicovi milé přijetí. Využili totiž zvyku odbarovat nového fojta a kromě zvěřiny mu v hotovosti vyplatili 12 kop grošů.¹⁰⁰ Nepochybně spokojený s loajálním přijetím Albrecht po Vánocích město opustil a vrátil se do Svídnice,¹⁰¹ odkud vedl jednání o urovnání sporu. Už před 20. lednem 1426 však fojt ze Žitavy dorazil do Zhořelce, jehož představitele pozval na jednání se Schaffem, jež se mělo za týden odehrát v nedaleké Lubáni. Mezi tím stihl fojt navštívit i Löbau, odkud zamířil na východní hranici Šestiměstí.¹⁰² Až na počátku února patrně krátce zavítal i do tradičně nejvýznamnějšího Budyšína,¹⁰³ aby většinu zbylé části měsíce strávil opět ve Zhořelci.¹⁰⁴ Jednání přitom průběžně pokračovala, s úspěchem ale byl spor ukončen až na počátku března na sněmu ve slezském Lemberku.¹⁰⁵

Další hejtmanův pohyb není jasný. Na konci března dorazil do Zhořelce pouze jeho posel. Během dubna pak v lužických pramenech figurují jména fojtova syna Těmi a synovce Jana.¹⁰⁶ Šestiměstí tedy Koldic opustil. Přestože na počátku května hledal zhořelecký písař vyslaný do Svídnice podhejtmana a reprezentanty knížectví, s nimiž přijel jednat nejen o chystané užší spolupráci obou zemí, ale i o aktuální pomoci proti husitům ležícím u (České) Lípy,¹⁰⁷ nelze zcela vyloučit, že ve městě prodléval rovněž Koldic. Jak totiž ukázal Martin Čapský, souhlas s tažením za hranice knížectví mohla vyslovit výlučně zemská obec jakožto nositelka příslušného privilegia.¹⁰⁸ Domněnce nahrává rovněž mlčení dvorských i říšských pramenů, v nichž chybí záznamy o hejtmanově participaci na přípravě květnového tažení ke kacíři obleženému Ústí nad Labem. Do krvavé bitvy, k níž došlo poblíž města v půli června, zase vedl hornolužické

⁹⁹ Tamtéž, s. 265–266.

¹⁰⁰ Odbarování nového fojta předpokládá rovněž Lenka BOBKOVÁ, *Přivítat a pohostit. Holdovací cesta krále Ladislava do Horní Lužice roku 1454*, in: Dvory a rezidence ve středověku III. Všední a sváteční život na středověkých dvorech, ed. D. Dvořáčková-Malá, Praha 2009, s. 260.

¹⁰¹ *CDLS II/1*, s. 247–248.

¹⁰² Tamtéž, s. 268–269.

¹⁰³ Rezidenční charakter města zdůraznila Lenka BOBKOVÁ, *Budyšin, místo diplomatických schůzek Karla IV.*, in: *Regnum Bohemiae et Sacrum Romanum Imperium. Sborník k počtě Jiřího Kuthana*, ed. T. Halama, Praha 2005, s. 103–113; podobně Lars-Arne DANNENBERG, *War Bautzen eine Residenz? Überlegungen zu Ursprung und Genese einer Residenzstadt*, in: *Korunní země v dějinách českého státu III. Rezidence a správní sídla v zemích České koruny ve 14.–17. století*, edd. L. Bobková a J. Konvičná, Praha 2007, s. 367–402.

¹⁰⁴ *CDLS II/1*, s. 270–272.

¹⁰⁵ R. JECHT, *Die Fehde*, s. 115–117.

¹⁰⁶ Navzdory tomu, že se i v řadě novějších prací objevuje tvrzení, že Jan byl Albrechtovým synem (příkladně L. BOBKOVÁ – L. BŘEZINA – J. ZDICHYNEC, *Horní a Dolní Lužice*, s. 76), ztotožňují se s Kurtem Truölem, neboť jsem nenarazil na jediný dokument, v němž by Jan vystupoval s označením Albrechtova syna či Těmova bratra. Obvykle se Jan v pramenech objevuje s označením *vetter*. K. TRUÖL, *Die Herren*, s. 79 předpokládá, že Jan byl synem Albrechtova bratra Zikmunda.

¹⁰⁷ *CDLS II/1*, s. 275–281.

¹⁰⁸ Martin ČAPSKÝ, *Zrození země. Komunikující společenství pozdně středověkého Slezska*, Praha 2014, s. 186, pozn. 14.

šky fojtův synovec Jan.¹⁰⁹ Teprve 6. července se Albrechtovo jméno objevilo na listině, již Šestiměstí uzavřelo se saským vévodou Fridrichem a stejnojmenným míšeňským markrabím *Bund* namířený proti kacířům. Ani do Drážďan však fojt nutně nemusel odcestovat. I v tomto případě byla smlouva uzavřena zemskou obcí a jen některé formulace smlouvy („*und wir ebenantenn Albrecht von Coldicz, burgemeister und burger der stete Budissin und Camencz, die vor und mit uns reden*“) nutí k obezřetnosti.¹¹⁰ Zda byl fojt přítomen dohodě o vzájemné vojenské spolupráci, nelze bezpečně rozhodnout.

Až 1. září se Koldic náhle zjevil v Maciejowci (v Polsku, něm. Matzdorf), ležícím v půli cesty mezi Hiršberkem (Jelenia Góra v Polsku, něm. Hirschberg) a Luboměřím (Lubomierz, něm. Liebenthal), odkud poslal do Zhořelce svého služebníka s důvěrným sdělením.¹¹¹ O 14 dní později pak již v Žitavě vítal účastníky sněmu. Odtud se následně vrátil do Svidnice, kde jej zastihl zhořelecký posel v týdnu před 6. říjnem. Tři týdny nato však fojt opět přesídlil na slezsko-hornoluzické pomezí, do Maciejowce, odkud sledoval, jaký rozruch v zemi způsobila zpráva, že Zikmund zastavil Šestiměstí Koldicům.¹¹² Překotná sněmovní jednání stavů, jichž se fojt neúčastnil, přerušila až válečná realita, konkrétně vypálení Lanžhotu (Kamienna Góra v Polsku, něm. Landeshut).¹¹³ Někdy před 3. listopadem se „*uff des foytes bethe wille*“ sešel v Löbau sněm majícím odpovědět na prosby svídnicko-javorské zemské obce o pomoc proti kacířům.¹¹⁴ I v následujících dnech se přitom v Horní Lužici horečně jednalo a tak lze snad předpokládat, že Koldic nadále zůstal v dobře položeném Maciejowci. V závěru roku si však fojt nedal ujít možnost nechat se obdarovat Zhořeleckými. V týdnu před 29. prosincem dorazil do města z dalšího sněmu, majícím projednat návrh výpadu proti kacířům, jenž svolal opět do Löbau.¹¹⁵

Ve městě nad Nisou se zdržel zřejmě do 3. ledna 1427,¹¹⁶ kdy se posunul opět na jih země do Žitavy. Odtud svolal na následující týden další sněm do Löbau, jenž však byl nakonec ještě o týden odsunut, neboť ještě 13. ledna vydal v Žitavě Albrecht listinu, již potvrzoval tamním johanitům jejich majetky.¹¹⁷ V týdnu před 19. lednem už pokračovala sněmovní jednání v Löbau, tentokrát ve věci obrany Žitavy, kvůli nimž se fojt zdržel ve městě až do počátku února.¹¹⁸ Před polovinou měsíce Koldic přenesl sněmování přímo do Žitavy, v níž se stavy měly smluvit na vyplacení město chránících zoldněřů. Kolem 20. února však již fojt hostil na zhořelecké radnici několik desí-

¹⁰⁹ R. JECHT, *Der Oberlausitzer Hussitenkrieg I*, s. 106–107.

¹¹⁰ Srov. *CDLS II/1*, s. 344–346, citace na s. 346.

¹¹¹ Tamtéž, s. 349–350.

¹¹² Tamtéž, s. 300–306.

¹¹³ C. GRÜNHAGEN, *Die Hussitenkämpfe*, s. 109.

¹¹⁴ *CDLS II/1*, s. 307.

¹¹⁵ Tamtéž, s. 311. Löbau plnilo, díky své poloze mezi Budyšínem a Zhořelcem, roli sněmovního města, Markus BITTERLICH, *Kommunikationsstrukturen im Oberlausitzer Sechsstädtebund zur Zeit der Hussitenkriege*, NLM 131, 2009, s. 7–28. Svidnické listiny jsou produktem kanceláře, srov. AP Wr., Rep. 123 – Klasztor Benedyktynek we Strzegomi, sign. 101; AP Wr., Dokumenty majątku Maciejowice, sign. M/2, č. mikr. T 48982.

¹¹⁶ Vyplyvalo to alespoň z listiny (vydané sice ve Svidnici, ale projednávané ve Zhořelci) z toho dne, srov. AP Wr., Rep. 6b, sign. 39.

¹¹⁷ *RGLZ II*, s. 209–210, č. 1570.

¹¹⁸ *CDLS II/1*, s. 351–354.

tek (řádových) německých rytířů přijíždějících rovněž vyztužit jižní hornolužickou hranici.¹¹⁹ Posléze se Albrecht znovu vyšvihl do sedla a v čele poselstva odjel do saské Grimmy, v níž s vévodou Fridrichem ladili postup proti kacířům i škůdcům v obou zemích. Na zpáteční cestě při krátké zastávce v Drážďanech řešil Koldic stejná témata i se zemským fojtem.¹²⁰ Hejtman tedy neparticipoval na uzavření střelínského spolku.¹²¹ Do Slezska však zamířil ihned po příjezdu ze Saska a dál vyvíjel horečnou aktivitu. K 7. březnu zval vyslance Šestiměstí do Javoru ke sněmu, na němž měla být prohloubena spolupráce se slezskými zeměpány.¹²² Kolotoč neustálých jednání se nezastavil ani poté, neboť v týdnu před 23. březnem zasedala už zase reprezentace Šestiměstí vyjadřující se za fojtovy přítomnosti k další kooperaci se spolkem bezprostředních knížectví.¹²³ Přímo ze sněmu, zdá se, zamířil fojt v čele dalšího poselstva opět do Grimmy, tentokrát k saské vévodkyni, s níž rovněž jednal o vzájemné pomoci proti kacířům a zemským škůdcům.¹²⁴ Po návratu Koldic obrátil koně do Svidnice, v níž jej zastihl zhořelecký posel na konci dubna.¹²⁵ Zápis z počátku května 1427 „*sullen mit dem herzog von sachsen ziehen... item der von Coldicz mit den sechs steten*“,¹²⁶ pořízený v rámci norimberských příprav dalšího křížového tažení do Čech, je proto nutné spojovat s fojtovým synem či synovcem. Potvrzuje to i hejtmanův v Javoru 16. května 1427 vystavený list, jímž se Koldic obracel na Vratislavské s žádostí o urychlené odeslání jejich ozbrojenců. Za javorskými hradbami se totiž scházela hotovost bezprostředních knížectví a spolku slezských knížat, mající kacířům zamezit v pochodu.¹²⁷ Husité, kteří se 10. května zjevili před branami Žitavy, o něž se bez úspěchu pokusili, si o šest dní později spravili chuť dobytím Lubáně, načež se obrátili proti Lemberku, před jehož branami rozprášili na tři stovky obránců, aby se vzápětí zmocnili Goldberku (dnes Złotoryja, něm. Goldberg).¹²⁸ Z chuti k boji s několikatisícovým vojskem vedeným Prokopem Velikým bychom proto hejtmana neměli podezírat. Ten si nepochybně vydechl, když kališníci zamířili k Trutnovu. Následný pokus o odvetu, synchronizovaný s postupem říšského vojska směřujícího do Čech, byl na počátku srpna ukončen ziskem na českém území ležícího hradu Žacléře, jenž posléze zůstal jako předsunutá obrana v rukách Slezanů.¹²⁹ Po rozpuštění branných sil zamířil Koldic patrně do Svidnice.¹³⁰ Ve zhořeleckých knihách se aspoň nepřipomíná, což neplatí

¹¹⁹ Tamtéž, s. 355–356.

¹²⁰ R. JECHT, *Der Oberlausitzer Hussitenkrieg I*, s. 125.

¹²¹ M. ČAPSKÝ, *Slezsko*, s. 352–353.

¹²² *CDLS II/1*, s. 357.

¹²³ K vlastním, paralelně rozvíjeným, strukturám knížecí konfederace a spolku bezprostředních knížectví blíže Martin ČAPSKÝ, *Struktury moci a moc struktur. Slezská knížectví v časech husitské hrozby*, in: *Slezsko – země Koruny české. Historie a kultura 1300–1740*, edd. H. Daňová, J. Klípa a L. Stolárová, Praha 2008, s. 163–175.

¹²⁴ *CDLS II/1*, s. 359.

¹²⁵ Tamtéž, s. 362.

¹²⁶ *DRTA IX (1427–1431)*, ed. Dietrich KERLER, Gotha 1887, s. 40–41.

¹²⁷ *CDLS II/1*, s. 423–424.

¹²⁸ R. JECHT, *Der Oberlausitzer Hussitenkrieg I*, s. 132–138.

¹²⁹ F. ŠMAHEL, *Husitská revoluce III*, s. 190–201.

¹³⁰ Na počátku června by jej tam dokládala nedochovaná listina, jejíž obsah však byl projednáván ve Stříhomi, srov. AP Wr., Rep. 124 – Klasztor karmelitów we Strzegomiu, sign. 5.

o jeho synovci.¹³¹ Fojt se každopádně nepodílel na jednáních o prodloužení *Bundu Šestiměstí* s bezprostředními knížectvími a spolkem slezských knížat.¹³² Jisti si nemůžeme být ani jeho účastí na sněmu v biskupském Grotkově (Grodków v Polsku, něm. Grottkau) reagujícím na neúspěšný pokus o převrat v Praze.¹³³ Až na konci října je potvrzena Koldicova přítomnost ve Svidnici,¹³⁴ v níž snad Albrecht následně oslavil i vánoční svátky a setrval až do počátku následujícího roku.¹³⁵

Doklad o Koldicově přítomnosti ve spojeném knížectví konvenuje s faktem, že hornolužické oddíly scházející se na konci března 1428 proti Prokopovým oddílům, vedl fojtův syn Těma, jenž se od tohoto roku výrazněji angažoval ve správě Šestiměstí.¹³⁶ Zdá se, že na předchozí tragické bitvě před biskupskou Nisou se Albrecht nepodílel a setrval nadále za pevnými svídnickými zdi. Přes Kladsko totiž v oněch dnech postupoval do Slezska další husitský voj. Plundrování země pak pokračovalo do poloviny května, kdy polní vojska konečně opustila zemi. Tehdy se také sešla část slezských knížat, zástupci Šestiměstí a Koldic s představiteli svídnicko-javorských stavů v Lehnici, kde byl rychle obnoven protihusitský spolek.¹³⁷ K 1. červnu se přitom na stejném místě jednalo znovu. Hejtman však již mezi delegáty nebyl, zápis pečtili opět zástupci zemské obce.¹³⁸ Vzhledem k dominantnímu postavení vratislavského biskupa ve všech podobných spolcích se zdá přehnaná domněnka Colmara Grünhagena, že se spolkovým hejtmanem (zápisem neurčitě zmiňovaným) měl stát Koldic.¹³⁹

Před koncem června, po úspěšném dobytí hradu na vrcholu Sobotky (Ślęza v Polsku, něm. Zobttenberg), jenž při jarní ofenzivě ovládl Jan Kolda ze Žampachu,¹⁴⁰ jej zastihujeme ve Svidnici.¹⁴¹ Město opustil na samém konci měsíce, kdy je doložen na hradě Grabštejnu v severních Čechách. Fojtovu pozornost si totiž vysloužilo řešení sporu vedeného mezi Bernardem z Donína a Zhořeleckými o jiný severočeský hrad – Falkenberg.¹⁴² O dva týdny později však již Koldice opět nalézáme ve Svidnici, z níž psal do Šestiměstí v téže věci, přičemž se omlouval, že z důvodu hrozícího husitského nebezpečí nemůže zemi navštívit.¹⁴³ Na počátku srpna proto hornolužičtí představitelé pověřili na sněmu v Löbau jeho syna Těmu, aby jej pohnul „eine Ordnung dieser

¹³¹ Zápis, vztahující se k žitavskému sněmu, pochází z počátku června, srov. *CDLS II/1*, s. 369.

¹³² R. JECHT, *Der Oberlausitzer Hussitenkrieg I*, s. 147.

¹³³ K datování Martin ČAPSKÝ, *Vévoda Přemek Opavský (1366–1433). Ve službách posledních Lucemburků*, Brno – Opava 2005, s. 270–271. Zápis v *SRS VI*, s. 10–12, č. 17. K pokusu o převrat naposledy Jakub Jiří JUKL, *Jan Smiřický ze Smiřic † 1453. Vzestup a pád zakladatele slavného rodu*, České Budějovice 2012, s. 53–58.

¹³⁴ Paul KLEBER (Hrsg.), *Regesten zur Geschichte der Stadt Löwenberg in Schlesien*, in: 42. Jahresbericht über das Realgymnasium zu Löwenberg in Schlesien 42, 1912, s. 25, č. 188.

¹³⁵ Zachovala se jen listina z konce roku vystavená ve Svidnici (srov. AP Wr., Rep. 83 – Klasztor cysterców w Krzeszowie, sign. 200, č. mikr. T 34962) a následně písemnost z 10. března 1428, AP Wr., Dokumenty miasta Świdnicy (dále DMŚ), sign. U 628, č. mikr. T 70857.

¹³⁶ K tažení naposledy M. ČAPSKÝ, *Vévoda*, s. 271–277; k pomoci Šestiměstí R. JECHT, *Der Oberlausitzer Hussitenkrieg I*, s. 168.

¹³⁷ C. GRÜNHAGEN, *Die Hussitenkämpfe*, s. 156–157.

¹³⁸ Srov. *SRS VI*, s. 71–72, č. 94.

¹³⁹ C. GRÜNHAGEN, *Die Hussitenkämpfe*, s. 157.

¹⁴⁰ Srov. *SRS VI*, s. 72–73, č. 95, s. 74–75, č. 101

¹⁴¹ Doložen je tam 25. června, srov. AP Wr., DMŚ, sign. U 630, č. mikr. T 70859.

¹⁴² *CDLS II/1*, s. 612. Ke sporu R. JECHT, *Der Oberlausitzer Hussitenkrieg I*, s. 184–186.

¹⁴³ *CDLS II/1*, s. 614.

Lande zu bestellen“.¹⁴⁴ Fojt se ale na konci měsíce mohl vymluvit na žádost biskupa Konráda o pomoc při dobývání Ostravy, jež před nedávnem padla do rukou husitské posádky z Oder.¹⁴⁵ Na moravsko-slezské pomezí však hejtman nevytáhl. Počítat tak můžeme s jeho setrváním ve spojeném knížectví až do půli října. Potvrzuje to také další jeho list putující ze Svídnice do Šestiměstí na konci srpna, v němž se Koldic odvolával na zranění podhejtmana Stoše, jež ho spolu s nebezpečím ze strany polních bratrstev nutilo posečkat ve Svídnicí.¹⁴⁶ Až v týdnu po 11. říjnu tak hejtman dorazil do Zhořelce, kde setrval až do počátku listopadu, kdy se přesunul do Budyšina na sněm, mající za cíl uklidnit zjištěnou atmosféru v zemi.¹⁴⁷ Na programu byly především spory o hrad Falkenberg, o hrad Roimund u Chrastavy a potíže s nevypočitatelným Mikešem Pancířem ze Smojna.¹⁴⁸ V průběhu jednání ale přišla zaskakující zpráva o husitech u Šluknova. Houf Jana Královce si tehdy v Šestiměstí chtěl obstarat zásoby, s nimiž se hodlal vrátit k obleženému hradu Lichnici, jehož zdi usilovali sirotci zdolat od podzimu.¹⁴⁹ Náhlý přeřepad vyvolal v Šestiměstí paniku. Zhořelečtí prosili fojta, aby jim přišel pomoci, což Koldic odmítl z důvodu nedostatku mužstva.¹⁵⁰ Postavit se kacífům v poli se nikdo neodvážil, a tak Královec v klidu protáhl zemí a s kořistí se vracel zpět. Hornolužická hotovost, s fojtem a Janem z Polenska v čele, jej ovšem stíhala a u Hamrštejna (Machnína) se jí podařilo zmocnit se nejen lupu, ale i zajatců.¹⁵¹ Sotva se úspěšná výprava vrátila, čekala v posledních listopadových dnech na Koldice další v Löbau se odehrávající jednání (přenesená pak do Zhořelce) o výše uvedených věcech.¹⁵² Vítězství u Hamrštejna zhořklo Šestiměstí poté, co dorazily zprávy o dalším chystaném tažení. Horečná vyjednávací aktivita vedla k posílení obrany Žitavy a za cíl měla ustavení širší koalice, v níž se angažoval i vratislavský biskup a hejtmanovi podléhající bezprostřední knížectví. Úspěšný sjezd všech zainteresovaných se odehrál před Vánoce ve Svídnicí. Doladění detailů spolku bylo s ohledem na ohrožení města přeneseno do Zhořelce.¹⁵³ Zatímco na prvních dohodách bral Koldic účast, další kolo jednání vedly již opět zemské obce. Albrecht setrval ve Svídnicí, v níž organizoval obranu. Vedení oddílů spojeného knížectví do bitvy u Wilamowa (nedaleko Kladska, něm. Alt Wilmsdorf) však Albrecht přenechal podhejtmanu Stošovi.¹⁵⁴ Sám s jiným Zikmundovým dvořanem, Konrádem Nimptschem,¹⁵⁵ svolal sněm svídnického kraje, na němž bylo rozhodnuto povolat k obraně hlavního města hotovosti vikpildů ležících v javorské části knížectví.¹⁵⁶

¹⁴⁴ R. JECHT, *Der Oberlausitzer Hussitenkrieg I*, s. 182–183.

¹⁴⁵ SRS VI, s. 75, č. 103. Podrobněji M. ČAPSKÝ, *Vévoda*, s. 280–281.

¹⁴⁶ C. GRÜNHAGEN, *Die Hussitenkämpfe*, s. 159.

¹⁴⁷ CDLS II/1, s. 565, 626–627.

¹⁴⁸ Rudolf ANDĚL, *Husitství v severních Čechách*, Liberec 1961, s. 70. K Mikešovi blíže Jaroslav PANÁČEK, *Rod pánů ze Smojna*, Muzejní a vlastivědná práce 44, 2006, č. 1–2, s. 20–24.

¹⁴⁹ F. ŠMAHEL, *Husitská revoluce III*, s. 207–208.

¹⁵⁰ CDLS II/1, s. 630–631.

¹⁵¹ R. ANDĚL, *Husitství*, s. 68–69.

¹⁵² CDLS II/1, s. 571, 574.

¹⁵³ R. JECHT, *Der Oberlausitzer Hussitenkrieg I*, s. 196–198.

¹⁵⁴ C. GRÜNHAGEN, *Die Hussitenkämpfe*, s. 161–164.

¹⁵⁵ Petr ELBEL, *Regesten Kaiser Sigismunds (1410–1437). Bd. I. Die Urkunden und Briefen aus den Archiven und Bibliotheken Mährens und Tschechisch Schlesiens*, Wien – Köln – Weimar 2012, s. 155, č. 96.

¹⁵⁶ SRS VI, s. 78, č. 108.

Po rozprášení oddílů vedených Janem Minsterberským (Ziębice v Polsku, něm. Münsterberg) se husité obrátili východním směrem, aby poplenili zemi v bitvě padnuvšího zeměpána,¹⁵⁷ a Albrecht tak v zásadě mohl opustit Svidnici, jak by tomu nasvědčovaly dvě lednové listiny situující jej do Drážďan.¹⁵⁸ Z týdne předcházejícím 30. lednu nadto známe zápis zhořeleckých účtů, jímž *foith* svolal stavy na sněm do Löbau, na němž měl být dohodnut společný postup proti Mikešii Pancířovi ze Smojna.¹⁵⁹ Ovšem vzhledem ke dvěma Albrechtovým listům ze 4. a 10. února, jež hejtman odeslal do Zhořelce ze Svidnice, je vyloučené, aby Koldic obstaral vše sám.¹⁶⁰ Označení *foith* tedy v tomto případě nepochybně odkazuje k jeho synovi, jenž ostatně figuruje i na drážďanských listinách. Hejtman tedy participoval na úspěšné obraně ohrožené Svidnice, v níž posléze setrval až do svého odjezdu ke dvoru.¹⁶¹

Zikmundovi došlo, že silové pokoření Čech je nereálné a i přes svou složitou pozici ve vztahu k říši a kurii začal sondovat možnost jednání s husity. Tu nezavrhoval ani Prokop Holý, a tak se v dubnu 1429 odehrálo v Prešpurku první, spíše zahřívací, kolo rozhovorů.¹⁶² Nechyběl při nich ani králův komorník, ač je v Uhrách doložený až k 26. dubnu, kdy svědčil u panovníkova výroku ve sporu bavorského vévody Ludvíka s jeho bratrance o smrti vévody Jana uprázdněné bavorské Nizozemí.¹⁶³ U dvora Koldic strávil celé léto a byl přítomen červencovému jednání s kališníky.¹⁶⁴ Po zbytek roku však o něm postrádáme určitějších zpráv. Mlčení svídnických i zhořeleckých pramenů ovšem situuje hejtmana do blízkosti krále, jenž se až do následujícího jara zdržoval v Prešpurku.¹⁶⁵

Potvrzuje to i relační poznámka zmiňující komorníka na panovnícké listině z počátku února 1430, jíž Zikmund udělil karmelitánskému klásteru parcelu uvnitř městského areálu Střihomi (Strzegom v Polsku, něm. Striegau) k jeho opětovné výstavbě.¹⁶⁶ Posléze Koldic půl roku v pramenech absentuje. Patrně se však pohyboval se dvorem po několika uherských lokalitách.¹⁶⁷ Doložen je až na konci srpna v říšském Straubingu v listu zhořeleckého písaře Vavřince Erenberga,¹⁶⁸ jímž diplomat informoval mateřskou obec o novinkách ode dvora a očekávaném husitském tažení.¹⁶⁹ V půli září pak

¹⁵⁷ C. GRÜNHAGEN, *Die Hussitenkämpfe*, s. 161–167.

¹⁵⁸ *CDLS II/2*, s. 75–81.

¹⁵⁹ *Tamtéž*, s. 7–8.

¹⁶⁰ *Tamtéž*, s. 90–92.

¹⁶¹ C. GRÜNHAGEN, *Die Hussitenkämpfe*, s. 168.

¹⁶² F. ŠMAHEL, *Husitská revoluce III*, s. 210–213. Se zdůrazněním pramenů italské provenience Josef MAČEK, *Die Versammlung von Pressburg 1429*, in: *Folia diplomatica I*, ed. S. Dušková, Brno 1971, s. 189–207.

¹⁶³ *RI XI/2*, s. 86, č. 7255. Území na západní říšské hranici však obsadil burgundský vévoda a tak se de facto jednalo jen o statky v Dolním Bavorsku, více k tomu W. BAUM, *Císař*, s. 258–259.

¹⁶⁴ Na konci července psal z králova rozkazu do Šestiměstí, srov. *CDLS II/2*, s. 100–101.

¹⁶⁵ W. BAUM, *Císař*, s. 250–251. Od podzimu 1429 do jara 1430 se ze Svidnicko-javorska dochovaly pouze dvě listiny vystavené Koldicovým jménem (srov. AP Wr., KSJ, sign. 183, pag. 42–43; AP Wr., DMŠ, sign. U 646, č. mikr. T 70873; AP Wr., DMW, sign. 1827, č. mikr. T 51451), ze Šestiměstí chybějí informace zcela. V týdnu po 9. říjnu přišel do Lužice ze Svidnice toliko list podhejtmana, srov. *CDLS II/2*, s. 68.

¹⁶⁶ *RI XI/2*, s. 113, č. 7626.

¹⁶⁷ J. HOENSCH, *Itinerar*, s. 115.

¹⁶⁸ K němu Richard JECHT, *Laurentius Erenberg, Görlitzer Stadtschreiber von 1425–1436*, NLM 117, 1941, s. 1–11.

¹⁶⁹ *CDLS II/2*, s. 156–157.

již fojta zastihujeme mezi účastníky říšského sněmu, jimž hostitelské město Norimberk vyplatilo několik grošů *spropitného*.¹⁷⁰ Přestože samotná jednání započala nakonec až v únoru následujícího roku, pobýval Koldic během října nepochybně ve městě, jehož radním tehdy postoupil svou tamní rezidenci, což Zikmund potvrdil vydáním listiny na konci měsíce.¹⁷¹ Tehdy už hejtman spolu s Janem z Polenska a Jindřichem z Plavna dorazili do Budyšina zasadit se o posílení Žitavy před očekávaným tažením kacířů. Odtud se všichni tři muži obrátili do Lipska, kde navštívili saského vévodu. Koldic přitom využil příležitosti získat hotovost a prodal tamnímu měšťanovi Janu Thummelovi roční plat plynoucí mu ze vsi Nauendorfu ležící před lipskými hradbami.¹⁷² Ve stejný den (13. listopadu) pak diplomaté oznamovali Zhořeleckým, aby byli o šest dní později i s hotovostí k zastížení v Budyšině.¹⁷³ Vyslanci měli opravdu na spěch, jak dokládá Koldicova listina z 15. dne měsíce, již vystavil na zpáteční cestě v Torgavě (Torgau), v níž povolil měšťanovi Štěpánu Stussovi, aby mlýn, jenž mu byl Albrechtem dán do lenní držby, a který rovněž stál před lipskými zdmi, odstoupil městské radě. Konšelům totiž mlýn překážel v posílení opevnění,¹⁷⁴ což ukazuje, jaký strach vzbudily zprávy o zamýšleném tažení polních bratrstev. Na počátku prosince už královští vyslanci mohli být opět v Norimberku. Fojt s nimi ale nebyl. Z týdne před 17. prosincem se totiž ve zhořeleckých knihách dochoval zápis, podle něhož položil Albrecht do předvánočního Löbau sněm, jenž se ovšem z důvodu vpádu kacířů v oněch dnech nakonec nesešel. Fojt tedy patrně zůstal na pevném Ortenburgu, z něhož naopak v druhé polovině prosince odjel jeho syn s několika ozbrojenci vyztužit obranu Zhořelce.¹⁷⁵

Teprve po odeznění nebezpečí, někdy na konci ledna 1431, se Koldic mohl znovu vydat do Norimberku. Konvenuje s tím list, jenž z franské metropole poslal do Zhořelce v půli února, v němž zpravil tamní radu o tom, že mluvil s panovníkem o prováděné stavbě nové místnosti na fojtově (zhořeleckém) dvoře budované k Zikmundově počtě.¹⁷⁶ Následující půlrok strávil hejtman v blízkosti krále. Jeho pobyt v Norimberku je opakovaně potvrzen, mimo jiné rovněž Zikmundovou listinou, již Koldicům postoupil v zástavní sumě ve výši 2300 kop grošů hrad Sobotku nedaleko Svidnice spolu s platem 100 kop grošů zapsaným právě na hlavním městě spojeného knížectví.¹⁷⁷ Pravděpodobná je jeho účast na květnovém setkání s kališnickými vyslanci v Chebu, jež ale již ujednané letní tažení proti Čechám neodvrátila, hlavně vzhledem k přítomnosti

¹⁷⁰ *DRTA IX*, s. 476. K příjezdu dvora do města J. HOENSCH, *Itinerar*, s. 115.

¹⁷¹ *RI XI/2*, s. 133, č. 7916.

¹⁷² *Codex diplomaticus Saxoniae regiae* (dále *CDSR*) *II/8. Urkundenbuch der Stadt Leipzig I*, ed. Karl von POSERN-KLETT, Leipzig 1868, s. 117–118, č. 172. Již v dubnu Koldic sháněl hotovost, když postoupil Janovi ze Všebořic plat z osmi vsi ležících v severních Čechách, srov. *AC I*, ed. František PALACKÝ, Praha 1840, s. 410, č. 32.

¹⁷³ *CDLS II/2*, s. 161, 171.

¹⁷⁴ *CDSR II/8*, s. 118, č. 173.

¹⁷⁵ *CDLS II/2*, s. 166, 167. Ke vpádu R. ANDĚL, *Husitství*, s. 73. Ve Zhořelci Těmu dokládá R. JECHT, *Der Oberlausitzer Hussitenkriege II*, s. 264.

¹⁷⁶ *CDLS II/2*, s. 272. Blíže ke stavbě R. JECHT, *Der Oberlausitzer Hussitenkriege II*, s. 271.

¹⁷⁷ *RI XI/2*, s. 192, č. 8821.

dominikána Ivana Stojkoviče.¹⁷⁸ Říšský prostor Koldic opustil někdy během září či počátku následujícího měsíce, neboť v týdnů před 14. říjnem jej zhořelecký posel našel v Budyšině.¹⁷⁹ Fojt přijel do Šestiměstí zažehnat propukající spor s Míšeňskými, doutnající od jara, což se mu povedlo.¹⁸⁰ O týden později se nacházel v nedaleko Zhořelce ležícím Pieńsku (dnes v Polsku, něm. Penzig), aby ke konci měsíce pozval zástupce znesvářených stran na další jednání do Königshainu a Rothenburgu (obě lokality v Německu, poblíž Zhořelce).¹⁸¹ Odtud fojt zamířil opět do Pieńsku, kam položil dokonce sněm,¹⁸² jenž rozhodl bránit před několika týdny ještě Kolúchovou posádkou kontrolované Löbau, jež sice Zhořelci dokázali vybojovat nazpět, nicméně nemínili riskovat opětovné obsazení blízkého města husitskými šiky.¹⁸³ Uvažovalo se proto i o zničení města, což se pochopitelně nesetkalo s nadšením tamních měšťanů. Ti nakonec v Pieńsku, v němž fojt zůstal téměř celý měsíc, prosadili svou vůli. Markantní Koldicovo vybočení mimo běžná místa jeho hornolužických zastávek nebylo náhodné. Motivováno bylo ve Zhořelci propuknuvším morem.¹⁸⁴ Po vyřešení neodkladných problémů i proto Albrecht vyrazil do Svídnice, do níž přijel po téměř třech letech na počátku prosince 1431.¹⁸⁵ Zvěsti o blížícím se tažení husitů ostatně vybízely k vyhledání náležitě hrazeného města. Ve své oblíbené destinaci pak dosadil hejtman po polovině měsíce novou radu a strávil následující vánoční svátky.¹⁸⁶

Na počátku roku 1432 postrádáme o Albrechtovi, s výjimkou kusé zprávy zhořeleckých účtů, situující jej do Svídnice,¹⁸⁷ konkrétnějších údajů. Až březnové úřední písemnosti podpořené jiným zápisem zhořeleckých knih z počátku dubna,¹⁸⁸ stvrzují, že Koldic setrval ve spojeném knížectví. Méně přesvědčivě se už jeví listina ze 17. června, protože o dva dny dříve zastihl zhořelecký posel ve městě podhejtmana Heřmana Cetryse, jenž navzdory útoku polních vojsk na nedaleký Střelín (Strzelin v Polsku, něm. Strehlen) slíbil do Horní Lužice odeslat pomocný sbor čítající 40 kopi.¹⁸⁹ Obdobně tomu bylo i v následujících dvou měsících,¹⁹⁰ během nichž chybí zprávy o Koldicovi, který se v pramenech vyskytuje opět od druhé poloviny září až do konce prosince vždy ve spojitosti s prostorem vymezeným svídnickým opevněním.¹⁹¹ Jak

¹⁷⁸ Z května postrádáme shodou okolností i doklad o fojtově přítomnosti v Norimberku. K jednání F. ŠMAHEL, *Husitská revoluce III*, s. 236–237. K osobnosti chorvatského doktora teologie Amedeo MOLNÁR, *Na rozhraní věků. Cesty Reformace*, Praha 1985, s. 115–140.

¹⁷⁹ *CDLS II/2*, s. 248.

¹⁸⁰ Blíže k podstatě sporu R. JECHT, *Der Oberlausitzer Hussitenkriege II*, s. 314–315.

¹⁸¹ Tamtéž, s. 318.

¹⁸² Srov. *CDLS II/2*, s. 252.

¹⁸³ R. ANDĚL, *Husitství*, s. 75.

¹⁸⁴ R. JECHT, *Der Oberlausitzer Hussitenkriege II*, s. 318.

¹⁸⁵ AP Wr., DMŠ, sign. U 661, č. mikr. T 70888.

¹⁸⁶ AP Wr., KSJ, sign. 181 – Księga miejska, f. 7v. Zápisy evidující sázení svídnické rady analyzoval Mateusz GOLIŃSKI, *Zmiany w grupie kierowniczej miasta Świdnicy w latach 1351–1522. Analiza faktograficzna*, Śląski kwartlanik historyczny Sobótka 62, 2007, s. 1–29.

¹⁸⁷ *CDLS II/2*, s. 310.

¹⁸⁸ Tamtéž, s. 321, 373; AP Wr., DMŠ, sign. U 664, č. mikr. T 70893.

¹⁸⁹ Listina ze 17. června Tamtéž, sign. U 665, č. mikr. T 70894; posel doložen v *CDLS II/2*, s. 332.

¹⁹⁰ Srov. *CDLS II/2*, s. 336–337, 341.

¹⁹¹ Srov. AP Wr., KSJ, sign. 181, f. 8v; *CDLS II/2*, s. 353, 402–404; *CDSR II/7 Urkundenbuch der Städte Kamenz und Löbau*, ed. Hermann KNOTHE, Leipzig 1883, s. 253, č. 48; AP Wr., DMŠ, sign. U 663, č. mikr. T 70892.

tedy vysvětlit onen letní výpadek? Vzhledem k tomu, že už v prvních červnových dnech oblehli husité Střelín se nezdá příliš pravděpodobné, že by měl hejtman chut' cestovat. Pouhý přejezd do Šestiměstí lze vyloučit, neboť tam by se Koldic nepochybně mihнул v pramenech a vyloučit můžeme i jindy obligátní úvahu o vyhledání dvora, jenž od podzimu 1431 nastoupil trnitou cestu završenou Zikmundovou korunovací císařem.¹⁹² Zdá se tedy, že hejtman během celého roku Svidnici vůbec neopustil. I později se stalo, že korespondenci s Vratislavskými obstaral podhejtman, přestože hejtman pobýval prokazatelně ve městě.

V následujícím roce (1433) je určení hejtmanova itineráře prosté. Zdá se totiž, že Koldic celý rok setrval ve Svidnici. Postrádáme sice záznamy z prvních dvou měsíců roku a posléze z října a listopadu, nicméně mlčení zhořeleckých účtů, spolu s prokazatelnou aktivitou Těmi v Šestiměstí, vylučuje fojtovu přítomnost v Horní Lužici. Křehké dvouleté příměří s kacíři, sjednané pro spojené knížectví v předcházejícím roce, nevedlo k ukončení bojů.¹⁹³ Naopak, zaneprázdnění v Uhrách spížujících Táborů volalo po využití. Již v květnu 1433 se tak ve svídnickém vězení ocitl Petr Polák, zástupce velitele tábořských *possadken* ve Slezsku Bedřicha ze Strážnice, a oddíly bezprostředních knížectví se následně bez úspěchu pokusily o hradby husity kontrolovaného Němčí (Niemcza v Polsku, něm. Nimptsch).¹⁹⁴ Očekávaná červnová odvěta navráťivšího se Bedřicha se však překvapivě omezila jen na diplomatickou linii, když si tábořský velitel u vratislavských radních stěžoval na počínání Opitze Čirna.¹⁹⁵ Vzhledem k tomu, že se v těchto dnech již spekulovalo o oblehnutí Plzně, je pravděpodobné, že Bedřich zvolil jednání záměrně.¹⁹⁶ Ke snaze o pokoření poslední katolické bašty v Čechách se uplna pozornost většiny polních vojsk, a tak Koldic mohl během léta usilovat především o zvýšení bezpečnosti na cestách ve spojeném knížectví.¹⁹⁷

Na svídnickém hradu, kde strávil i vánoční svátky,¹⁹⁸ Koldice v prvních měsících roku 1434 hledala řada posílů, informujících hejtmana o volbě zemského správce Aleše Vřešťovského, o kritickém stavu obléhané Plzně či o úspěšném přepadu Nového Města pražského kališnicko-katolickou jednotou.¹⁹⁹ Až na začátku června mohla Albrechta zastihnout zpráva o výsledku lipanské bitvy. O měsíc později pak už fojta zachycujeme v Žitavě, byť není úplně jasné, proč do Šestiměstí přijel („*als man im schreib, das her sulde komen*“).²⁰⁰ O několik dní později mohl Koldic cestovat do Zhořelce, v němž se právě zdržoval jeho známý Hartung Klux, jenž v té době byl hostem tamních konše-

¹⁹² J. HOENSCH, *Itinerar*, s. 117–119; cestu k císařskému titulu popsal W. BAUM, *Císař*, s. 269–294.

¹⁹³ C. GRÜNHAGEN, *Die Hussitenkämpfe*, s. 228.

¹⁹⁴ F. ŠMAHEL, *Husitská revoluce III*, s. 266–267.

¹⁹⁵ AP Wr., DMW, sign. 1950, č. mikr. T 51576. Ten byl spolu s bratrem Hainem ve službách Vratislavských, viz C. GRÜNHAGEN, *Die Hussitenkämpfe*, s. 220, 222.

¹⁹⁶ F. ŠMAHEL, *Husitská revoluce III*, s. 274–275.

¹⁹⁷ Srov. AP Wr., DMW, sign. 1944, č. mikr. T 51569 a sign. 1956, č. mikr. T 51582.

¹⁹⁸ Na konci prosince a počátku roku 1434 tam vystavil listinu zachovanou v E. GRABER, *Die Inventare*, s. 74, č. 174; a v AP Wr., DMS, sign. U 671, č. mikr. T 70900. Navštívil jej tam také zhořelecký posel, srov. *CDLS II/2*, s. 505.

¹⁹⁹ F. ŠMAHEL, *Husitská revoluce III*, s. 275–295.

²⁰⁰ *CDLS II/2*, s. 519. Červencové listiny vystavené ve Svidnici jeho jménem jsou proto produktem kanceláře, srov. AP Wr., Rep. 132a – Depozyt miasta Bolkowa, sign. 36; AP Wr., DMS, sign. U 674, č. mikr. T 70903.

lů.²⁰¹ Zikmundův důvěrník mohl fojta seznámit s novinkami ode dvora i ze zákulisí koncilních jednání. Právě z Basileje totiž na konci května Klux přijel, aby znovu ovládl svůj přepadem ztracený hrad Czochu (dnes v Polsku, něm. Tzschocha), což se mu povedlo.²⁰² Stalo-li se tak, pak v týdnu před 25. červencem byl již Koldic v Budyšině, odkud záhy pokračoval přes Boleslavec (Bolesławiec v Polsku, něm. Bunzlau) zpět do spojeného knížectví.²⁰³ Podzimní a zimní měsíce roku 1434 tak Koldic patrně opět trávil ve Svídnici.²⁰⁴ Potvrzuje to jak absence zpráv zhořeleckých účtů, tak to, že po půli října 1434 zastihujeme u dvora, prodlévajícího v Uhrách, hejtmanova syna Těmu.²⁰⁵ Albrecht tedy setrval ve Svídnici, z níž sledoval jednání o výkupu tábořskými posádkami ve Slezsku ovládaných míst, která vedl vratislavský biskup s českým zemským správcem Alešem Vřešťovským. Prosincovou smlouvu, jež byla výsledkem dohod, pečetili za spojené knížectví dva vyslanci zemské obce.²⁰⁶

Podobně jako o několik řádek výše se při mlčení relevantních dokumentů musejí ubírat naše úvahy na počátku roku 1435. Teprve březnovými listinami potvrzený hejtmanův pobyt ve Svídnici dává tušit, že jak přelom roku, tak zimní měsíce nadále trávil Koldic ve spojeném knížectví.²⁰⁷ Jeho setrvání v oblíbeném městě lze položit až do poloviny července.²⁰⁸ Tehdy se z do normálních poměrů se vracející země vydal do zmatkem zmítaného Šestiměstí. Tam totiž v oblasti sousedící s Čechami pokračovala drobná válka, k níž se přidal souboj o mocenskou převahu v zemi. K rozmiškám měst s členy rodu Vartenberků²⁰⁹ přistoupila navíc vzájemná rivalita mezi městy, když silný Zhořelec začal ostře prosazovat svá stará privilegia zejména na úkor Žitavy. Ta proto neváhala otevřít brány zhořeleckou vikpildu rabujícímu Vartenberkovi. Když na konci července fojt dorazil do Zhořelce, svolal k 9. srpnu sněm.²¹⁰ Dusná atmosféra však jednání příliš nepřála. Albrecht se proto rozhodl nechat opadnout vášně a vyrazil do Zaháně (Žagań v Polsku, něm. Sagan) k vévodovi Janovi.²¹¹ Už v následujícím týdnu ale zasedl fojt na zhořelecké radnici k jednání o tamním solném trhu s vikpildní šlechtou a konšely. Krátce nato jej v Lemberku zastihl další městský posel, jenž fojta zpravil o záměru radních stěžovat si na něj u císaře. Už o týden později proto z Nowogrodce (dnes v Polsku, něm. Naumburg am Queis) zval Koldic Zhořelecké na budyšínský sněm.²¹² Ani tam k utišení sporů nedošlo, a tak znesvářené strany přiměly ke kooperaci až vzrůstající potíže s rabujícími Zikmundem Děčínským z Vartenberka. Fojt

²⁰¹ *CDLS II/2*, s. 520.

²⁰² Blíže R. JECHT, *Der Oberlausitzer Hussitenkrieg II*, s. 386–387.

²⁰³ Srov. *CDLS II/2*, s. 522.

²⁰⁴ AP Wr., DMŠ, sign. U 675, č. mikr. T 70904; sign. U 676, č. mikr. T 70905; sign. U 677, č. mikr. T 70976; AP Wr., Rep. 132c, sign. 2.

²⁰⁵ U dvora je doložen k 19. říjnu, srov. *AČ I*, s. 417–418.

²⁰⁶ K dohodám F. ŠMAHEL, *Husitská revoluce III*, s. 300; svědky zachycuje *SRS VI*, s. 140–141.

²⁰⁷ E. GRABER, *Die Inventare*, s. 77, č. 185; AP Wr., KSJ, sign. 183, pag. 45–47; AP Wr., DMŠ, sign. U 680, č. mikr. T 70909.

²⁰⁸ Písemně to však lze doložit jen do poloviny června, srov. AP Wr., *Dokumenty majátku Schaffgotschów* (dále DMSch), sign. 461; *CDLS II/2*, s. 563, 565.

²⁰⁹ K okolnostem vzniku války R. ANDĚL, *Husitství*, s. 82–83.

²¹⁰ Šlo především o přednostní práva k prodeji soli, viz R. JECHT, *Der Oberlausitzer Hussitenkrieg II*, s. 396.

²¹¹ Srov. *CDLS II/2*, s. 568.

²¹² Tamtéž, s. 569–570.

se po srpnovém setkání opět stáhl do Svídnice, kde je doložen na počátku září.²¹³ Odtud však již po dvou týdnech spěchal do Vratislavi, aby se podílel na vzniku prvního slezského landfrýdu, v němž hejtman zastupoval spojené knížectví.²¹⁴ Poodří se tímto aktem přihlásilo k cestě míru a práva, nad níž měl z pozice vrchního hejtmana bdít vratislavský biskup Konrád. Se závěry landfrýdních jednání Koldic odjel seznámit svídnicko-javorskou obec a v zemi jej následně zastihujeme po zbytek roku.²¹⁵

Také v tomto roce tedy Albrecht trávil vánoční svátky v komnatách svídnického hradu. Ve druhém lednovém týdnu roku 1436 jej tam totiž vyhledal Pavel Helisch přinášející zprávy z Horní Lužice. Podobný obraz z údajů zhořeleckých účtů vyvstává až do konce března.²¹⁶ Ačkoliv záznamy nejsou sdílnější, je pravděpodobné, že se Zhořelečtí na Koldice opakovaně obraceli v souvislosti s vpády, jichž se dopouštěl znovu Vartenberk zatáhnuvší záhy svým bezohledným postupem do války i saského vévodu Fridricha. Už v polovině května, kdy ještě hejtman – zdá se – pobýval ve Svídnici,²¹⁷ a kdy představitelé hornolužických měst uzavřeli landfrýd (k němuž zatím nepřistoupila šlechta) mající za cíl dosažení řádu v zemi, vytáhli sasští žoldněři proti Vartenberkovým lidem. Jako kdysi polní bratrstva dokázal děčínský pán sjednotit česko-lužicko-saské pomezí. Na počátku června totiž saský vévoda uzavřel spolek se severočeskými Berky z Dubé namířený právě proti Vartenberkovi.²¹⁸ Na konci téhož měsíce se pak v Drážďanech objevil Koldic s hornolužickou delegací, aby s tamním vévodou uzavřel na šest let *Bund*, v němž se obě strany zavázaly společně stíhat škůdce, zejména Vartenberka s jeho pomocníky Janem Kolúchem, Janem Čapkem ze Sán a Mikešem Pancífem. Šestiměstí nadto slibovalo pomoci kurfiřtovi jak s obléháním nepřátelských hradů, tak při vedení každodenní války. Ani jedna ze stran neměla se škůdci uzavřít separátní mír.²¹⁹ Už během letního tažení proti Vartenberkovi sice sám vévoda Fridrich uzavřel se Zikmundem příměří, naklonil však děčínského pána k dalším jednáním, jež se odehrávala na podzim před císařem v Praze. Tehdy také bylo (v půli října) dosaženo míru. Ten se bohužel nevztahoval na Šestiměstí, čímž kurfiřt porušil smlouvu. Naznačují tomu aspoň pokračující přepady Žitavska i listopadová výzva císaře Zikmunda k ochraně postiženého města. Na ukliďnění situace si proto Horní Lužice musela počkat do počátku roku 1437.²²⁰

Zda se fojt účastnil v čele oddílů ze Šestiměstí letního tažení, není jasné. Pochybovat lze o jeho přímé účasti na vydání solitérní listiny z poloviny července 1436 ve

²¹³ AP Wr., Rep. 133 – Drobne akcesje Acc. 173/15, sign. I, č. mikr. T 69429.

²¹⁴ *Silesiacarum rerum Scriptores I* (dále SRS I), ed. Fridricus SOMMERSBERG, Lipsiae 1729, s. 1019–1022. K landfrýdu Piotr JUREK, *Śląskie pokoje krajowe*. Studium historyczno-prawne, Wrocław 1990, s. 32–51.

²¹⁵ Srov. AP Wr., DMS, sign. U 684, č. mikr. T 70913 a sign. U 685, č. mikr. T 70914; AP Wr., DMSch, sign. 1055.

²¹⁶ *CDLS II/2*, s. 612–616. Listina, potvrzující majetkovou transakci, vydaná 1. února ve Zhořelci, se tak obešla bez jeho reálné přítomnosti, viz Johann ZOBEL (Hrsg.), *Verzeichnis Oberlausitzischer Urkunden*, Heft V (1419–1437), Görlitz 1805, s. 41–42.

²¹⁷ AP Wr., Rep. 83, sign. 211, č. mikr. T 34975.

²¹⁸ R. JECHT, *Der Oberlausitzer Hussitenkrieg II*, s. 404–408.

²¹⁹ Paul ARRAS, *Regestenbeiträge zur Geschichte des Bundes der Sechsstädte der Ober-Lausitz*, NLM 72, 1896, s. 136.

²²⁰ R. JECHT, *Der Oberlausitzer Hussitenkrieg II*, s. 405–406.

Svídnici.²²¹ Spíše se zdá, že Albrecht zamířil do Jihlavy, aby po dobře čtyřech letech vyhledal císaře, pod jehož dohledem ve městě vrcholila jednání mezi vyslanci basilejského koncilu a kališníky.²²² Mezi dvořany se Koldic pohyboval nejpozději 12. srpna, kdy přivěsil svou pečeť pod panovníkovu konfirmaci jihlavských privilegií.²²³ V Zikmundovu doprovodu tedy komorník participoval i na císařově vjezdu do Prahy,²²⁴ v níž následně strávil více než půl roku. Nepochybně se proto fojt podílel na uzavření míru mezi saským vévodou Fridrichem a Zikmundem Vartenberským, stejně jako je jeho účast potvrzena u smířčího výroku mezi olešnickými Konrády (Kantnerem, Bílým a jejich nejmladším bratrem, členem řádu německých rytířů) a Václavem a Mikulášem Opavsko-Ratibořskými.²²⁵ Coby přední Zikmundův dvořan nechyběl Albrecht 11. února 1437 ani mezi svědky slavnostní korunovace císařovny Barbory Celské. O několik dní později pak Albrecht z pozice dvorského sudí zasedl s dalšími 19 přísedícími do lavic obnoveného zemského soudu.²²⁶ I během následujících měsíců je hejtman zmiňován v blízkosti císaře. Přesné datum jeho odjezdu ode dvora stanovit nelze. Každopádně však v týdnu po 4. srpnu mířil fojt v doprovodu těšínského vévody ze Zhořelce do Boleslavce.²²⁷ Patrně se tedy tehdy vracel zpět do Svídnice. Již vzhledem ke zvolené trase je přitom možné, že oba muži cestovali z Chebu, kde se císař na říšském sněmu snažil mezi kurfiřty získat podporu pro nástupnictví Albrechta Habsburského na římský trůn.²²⁸

Právě v oněch dnech, v nichž Koldic dorazil do Svídnicka, podnikl Zikmund z Vartenberka další přepady na svobodných cestách, aby o měsíc později plenil při slezské hranici a vypálil Nowogrodec. To se již ale do věci opět vložil císař. V polovině září se na hejtmana obrátil se zprávou, že děčínský pán má v následujícím měsíci zachovávat sjednaný mír. K 4. listopadu pak panovník žádal o vyslání poselstva ze všech fojtem spravovaných celků do Prahy.²²⁹ Sám hejtman ve zmiňovaném datu (i předešlých týdnech) setrval ve Svídnici, v níž jej zastihl zhořelecký posel přijíždějící tentokrát ve věci hradu Landeskrona, ležícím v těsné blízkosti Zhořelce a kontrolujícím obchodní tepnu procházející městem.²³⁰ Tradiční dobré vztahy, jež radní metropole nad řekou Nisou udržovali s purkrabími na dohled stojícího objektu, byly ty tam, když se na konci října hrad dostal přes překupníka do rukou avanturistického zaháňského vévody Jana.²³¹ Ve Zhořelci zavládlo zděšení. Když pak posel vypravený k fojtovi popsal stav věcí a zdůraznil, že vévoda nechává hrad opevňovat, přičemž poprosil

²²¹ Listinu známe z mladšího opisu z roku 1443, srov. AP Wr., DMŠ, sign. U 740, č. mikr. T 70967.

²²² Naposledy František ŠMAHEL, *Basilejská kompaktáta. Příběh deseti listin*, Praha 2012, s. 64–70.

²²³ P. ELBEL, *Regesten*, s. 214–216, č. 163.

²²⁴ Petr ČORNEJ, *Světla a stíny husitství. Události – osobnosti – texty – tradice*, Praha 2011, s. 186–197.

²²⁵ *AKČ V*, s. 218, č. 353. Oba opavští vévodové však u dvora pobývali již od léta, viz Dalibor PRÍX, *Vévoda Václav II. Opavský a Hlubčický. Ve stínu otce, husitů a bezvládní*. 2. část, Časopis Slezského zemského muzea – B 48, 1999, s. 200–201.

²²⁶ Srov. *Kronika Bartoška z Drahoníc*, in: *Fontes rerum Bohemicarum V*, ed. Jaroslav GOLL. Praha 1893, s. 619–620; *RI XI/2*, s. 393, č. 11667.

²²⁷ *CDLS II/2*, s. 657.

²²⁸ W. BAUM, *Císař*, s. 332–337.

²²⁹ *RI XI/2*, s. 422, č. 12094.

²³⁰ *CDLS II/2*, s. 660.

²³¹ R. JECHT, *Der Oberlausitzer Hussitenkrieg II*, s. 416–417.

o záštitu i Zikmunda z Vartenberka, nelze se divit, že se už 6. listopadu sešel v Löbau sněm, na nějž bezpochyby dorazil také Koldic.²³² O pár dní později pak již fojt jednal se samotným vévodou v Zaháni.²³³ Vévoda Albrechtovi slíbil zachovat dobré vztahy s městem a popřel spekulace o paktování s Vartenberkem. Už na počátku příštího roku však byly sousedé v otevřené válce trvající až do vévodova úmrtí roku 1439.²³⁴ Zdá se, že po návratu zůstal fojt do týdne před 1. prosincem, kdy je doloženo na budyšínském Ortenburgu, ve Zhořelci. O dva týdny později ale Koldic opět projel na své cestě metropolí nad Nisou. Přestože nemířil nijak daleko, nepohrdl ozbrojeným doprovodem. Na vánoční svátky byl už ale hejtman zřejmě zpět. Kam vlastně jel, netušíme. Účel cesty patrně souvisel s v oněch dnech řešenými problémy. Nejpozději 29. prosince 1437 opustil fojt Zhořelec.²³⁵

Zikmundovým úmrtím ve Znojmě v prosinci roku 1437 se Koldicovo postavení ve vedlejších zemích patrně příliš nezměnilo. Stěží bylo možné očekávat vyplacení zástavní sumy. Správce obou celků navíc akceptoval císařem designovaného nástupce na trůnu. To vše v situaci, kdy se silněji ozývaly hlasy volající po volbě jagellonského kandidáta panovníkem.²³⁶ Co se však nepochybně proměnilo, byla Albrechtova dvorská pozice. Přestože s ním Habsburk počítal, dvorský úřad pro dlouholetého Zikmundova diplomata neměl. Otázkou tu vlastně zůstává, nakolik se sám hejtman hodlal o podobný post ucházet. V roce 1438 totiž nešťastnou shodou okolností (roli v tom samozřejmě hraje také absence dvorských písemností) disponujeme jen velmi torzovitými prameny, a tak je i z hlediska rekonstrukce itineráře právě tento rok jedním z nejkomplikovanějších. Poté, co fojt opustil Zhořelec, o něm totiž až do počátku května (jde o výjimečně dlouhé období) nic nevíme!

Vyloučit asi můžeme, že by se Koldic vypravil do Uher. K takovému jednání chybí paralela u všech politicky vlivných jedinců z českých zemí. Mnohem spíše spěchal fojt na volební sněm, scházející se po Vánocích v Praze, na němž byl Habsburk nakonec českým králem zvolen.²³⁷ Posléze nejspíše zamířil do Svídnicka, nicméně doložit to lze teprve 1. května.²³⁸ Na scéně se tedy hejtman objevil (symptomaticky) až v souvislosti s přípravami proti očekávanému vpádu polského vojska do Slezska, o němž byli v Bratislavě konšelé průběžně zpravováni. Přes odpor dvorské kliky seskupené kolem Zbyhňeva Olešnického se totiž polský král nakonec zapojil do boje o českou korunu, a tak se během května sbíralo vojsko, mající podpořit polské ambice. To však nakonec do Čech dorazilo až v červencových dnech. Přesto byla jistá opatření činěna už zkraje května, kdy hejtman pobýval několik dní v Javoru. V listu svídnickým radním totiž potvrzoval přijetí listu, jenž mu byl z hlavního města zaslán, jehož obsah postoupil místní politické reprezentaci. Odmítl přitom k 12. květnu přijet do Svídnice na sněm tamního kraje, jenž měli obeslat pozorovateli i Vratislavští. Svě počínání přitom

²³² CDLS II/2, s. 685–687.

²³³ Tamtéž, s. 661.

²³⁴ R. JECHT, *Der Oberlausitzer Hussitenkrieg II*, s. 418.

²³⁵ CDLS II/2, s. 662–664.

²³⁶ K námluvám propolské strany s jagellonským dvorem Petr ČORNEJ – Milena BARTLOVÁ, *Velké dějiny země Koruny české VI (1437–1526)*, Praha – Litomyšl 2007, s. 41–43.

²³⁷ Rudolf URBÁNEK, *České dějiny III/1. Věk Poděbradský I*, Praha 1915, s. 259–273.

²³⁸ AP Wr., DMŠ, sign. U 698, č. mikr. T 70927.

hejtman odůvodňoval tím, že má „*daz feld bestellen*“ a prosil o odpověď, zda „*sy do hen komen wellen*“.²³⁹ Pak ale Koldic obdržel nové informace a už 15. května je doložen znovu ve Svidnici. Patrně se tedy zúčastnil i zmíněného sněmu, jež nakonec možná neobeslali Vratislavští, neboť hejtman posílal do oderské metropole o pár dní později komorníka svých ženy s důvěrným sdělením.²⁴⁰

Nebezpečí ovšem nebylo akutní. Snad proto se z pramenů ztrácí i Koldic. Zdá se, že zamířil do Prahy. Stejně jako tehdy se již římským královským titulem honosící Habsburk se svým vojskem, jež do hlavního města dorazil v půli června a na konci měsíce byl korunován českým králem.²⁴¹ Stalo-li se tak doopravdy, pak s Koldicem cestoval i jeho podhejtman, jež o králově příjezdu do souměstí nad Vltavou zpravil na počátku června svídnické radní, kteří informaci ihned podali do Vratislavi. Současně v listu zaznělo varování před východočeskými posádkami Jana Koldy a Jana Šárovce, jež se měly chystat v příhraničí „*dy wagen ladin sich speisin vnd denn kein Behemen czihin*“.²⁴² Dále konšelé prosili své oderské kolegy, aby je ihned, jakmile cokoliv vyzvědí o pohybu nepřátelského vojska, neváhali zpravit. Další listy se bohužel nezachovaly, a tak víme jen to, že v polovině července už první část polských oddílů ležela v polích u Kutné Hory.²⁴³ Koldic však v těchto dnech v Čechách už nebyl. V prvním červencovém týdnu se totiž cestou okradený fojt objevil ve Zhořelci.²⁴⁴ Jeho návštěvu země lze snad spojovat s usmířením, proklamovaným králem listinně 7. července, mezi Šestiměstím a Zikmundem z Vartenberka.²⁴⁵ Habsburk snad pověřil fojta, aby v Šestiměstí novinku ohlásil a zároveň pohnul města k vyslání části jejich oddílů před Prahu, kde se až do konce července scházela Albrechtova branná moc. Možné tedy je, že se Koldic vrátil králi pomoci i v poli. Konvenovalo by to s téměř tříměsíční absencí jeho jména v pramenech. Proti této domněnce ale hovoří zhořelecké účty, z nichž nelze žádné odeslání vojenské pomoci vyčíst. Pokud se tedy fojt k vojsku skutečně přidal, pak zřejmě pouze s vlastními ozbrojenci.

Na konci října je hejtman jistě doložen v Javoru,²⁴⁶ kam se mohl stihnout přesunout z Prahy, do níž se Habsburk stáhl po neúspěšném pětítýdenním obléhání pevného Tábora 20. září.²⁴⁷ Právě na přelomu září a října již stála jedna část polského vojska před Břehem (dnes Brzeg v Polsku, něm. Brieg). Druhý (hlavní) voj, s nímž postupoval Vladislav III., se po složení podmíněných slibů budoucího uznání jagellonského prince několika hornoslezskými zeměpány stáhl zpět do Krakova. Právě před Břehem dostihl druhý voj na počátku listopadu králův posel s rozkazem ke stažení.²⁴⁸ Koldicův další pohyb není určitelný. Snad se připojil k Albrechtovu dvoru, jež 28. října dorazil do Zhořelce.²⁴⁹ Zda pokračoval v Habsburkově doprovodu do Vratislavi, kde král

²³⁹ AP Wr., DMW, sign. 2238, č. mikr. T 51821.

²⁴⁰ Tamtéž, sign. 2241, č. mikr. T 51824.

²⁴¹ R. URBÁNEK, *České dějiny III/1*, s. 338–346.

²⁴² Srov. AP Wr., DMW, sign. 2249, č. mikr. T 51832.

²⁴³ M. ČAPSKÝ, *Slezsko*, s. 361.

²⁴⁴ *CDLS IV (1437–1457)*, ed. Richard JECHT, Görlitz 1911–1927, s. 13–14.

²⁴⁵ *RI XII (1438–1439)*, ed. Günther HÖDEL, Wien 1975, s. 64, č. 284.

²⁴⁶ Srov. AP Wr., DMW, sign. 2272, č. mikr. T 51855.

²⁴⁷ *Staré letopisy české z vratislavského rukopisu (dále Staré letopisy)*, ed. František ŠIMEK, Praha 1937, s. 83.

²⁴⁸ R. URBÁNEK, *České dějiny III/1*, s. 398–404.

²⁴⁹ Tamtéž, s. 405.

přijal hold slezských vévodů i bezprostředních zemí, či zda se vrátil do Svídnice, v níž je však doložen až na samém konci roku, není jasné.²⁵⁰ Přelom roku však Koldic vskutku prožil na svídnickém hradu. Nahrává tomu alespoň listina z konce ledna 1439, v níž hejtman za sebe, svého syna i synovce, potvrdil Svídnickým, že k jeho rukám složili veškeré platy, jež Koldicům přiznal císař Zikmund.²⁵¹ S dostatečnou rezervou hotových peněz se hejtman mohl kolem 20. února připojit k doprovodu českého zemského správce Oldřicha Celského, jenž se vracel do Prahy z Vratislavi, v níž navštívil krále.²⁵² O suchých dnech (od 23. března) již Koldic prokazatelně zasedl v lavicích, v nichž se nalézalo zemské právo.²⁵³ I Velikonoce tak zřejmě trávil v hlavním městě království. O týden později (před 12. dubnem) byl už hejtman opět ve Svídnicí, kde zůstal po zbytek měsíce.²⁵⁴ Tam jej patrně zastihla i zpráva o jeho podřízení novému vrchnímu slezskému hejtmanovi Albrechtovi Hohenzollernskému, jehož král na rok obdařil pravomocemi nad celým Poodřím z důvodu očekávaného pokračování války s Polskem, jež se ovšem od sjezdu v Lubové (dnes Stará Lubovňa na Slovensku) na konci května ukázalo být mylným.²⁵⁵ V týdnu předcházejícím 17. květnu sice Koldic vyrazil do Budyšína, kam položil i sněm, ale hned po jeho skončení se vrátil zpět do Svídnice, v níž setrval až do počátku srpna.²⁵⁶ Tehdy opět svolal sněm do Budyšína. Na programu byly stále otázky obrany či eventuelního tažení oddílů ze Šestiměstí na pomoc Slezsku. Diskutovalo se i o obeslání chystaného králova sjezdu s Vladislavem III. na Spiši.²⁵⁷ Ze setkání nakonec sešlo, neboť Habsburk byl kvůli tureckému nebezpečí nucen vydat se do Uher. Právě pobyt v bažinách při soutoku Tisy s Dunajem měl být jeho posledním dobrodružstvím. Na cestě do rodných rakouských zemí na konci října nedaleko Ostřihomi (dnes Esztergom v Maďarsku) vydechl naposledy.²⁵⁸

Interregnum

Také fojt znovu zamířil do Svídnice, kde je doložen na počátku září.²⁵⁹ Nemohl se tam ovšem zdržet dlouho, jestliže se z týdne před 20. zářím objevuje ve zhořeleckých účtech zápis „*Item alsz lande und stete zu unserm herrn dem bischoffe ritten umbe des von Colditz wille, als her gefangen was...*“²⁶⁰ z něhož vyplývá, že se fojt ocitl v zajetí, byť není zřejmé, kde a kým byl vlastně jat. Kurt Truöl spojil Albrechtovo

²⁵⁰ K cestě dvora a královu setrvání ve městě až do počátku března následujícího roku, Tamtéž, s. 405, 409–429; k holdu a jeho významu M. ČAPSKÝ, *Slezsko*, s. 363; svídnická listina v AP Wr., DMŠ, sign. U 711, č. mikr. T 70937.

²⁵¹ AP Wr., DMŠ, sign. U 705, č. mikr. T 70932.

²⁵² K Oldřichově cestě R. URBÁNEK, *České dějiny III/1*, s. 411–412.

²⁵³ *AČ III*, ed. František PALACKÝ, Praha 1844, s. 521–522, č. 396.

²⁵⁴ *CDLS IV*, s. 67; AP Wr., KSJ, sign. 156 – Hofgerichtsprotolle, pag. 107–108.

²⁵⁵ E. WÓLKIEWICZ, *Capitaneus*, s. 181. Ke sjezdu R. URBÁNEK, *České dějiny III/1*, s. 444–446.

²⁵⁶ *CDLS IV*, s. 69, 72; Národní archiv v Praze (dále NA Praha), Maltézští rytíři – české velkopřevorství 1085–1526 (dále MR), sign. 1760. Dostupné online na [monasterium.net](http://www.monasterium.net) <http://www.mom-ca.uni-koeln.de/mom/CZ-NA/RM/1760/charter#anchor?q=koldic>.

²⁵⁷ *CDLS IV*, s. 74.

²⁵⁸ R. URBÁNEK, *České dějiny III/1*, s. 448–456.

²⁵⁹ *CDLS IV*, s. 75.

²⁶⁰ Tamtéž, s. 76.

zajetí s probíhající vartenberskou válkou,²⁶¹ což se zdá být opodstatněné, neboť na přelomu let 1439/1440 opustil Zhořelec oddíl 10 ozbrojenců, který měl fojta, jenž měl být propuštěn, přivést bezpečně zpět z hradu Ratný (dnes Rathen v Německu), obsazeného zbrojnoši Berků z Dubé.²⁶² Ti již v oněch dnech podporovali potomky ve vězení umořeného Zikmunda z Vartenberka, jehož nechal zdržet Albrecht Habsburský. Králův čin nezůstal bez reakce Vartenberků mstících otce na nejrůznějších stranách.²⁶³ Další kolo rabování postihlo samozřejmě i Šestiměstí a jak vidno, nepříjemnostem se nevyhnul ani samotný fojt.

Po svém propuštění zamířil Koldic do Svidnice. Dorazil tam na samém konci ledna 1440.²⁶⁴ Nepodílel se tak na uzavření spolku bezprostředních knížectví sjednaného o pár dní dříve asi ve Svidnici.²⁶⁵ Dění v Čechách se zase za celý rod účastnil fojtův synovec Jan, jenž pečetil tzv. mírný list.²⁶⁶ Již v týdnu po 7. únoru fojta zastihl ve Svidnici posel přijíždějící „von des geleites wegen“.²⁶⁷ Záležitost kolem Koldicova zajetí tak zdaleka nebyla u konce. Hejtman byl propuštěn jen dočasně. V týdnu před 20. březnem se proto v doprovodu několika knechtů a zhořeleckého hejtmana Jindřicha Kottewicze musel fojt znovu dostavit „zum gefengnisse uff den Rathen“.²⁶⁸ Dokázal se však patrně vyplatit. Už o týden později totiž fojt v Žitavě sjednal příměří – drobná příhraniční válka tady nebrala konce – mezi městem a Venčem z Donína, zatímco Kottewicz spěchal do Zaháně jednat o prodeji hradu Landeskrona. Zahánští zeměpáni totiž konečně souhlasili s prodejem pevnosti Zhořeleckým. Záležitost kolem Koldicova zajetí byla definitivně skončena až na konci června, kdy Zhořeletci naposledy vypravili s fojtem ozbrojený doprovod k Ratnému. V půli července už Albrecht dlel ve Svidnici.²⁶⁹

V té době již Slezskem hýbala kauza Zikmunda Rachna, mana biskupa Konráda, který se únosem dcery Půty z Častolovic (a tedy i Albrechtovy vnučky) zapojil do boje o častolovické dědictví.²⁷⁰ Ostatně již na konci února se Koldic na biskupa obracel se stížností na bezohledné rabování jeho poddaného.²⁷¹ K napětí v niském knížectví se přidružily problémy s Heřmanem Cetrysem přímo ve Svidnicku, jež se staly zatěžkávací zkouškou v lednu uzavřeného *Bundu* bezprostředních zemí. V půli července se svídnický podhejtman Jindřich Peterswalde obracel na Vratislavské s prosbou, aby nevěřili Cetrysovým lžím, jimiž se snaží podhejtmana očernit. Současně důrazně žádal o pomoc proti škůdci v duchu sjednaného spolku. Rovněž oznamoval konšelům ocho-

²⁶¹ K. TRUÖL, *Die Herren*, s. 80.

²⁶² *CDLS IV*, s. 105.

²⁶³ R. URBÁNEK, *České dějiny III/1*, s. 362–363, 761–763.

²⁶⁴ AP Wr., DMŠ, sign. U 714, č. mikr. T 70940.

²⁶⁵ AP Wr., DMW, sign. 2548, č. mikr. T 52179. Ke spolku naposledy M. ČAPSKÝ, *Zrození*, s. 129–131, kde autor předpokládá (navzdory starší literatuře) zpečetění předjednaných dohod ve Svidnici.

²⁶⁶ Srov. *AC I*, s. 248. K mírnému listu a vzniku landfrýdů R. URBÁNEK, *České dějiny III/1*, s. 459–501.

²⁶⁷ *CDLS IV*, s. 107. Ve Svidnici byl jistě koncem ledna, srov. AP Wr., DMŠ, sign. U 714, č. mikr. T 70940.

²⁶⁸ *CDLS IV*, s. 109. Poznámka o sněmovním jednání v Budyšině (jemuž předsedal fojth) v týdnu předcházejícím 28. únoru se vztahuje k Těmovi, jenž je navíc jmenovitě ve městě doložen hned v následujícím týdnu, srov. Tamtéž, s. 108. Albrecht totiž na samém konci února psal ze Svidnice biskupu Konrádovi, AP Wr., DMW, sign. 2454, č. mikr. T 52055.

²⁶⁹ *CDLS IV*, s. 109–114.

²⁷⁰ Blíže Jan URBAN, *Lichtenburkové. Vzestupy a pády jednoho panského rodu*, Praha 2002, s. 300.

²⁷¹ AP Wr., DMW, sign. 2454, č. mikr. T 52055.

tu vyslat zástupce ke sněmu, jenž měl ve věci královnyn-vdovy Alžběty, hájící zájmy jejího syna Ladislava na český a uherský trůn, svolat biskup Konrád.²⁷² Na konci téhož měsíce podhejtman informoval oderské radní, že spor s Cetrysem byl za prostřednictví Jana Chotěmice a Gotsche Schaffa urovnán. O pár dní později už podhejtman prosil Vratislavské, aby do osmi dní obeslali vyslanci jednání právě s Cetrysově hradu Neuhaus (u Wałbrzychu v Polsku), neboť další nebezpečí hrozilo tentokrát z české strany hranice od Matěje Salavy,²⁷³ proti němuž se na počátku října sbíraly spolkové oddíly. V jejich čele stanul Koldic, na jehož prosbu tentokrát radní oderské metropole slíbili poslat své ozbrojence, za což hejtman před vytáhnutím do pole děkoval. Prosil přitom, aby sbor zamířil k Bolkovu (Bolków v Polsku, něm. Bolkenhain) či Lanžhotu.²⁷⁴ Jak vysvětlit dlouhou hejtmanovu absenci v pramenech? Ve Svidnici nepochybně byl od poloviny července. Na konci téhož měsíce vystavil (s ohledem na svědky) ve městě listinu, jíž postoupil oltářníkovi farního kostela ve Freiburgu (Świebodzice v Polsku, něm. Freiburg) roční plat 15 hřiven grošů.²⁷⁵ Odvedl snad jeho pozornost na jistou dobu zmiňovaný únos vnučky? Jeho vztah k Hynku Krušinovi z Lichtenburka, jenž s rukou dcery Půty z Častolovic vyhrál i boj o dědictví po Půtovi III., neznáme. Nebo se jen Albrecht na přechodnou dobu stáhl do ústraní? Názor Jana Urbana o hejtmanově snižující se aktivitě ve správě země vlivem stáří,²⁷⁶ není na počátku 40. let oprávněný. Výsledek podzemního tažení na česko-slezské pomezí nám uniká rovněž. Konstatovat lze pouze, že ve Svidnici je Koldic opět doložen až v týdnu před 20. listopadem.²⁷⁷

Kde hejtman trávil závěr pohnutého roku je naprosto neurčitelné. Asi však zvolil osvědčenou Svidnici, do níž se jeho oddíly vracely. Již 15. ledna 1441 se fojtovo jméno objevilo na listině, jíž bylo (jako v červenci minulého roku) vyhlášeno několikatýdenní příměří mezi Šestiměstím a Jindřichem z Vartenberka, nad nímž měla bít i rada litoměřického landfrýdu.²⁷⁸ Nezdá se ale příliš pravděpodobné, že by proto Albrecht skutečně jel do Horní Lužice, neboť jednání o příměří probíhala intenzivně od počátku roku i bez něj. Obě strany braly celou věc beztak jen formálně. Na počátku února se nadto hejtman jistě nacházel ve Svidnici.²⁷⁹ Město opustil až po polovině března, kdy už bylo známo, že vratislavský biskup dobyl Zikmundem Rachnem obsazený hrad Kaltenštejn (poblíž Jeseníku), přičemž nikdo z obránců nepřežil.²⁸⁰ S jistým ulehčením se tak Koldic mohl vydat do Šestiměstí. Před 26. březnem byl již v Nowogrodci, z něhož mířil do Zhořelce, kde se zdržel asi týden. Před 9. dubnem se nacházel v Žitavě, kde setrval nejméně dva týdny, než pokračoval do Budyšina. Předpokládat to aspoň lze ze spolku, který fojt uzavřel na osm let se saskými vévody Vilémem a Frid-

²⁷² Tamtéž, sign. 2478, č. mikr. T 52108.

²⁷³ Jakub MAMULA, *Obrana zemského míru ve Slezsku v období interregna. Příspěvek k poznání problematiky obranných mechanismů v zemích Koruny české*, Slezský sborník 109, 2011, s. 172.

²⁷⁴ AP Wr., DMW, sign. 2512, č. mikr. T 52142.

²⁷⁵ AP Wr., DMS, sign. U 718, č. mikr. T 70944.

²⁷⁶ J. URBAN, *Lichtenburkové*, s. 481, pozn. 36.

²⁷⁷ *CDLS IV*, s. 120–121.

²⁷⁸ Tamtéž, s. 144–146, 180–182. Složení rady P. ČORNEJ – M. BARTLOVÁ, *Velké dějiny VI*, s. 62–63. K landfrýdu naposledy Zdeněk BERAN – Jana VOJTÍŠKOVÁ, *Landfrýdní spolek stavů Litoměřického kraje z roku 1440*, SAP 63, 2013, s. 303–333.

²⁷⁹ P. KLEBER, *Regesten*, s. 27, č. 209; *CDLS IV*, s. 165.

²⁸⁰ Pavel KOUŘIL – Dalibor PRÍX – Martin WIHODA, *Hrady českého Slezska*, Brno 2000, s. 538–539.

richem a míšeňským biskupem na počátku května. Podstatou *Bundu* byla ochrana cest a společné vystupování proti rušitelům míru.²⁸¹ Jednalo se tedy o téměř stejnou dohodu jako v roce 1436. Listinu totožného znění vystavily obě smluvní strany. Albrecht tak zřejmě učinil právě v Budyšině, neboť k listině byla připojena i městská pečť. V týdně po 14. květnu se navíc ve městě sešel sněm, na němž bylo dohodnuto společné tažení proti Vartenberkům, proti nimž už na konci dubna poslalo Šestiměstí do ohrožené Žitavy 50 jezdců. Operace podniknuté proti hradu Blansko (nedaleko Ústí nad Labem) sice přiměly Vartenberky už 10. června k uzavření příměří, to však stihli ještě v onom měsíci porušit. Úspěchem Šestiměstí tak zůstalo alespoň červencové vykoupění jiných vartenberských hradů – Wintersteinu (v Saském Švýcarsku) a Neuhausu (též Karlsfried, postaveným Karlem IV. k ochraně Žitavské stezky). K opětovnému přístřeší došlo v půli srpna, kdy hornolužické oddíly podnikly tažení přes hory. O měsíc později bylo toto kolo válek uzavřeno frýdlantským sněmem.²⁸²

Typicky neklidné česko-lužické pomezí však Koldic opustil nejpozději na počátku června. Už listinu, jíž bylo uzavřeno příměří s Janem z Vartenberka, vystavil jako fojt Těma.²⁸³ Albrecht, jenž se (jak se mohlo zdát z předcházejícího líčení) omezil na působení ve vedlejších zemích, se znenadání zapojil do středoevropské politiky. Na počátku července totiž královna-vdova Alžběta vydala v jeho prospěch listinu, jíž mu ke všem platům, které pobíral z rozhodnutí jejího otce Zikmunda ze svídnicko-javorského knížectví, připsala dalších 2000 zlatých.²⁸⁴ Probuzený zájem energické Lucemburkovy dcery o pojištění hejtmanovy věrnosti souvisel s bojem o prosazení nároků jejího nezletilého syna Ladislava na český trůn. Cesta k uznání nemluvněte se však otevřela až po odmítnutí české koruny bavorským vévodou Albrechtem, jenž nechtěl riskovat nepřátelství Habsburků. Od března 1441, kdy se pro přijetí Ladislava vyslovily i slezské stavy, se situace vyvíjela v Alžbětin prospěch. České poselstvo královnu-vdovu a krále Fridricha III. vyhledalo ve Vídni, kde započala jednání o podmínkách Ladislavova přijetí.²⁸⁵ V průběhu setkání se na scéně znenadání objevil i Koldic, jenž posléze v Alžbětině suitě pokračoval do Prešpurku. Na počátku září tam hejtman spolu s Menhartem z Hradce a Mikulášem Sokolem z Lamberka byl přítomen jednání královny-vdovy s polským králem Vladislavem III., jehož ambice se omezily na ovládnutí Uher. O měsíc později Koldic svědčil i na prešpurské listině Jana Čečka z Pakoměřic. K 21. říjnu se pak sice Albrecht měl s Alžbětiným listem vypravit k Oldřichovi z Rožmberka, ale vzhledem k tomu, že již o dva dny později byl k jihočeskému magnátovi vypraven jiný posel, lze akceptovat domněnku Rudolfa Urbánka, podle níž se hejtman

²⁸¹ *CDLS IV*, s. 169, 187–188.

²⁸² Tamtéž, s. 172–195; *Scriptores rerum Lusaticarum* (dále *SRL*) I, ed. Christian HOFFMANN, Görlitz 1839², s. 251–253. Také R. URBÁNEK, *České dějiny III/1*, s. 761–763. K hradu Blansko August SEDLÁČEK, *Hrady, zámky a tvrze království Českého XIV*, Praha 1998³, s. 323–326; ke Karlsfriedu např. Lenka BOBKOVÁ, *Karlsfried, královský hrad na Žitavské cestě*, in: *Die Besiedlung der Niesseregion. Urgeschichte – Mittelalter – Neuzeit*, Hrsg. von G. Oettel, Zittau 1995, s. 81–86.

²⁸³ *CDLS IV*, s. 193.

²⁸⁴ NA Praha, AKČ, sign. 1565, dostupné na monasterium.net [http://www.mom-ca.uni-koeln.de/mom/CZ-NA/ACK/1565/charter#anchor?q=koldic].

²⁸⁵ Všechny peripetie líčí detailně R. URBÁNEK, *České dějiny III/1*, s. 502–590.

na cestu vůbec nevydal.²⁸⁶ Královna-vdova, která pozoruhodně oprášila pozici, jíž se hejtman těšil u jejího otce, si patrně ponechala Koldice po svém boku. I konec roku tedy Albrecht trávil v Uhrách.

Na konci ledna roku 1442 se fojt v postavení jednoho z královských vyjednávačů znovu ocitl v Praze na dalším sněmu. Zopakoval tu vesměs Alžbětino stanovisko, podle něhož vyplývala Ladislavova práva na český trůn i ze znění Zlaté buly císaře Karla. Sněmovních jednání byl Albrecht účasten ještě 6. února.²⁸⁷ Už v půli měsíce jej však prameny zachytily ve Svídnici, kde pobýval jistě ještě na počátku března.²⁸⁸ Tehdy se přesunul na Bílinu, na níž je doložen v týdnu před 8. dubnem. Na rezidenčním českém panství Koldiců jej zhořelecký posel nalezl i v prvním květnovém týdnu roku 1442.²⁸⁹ Přes mlčení pramenů patrně hejtman v Bílině setrval i nadále. Snad se pokoušel dlouho zcizené panství dát do pořádku. Jistě se alespoň v oné době nenacházel v Horní Lužici, v níž vykazoval značnou aktivitu jeho syn Těma. Zastupující fojt se spolu se Zhořeleckými účastnil sněmu s několika zemskými škúdcí v Zaháni. Na konci června pak vyhledal Gotsche Schaffa, s nímž plánoval vystoupení proti nové hrozbě, Berkům z Dubé. Sněm se severočeskými šlechtici však již Těma přenechal představitelům Šestiměstí, jimž se nepovedlo uzavít s Berky příměří, neboť o měsíc později odnesl zhořelecký posel na hrad Vildštejn (v Saském Švýcarsku, něm. Wildenstein) Albrechta Berky opověď.²⁹⁰ Z Bíliny se fojt vydal po delší době do Svídnice, v níž prodléval jistě od konce května. Na počátku července jej však lze doložit ve Zhořelci, odkud v doprovodu několika knechtů zamířil do Lubáně. Netušíme sice, proč se tam Koldic vydal, nicméně následně se nepochybně vrátil do Zhořelce.²⁹¹

Do Šestiměstí Albrecht přibyl právě v době, kdy byly činěny přípravy na další tažení, ovšem nikoliv proti Berkům z Dubé, proti nimž vystoupili na straně práva i Biberštejni, nýbrž proti v severních Čechách ležícímu hradu Kamenici. Ten sice Šestiměstí již dříve vyvrátilo, avšak Vartenberkové jej opět opevňovali.²⁹² Na počátku října byl hrad znovu dobyt a tentokrát do něj Šestiměstí raději vložilo vlastní posádku. To již byl fojt, jenž na počátku srpna navštívil jižně od Zhořelce ležící Ostritz (dnes v Německu), patrně ve Svídnici.²⁹³ Ve zhořeleckých knihách se alespoň jeho jméno neobjevuje. Naopak, obnovená mírová jednání započnůvši před 18. listopadem vedl Těma.²⁹⁴ Až na jejich finální podobě se podílel rovněž jeho otec, který na samém konci

²⁸⁶ Tamtéž, s. 582–592. Srov. *Listář a listinář Oldřicha z Rožmberka* (dále LOL), ed. Blažena RYNEŠOVÁ, Praha 1932, s. 121, č. 152.

²⁸⁷ Srov. *AC I*, s. 268–273, č. 9 a 10.

²⁸⁸ AP Wr., Rep. 135 – Zbiór rękopisów archiwalnych, sign. 339, pag. 534; *CDS XV. Acta Nicolai Gramis*, ed. Wilhelm ALTMANN, Breslau 1890, s. 186, č. 137.

²⁸⁹ *CDLS IV*, s. 209, 210.

²⁹⁰ Tamtéž, s. 211–213.

²⁹¹ AP Wr., Rep. 83, sign. 220, č. mikr. T 34984; *CDLS IV*, s. 212–213.

²⁹² A. SEDLÁČEK, *Hrady XIV*, s. 291–292.

²⁹³ *CDLS IV*, s. 213. Ke klášternímu městečku Ostritz, Jan ZDICHYNEC, *Klášter Marienthal. Mezi králi, městy a šlechtou (1234–1547)*, in: Korunní země v dějinách českého státu I. Integroční a partikulární rysy českého státu v pozdním středověku, ed. L. Bobková, Praha 2003, s. 166–218.

²⁹⁴ *CDLS IV*, s. 213–216; *SRL I*, s. 254–257. K podpoře Šestiměstí ze strany Biberštejnů J. ZOBEL, *Verzeichnis VI*, s. 55. Byl-li Koldic skutečně ve Svídnici, pak se z jeho tehdejšího pobytu dochovala jediná listina potvzrující běžnou majetkovou transakci, srov. AP Wr., DMŠ, sign. U 735, č. mikr. T 70962.

roku 1442 zamířil do Žitavy dojednat s Vartenberky příměří, jež ani tentokrát nepředstavovalo více než vydechnutí obou znesvářených stran.²⁹⁵

V druhé půli ledna 1443 provázeli fojta zhořelečtí knechti do Lubáně, kde jej nepochybně čekala vyslaná eskorta, jež hejtmana přivedla do Svidnice. Tam je Koldic připomínán v týdnu před 3. únorem.²⁹⁶ Zhoršující se bezpečnostní situace ve Slezsku, kde se právě v roce 1443 protnul více dosud izolovaných záští, zapříčinila hejtmanovu nechuť k cestování v průběhu roku. Vzájemné antipatie mezi Vratislaví a Konrádem Bílým přerostly ve válku, v níž se olešnicko-kozelský zeměpán neváhal opřít o Polsko. Nato reagovala královna-vdova Alžběta vysláním kondotiéra Leonarda Assenheimerera, jehož mise měla zvrátit poměr sil ve prospěch královně loajálnímu městu.²⁹⁷ Tlak vratislavského biskupa Konráda na Opitze a Haina Čirny vehnal bratry do spojení s Hynkem Krušinou, proti němuž zase vypuklo v Minsterbersku povstání, jehož vůdci postupovali ve shodě s episkopem.²⁹⁸ Na česko-slezském pomezí nadto škodil Kolda, jehož už roku 1441 oblehly sbory bezprostředních zemí s šiky východočeského landfrýdu v Náchodě a následně na tvrzi v Černíkovcích.²⁹⁹ V létě 1443 se uvedené spory protnul, když minsterberské stavy postavily do čela země opavského vévodu Viléma. Ten započal ve srozumění s městy bezprostředních knížectví tažení proti škůdcům. Akce přitom vyvrcholily (za pomoci Assenheimerera) oblehnutím obou Čirnů na jejich hradu Rummelsberg (nedaleko Střelína). To přimělo protivnou stranu, v jejímž čele stanul Konrád Bílý, uzavřít v červenci koalici, v níž kromě Krušiny, Gotsche a Jana Schaffů, figuroval rovněž Jan Kolda. Účelově zformovanému svazu se sice nepodařilo Čirny vyprostit, ovšem po jejich svobodném odchodu z hradu (jenž si obránci vyjednali za jeho postoupení) získali nečekaným přepadem biskupské město Otmuchov (Otmuchów v Polsku, něm. Ottmachau).³⁰⁰

Za této situace se zdá opodstatněná domněnka, že Albrecht zůstával za zdmi pevné Svidnice. S výjimkou března to ostatně lze (do srpna) doložit alespoň jedním dokumentem měsíčně.³⁰¹ V Šestiměstí navíc aktivně vystupoval Těma, jenž vedl s pomocí představitelů litoměřického landfrýdu úspěšná jednání s Vartenberky, kteří přistoupili na prodloužení příměří.³⁰² Svidnici Koldic opustil asi až v souvislosti s narůstajícími neshodami mezi Zhořelcem a Lubání, neboť v týdnu po 15. září 1443 vynaložili Zhořelečtí osm grošů za pohoštění pro fojta, jenž se snažil urovnat spor znesvářených měst.³⁰³ Bylo-li tomu tak skutečně – ze zápisu jasně nevyplývá, že šlo o Albrechta (už výše bylo doloženo označení *foith* i pro Těmu, byť převládá varianta *herr Thime*) – pak se Koldic nejspíše ihned vrátil do Svidnicka. V Horní Lužici se už alespoň do

²⁹⁵ CDLS IV, s. 218. K průběhu událostí na severu R. URBÁNEK, *České dějiny III/1*, s. 799–800.

²⁹⁶ CDLS IV, s. 250, 251.

²⁹⁷ M. ČAPSKÝ, *Slezsko*, s. 369.

²⁹⁸ J. URBAN, *Lichtenburkové*, s. 304–306; Jakub MAMULA, *Hejtmanství v mocenském poli lehnického knížectví*, in: L. Bobková – M. Čapský – I. Korbelářová a kol., *Hejtmanství ve vedlejších zemích*, s. 121.

²⁹⁹ R. URBÁNEK, *České dějiny III/1*, s. 734–740.

³⁰⁰ J. URBAN, *Lichtenburkové*, s. 306–308.

³⁰¹ AP Wr., Rep. 119 – Klasztor minoritytów w Świdnicy, sign. 37; AP Wr., Rep. 132c – Depozyt Ziemstwo Księstwa Świdnicko-jaworskiego, sign. 3; AP Wr., DMS, sign. U 744, č. mikr. T 70971 a sign. U 745, č. mikr. T 70972.

³⁰² CDLS IV, s. 255–256. Také SRL I, s. 257.

³⁰³ CDLS IV, s. 257.

konce roku nepřipomíná. Ani ze Svidnice ovšem nedisponujeme více než soliterní listinou z 28. října.³⁰⁴ Itinerář v závěru roku 1443 tedy nelze bezpečněji určit.

Poslední léta

Po zbývajících pět let Koldicova úřadování rozšiřuje spektrum užívaných pramenů Landbuch (vedený dnes pod značkou S), jenž registruje písemnosti produkované hejtmanskou kanceláří v letech 1444–1454. Rázem tak disponujeme i 80 listinami ročně, což nepochybně významně zkrusluje výpovědní schopnost úředních dokumentů předchozích let. Tento problém ale zčásti kompenzují zhořelecké účty, v nichž se zpravidla zřetelně odráží fojtovy pobyty v Šestiměstí a zčásti rovněž fakt, že po většinu období Zikmundovy vlády jsme si při stanovení Koldicova itineráře mohli vypomoci panovnickými listinami. To výrazně zmenšuje možnost pochybení, které je zapříči-něno stavem (ne)dochovaných pramenů. Přes to všechno se s několika hluchými místy musíme smířit.

Patří mezi ně i počátek roku 1444. Zápisy Landbuchu totiž, s výjimkou listiny z 21. února (jež ale byla projednávána před dvorským soudem v Boleslavci a ve Svidnici byla jen zlistiněna, což se mohlo dít bez hejtmanova přičinění),³⁰⁵ evidují písemnosti posledních tří měsíců roku. Albrechta proto lze bezpečně situovat do Svidnice až k 3. březnu, kdy stanul před tanními radními.³⁰⁶ V půli dubna byl hejtman ve Zhořelci, kde byl uctěn soudkem piva. Ve městě, které se připravovalo (zřejmě opět kvůli Vartenberkům) k boji, fojt setrval nejméně do konce měsíce. Zdá se totiž, že k 3. květnu Koldic zavítal do nedalekého Budyšína, v němž se podílel na otevření opraveného kostela sv. Mikuláše. Napovídalo by tomu alespoň označení *Landvogt von Koldicz*.³⁰⁷

V oněch dnech vrcholily přípravy na tažení proti Vartenberkům, jež bylo podniknuto v druhé půli května. Zatímco Těma pobízel v Litoměřicích do pole oddíl tanního landfrýdu, dobylo a vypálilo hornoluzické vojsko několik tvrzí a městeček. Silně popleněna byla zejména oblast východně od Děčína.³⁰⁸ Vcelku úspěšná mise, jíž za oběť nepadnul pouze hrad Sloup Mikeše Pancíře a Jestřebí Čeňka Berky z Dubé, však Vartenberky nezlomila, neboť ti se již na konci srpna pokusili přepadem bezúspěšně zmocnit Žitavy.³⁰⁹ Chvatný návrat vartenberských šiků byl navíc umocněn oblehnutím jejich severočeských hradů litoměřickým landfrýdem, jemuž na pomoc v půli září vytáhli rovněž Pražané. Menší sbor proto zamířil do Čech i z Šestiměstí, jak dokládá záznam účtů z počátku října. Pod tímto tlakem Vartenberkové požádali o příměří, jež bylo na konci roku přetaveno v mír, na jehož uzavření se podílel znovu i Těma. Pro příští rok proto zbývalo přivést k rozumu zejména Mikeše Pancíře.³¹⁰

³⁰⁴ AP Wr., Rep. 66/1, sign. 553, č. mikr. T 27788.

³⁰⁵ AP Wr., KSJ, sign. 41 – Landbuch S, pag. 12.

³⁰⁶ AP Wr., KSJ, sign. 181, f. 47.

³⁰⁷ CDLS IV, s. 293, 312.

³⁰⁸ K tažení R. URBÁNEK, *České dějiny III/1*, s. 893–897, který vychází z ličení SRL I, s. 222–223, 258–259. K dataci tažení CDLS IV, s. 313, kde je správně upozorněno na údaje účtů, srov. Tamtéž, s. 295, 327. K určení dobytého Vrabince i František GABRIEL – Jaroslav PANÁČEK, *Hrady okresu Česká Lípa*, Praha 2000, s. 21.

³⁰⁹ J. PANÁČEK, *Rod*, s. 23; R. URBÁNEK, *České dějiny III/1*, s. 897–900.

³¹⁰ SRL I, s. 259–260; CDLS IV, s. 299, 302.

Kdy přesně fojt opustil hornolužický prostor, není úplně jasné. Ještě po 12. červenci se jistě nacházel v městečku Ostritz. Již na konci měsíce však fojt teoreticky mohl být ve Svídnici.³¹¹ V létě 1444 uplynul více než rok od obsazení Otmuchova, s nímž se svárlivý biskup Konrád nemínil smířit. Spolu s Vilémem Opavským se pokusil na konci roku 1443 dobýt Krušinův Frankenštejn (Ząbkowice Śląskie v Polsku, něm. Frankenstein), ale bez úspěchu. Od Konráda postupně odpadl jak opavský zeměpán, tak jednotlivé městské obce. Biskupské Nisko přitom stále čelilo nájezdům. Zoufalý Konrád se pokusil v únoru roku 1444 situaci zvrátit zrádným zajetím svého bratra a největšího rivala, Konráda Bílého. Nedomyšleným aktem však na sebe obrátil hněv vratislavské rady, neboť se bratra zmocnil na předměstí metropole, do níž ovšem Konrád přijel pod glejtem konšelů. Soustředěný tlak, vyvíjený na biskupa z mnoha stran, vedl záhy ke Konrádovu propuštění. Spojenci kozelského vévody, zejména Krušina, ale loupili na biskupských statcích dál, přičemž se zmocnili rovněž Hlucholazů (Glucholazy v Polsku, něm. Ziegenhals). Ryze kořistnického rázu bylo i podmanění Břehu dosud stranou sporů stojících vévodů Jana a Jindřicha. Během dubnových jednání o vykoupení města pak konečně došlo k uklidnění, když válkou otrávená města bezprostředních knížectví uzavřela s Krušinou, Čirny ad. příměří. Assenheimerova mise se rázem stala nadbytečnou a jeho další, spíše škůdcovské, počínání utnul o dva roky později vratislavský kat.³¹²

Symbolickou tečkou za bouřlivými léty bylo srpnové uzavření dalšího *Bundu*, tentokrát mezi stavy bezprostředních knížectví a lehnickou paní Alžbětou Hohenzollernskou, jež nebyla s to ve své zemi zabezpečit mír.³¹³ Oproti předchozím spolkům přistoupil k nově konstituovanému i Konrád Bílý se svými spojenci, čímž výrazně vzrostla vážnost spolku, u jehož zakládacího aktu konaného 5. srpna v Javoru Koldic chyběl. Fojta, směřujícího ze Šestiměstí patrně přímo do Svídnice, suplovali zástupci svídnicko-javorské zemské obce na čele s podhejtmanem.³¹⁴ Ačkoliv postrádáme doklad hejtmanova setrvání ve Svídnici v září, lze jej do jeho oblíbeného města situovat na základě 16 listin vystavených v průběhu závěrečných tří měsíců roku.³¹⁵ Podporovalo by to rovněž mlčení zhořeleckých účtů a aktivita jeho syna Těmi v Šestiměstí.

Od počátku roku 1445 již de facto čelíme situaci, kdy je hejtmanův pobyt setrvalé potvrzován řadou úředních dokumentů ve Svídnici. Jejich výpověď lze vesměs akceptovat, odpovídá totiž snížené hejtmanově mobilitě způsobené stářím.³¹⁶ Roku 1445 opustil Koldic svídnický hrad na přelomu března a dubna, kdy pobýval po jistou dobu v Lemberku, kam za ním Zhořeletci poslali nejen ozbrojený houf, ale i soudek vína.³¹⁷

³¹¹ AP Wr., DMŠ, sign. U 747, č. mikr. T 70974; sign. U 748, č. mikr. T 70975.

³¹² Bliže k událostem J. URBAN, *Lichtenburkové*, s. 308–311; k Assenheimerovi Hubert ERMISCH, *Mittel- und Niederschlesien während der königlosen Zeit 1440–1452*, Zeitschrift des Vereins für Geschichte und Alterthum Schlesiens 13, 1877, s. 318–322. Úmluva v AP Wr., DMW, sign. 2900, č. mikr. T 52546.

³¹³ Ke spolku J. MAMULA, *Obrana*, s. 174–184. K potíživím vévodkyně s jejím střelinským hejtmanem Opitzem Čirnem TÝŽ, *Hejtmanský úřad*, s. 115–125. Nejnověji ke spolku M. ČAPSKÝ, *Zrození*, s. 131–138.

³¹⁴ Zakládací listina u G. CROON, *Die landständische Verfassung*, s. 185–187.

³¹⁵ Srov. AP Wr., KSJ, sign. 41, pag. 2–13, 47–49.

³¹⁶ Srov. Tamtéž, pag. 14–65, 69–71.

³¹⁷ Srov. *CDLS IV*, s. 342. Roli města v komunikaci spojeného knížectví se Šestiměstím věnoval krátkou sondu M. ČAPSKÝ, *Zrození*, s. 134–135.

Pak se však zřejmě hejtman až do podzimu zdržoval ve Svidnici, odkud se vzdálil pouze kvůli jednání *Bundu* ve Vratislavi, v níž pečetil spolkovou listinu.³¹⁸ Ze slezské metropole hejtman, asi se zastávkou ve Svidnici,³¹⁹ zamířil do Javoru. Na konci října totiž vyslal z města posla ke svému vratislavskému protějšku s listem, jež prosil doručit Kašparu Šlikovi. Žádal přitom, aby mu hejtman přivezl odpověď osobně do Javoru, kde budou moci záležitost, o níž Koldic psal, probrat.³²⁰ Do Šestiměstí se fojt v onom roce vůbec nevydal. Nebylo ani příliš třeba. Na tamní dění totiž dohlížel Těma připravující ve spolupráci s litoměřickým landfrýdem tažení proti Pancířovi. Před 15. srpnem, kdy přípravy vrcholily a vojsko se přesunovalo do Ostritz, přistoupil Pancíř k jednání, jež se uskutečnilo na počátku září. Shody se však nepodařilo dosáhnout. Šestiměstí proto zůstávalo ostražitě, aby v posledním říjnovém týdnu skutečně došlo k tažení před Sloup (ležící poblíž Nového Boru), jež oddíly litoměřického landfrýdu, Šestiměstí a snad i Slezanů obléhaly ještě 11. listopadu, kdy o tom Jan Smiřický psal Oldřichovi z Rožmberka. Pancíř byl nakonec nucen hrad vydat za slib volného odchodu. Sloup byl následně rozbořen a Mikešovi poskytnuta – pod příslibem, že hrad až do nástupu nového krále neobnoví – dokonce finanční kompenzace.³²¹

I v následujícím roce Koldic výjimečně opouštěl Svidnici. K 3. únoru však jistě odcestoval do nedaleké Střihomi, kam byl položen sněm v Javoru uzavřeného spolku.³²² Dubnové dohody o uzavření landfrýdu mezi částí slezských zeměpánů, stavy imediálních knížectví a landfrýdem hradeckého kraje vedeného Jiřím z Poděbrad pak mohly být s ohledem na roli Koldice uvnitř smíšeného spolku klidně vedeny ve Svidnici.³²³ Hejtman tak patrně nadále setrval ve městě, kde je nepochybně doložen na počátku června. Tehdy totiž o sobě dal znovu vědět Heřman Cetrys, který obsadil dříve vyvrácený hrad Schwarzwald (u Wałbrzychu v Polsku), jež začal opevňovat. Koldic proto prosil vratislavské radní, aby k 8. červnu poslali své spolkové starší do Sobotky, kde měl být ujednáán další postup proti nevyzpytatelnému Cetrysovi.³²⁴ O pár dní později se na Vratislavské obrátili ve stejné věci rovněž svidničtí konšelé prosící o obeslání zmíněného sněmu, jehož – jak ujišťovali – se zúčastní i jejich hejtman.³²⁵

Po absolvování dalšího krátkodobého výjezdu do blízké lokality však Albrecht znovu pobýval ve Svidnici, kde jej navštívil jeho syn Těma přivázející s sebou svou

³¹⁸ AP Wr., DMW, sign. 3083, č. mikr. T 52713. K postavení svidnického hejtmana v čele spolku H. ER-MISCH, *Mittel- und Niederschlesien*, s. 293–294.

³¹⁹ AP Wr., KSJ, sign. 41, pag. 57–58, 67–70.

³²⁰ AP Wr., DMW, sign. 3098, č. mikr. T 52729.

³²¹ *CDLS IV*, s. 347–350. Líčení *SRL I*, s. 260–261 je tentokrát nepřesné. Z účtů totiž vyplývá, že letní tažení bylo odloženo a konalo se až na podzim. Obležení Pancíře na Sloupu potvrzuje Smiřického list v *AC III*, s. 32, č. 48. K pomoci Slezanů s chybným vrocením *Staré letopisy*, s. 100. Nahrává tomu i srpnová cesta Těmi do Svidnice, již lze spojit právě s jednáním o pomoc před zamýšleným tažením, srov. *CDLS IV*, s. 347. K hradu Sloup A. SEDLÁČEK, *Hrady XIV*, s. 185–186.

³²² Srov. AP Wr., DMW, sign. 3119, č. mikr. T 52750.

³²³ Tamtéž, sign. 3146, č. mikr. T 52778. K mechanismu uzavírání podobných smluv a dochování listiny z dubna 1446 přehledně M. ČAPSKÝ, *Zrození*, s. 139–140.

³²⁴ AP Wr., DMW, sign. 3162, č. mikr. T 52794. K Schwarzwaldu Mateusz GOLIŃSKI, *Co się stało w 1355 r. w księstwie świdnickim? W kwestii własności i funkcji zamków*, in: *Studia z historii średniowiecza*, ed. M. Goliński, Wrocław 2003, s. 145–151.

³²⁵ AP Wr., DMW, sign. 3164, č. mikr. T 52797.

novopečenou manželku pocházející snad z rodu Biberštejnů.³²⁶ Oslavy sňatku byly asi velkolepé a Těma zapomínal na povinnosti. V týdnu před 15. srpnem pro něj proto ze Zhořelce vyrazilo poselstvo mající zastupujícího fojta přivést zpět do Šestiměstí.³²⁷ Albrechta obrátil ke všedním záležitostem list Konráda Bílého z konce září, v němž vévoda informoval o zajištění v Javorsku usazeného Guncla Sweinchena škodícího údajně Konrádovým poddaným.³²⁸ Se záležitostí asi souvisí těžko čitelný Koldicův list, vystavený patrně ve Svidnici na konci září, jímž Albrecht prosil vratislavského hejtmána o zajištění bezpečného příjezdu pro dvě osoby ze Svidnicka.³²⁹ Ty měly s Vratislavskými sladit postup při jednání o Sweinchenovo osvobození.

Ještě v týdnu před 9. říjnem pobýval Koldic nepochybně ve Svidnici.³³⁰ Před půlí měsíce však spatřujeme hejtmána v Bolkově, z něhož se v rámci chystaného tažení obracel na vratislavské radní s žádostí o vyslání oddílu, který město podle spolkových závazků bylo povinno postavit. Koldic vyčítavě připomínal konšelům, že Svidničtí se rovněž angažovali v řešení sporů, jež je příliš nepálily.³³¹ Z listu ovšem nevyplývá to nejpodstatnější, proti komu se oddíly scházely. Lze snad opět uvažovat o nevyzpytatelném Cetrysovi? Jeho hrad Schwarzwald leží asi 20 km jižně od Bolkova. Neexistují však žádné další indicie, pacifikaci Cetryse právě proto vyloučila už starší literatura.³³² Ve zhořeleckých účtech se sice nachází zápis, podle něhož v týdnu před 27. listopadem odešel na hrad Czochu (na hornolužicko-javorském pomezí) posel se zprávou týkající se Heřmana Cetryse,³³³ to však neznamená, že byl tento obležen nebo dokonce dobyt.

Ať už vojsko vytáhlo kamkoliv, nejel v jeho čele Koldic, jenž zamířil do Zhořelce, v němž pobýval několik dní spolu s Těmou.³³⁴ Odtud se fojt nechal (patrně) na počátku posledního říjnového týdne odvézt na voze do Lemberku, neboť v příhraničním městě složilo 24. října 18 přísedných javorského spolku slavnostní přísahu. V jejich čele přitom stanul právě Koldic,³³⁵ jenž po skončení jednání zamířil zřejmě znovu do Šestiměstí. V týdnu před 20. listopadem jej aspoň v Žitavě vyhledal posel.³³⁶ Účel cesty nám však naprosto uniká. Stejně tak nejsme s to určit, kdy se hejtmán vrátil opět do Svidnice. Podle záznamů o tom lze uvažovat od poloviny prosince.³³⁷

³²⁶ CDLS IV, s. 372, 373, 380. Domněnku o původu manželky vyslovil K. TRUÖL, *Die Herren*, s. 82.

³²⁷ CDLS IV, s. 386.

³²⁸ AP Wr., DMW, sign. 3202, č. mikr. T 52835.

³²⁹ Tamtéž, sign. 3205, č. mikr. T 52838.

³³⁰ CDLS IV, s. 387.

³³¹ AP Wr., DMW, sign. 3207, č. mikr. T 52840.

³³² Ani v písemnostech, jež nepřečkaly poslední válečné měsíce roku 1945, které měli starší autoři k dispozici, se nic podobného neobjevuje, srov. Ludwig HÄUFLER, *Die Geschichte der Grundherrschaft Waldenburg-Neuhaus unter besonderer Berücksichtigung der Industrielandgemeinde Dittersbach*, Bd. II, Breslau 1932, passim; či Hugo von CZETTRITZ-NEUHAUS, *Geschichte des Geschlechts von Czettritz und Neuhaus*, Bd. I, Görlitz 1907, s. 174–176.

³³³ CDLS IV, s. 390.

³³⁴ Tamtéž, s. 388–389.

³³⁵ Datace zápisu je obtížně čitelná, nicméně k 24. říjnu se kloní i H. ERMISCH, *Mittel- und Niederschlesien*, s. 293, pozn. 2. Snad nepochybím, spojím-li místo konání na základě Koldicova itineráře právě s Lemberkem, srov. AP Wr., AMW, sign. 574 – Des Bundes Buch 1444–1449, č. mikr. T 80304, f. 1v.

³³⁶ CDLS IV, s. 390.

³³⁷ AP Wr., KSJ, sign. 41, pag. 85–134.

V průběhu roku 1447 se Albrecht z hornolužických pramenů vytrácí docela. Jedinou výjimku tvoří zmínka o drobném daru „*dem alden von Colditz*“, na nějž v týdnu před 26. březnem vydali Zhořelečtí 20 grošů.³³⁸ Vzhledem k absenci svídnických dokumentů v těchto dnech (až do počátku dubna) lze o fojtově návštěvě metropole nad řekou Nisou uvažovat. Ve zbylém průběhu roku (korespondence s Vratislaví je značně torzovitá) hejtman cestoval již jen v půli května do Javoru, kde se zemská obec spojeného knížectví zavázala vyplatit Jiřímu z Dubé 200, Janovi z Adršpachu 400 a Janovi Koldovi 900 uherských zlatých za dluh, jež u všech tří šlechticů měla po odkoupení jejich hradů.³³⁹ Převzetím hradů Vízmburk, Adršpach, Žacléř, Skály a Belver se javorský spolek pokusil vyřešit trvajícím neklid na česko-slezském pomezí.³⁴⁰ Nabízí se proto otázka, zda spolkové oddíly nevyrazily v říjnu předcházejícího roku právě na česko-slezské pomezí? Místo shromaždiště vojska by tomu neodporovalo (jako v létě 1440 při zásahu Matěji Salavovi) stejně jako nechť Vratislavských podílet se na tažení. V případě této interpretační alternativy zase narážíme na mlčení českých pramenů zmiňujících se pouze o následném vykoupení hradů.³⁴¹ Bylo-li tedy tažení vůbec realizováno, pak zřejmě trvalo jen krátce a žádného většího úspěchu nedosáhlo. Z hlediska Koldicova itineráře jde však beztak o podružnou záležitost, neboť hejtman již neměl fyzických sil, aby se mohl vydat do pole.

Na počátku června byl Albrecht opět ve Svídnici.³⁴² Na konci října naposledy v životě dosadil novou městskou radu a uhradil část svých dřívějších dluhů.³⁴³ Ani pak neopouštěl komnaty svídnického hradu, z nichž se v listopadu obrátil na vratislavské radní.³⁴⁴ Prakticky celý rok tedy Koldic setrval ve Svídnici.³⁴⁵

A poza prstenec městských zdí již vlastně nevyjel až do svého úmrtí. Těch několik dokumentů z roku 1448, jež máme k dispozici, to alespoň naznačuje. Zdá se, že ještě na počátku roku byl staříčkový Albrecht s to působit veřejně. V půli února předsedal spolkovému sjezdu, jenž se ale odehrál ve Svídnici.³⁴⁶ O dva měsíce později udeřila hejtmanova poslední hodinka. Do města přibyl i jeho syn a následník v úřadech. Na počátku června jej tam totiž vyhledal zhořelecký posel.³⁴⁷ Těma se tak nepochybně s otcem, s nímž, zdá se, vždy měl dobré vztahy, důstojně rozloučil. Již 11. června Těma vystavil z titulu svídnicko-javorského hejtmana první listinu.³⁴⁸ Nezvykle dlou-

³³⁸ *CDLS IV*, s. 425.

³³⁹ AP Wr., DMW, sign. 3257, č. mikr. T 52900.

³⁴⁰ August SEDLÁČEK, *Hrady, zámky a tvrze království Českého*, sv. V, Praha 1995³, s. 35–36, 162–163. Skály a Belver patřící před rokem 1447 Matěji Salavovi z Lípy (viz Tamtéž, s. 69–70) byly patrně již zcela uhrazeny.

³⁴¹ *Staré letopisy*, s. 109. I texty dalších větví jsou velmi podobné. Podíl Šestiměstí na výkupu oprávněně odmítl R. Jecht poukazující na mlčení zhořeleckých účtů, srov. *CDLS IV*, s. 468.

³⁴² AP Wr., KSJ, sign. 183, pag. 49–50.

³⁴³ Srov. AP Wr., KSJ, sign. 181, f. 82v.

³⁴⁴ AP Wr., DMW, sign. 3305, č. mikr. T 52952 a sign. 3307, č. mikr. T 52954.

³⁴⁵ Potvrzují to i zápisy v *CDLS IV*, s. 435, 495. Úřední dokumenty pak v AP Wr., KSJ, sign. 41, pag. 141–205.

³⁴⁶ AP Wr., AMW, sign. 574, f. 22.

³⁴⁷ *CDLS IV*, s. 504.

³⁴⁸ AP Wr., Rep. 6b, sign. 62a. Na listině, vydané v běžné majetkové transakci, přitom svědčily nejlivnější osoby země – rytíř Jan Pok, Jan Schoff z Chojniku, zv. Gotsche, Dyprand Reibnitz a kancléř Pavel Croischwitz.

hý mandát Albrechta z Koldic skončil. Osud však Těmovi nepopřál více, než aby otce přežil o pouhé tři měsíce života.³⁴⁹

Závěr

Téměř třicet let Koldicova úřadování bylo naplněno nezměrnou aktivitou. Ani ta ale nemohla stačit k tomu, aby hejtman uhlídal dění ve všech třech celcích podléhajících jeho správě. Tak se postupem doby nechal zastupovat v méně oblíbeném hornolužickém prostředí Těmou. Model jakéhosi rodinného nedílu, jenž Albrecht praktikoval v majetkových záležitostech, jakoby se odrazil i ve sdílené správě svěřeného území, na níž se podílel také jeho synovec Jan (a v malé míře další synovec Ješek). Přinášelo to hned několik výhod. Kromě snížené potřeby cestování totiž zapojil své nástupce, jimž připravoval pozici, do praktické politiky ve věčně neurovnaných poměrech Šestiměstí, v nichž bylo třeba citlivě užívat síly a diplomacie. Sám Albrecht přitom oplýval zejména diplomatickými schopnostmi, jichž opakovaně využíval také císař Zikmund. A právě gravitační síla dvora se výrazně promítla do Koldicova itineráře. Pravidelně realizované cesty ke dvoru, u něhož bylo třeba sřežít nabytou pozici, spolykaly komorníkovi téměř totožné penzum času jako úřady ve vedlejších zemích. Nejvyšší patra středoevropské politiky však se smrtí císaře opustil i Koldic, aby se do nich neočekávaně, ovšem jen na skok, vrátil na straně Zikmundovy dcery Alžběty.

Z Albrechtovy dobře postžitelné prostorové mobility vyplývá hierarchie zastávaných úřadů. Dominantní postavení připadlo samozřejmě Vratislavi, jež se stala jeho rezidencí během první úřední kadence. Vztahy s tamními elitami ale výrazně poznamenala kauza údajné defraudace. Odrazilo se to patrně i v hejtmanově druhém mandátu, kdy – zdá se – do města ani jedinkrát nezavítal. Při souběžně pěstovaných funkcích ve Svídnicko-javorsku a Šestiměstí preferoval Koldic spojené knížectví, což se promítlo až do žaloby hornolužických měst na fojtovo zanedbávání obrany svěřeného teritoria.³⁵⁰ Právě to však umožnilo Koldicovi zaangažovat na správě země Těmu, jenž se postupně stal (i v očích Šestiměstí) Albrechtovým plnohodnotným zástupcem. Zejména v době interregna, kdy Horní Lužici sužovala neustálá příhraniční válka s Vartenberky, rostla (s Těmovou aktivitou) i váha zastupujícího fojta. Tento trend vyvrcholil okamžitým Těmovým přijetím na otcovou smrtí uprázdněné úřady.

Pobýval-li v Šestiměstí sám Albrecht, pak náklady s tím spojené hradil obvykle Zhořelec. Jen za mimořádných okolností (viz epidemie moru) hledal fojt útočiště v menších městech poblíž metropole nad řekou Nisou. Toto zjištění však do značné míry lze vztáhnout i ke zbylým pěti královským městům. Zvláště markantní je to v případě atributy hlavního města disponujícího Budyšina, v němž Koldic setrval prakticky jen při příležitostech sněmu, jednání se saskými vyslanci či cesty do Šestiměstí z říšského prostoru (což je z geografického hlediska logické). Na Ortenburgu zato rezidoval Těma. Koldicové tím pokryli obě kdysi samostatné půle země, přičemž v nich zachovali i nadále úřady

³⁴⁹ Již 14. září se titulem svých předchůdců pyšnil Albrechtův synovec Jan setrvávající v Šestiměstí, Stadtarchiv Bautzen, Urkunden (14. 9. 1448).

³⁵⁰ *CDSR I/IV. Urkunden der Markgrafen von Meissen und Landgrafen von Thüringen 1419–1427*, edd. Hubert ERMISCH – Beatrix DEHNE, Leipzig – Dresden 1941, s. 379, č. 594.

svých zástupců (hejtmanů). Albrechtův itinerář proto potvrzuje slova Lenky Bobkové o specifické roli Zhořelce vyplývající jak z jeho dřívějšího postavení centra vévodství, tak ekonomické síly a soudních pravomocí tamních konšelů.³⁵¹ Neklidná doba, v níž Albrecht úřadoval, přitom pozici města ještě utvrdila. Zhořelec byl totiž dobře opevněným místem, jeho finanční potenciál a dokonalá informační síť činily z města přirozené centrum obrany proti vnějšímu ohrožení. Nepřekvapuje tedy, že fojt (mající ve městě k dispozici dům) jednoznačně preferoval centru Svidnicko-Javorska bližší Zhořelec před tradičnějším Budyšínem. Podobná rivalita nebyla ve spojeném knížectví, kde bylo hlavní město nepochybnitelně dáno, myslitelná.

Příloha – Itinerář³⁵²

1420

6. 1.–4. 3. Vratislav (*RI XI/1*, č. 3944, 4099; *AKČ V*, s. 173–174, č. 282)
 8. 3. Svidnice (R. STELMACH, *Archiwum*, s. 36)
 8. 4. Vratislav (*RI XI/1*, s. 288, č. 4099)
 13.–17. 4. Svidnice (AP Wr., AMGŠ, sign. 4, č. mikr. T 49203; *RI XI/1*, č. 4108, 4112)
13.–28. 7. před Prahou
 14. 8. Kutná Hora (*RI XI/1*, č. 4209)
 28. 8. Čáslav (Tamtéž, č. 4258)
 1. 9. Kutná Hora (Tamtéž, č. 4264)
 1. 10. Čáslav (Tamtéž, č. 4280)
1. 11. pod Vyšehradem
 8.–27. 12. Vratislav (AP Wr., Rep. 66/1, sign. 426, č. mikr. T 27654; AP Wr., AMW, sign. 464, pag. 614)

1421

4. 1.–10. 2. Vratislav (AP Wr., AMW, sign. 659, pag. 60; AP Wr., AMW, sign. 466, pag. 213)
 18. 3.–7. 4. Svidnice (AP Wr., DMW, sign. 1492, č. mikr. T 51053; E. GRABER, *Die Inventare*, s. 64, č. 125)
 25. 4. Olomouc (*SRS VI*, s. 164)
21.–27. 5. Police nad Metují, Ostaš
 1. 7.–26. 8. Vratislav (AP Wr., AMW, sign. 463, pag. 191; AP Wr., DMW, sign. 1542, č. mikr. T 51103; AP Wr., AMW, sign. 659, pag. 49–50; AP Wr., Rep. 132d, sign. 20, č. mikr. T 68860)
 3. 10. Svidnice (AP Wr., Rep. 66/1, sign. 429, č. mikr. T 27657)
 4. 10. Šalejov u Kladska³⁵³ (C. GRÜNHAGEN, *Die Hussitenkämpfe*, s. 58)
15.–30. 10. Litice, Žampach
 11.–12. 12. Jihlava (*RI XI/1*, č. 4678, 4682, 4683)

1422

8. 1. Německý Brod
 28. 1.–18. 2. Norimberk (*DRTA VIII*, s. 231–232)
 8. 3. Worms (Tamtéž, s. 116)
 12.–23. 4. Norimberk (Tamtéž, s. 118–119)

³⁵¹ L. BOBKOVÁ, *Budyšín*, s. 111–112; TÁŽ, *Zemská zřízení a zemské stavy v Horní a Dolní Lužici v 16. století*, in: Vladislavské zřízení zemské a počátky ústavního zřízení v českých zemích (1500–1619), edd. K. Malý a J. Pánek, Praha 2001, s. 170–172.

³⁵² Schematický nástin Koldicova itineráře, mající za cíl především větší přehlednost, shrnuje zejména pramenně doložitelné zastávky hejtmanovy prostorové mobility. Kurzívou jsou odlišeny lokality, v nichž nelze Albrechta bezpečně doložit, u nichž se ovšem jeho pobyt zdá pravděpodobný. Naopak vyložené hypotetické teze zachycuje vlastní text a v souhrnu proto nejsou zohledněny, stejně jako všechna místa, jež Koldic procestoval v době, kdy se pohyboval se Zikmundovým dvorem.

³⁵³ Dnes Szalejów Dolny v Polsku (něm. Schwedeldorf).

8. 7.–7. 9. Norimberk (Tamtéž, s. 229, 231; *RI XI/I*, č. 4970, 5155)

1423

11. 1. Prešpurk (*RI XI/I*, č. 5435, 5440)
březan Chalon-sur-Saône
28. 7. Visegrád (Tamtéž, č. 5580)
17. 9.–9. 10. Budín (Tamtéž, č. 5612, 5633)

1424

- cca 10. 1. Budín (*RGLZ II*, s. 194, č. 1506)
5. 3. *Krakov*
23. 3. Sačz³⁵⁴ (*RI XI/I*, č. 5830)
30. 3. Levoča (Tamtéž, 5832)
21. 7. Visegrád (Tamtéž, č. 5911)
27. 8. Komárno (Tamtéž, č. 5964b)

1425

- 22.–27. 3. Tata (Tamtéž, č. 6198, 6247)
22. 4. Stoličný Bělehrad (*CDLS II/I*, s. 251)
30. 8. Budín (Tamtéž, s. 258)
1.–4. 12. Skalice (*RI XI/I*, č. 6462, 6466)
15. 12. Těšín (*CDLS II/I*, s. 265)
20. 12. Svidnice (Tamtéž)
24.–25. 12. Zhořelec (Tamtéž, s. 247)
před 30. 12. Svidnice (Tamtéž, s. 248)³⁵⁵

1426

- 3.–8. 1. Svidnice (AP Wr., KSJ, sign. 183, pag. 40–41; *CDLS II/I*, s. 268, 314)
před 20. 1. Žitava (*CDLS II/I*, s. 269)
20. 1. Zhořelec (Tamtéž)
před 27. 1. Löbau a Lubáň (Tamtéž, s. 270)
před 3. 2. Budyšín (Tamtéž, s. 270)
před 10.–12. 2. Zhořelec (Tamtéž, s. 271)
před 17. 2. Zhořelec (Tamtéž, s. 272)
3.–4. 3. Lemberk (Tamtéž, s. 273; AP Wr., DMSch, sign. 411)
před 24. 3. Žitava (*CDLS II/I*, s. 275)
před 12. 5. Svidnice
6. 7. Drážďany
1. 9. Maciejowec (Tamtéž, s. 349)
před 15. 9. Žitava (Tamtéž, s. 300)
před 6. 10. Svidnice (Tamtéž, s. 303)
před 27. 10. Maciejowec (Tamtéž, s. 306)
před 3. 11. Löbau (Tamtéž, s. 307)
před 29. 12. Löbau a Zhořelec (Tamtéž, s. 311)

1427

3. 1. Zhořelec (AP Wr., Rep. 6b, sign. 39)
před 5.–13. 1. Žitava (*CDLS II/I*, s. 351; *RGLZ II*, s. 209–210, č. 1570)
před 19. 1.–před 2. 2. Löbau (*CDLS II/I*, s. 352–354)
před 16. 2. Žitava (Tamtéž, s. 355)
před 23. 2. Zhořelec (Tamtéž, s. 356)
před 23. 2. Grimma (Tamtéž, s. 356)

³⁵⁴ Dnes Nowy Sačz v Polsku (něm. Sandez).

³⁵⁵ S ohledem na způsob zápisů zhořeleckých městských knih bohužel nelze než se přidržet užívání předložky *před* odkazující k týdnu předcházejícímu dané datum, viz M. BITTERLICH, *Kommunikationsstrukturen*, s. 16.

- před 28. 2. Drážďany (Tamtéž)
 před 1. 3. Stolpen³⁵⁶ (Tamtéž)
 7. 3. Javor (Tamtéž, s. 357)
 před 23. 3. Löbau (Tamtéž, s. 358)
 před 23. 3. Drážďany (Tamtéž)
 před 27. 4. Svidnice (Tamtéž, s. 362)
 16. 5. Javor (Tamtéž, s. 423–424)
 2. 6. Svidnice
 13. 8. před Náchodem (F. ŠMAHEL, *Husitská revoluce III*, s. 196–198)
 21. 9. Grotkov
 27. 10.–18. 12. Svidnice (P. KLEBER, *Regesten*, s. 25, č. 188; AP Wr., Rep. 83, sign. 200, č. mikr. T 34962)

1428

10. 3. Svidnice (AP Wr., DMŠ, sign. U 628, č. mikr. T 70857)
 13. 5. Lehnice (C. GRÜNHAGEN, *Die Hussitenkämpfe*, s. 156–157)
 15. 6. Sobotka
 25. 6. Svidnice (AP Wr., DMŠ, sign. U 630, č. mikr. T 70859)
 30. 6. Grabštejn (*CDLS II/1*, s. 612)
 před 11. 7.–před 5. 9. Svidnice (Tamtéž, s. 538, 548, 553, 614, 620)
 před 17. 10.–24. 10. Zhořelec (R. JECHT, *Der Oberlausitzer Hussitenkrieg I*, s. 183; *CDLS II/1*, s. 626–627)
 před 7.–15. 11. Budyšín (*CDLS II/1*, s. 567–568, 630–634)
 16. 11. Hamrštejn (R. JECHT, *Der Oberlausitzer Hussitenkrieg I*, s. 193)
 před 28. 11. Löbau (*CDLS II/1*, s. 571)
 před 5. 12. Zhořelec (Tamtéž, s. 574)
 před 19. 12. Boleslavec (Tamtéž, s. 577)
 21.–26. 12. Svidnice (*SRS VI*, s. 76–77, č. 106, 107)

1429

29. 1.–10. 2. Svidnice (Tamtéž, s. 83, č. 112; *CDLS II/2*, s. 91–92)
 26. 4.–20. 8. Prešpurk (*RI XI/2*, č. 7255, 7322, 7388; *CDLS II/2*, s. 100–101)

1430

2. 2. Prešpurk (*RI XI/2*, č. 7626)
 30. 8.–6. 9. Straubing (*CDLS II/2*, s. 156–157; *RI XI/2*, č. 7772)
 13. 9.–cca 15. 10. Norimberk (*DRTA IX*, s. 476; J. HOENSCH (Hg.), *Itinerar*, s. 115)
 před 29. 10. Budyšín (*CDLS II/2*, s. 161)
 13. 11. Lipsko (Tamtéž, s. 171; *CDSR II/8*, s. 117–118, č. 172)
 15. 11. Torgava (*CDSR II/8*, s. 118, č. 173)
 19. 11. Budyšín (*CDLS II/2*, s. 171)

1431

16. 2.–8. 5. Norimberk (Tamtéž, s. 272; *RI XI/2*, č. 8448)
 24.–29. 5. Cheb
 11. 7.–29. 8. Norimberk (*RI XI/2*, č. 8699, 8724, 8780, 8821, 8822)
 před 14. 10. Budyšín (*CDLS II/2*, s. 248, 249)
 před 21. 10. Pieňsk (Tamtéž, s. 251)
 před 28. 10. Rothenburg (R. JECHT, *Der Oberlausitzer Hussitenkrieg II*, s. 314)
 před 28. 10.–před 25. 11. Pieňsk (*CDLS II/2*, s. 251–254)
 6.–19. 12. Svidnice (AP Wr., DMŠ, sign. U 661, č. mikr. T 70888; AP Wr., KSJ, sign. 181, f. 7v)

³⁵⁶ V Německu, v oné době časté rezidenční sídlo míšeňských biskupů, Jan ZDICHYNEC, *Míšeňské biskupství v pozdním středověku*, in: Česká koruna na rozcestí. K dějinám Horní a Dolní Lužice a Dolního Slezska na přelomu středověku a raného novověku (1437–1526), ed. L. Bobková a kol., Praha 2010, s. 200.

1432

před 20. 1.–6. 4. Svidnice (*CDLS II/2*, s. 310, 319, 321, 373; AP Wr., DMŠ, sign. U 664, č. mikr. T 70893)
17. 6.–14. 9. Svidnice
23. 9.–29. 12. Svidnice (AP Wr., KSJ, sign. 183, pag. 43–45; *CDLS II/2*, s. 353, 402; AP Wr., KSJ, sign. 181, f. 8v; AP Wr., DMŠ, sign. U 665, č. mikr. T 70894)

1433

28. 3.–20. 12. Svidnice (AP Wr., KSJ, sign. 181, f. 10r; *CDLS II/2*, s. 432; AP Wr., DMW, sign. 1929, č. mikr. T 51555; sign. 1983, č. mikr. T 51560; sign. 1990, č. mikr. T 51567; sign. 1992, č. mikr. T 51569; sign. 1996, č. mikr. T 51574; sign. 1999, č. mikr. T 51577; sign. 2004, č. mikr. T 51582; sign. 2005, č. mikr. T 51584; E. GRABER, *Die inventare*, s. 74, č. 174; P. KLEBER, *Regesten*, s. 25, č. 194)

1434

2. 1.–21. 6. Svidnice (AP Wr., DMŠ, sign. U 671, č. mikr. T 70900; sign. U 673, č. mikr. T 70902; *CDLS II/2*, s. 505, 517; AP Wr., Rep. 135, sign. 339, pag. 411–412; E. GRABER, *Die inventare*, s. 76, č. 182)
4. 7. Žitava (*CDLS II/2*, s. 519)
před 25. 7. Budyšín (Tamtéž, s. 522)
před 1. 8. Zhořelec a Boleslavec (Tamtéž)
10. 9.–6. 10. Svidnice (AP Wr., DMŠ, sign. U 675, č. mikr. T 70904; sign. U 676, č. mikr. T 70905; U 677, č. mikr. T 70906; AP Wr., Rep. 132c, sign. 2; AP Wr., KSJ, sign. 181, f. 16v)

1435

5. 3.–před 4. 6. Svidnice (E. GRABER, *Die inventare*, s. 77, č. 185; AP Wr., KSJ, sign. 183, pag. 45–47; AP Wr., DMŠ, sign. U 680, č. mikr. T 70909; P. KLEBER, *Regesten*, s. 26, č. 196; AP Wr., DMSch, sign. 461; *CDLS II/2*, s. 563–566)
před 24. 7. Nowogrodec (*CDLS II/2*, s. 567)
před 31. 7. Lemberk (Tamtéž)
před 7. 8. Zaháň (Tamtéž, s. 568)
před 14. 8. Zhořelec a Lemberk (Tamtéž, s. 569)
před 21. 8. Budyšín (Tamtéž, s. 570)
před 21. 8. Nowogrodec (Tamtéž)
5. 9. Svidnice (AP Wr., Rep. 133, sign. 1, č. mikr. T 69429)
21. 9. Vratislav (*SRS I*, s. 1019–1022)
23. 9.–21. 12. Svidnice (NA Praha, MR, sign. 2741; AP Wr., DMŠ, sign. U 684, č. mikr. T 70913; sign. U 685, č. mikr. T 70914; P. KLEBER, *Regesten*, s. 26, č. 197; AP Wr., DMSch, sign. 343, 1055)

1436

před 8. 1.–2. 6. Svidnice (*CDLS II/2*, s. 612–616; P. KLEBER, *Regesten*, s. 26, č. 198; AP Wr., DMŠ, sign. U 687, č. mikr. T 70916; AP Wr., Rep. 83, sign. 211, č. mikr. T 34975; AP Wr., KSJ, sign. 183, pag. 51–52)
26. 6. Drážďany (P. ARRAS, *Regestenbeiträge*, s. 136)
12. 8. Jihlava (P. ELBEL, *Regesten*, s. 214–216, č. 163)
23. 8.–15. 11. Praha (P. ČORNEJ, *Světla*, s. 186–197; *RI XI/2*, č. 11446; *AKČ V*, s. 218, č. 353)

1437

před 13. 1.–13. 5. Praha (*CDLS II/2*, s. 646; *RI XI/2*, č. 11667, 11791; P. ELBEL, *Regesten*, s. 226–229, č. 175)
před 11. 8. Zhořelec a Boleslavec (*CDLS II/2*, s. 657)
16. 9.–před 3. 11. Svidnice (*RI XI/2*, č. 12094; *CDLS II/2*, s. 660; AP Wr., Rep. 91 – Klasztor cystersów w Lubiążu, sign. 483)
6. 11. Lóbbau (*CDLS II/2*, s. 685–687)
před 10. 11. Zaháň a Zhořelec (Tamtéž, s. 661)
před 1. 12. Budyšín (Tamtéž, s. 662)
před 15. 12. Zhořelec (Tamtéž, s. 663)
před 29. 12. Zhořelec (Tamtéž, s. 664)

1438

1. 5. Svidnice (AP Wr., DMŠ, sign. U 698, č. mikr. T 70927)
8. 5. Javor (AP Wr., DMW, sign. 2238, č. mikr. T 51821)
15. 5. Svidnice (Tamtéž, sign. 2241, č. mikr. T 51824)
před 6. 7. Praha a Zhořelec (*CDLS IV*, s. 13–14)
11. 8.–15. 9. před Táborem
28. 9. Javor (AP Wr., DMW, sign. 2272, č. mikr. T 51855)
28. 10. Zhořelec
12. 11. Lubáň
30. 12. Svidnice (AP Wr., DMŠ, sign. U 711, č. mikr. T 70937)

1439

27. 1. Svidnice (Tamtéž, sign. U 705, č. mikr. T 70932)
11. 3. Praha
23. 3. Praha (*AČ III*, s. 521–522)
před 12. 4.–8. 5. Svidnice (*CDLS IV*, s. 67; AP Wr., KSJ, sign. 156, pag. 107–108)
před 17. 5. Zhořelec (*CDLS IV*, s. 69)
před 17. 5.–3. 8. Svidnice (Tamtéž, s. 69, 72; NA Praha, MR, sign. 1760; P. KLEBER, *Regesten*, s. 26–27, č. 204)
před 23. 8. Budyšín (*CDLS IV*, s. 74)
před 6. 9. Svidnice (Tamtéž, s. 75)
před 20. 9.–cca 31. 12. Ratný (Tamtéž, s. 76, 105)

1440

- před 3. 1. Zhořelec (Tamtéž, s. 105)
28. 1.–28. 2. Svidnice (AP Wr., DMŠ, sign. U 734, č. mikr. T 70961; sign. U 716, č. mikr. T 70942; AP Wr., DMW, sign. 2454, č. mikr. T 52055; *CDLS IV*, s. 107)
před 20. 3. Ratný a Zhořelec (*CDLS IV*, s. 109)
před 3. 4. Žitava (Tamtéž)
8. 5. Svidnice
před 26. 6. Ratný a Zhořelec (Tamtéž, s. 113)
před 17. 7.–31. 7. Svidnice (Tamtéž, s. 114; AP Wr., DMŠ, sign. U 718, č. mikr. T 70944)
5. 10. Svidnice (AP Wr., DMW, sign. 2512, č. mikr. T 52142)
6. 10. Freiburk (Tamtéž)
7. 10. v okolí Lanžhotu (Tamtéž)
před 20. 11. Svidnice (*CDLS IV*, s. 120–121)

1441

1. 2.–před 12. 2. Svidnice (P. KLEBER, *Regesten*, s. 27, č. 209; *CDLS IV*, s. 165)
před 26. 3. Nowogrodec (*CDLS IV*, s. 167)
před 9. 4. Zhořelec (Tamtéž, s. 168)
před 9.–před 23. 4. Žitava (Tamtéž, s. 168–169)
před 21. 5. Budyšín (Tamtéž, s. 170)
4. 6. Videaň
9. 7.–21. 10. Prešpurk (NA Praha, AKČ, sign. 1565; R. URBÁNEK, *České dějiny III/1*, s. 582–592; LOL, s. 121)

1442

29. 1.–6. 2. Praha (*AČ I*, s. 268–273)
12. 2.–1. 3. Svidnice (AP Wr., Rep. 135, sign. 339, pag. 534; *CDS XV*, s. 186, č. 137)
před 8. 4.–před 6. 5. Bílina (*CDLS IV*, s. 209–210)
31. 5.–12. 6. Svidnice (AP Wr., Rep. 83, sign. 220, č. mikr. T 34984; AP Wr., DMŠ, sign. U 729, č. mikr. T 70955)
před 8. 7. Zhořelec a Lubáň (*CDLS IV*, s. 212)
před 5. 8. Zhořelec a Ostritz (Tamtéž, s. 213)
22. 10. Svidnice

před 30. 12. Zhořelec a Žitava (Tamtéž, s. 218)

1443

před 20. 1. Zhořelec a Lubáň (Tamtéž, s. 250)

před 3. 2.–9. 7. Svidnice (Tamtéž, s. 251; AP Wr., DMŠ, sign. U 741, č. mikr. T 70968; sign. U 744, č. mikr. T 70971; sign. U 745, č. mikr. T 70972; AP Wr., Rep. 119, sign. 37; AP Wr., Rep. 132c, sign. 3; AP Wr., KSJ, sign. 181, f. 60v–61r)

před 22. 9. Zhořelec (*CDLS IV*, s. 257)

28. 10. Svidnice

1444

3. 3. Svidnice (AP Wr., KSJ, sign. 181, f. 47)

před 11. 4. Zhořelec (*CDLS IV*, s. 293)

2. 5. Budyšin (Tamtéž, s. 312)

před 19. 7. Ostritz (Tamtéž, s. 296)

23. 7.–19. 12. Svidnice (AP Wr., KSJ, sign. 41, pag. 2–13, 47–49; P. KLEBER, *Regesten*, s. 28, č. 219)

1445

6. 1.–24. 3. Svidnice (AP Wr., KSJ, sign. 41, pag. 14–69; E. GRABER, *Die inventare*, s. 86, č. 227; AP Wr., DMJG, sign. 104, č. mikr. T 48487)

před 4. 4. Lemberg (*CDLS IV*, s. 342)

9. 4.–7. 9. Svidnice (AP Wr., KSJ, sign. 41, pag. 17–66)

19. 9. Vratislav (AP Wr., DMW, sign. 3098, č. mikr. T 52729)

2. 10. Svidnice (AP Wr., KSJ, sign. 41, pag. 57–58, 67–70)

14.–po 26. 10. Javor (Tamtéž, pag. 21–22, 30–31; AP Wr., DMW, sign. 3098, č. mikr. T 52729)

8. 11.–28. 12. Svidnice (AP Wr., KSJ, sign. 41, pag. 19–69)

1446

9. 1.–31. 1. Svidnice (Tamtéž, pag. 73–134)

3. 2. Stříhom (AP Wr., DMW, sign. 3119, č. mikr. T 52750)

10. 2.–4. 6. Svidnice (AP Wr., KSJ, sign. 41, pag. 67–137; AP Wr., DMW, sign. 3162, č. mikr. T 52794)

8. 6. Sobotka (AP Wr., DMW, sign. 3162, č. mikr. T 52794)

11. 6.–před 9. 10. Svidnice (AP Wr., KSJ, sign. 41, pag. 88–139; NA Praha, MR, sign. 487; *CDLS IV*, s. 387)

11. 10. Bolkov (AP Wr., DMW, sign. 3207, č. mikr. T 52840)

před 30. 10. Zhořelec a Lemberg (*CDLS IV*, s. 389; AP Wr., AMW, sign. 574, f. 1v)

před 20. 11. Žitava (*CDLS IV*, s. 390)

13.–29. 12. Svidnice (AP Wr., KSJ, sign. 41, pag. 85–134; AP Wr., Rep. 119, sign. 39)

1447

2. 1.–20. 3. Svidnice (AP Wr., KSJ, sign. 41, pag. 144–205)

před 26. 3. Zhořelec

1. 4.–10. 5. Svidnice (Tamtéž, pag. 146–204)

16. 5. Javor (Tamtéž, pag. 190–191, 203; AP Wr., DMW, sign. 3257, č. mikr. T 52900)

21. 5.–11. 12. Svidnice (AP Wr., KSJ, sign. 41, pag. 141–205; AP Wr., KSJ, sign. 181, f. 82v; AP Wr., DMW, sign. 3307, č. mikr. T 52954; P. KLEBER, *Regesten*, s. 29–30, č. 229; *CDLS IV*, s. 495)

1448

8. 1.–11. 5. Svidnice (AP Wr., KSJ, sign. 41, pag. 206–229; AP Wr., AMW, sign. 574, f. 22; AP Wr., KSJ, sign. 181, f. 83; P. KLEBER, *Regesten*, s. 30, č. 231)

„Item eynem bothen kein der Sweidnicz zu dem von Colditz...“: On the Itinerary of Governor of Duchy of Świdnica-Jawor and Governor of Upper Lusatia in the Era of Hussitism
(Summary)

The study covers the itinerary of Albrecht of Koldice whose above standard long holding of Governor's offices of several minor countries has not attracted attention of historiography yet. Koldic came from family which was traditionally connected with ruler's court and Albrecht himself was quite close to Emperor Sigismund. This fact repeatedly took the Governor to places of Sigismund's court's whereabouts and it also took away almost half of his mandate. The Governor divided the remaining office time unevenly among the regions under his rule, from these he devoted most of the time to Swidnice-Jawor region. Legal action of Upper Lithuania municipality for breach of obligations to defend the territory enabled him to engage his son Timoteus in the governance of the region and appoint him the deputy magistrate. Timoteus became highly respected in the course of time. Lithuanian context called for higher authority and even more so in the unsettled period of interregnum. Thus, from the beginning of the 40's, except for half a year spent at the side of queen-widow Elizabeth, Koldic spent most of his time in Swidnice, where he also died. Rather easy to follow Governor's itinerary again confirms how strongly the court status affected the actual governance.

RECENZE

Jana KOUDELOVÁ, *Stavebně historický vývoj městských jader Příbora, Místku a Brušperku. Historická města a památková péče, Opava: Slezské zemské muzeum 2012, 365 s. ISBN 978-80-86224-93-0*

Stavebně historický vývoj a památková ochrana menších urbánních celků rozhodně nepatří v kontextu současné produkce tematicky obdobně zaměřené odborné literatury mezi nejfrekventovanější témata. O to více pozornosti si zaslouží monografie Jany Koudelové, představující modifikovanou disertační práci, již autorka v roce 2011 úspěšně obhájila na katedře historie Filozofické fakulty univerzity Palackého v Olomouci. Úvodem je třeba zmínit, že J. Koudelová, která řadu let působila jako aktivní pracovnice státní památkové péče, není na poli písemné reflexe poznání architektonického dědictví žádným nováčkem. Připomenout můžeme jak její studie osvětlující některé aspekty díla významných osobností stojících u zrodu moderního pojetí právny památek, tak epigraficko-heraldicky zaměřené práce, studie věnované vztahu stavebních předpisů a užitých materiálů, či celou sérii dílčích sond, objasňujících stavební historii široké škály objektů v řadě míst, mezi nimiž nechybí ani Příbor a Brušperk. Právě stavebně historický vývoj historických jader zmíněných měst se spolu s jádrem Místku se ocitá v zorném úhlu badatelčiny pozornosti.

V prologu publikace autorka definuje předmět zkoumání, zvolené metody, časové vymezení tématu a základní cíle práce. Čtenáře též obeznámí s charakterem užitého pramenného materiálu, současným stavem bádání a strukturou publikace. První ze tří základních částí představuje obsáhlý úvod (s. 27–138), v němž nás autorka zasvětí do problematiky geneze institucionálních měst a vzájemného vztahu právního postavení a vzhledu. Pozornosti proto neujde výklad krystalizace uliční sítě a hradebního prstence spolu s problematikou prvotní parcelace. Popsány jsou také modernizační trendy, které v průběhu 19. století vyústily v transformaci někdejšího středověkého města v městské historické jádro. V totožné části též nalezneme obsáhlou kapitolu věnovanou vývoji stavebních předpisů a osvětlení jejich možného vlivu na užívání stavební materiálu a konstrukce. Za zmínku jistě stojí citované pasáže Saského zrcadla, obsahující transliterovaný text příslušných nařízení stavební povahy. Tyto poznatky mohou, ve shodě s autorčinými propozicemi, posloužit jako vhodná argumentační opora například při interpretaci archeologických nálezových situací. V následujících podkapitolách jsou v chronologickém sledu zpracovány také nejstarší stavební zákony a požární řády, přičemž pozornost je věnována též vývoji územního plánování. Koherentní celek reprezentuje následná podkapitola věnovaná vztahu městských historických jader a památkové péče. Zde se může čtenář seznámit s vývojem vnímání těchto památkových celků a základních koncepcí jejich ochrany, přičemž samostatnou podkapitolou zabírá výklad vývoje ochrany urbanistických celků po roce 1945. Tato část knihy, sehrávající úlohu jakéhosi teoretického úvodu, může díky konzistenci a logice líčení sloužit též coby fundovaný průvodce po dějinách české památkové péče.

V druhé základní části (s. 141–290) autorka přistupuje k samotnému popisu stavebně historického vývoje historických jader jmenovaných měst. Při líčení počátků sledovaných sídel autorka mimo vlivu geografického prostředí a vedení obchodních cest připomíná též otázku původního, předlokačního osídlení. K této problematice se poté navrácí v následujícím oddílu, věnovaném samotnému vzniku trojice městských sídel. Při úvahách o původní lokaci Místku pak užívá písemného pramene z roku 1729, popisujícího vedutu daného města. Byť barokní text enigma topografického určení původního Friedebergu nedokáže uspokojivě vyřešit, přesto představuje další fakt, který bude napříště nutné brát v potaz. Spolu s definováním základního rozvrhu urbanistické struktury sledovaných měst autorka dochází k vymezení jejich rozsahu. Tímto se výklad posouvá k problematice hrazení daných sídel, jejichž absenci, či v případě Příbora doposud předpokládanou torzální existenci, badatelka v daných pasážích knihy verifikuje. Dále pak přistupuje k popisu vývoje jednotlivých domovních bloků, samotných parcel a také k prostorovému uspořádání samotných městišť. Zde je nutné akcentovat části, v nichž se autorka i přes četná úskalí, v úhru reprezentovaná převody propinačních práv, změnává v číslování objektů, slučováním a rozpojováním parcel či přidělováním čísel zaniklých staveb jiným budovám, vyrovnává s identifikací právovárečných domů.

Po prezentaci vývoje půdorysného uspořádání městských jader daných sídel přistupuje k analýze jednotlivých prvků urbanistické struktury. Důkladnému rozboru podrobuje zástavbu jednotlivých parcel, přičemž si všímá též dynamiky vývoje zástavby dvorních částí městišť. U vybraných staveb a jejich celků pak vykládá jejich stavební historii členěnou do jasné vymezených etap. Na tomto místě je vhodné připomenout nesporný přínos pro poznání stavební aktivity daných měst v 19. a na počátku 20. století. K dalšímu badatelskému zhodnocení tak vybízí četné atribuce dílčích stavebních úprav konkrétních objektů, určené na základě

ikonografie a archivní plánové dokumentace, která – a to neopomeňme zdůraznit – nepatří ke snadno dostupným materiálům. Přínosné mohou být též postřehy o dispozičním členění probíraných domů, zejména diferenciaci dispozičních typů u zástavby brušperského náměstí (s. 244–245). Při rozboru individuálně pojetých městských celků pak badatelka přistupuje k popisu dalších architektonických dominant a dílčích urbanistických prvků, dotvářejících charakter sledovaných sídel. Shrnutí se tak dočkávají nejen poznatky o sakrální či industriální architektuře, ale například též jen zdánlivě marginální problematika transformace charakteru veřejného prostoru vlivem změn v materiálech a způsobu dláždění nebo umístění a přesunu sochařských děl. Na základě nastíněné faktografické báze pak definuje charakteristické rysy jednotlivých měst. Jedinečnost Příboru určuje hojně dochovaná v jádře renesanční zástavba. Spolu s Brušperkem, pro nějž je typické neporušené panoráma, jej pak poji zachovaná urbanistická struktura. Jinak ze srovnání vychází Místek, jehož rozvrh byl spolu s dálkovými pohledy významně znehodnocen stavební činností ve druhé polovině 20. století.

Jádro následně podkapitoly tkví ve srovnání zjištěné rozlohy městských jader s formálně uzákoněnou plošnou ochranou daných sídel. Možnost fakticky zdůvodněných korekcí rozsahu chráněných území pak reprezentuje aspekt práce, jenž se může dočkat zužitkování v praktickém výkonu památkové péče. Oprávněnost požadavku mezioborové spolupráce, pro niž autorka pléduje nejen v metodickém úvodu, ale také při řešení konkrétních problémů v dalších částech knihy (opětovně například v souvislosti s výše zmiňovaným problematickým vztahem současného Místku a z písemných pramenů známého Friedebergu, s. 168), dokládá podkapitola věnovaná jednomu z příborských měšťanských domů. Pomocí kombinace humanitního průzkumu spolu s poučeným výkladem stratigrafie omítkových vrstev, dendrochronologie a mikropetrografie autorka demonstruje možnosti interpretace výsledků přírodovědných průzkumů, na jejichž základě pak koriguje starší názory na vývoj analyzovaného objektu. V závěrečné části práce mimo souborného shrnutí nových zjištění nalezneme přehledně formulované základní podmínky ochrany zkoumaných měst a také nástin námětů pro další výzkum. Nedílnou součástí publikace je mimo obligátního seznamu pramenů a literatury též praktický jmenný a místní rejstřík, cizojazyčné resumé a obrazová příloha.

Sumárně lze knihu charakterizovat jako zdařilý příklad mezioborové pojímaného výzkumu. J. Koudelová při jeho řešení užila škálu pramenů spadajících do širokého časového rozpětí od 13. století od současnosti. Na zřeteli bychom měli mít, že ačkoliv jde o práci primárně historickou, autorka své závěry neformuluje jen na základě výkladu pramenů písemné (z needitovaných vyzdvihneme alespoň práci s gruntovními knihami) a ikonografické povahy (zde připomeňme kompetentní interpretace řady katastrálních map), ale též díky zevrubné znalosti fyzické podstaty všech složek utvářejících jednotlivá městská jádra, která pak v jejím podání reprezentují hmotný historický pramen par excellence. Za cenné lze považovat zejména poznatky, které vzešly ze vzájemné konfrontace výpovědí pramenů obou kategorií. Netřeba připomínat, že zvolená metodika klade na zpracovatele takto zaměřeného výzkumu značné nároky. Obzvláště v případě jako je tento, kdy se daná tematika – tedy komplexní pohled na stavebně historický vývoj malých severomoravských měst – těší monografické pozornosti vůbec poprvé. Zbývá zvážit, zda by podobně koncipované vyhodnocení, pro které představovaná práce může docela dobře sehrát úlohu následováníhodného vzoru, nezasluhovaly také další městské celky regionu, jejichž poznání je v dané oblasti nyní značně torzální a nerovnoměrné.¹ Netřeba dodávat, že právě v posledních letech dochází novou výstavbou k ohrožení specifických kvalit také periferních sídelních celků.² Za těchto okolností pak pozornost věnovaná specifickým urbanistickým kvalitám (tedy zasazení města v krajině, jeho panoráma a pohledové dominanty, půdorysné uspořádání reprezentované plochou náměstí, uliční sítě, parcelaci spolu s charakterem a poměrovými vazbami zástavby) nabývá na významu.³ Přes drobné nedostatky, jako je například absence odkazů, které by v průběhu textu přímo odkazovaly ke konkrétním částem obrazové přílohy, nelze jinak než knihu doporučit. Své čtenáře si jistě naleznou nejen mezi historiky architektury a archeology zkoumající městské lokality, ale také mezi architekty-urbanisty angažovanými v oblasti ochrany památek. Vybrané pasáže, podávající přehled vývoje ochrany městských celků, pak mohou docela dobře posloužit jako didaktický text zájemcům o poznání dějin památkové péče. Byť další bádání rozvine či zpřesní ne jeden soud či tvrzení, je jisté, že k v úvodu očekávanému „... *uvědomění si podstaty zachování, poznání a ochrany hodnot malých historických měst coby pamá-*

¹ Ve sledovaném regionu je podobně inspirativním příkladem mezioborového výzkumu, tentokrát však úžeji zaměřeného pouze na všestranné vyhodnocení jednoho prvku urbanistické struktury – městské fortifikace, obsáhla studie autorského kolektivu věnovaná problematice opavského hradebního prstence viz František KOLÁŘ – Petra KANIOVÁ – Romana ROSOVÁ – Michal ZEŽULA, *Opevnění města Opavy (současný stav poznání). Městské fortifikace ve vrcholné středověkých zeměpanských městech střední Evropy*, in: Forum urbes mediæ aevi V, Brno 2008, s. 174–249.

² Martin STRAKOŠ, *Kaufland ve Frýdku. Prohra památkové péče i architektury*, Architekt, 49, 2003, s. 70–72.

³ Na okraj je možné uvést, že, byť v poněkud odlišných souvislostech, podobné apely zaznívaly v textech předních protagonistů památkové péče již před více než sto lety. Viz Zdeněk WIRTH, *Stavební rytmus malého města*, Styl 1, 1908–1909, s. 327–336.

tek, jež velmi snadno podléhají degradaci, jejíž příčinou bývá i arogance jednotlivců, vlivných skupin či úřadů.“ (s. 23), prezentovaná publikace může přispět nemalou měrou.

Ondřej Haničák

Volker BARTH, *Inkognito. Geschichte eines Zeremoniells*, München: Oldenbourg Verlag 2013, 358 s. ISBN: 978-3-486-72738-8

Bez upřesňujícího podtitulu by název nové monografie německého historika Volkera Bartha (nar. 1974) mohl potenciálního čtenáře svádět k nesprávným představám o jejím obsahovém zaměření. Například k očekávání napínavého příběhu ze zákulisí „velké“ politiky, či dokonce špiónážního historického thrilleru. Autor, který profesně působí jako vědecký pracovník na Historickém ústavu Univerzity v Kolíně nad Rýnem, se však v recenzované knize soustředí na něco jiného než na čtenářsky vědně narativní zpracování konspiračních historických zápletek, respektive detektivních kauz. Fenoménu „inkognita“ věnuje V. Barth pozornost na prvním místě jako svébytnému ceremonálu s vlastními rozsáhlými dějinami, o jejichž ucelené přehledné zmapování usiluje. Bohatou faktografickou bází, spočívající v řadě pramenů politických dějin, podrobuje soustředěnému zkoumání, při němž využívá postupů historické antropologie.

Takto analyzované „inkognito“ je definováno jako vědomá a účelová, časově omezená změna identity, uskutečňovaná prostřednictvím ceremoniálních technik a využívaná veřejně známými osobnostmi. Volker Barth ovšem ve své práci nastiňuje také postupné sémantické vyhraňování sledovaného pojmu, který má původ v latinském adjektivu incognitus (nepoznaný, nezjištěný, neznámý), jež z řeči starých Římanů přešlo do evropských románských jazyků. Jeho významový posun od běžného přídavného jména směrem k termínu používanému ve specifických, výše uvedenou definicí vyjádřených souvislostech lze sledovat teprve od první poloviny 16. věku (jako nejstarší dosud známý relevantní pramen cituje autor italský text z roku 1532). V průběhu následujícího století se ceremoniálně chápáné „inkognito“ rozšířilo ve francouzštině (první podchytený doklad pochází již z roku 1581) a postupně pronikalo také do dalších jazyků včetně němčiny, v nichž se nicméně pevně etablovalo teprve v průběhu několika desetiletí po skončení třicetileté války.

Přestože lze předchůdce „inkognita“ vystopovat již v antice a impulsy ke vzniku jeho institucionalizovaných forem nabývala také středověká dvorská kultura, jako svérázný ceremoniál se utvářelo teprve od počátků raného novověku. Co do chronologického záběru se proto recenzovaná kniha soustředí primárně na období od 16. století dále. Jejím těžištěm jsou pasáže zasazené do 17.–19. století, nicméně formy, projevy a ozvuky sledovaného fenoménu sleduje autor až hluboko do 20. věku. Svě dějiny „inkognita“, které mají ambice na první ucelené zpracování tématu, tak Volker Barth nemohl vystavět bez výtěžení velmi široké škály pramenů. Významné místo mezi nimi náleží dobovým literárním dílům i novinám, ale také prostřednictvím moderních kritických edic zpřístupněným vyprávěcím, epistolografickým a jiným textům. Vedle tištěných zdrojů však autor systematicky pracoval rovněž s četnými rukopisnými archivními prameny (především s diplomatickými depešemi, nejrůznější další korespondencí a úředními spisy, jakož i s osobními pozůstalostmi), mimoto zohlednil i některé obrazové dokumenty přechovávané v muzejních sbírkách. Pokud jde o needitované písemnosti, čerpal z materiálu uloženého ve francouzských a německých – v tom zejména bavorských – archívech.

Práce V. Bartha je rozdělena do čtyř hlavních (dále vnitřně členěných) částí. V první z nich se autor věnuje genezi sledovaného ceremoniálu v hlubší historické retrospektivě. Klíčové starší sociální, náboženské a politické fenomény, na jejichž základě se od raného 16. století složitým procesem formovalo vlastní novověké „inkognito“, spatřuje v projevech prastaré kultury pohostinnosti, antických maskových rituálech, křesťanské tradici (Ježíš Kristus ztělesňuje mimo jiné etický ideál vládců a příležitostně se také uchyluje ke změně identity) a symbolických středověkých aktech dočasně rezignace panovníků na atributy jejich moci při dvou- či vícestranných setkáních v příhraničních oblastech, respektive na „neutrální půdě“. Ke zdrojům „inkognita“ však Barth řadí rovněž literární motivy počínaje látkou homérských eposů přes rytířskou literaturu 12.–13. století, v níž velmi často přicházela ke slovu dočasná změna identity bojovníka, který se s její pomocí snažil dosáhnout svých cílů (ať už se jeho dobrodružství odvíjela od věrnosti vůči panovníkovi, či od lásky k ženě). Těmito motivy byly ostatně inspirovány převlekové hry, jež se rozšířily na evropských panovnických dvorech v průběhu 14. století a obsahovaly formální prvky, recipované v pozdějším „inkognito“.

Ve druhé části knihy se Volker Barth zabývá konstituováním a kodifikací zásad „inkognita“ v raném novověku až po epochu osvicenského absolutismu, kdy se stalo takřka ceremoniální normou cestování příslušníků vysoké šlechty – na konci 18. století již inflace rituálů spojených s „inkognitem“ vedla

k rozšíření jeho ironizující reflexe v dobové literatuře. Masové podnikání cest na zapfenou v raně novověké Evropě klade autor do souvislosti s tím, že se ve velké části starého kontinentu prosadily absolutistické principy vlády a s nimi spojené komplikované zásady diplomatického ceremoniálu. „Inkognito“ tak poskytovalo příležitost k elegantnímu a pružnému obejití složitě ritualizovaných, organizačně mimořádně náročných setkání na nejvyšší úrovni, a to nejen při domlouvání sňatků a při podobných příležitostech, ale dokonce i v rámci mírových vyjednávání. Důležitý impuls ke zdokonalení a pokročilejší reglementaci „inkognita“ zavdala velká, více než rok trvající cesta ruského cara Petra I. Velikého po západní Evropě, skutečněná mezi léty 1697–1698. Petrovo cestování v převleku a pod krycím jménem se totiž už záhy stalo objektem zájmu textů pojednávajících o ceremoniálních technikách. Tato literatura z něj napříště vytvořila prototyp ideálního „inkognita“, následně dokonce tematizovaný v dobovém vědeckém diskursu. Z pozdějších podniků sledovaného typu se dočkala značné odezvy cesta císaře Josefa II. Habsbursko-Lotrinského do Francie v roce 1777, již V. Barth představuje jako exemplární příklad uplatňování „inkognita“ v éře osvěcenského absolutismu. Ta byla pak spojena také s rozšířením inspekčních cest panovníků v přestrojení po jejich vlastních teritoriích.

Třetí část monografie je věnována otázkám continuity a transformace ceremoniálu „inkognita“ v průběhu 19. století. V centru autorovy pozornosti stojí otázky, jak tuto svěbytnou instituci ovlivnily procesy odehrávající se v evropské společnosti po Velké francouzské revoluci, tedy jak se v jejím uplatňování promítaly dalekosáhlé změny mentálního klimatu, prosazování převratných technických novinek a další modernizační tendence. Volker Barth se zde opírá přednostně o prameny spjaté s dvorským prostředím Wittelsbachů, bavorské dynastie, jejíž příslušníci hojně využívali cest na zapfenou již v předchozích staletích. Bavorský králové Ludvík I. a Maxmilián II. vydali v letech 1829 a 1857 předpisy, které vytvořily nové normativní zakotvení „inkognita“. Na základě těchto a dalších dokumentů autor dokládá, že sledovaný ceremoniál v 19. století nejenom dále existoval, ale nacházel stále širší uplatnění. Příčinu naznačeného jevu spatřuje V. Barth jednak v rozšíření železniční dopravy, neboť „inkognito“ umožňovalo odlehčit cestování vlakem od slavnostního vítání na jednotlivých zastávkách. Dále jeho využívání přispívalo k utlumení veřejné kritiky nákladných monarchistických ceremonií. Různé motivace a formy „inkognita“ 19. věku vykresluje autor v pasážích pojednávajících o cestách bavorského krále Ludvíka II. Jejich složitě diplomatické a organizační záležitosti je dokumentováno mimo jiné na příkladě návštěvy Francie, již jmenovaný panovník podnikl jako „Graf von Berg“ v roce 1867 u příležitosti světové výstavy v Paříži.

V závěrečné, čtvrté části práce se Volker Barth soustředí na problematiku zániku, respektive ústupu a proměn „inkognita“ v desetiletích před první světovou válkou. Už od sedmdesátých let 19. století je možno sledovat krizi tohoto ceremoniálu, jehož uplatňování provázely množící se diplomatické a logistické problémy, v praxi obcházené nesystémovými improvizacemi. Samotný termín „inkognito“ v této době začal pozbývat svého specifického významu, svázaného s ceremoniálními změnami identy reprezentantů společenských elit. V evropských výzcích se nyní (opětovně) prosazovalo používání tohoto pojmu v širším smyslu, tedy přibližně tak jako před raně novověkým zúžením jeho sémantického záběru. Nicméně ještě pro meziválečné období V. Barth na řadě příkladů dokumentuje přežívání forem klasického „inkognita“. Po druhé světové válce pak byly jeho principy znovuobjeveny státníky, politiky, nejrůznějšími vlivnými osobnostmi a celebritami. Nejpozději od sedmdesátých let 20. století lze pozorovat, jak lidé z těchto kruhů zúročují ceremoniální techniky spojené s veřejnou prezentací vlastního soukromí, jimiž se – podobně jako prostřednictvím „inkognita“ – otevírají nové možnosti projednávání a řešení choulostivých politických či jiných otázek.

Kniha Volkera Bartha je průkopnickým počinem v oblasti komplexního studia pozoruhodného, dosud badatelsky opomíjeného fenoménu ceremoniálního „inkognita“. Dosavadní reflexe tohoto tématu v historiografii se totiž vedle ojedinělých dílčích studií omezovala na stále opakované povzdechy nad absencí detailního výzkumu. Takové nářky V. Barth do značné míry antikvuje, aniž by tím ale relativizoval smysl dalšího bádání. Sám autor recenzované práce totiž ukazuje, že jako předmět historickoantropologického studia „inkognito“ stále skýtá nepřeberné badatelské možnosti. Ostatně řadu Barthových zobecňujících tezí, zformulovaných na základě poznatků z určitého modelově zvoleného prostředí (platí to zvláště, ale nejenom, pro pasáže pojednávající o 19. století), bude třeba ověřit na materiálu jiné provenience.

Tomáš Sterneck

Widerstand und Heimatverlust. Deutsche Antifaschisten in Schlesien, Hrsg. von Cornelia DOMASCHKE, Daniela FUCHS-FROTSCHER und Günter WEHNER, Texte der Rosa-Luxemburg-Stiftung, Band 73, Berlin: Karl Dietz Verlag 2012, 207 s. ISBN 978-3-320-02278-5

Němečtí odpůrci nacionálně socialistického režimu, jejich odbojová činnost a politické pronásledování v hitlerovském Německu představují téma, které zůstávalo dlouhodobě na okraji zájmu historické vědy. Platí to dvojnásob o odpůrcích Hitlera z „východních území“ bývalé Německé říše, které byly po roce 1945 připojeny k Polsku a Sovětskému svazu, platilo to donedávna také pro německé antifašisty z českých zemí, kde ovšem v posledních deseti letech došlo k výraznému posunu ve výzkumu této problematiky.¹ Zatímco události spojené se ztrátou původní vlasti a vysídlením milionů německých příslušníků z Východu, včetně jejich integrace v poválečném Německu patří k hojně reflektovaným tématům německé historiografie,² o tamních antifasistech a jejich osudech toho víme dosud stále ještě málo.

Malý dosavadní zájem o problematiku antifasistů může souviset s komplikovaným procesem vypořádání se s vlastní nacistickou minulostí v německé společnosti i její historiografii.³ Ve Spolkové republice Německo existovala v letech studené války obava, že zdejší organizace aktivních odpůrců nacismu (Vereinigung der Verfolgten des Naziregimes; Bund der Antifaschistinnen und Antifaschisten) slouží jako základna východoněmeckých či sovětských „špionů“, neboť významná část těchto antifasistů patřila ke členům nebo stoupencům zakázané Komunistické strany Německa. Období nacismu a druhé světové války se pak dlouhá léta tabuizovalo také v okruhu poválečných vysídlenců. Činnost odpůrců nacismu z řad vysídlených německých obyvatel se totiž příliš nehodila do výkladového schématu, které se utvářelo ve vyhnaneckých krajských organizacích působících ve Spolkové republice Německo a Rakousku.⁴

V Německé demokratické republice (NDR) se stal antifasismus naopak součástí státní ideologie, která však toto hnutí zcela zinstrumentalizovala a zformalizovala.⁵ Jestliže ve Spolkové republice a Rakousku se mezi vysídlenými organizacemi o tématu nacismu a protinacistického odporu spíše mlčelo, ve východoněmeckém státě se zase nepřipínala otázka poválečného vysídlování a ztráty domova v územích za Odrou a Vislou. Navíc „přesídlení“ z bývalého německého Východu se v NDR nesměli sdružovat ve vlastních krajských sdruženích a tamní režim se pokoušel potlačovat také „kolektivního vzpomínání“ na jejich původní domovinu.⁶

K průlomů dochází po skončení studené války a sjednocení Německa. Problematika spojená s německými antifasisty je pak v současném Německu popularizována především iniciativami a projekty vycházejícími z vědeckých institucí a badatelských ústavů spojených s místní politickou levicí. Tento poznatek souvisí se skutečností, že většina aktivních odpůrců nacismu a účastníků protihitlerovského odboje se rekrutovala

¹ Odpůrcům nacismu z řad českých Němců byla věnována značná pozornost v souvislosti s omluvou české vlády německým antifasistům v roce 2005 a s ním spojeným projektem vyhlášeným na základě vládního usnesení České vlády č. 1081 ze dne 24. 8. 2005, který měl jejich osudy badatelsky zpracovat, zdokumentovat a přiblížit veřejnosti. V rámci tohoto projektu realizovaného v letech 2006–2008 vznikla řada publikačních výstupů, výstav a vzdělávacích aktivit. Blíže: *Němečtí odpůrci nacismu. Zpráva o výsledcích projektu Dokumentace osudů aktivních odpůrců nacismu, kteří byli po skončení druhé světové války postaveni v souvislosti s opatřeními uplatňovanými v Československu proti tzv. nepřátelskému obyvatelstvu*, ed. Barbora ČERMÁKOVÁ a David WEBER, Praha 2009.

² Ve velkém množství literární produkce zabývajících se problematikou vysídlení a integrace Němců ze střední a východní Evropy jsou také díla, která se dočkala v posledních letech českého vydání, např. Andreas KOSSERT, *Kalíe Heimat. Die Geschichte der deutschen Vertriebenen nach 1945*, München 2008; česky: *Chladná vlast. Historie odsunutých Němců po roce 1945*, Brno 2011. Podrobnou a značně kritickou analýzu německého diskurzu o nuceném vysídlení Němců, včetně zhodnocení dosavadní literární produkce k tématu přinesla práce manželů Hahnových, viz Eva HAHN – Hans Henning HAHN, *Die Vertreibung im deutschen Erinnern: legenden, Mythos, Geschichte*, Paderborn – München – Wien – Zürich – Schöningh 2010.

³ K této problematice blíže Christiane BRENNEROVÁ, *Německé vzpomínání na minulost. Debaty o nacismu a druhé světové válce*, Dějiny a současnost 27, 2005, č. 4, s. 14–18.

⁴ Jistou výjimku představují práce spojené s činností vysídlených organizací organizující předválečné příslušníky protinacistických politických stran jako je např. Seliger-Gemeinde (sdružení členů a funkcionářů předválečné Německé sociálně demokratické strany dělnické v ČSR), nebo práce někdejšího „sudetoněmeckého“ komunisty Leopolda Grünwala, které vycházely zvl. v 70. a 80. letech 20. století, např. Leopold GRÜNWALD, *Im Kampf für Frieden und Freiheit. Sudetendeutscher Widerstand gegen Hitler*, München 1978; TÝŽ, *In der Fremde für die Heimat. Sudetendeutscher Exil in Ost und West*, München 1982; TÝŽ, *Sudetendeutscher Widerstand gegen der Nationalsozialismus. Für Frieden, Freiheit, Recht*, Benediktbeuern 1986.

⁵ K indoktrinaci antifasistické ideologie v NDR blíže stroj. Anette LEO – Peter REIF-SPIREK, *Helden, Täter und Verräter. Studien zum DDR-Antifaschismus*, Berlin 1999; *Der missbrauchte Antifaschismus DDR-Staatdoktrin und Lebenslüge der deutsche Linken*, Hrsg. von Manfred AGETHEN, Erhard JESSE und Erhard NEUBERT, Freiburg in Br. 2002.

⁶ V době existence NDR vzniklo více děl zabývajících se osudy přesídlených německých antifasistů, většinou ideologicky zatížených a poplatných své době. Za zmínku stojí projekt, který dokumentoval činnost, životní osudy a sbíral memoáry významných členů SED v Německé demokratické republice, kteří pocházeli z Československa a byli předválečnými členy KSČ. Tato dokumentace vznikla v roce 1961 u příležitosti 40. výročí založení KSČ pod záštitou Ústavu marxismu-leninismu při ÚV SED v Berlíně. V postkomunistickém období se zájem německých historiků soustředil především na přiblížení procesu přesídlení německých antifasistů z Československa a jejich začlenění se do sovětské okupační zóny, např. Heike van HOORN, *Neue Heimat im Sozialismus. Die Umsiedlung und Integration sudetendeutscher Antifa-Umsiedler in die SBZ/DDR*, Essen 2003.

z levicových hnutí, především z řad komunistů a sociálních demokratů. Významně k šíření odkazu antifašistů přispívá Nadace Rosy Luxemburgové (Rosa-Luxemburg-Stiftung), která vznikla v roce 1990 jako výzkumné centrum „politického vzdělávání, diskuzní fórum pro kritické myšlení a politické alternativy“. Tato Nadace měla úzkou propojenost s bývalou Stranou demokratického socialismu (PDS), v současnosti s její nástupnickou organizací, politickou stranou Levice (Linke).

V rámci Nadace Rosy Luxemburgové působí a publikuje již několik let skupina badatelů, která se snaží dokumentovat osudy odpůrců a obětí nacismu ve Slezsku. Duchovního otce této iniciativy představuje Ferdinand „Fred“ Löwenberg, německý antifašista pocházející z Vratislavi, který byl po válce vysídlený nejprve do západního Německa, odkud se na konci šedesátých let vystěhoval do NDR. Z jeho popudu byla založena diskuzní skupina Historie pro budoucnost (Geschichte für die Zukunft), která měla otevřít dosud málo známé nebo tabuizované otázky německé historie spojené s obdobím nacistické diktatury. Výsledky této iniciativy byly poprvé zveřejněny při příležitosti pátého výročí úmrtí Ferdinanda Löwenberga v roce 2009 v kolektivní monografii *Nationalismus und antifaschistischer Widerstand in Schlesien. In memoriam Fred Löwenberg*.¹

Recenzovaná publikace je dalším výsledkem badatelské práce této iniciativy, která vychází v edici Texty (Texte) Nadace Rosy Luxemburgové jako její 73. svazek. V deseti kapitolách jsou zde popsány události spojené s působením a životními osudy antifašistů v bývalém německém Slezsku, a to nejen v čase nacionálně socialistické diktatury, ale rovněž přibližují vývoj v období po roce 1945, kdy tuto oblast obsadila nejprve Rudá armáda a poté její správu převzala polská státní administrativa.

V úvodním příspěvku *Zwischen antifaschistischem Widerstand und Heimatverlust – die Breslauer Familie Löwenberg*, jsou přiblíženy osudy Ferdinanda Löwenberga a jeho rodiny. Löwenbergovi patřili k veřejně činným a politicky aktivním občanům ještě v předválečném období. Jejich působení bylo spojeno s levicovými a židovskými organizacemi, což je přivedlo k nutnému konfliktu s nacistickou diktaturou. Vedle již zmíněného Freda Löwenberga se do odbojové protinacistické činnosti zapojili také další členové jeho rodiny, matka Katarina a dosud žijící bratr Martin, který s autory této kapitoly spolupracoval a poskytl jim formou rozhovoru nové informace o odboji i poválečných událostech.

Vzpomínky Martina Löwenberga a popis poválečných osudů jeho bratra potvrzují těžkou životní situaci a složité peripetie, kterými mnozí němečtí odpůrci nacismu ve třicátých a čtyřicátých letech 20. století procházeli. Po pronásledování a represáliích ze strany nacistů, při nichž byl Martin Löwenberg vězněn také několik měsíců v Litoměřicích (kde se nacházel pobočný koncentrační tábor Flossenbürg), zažila jeho rodina další perzekuování a diskriminaci po skončení války a pádu hitlerovského Německa, kdy se jejich domovina stala součástí Polska.² Zatímco Martin Löwenberg odjel se svou matkou v hromadném transportu do Německa, jeho starší bratr Fred se po návratu z koncentračního tábora vrátil do rodného města, kde se pokoušel obnovit svoji veřejnou a politickou činnost působením v organizaci přeživších německých antifašistů a politických vězňů Antifa. Právě tato aktivita, byť z počátku podporovaná a schválená sovětskými vojenskými orgány, se později stala důvodem Löwenbergerova zatčení. Za pokus o „organizování německých obyvatel a jejich spolčování“ byl zadržen polskou bezpečností, vyšetřován a souzen. Téměř dva roky strávil v polském vězení, odkud byl propuštěn v říjnu 1947. O rok později jej nepříznivé okolnosti přiměly vystěhovat se za hranice a usadit se v západním Německu.

V následující studii *1945/1946 – das erste schwere Nachkriegsjahr in Breslau/Wroclaw* popsal polský historik Marek Ordylowski první poválečný rok ve Vratislavi. Velká část textu je věnována přiblížení a dokumentaci postupné hospodářské obnovy válkou zničeného města, působení Rudé armády a problematice kolem instalace polské správy a jejích úřadů. První poválečný rok byl pro Vratislav významný také rozsáhlou migrací zdejšího obyvatelstva, neboť došlo k vysídlení její německé většiny a příchodu nových polských osídlenců. Jak autor uvádí, žilo před druhou světovou válkou ve městě pouze 3000 obyvatel polské národnosti, ale ještě během válečných let se jejich počet zdesetinásobil příchodem nuceně nasazených osob do válečného hospodářství. Mnoho z nich pak ve Vratislavi zůstalo i po válce a pomáhali zde při vytváření nové polské správy. Počet polských obyvatel města se však zvyšoval především novými osídlenci, kteří přicházeli z různých míst země, často z východního území zabraného Sovětským svazem.

¹ *Nationalsozialismus und antifaschistischer Widerstand in Schlesien. In memoriam Fred Löwenberg*, Hrsg. von Cornelia DOMASCHKE, Daniela SCMOLL und Günter WEHNER, Berlin 2009. Kniha vyšla v rámci ediční řady Rosa-Luxemburg-Stiftung „Manuskripte“ jako její 84. svazek.

² K poválečnému vývoji v německých oblastech připojených po roce 1945 k Polsku a její srovnání s českými zeměmi blíže Tomáš DVORÁK, *Pohraničí a Ziemie odzyskane. K vybraným aspektům sídelní politiky v poválečné střední Evropě*, Časopis Matice moravské 122, 2003, s. 447–490.

Naproti tomu pouze malá část kapitoly je věnována poválečným osudům Němců a průběhu jejich vysídlení. Podle autora se mnoho zdejších Němců snažilo vyhnout odsunu, neboť věřili, že příchod polské správy a posunutí německo-polské hranice bude jen provizorní záležitostí, po níž se Vratislav stane znovu součástí německého státu. Část Němců pak mohla ve městě skutečně zůstat, přičemž se jednalo především o osoby, které byly prohlášeny za nepostradatelné odborníky důležité pro chod hospodářství a výrobu v průmyslových podnicích, což bylo obdobné řešení, které se uplatňovalo i v poválečném Československu. Polské úřady také ponechávaly na svém území část německých obyvatel, která mohla deklarovat polský původ, a zůstat mohly také německé ženy, které se provdaly za polské příslušníky. Přesto žilo v roce 1948 ve Vratislavi již pouze kolem 3000 Němců, přičemž po vyhlášení NDR se část z nich rozhodla tentokrát dobrovolně předsídlit do východoněmeckého státu. Autor rovněž popisuje potíže části německých obyvatel, kteří po válce museli pracovat pro sovětské orgány a Rudou armádu. Těchto lidí se totiž netýkala polská opatření vztahující se k německému obyvatelstvu, což jim komplikovalo situaci, například ve snaze vystěhovat se do Německa.

V příspěvku *Täter und Biedermann – der Gestapokommissar Josef Kluske aus Breslau*, kterou sepsaly Cornelia Domaschke a Daniela Fuchs-Frotscher, se dozvídáme o působení vyšetřovatele vratislavského gestapa Josefa Kluskeho a neúspěšných poválečných pokusech o jeho potrestání. Kluske totiž jako jeden z mnoha nacistických pohlavářů unikl před spravedlností útekem do západního Německa. Zde sice v roce 1949 stanul před soudem, který zkoumal jeho činnost v době nacismu, ale neshledal jej vinným. Hlavní část textu pak líčí snahu o obnovení procesu proti této osobě a nové vyšetřování, které se vedlo v roce 1951. Autorky tvrdí, že tehdejší vyšetřování hrubě ovlivnila atmosféra studené války a ideologický boj mezi Východem a Západem, čehož Josef Kluske dovedl ve své obhajobě náležitě využít. Znevěrohodnil například svědky z NDR, které označil za komunistické a sovětské špióny, sám pak odmítl odjet do Západního Berlína, kde měla proběhnout přímá konfrontace s těmito svědky, neboť se obával svého únosu na východoněmecké území. Přes výpovědi řady svědků, kteří doložili jeho účast na nacistických zločinech, nakonec Kluske dosáhl svého a jeho soudní proces nebyl obnoven.

Odráz antifašistické činnosti v dochovaných dokumentech vzniklých z činnosti Gestapa uložených ve Spolkovém archivu v Berlíně popsal a zdokumentoval Klaus Woinar ve své stati *Meldungen über antifaschistischen Widerstand in Schlesien in Dokumenten der Gestapo im Bundesarchiv, Bestand 58. Reichsicherheitshauptamt (1933 bis 1945)*. Woinar svůj text rozdělil do dvou chronologicky vymezených částí. V první části si všímá událostí před vypuknutí druhé světové války (konkrétně od února 1933 do srpna 1939), ve druhé části dokumentuje válečné období a to až do přelomu let 1944/1945, kdy začalo být území Slezska osvobozováno Rudou armádou.

Další tři studie jsou věnovány událostem ve Vratislavi v předválečné době. Příspěvek Reinera Zilkenata *Ein Hort der Konterrevolution? Bemerkungen zur politischen Szenerie in Schlesien in der Zeit der Weimarer Republik* dokládá skutečnost, že právě Slezsko a město Vratislav se stalo významným útočištěm tzv. „kontrarevolucionářů“ bojujících proti výmarské republice. Následný text Güntera Wehnera *Widerstandskativitäten in Breslau 1933 bis 1936* přibližuje činnost několika ilegálních levicových organizací (Sozialistische Arbeiterpartei, Kommunistische Jugendopposition a Kommunistischer Jugendverband Deutschlands), které působily ve Vratislavi v prvních třech letech po nástupu nacistické diktatury. Marcel Bois ve studii *Die Tradition bewahrt. Kommunistische Opposition in Schlesien vor 1933* se pak zaměřuje na málo známou kapitolu ve vývoji Komunistické strany Německa, a to na činnost vnitrostraničké „antistalinské“ opozice, která měla právě ve Vratislavi jedno ze svých významných středisek.

Dvě kapitoly jsou v knize věnovány konkrétním osobnostem účastnícím se protinacistického odporu ve Slezsku. Příspěvek Anne Hunger *Der Weg einer breslauer Antifaschistin. In Erinnerung an Irmgard Konrad 1915 bis 2003* přibližuje životní příběh ženy, která byla nacistickým režimem pronásledována pro židovský původ svých předků a především pak pro svou politickou činnost v socialistických mládežnických organizacích. Nacisté ji zadržovali od roku 1941 na nucených pracích, o dva roky později byla odvečena do koncentračního tábora v Ravensbrücku. Na konci dubna 1945 prožila s dalšími spoluvězni útrpný pochod smrti a konce války se dočkala v Mecklenbursku. Ve východním Německu zůstala i po válce, usadila se v Lipsku a až do konce svého života jezdila na besedy, kde zejména studentům a dalším mladým lidem vyprávěla o fašismu a koncentračních táborech.

Odlíšný postup pro přiblížení konkrétní osobnosti spojené s protinacistickou činností zvolila Uta Ariane Hermann v příspěvku *Fritz Meiwald erinnert sich: Kleingekriegt ham se mich nicht*. Jedná se o nekorrigovaný přepis vzpomínkového vyprávění, který autorka pořídila s Fritzem Meiwaldem v roce 2002. Meiwald zde podává svědectví o své předválečné a válečné činnosti, které autorka na konci příspěvku doplnila krátkou životní a politickou charakteristikou o Meiwaldovo působení v poválečném období. Z něj se dozvídáme, že

antifašista Fritz Meiwald prožil poválečná léta v Hannoveru, kde byl členem později zakázané komunistické strany a za tuto politickou činnost dokonce strávil sedm měsíců ve vězení.

Zvláštní místo v knize zaujímá poslední příspěvek s názvem *Widerstand in Auras/Oder, Kreis Wohlau 1933 bis 1945*. Jeho autor Walter Schmidt v něm, na rozdíl od předešlých studií, dokumentuje činnost antinacistického odporu na jiném místě než ve Vratislavi, neboť popisované události se odehrávají v malé obci Auras (dnešní polská obec Uraz), podstatnější je ovšem skutečnost, že v textu jsou také zmíněni odpůrci Hitlera pocházející z jiného než levicově orientovaného spektra. Kromě přiblížení protinacistického působení a následného pronásledování komunisty Josefa Schmidta, otce autora této kapitoly, jsou zde popsány osudy a činnost dvou místních duchovních, evangelického pastora Johannese Halma a katolického faráře Martina Scholla. Tento příspěvek tak nabízí bližší srovnání různých politických a konfesních proudů odehrávajících se v protinacistickém zápase v Německu.

Publikace tak přináší deset poměrně různorodých příspěvků, které mají společný tematický základ, jejich zpracování, rozsah i výsledná podoba však naznačuje, že každý autor zvolil vlastní heuristický, metodologický a interpretační postup. Obsahová kvalita jednotlivých příspěvků kolísá, což u publikačních výstupů, na němž se podílí více autorů, není ničím zvláště neobvyklým. Diskutabilní se může spíše jevit členění jednotlivých textů, které chronologicky ani tematicky na sebe nenavazují. Publikace tohoto typu by si zasloužila doplnit o některé formální záležitosti, jako jsou souhrnný seznam použitých pramenů a literatury nebo jmenný rejstřík.

Ačkoliv ve svém názvu publikace odkazuje na činnost antifašistického hnutí ve Slezsku, ve skutečnosti se zaměřuje, až na jednu výjimku, pouze na město Vratislav. Autoři ve většině příspěvků preferovali činnost komunistického odboje, který jistě sehrával podstatnou roli v protinacistickém zápase a přinášel v něm velké oběti, avšak nepředstavoval jedinou opoziční sílu v hitlerovském Německu. Výsledný text tak může navozovat dojem, že celé dílo slouží spíše k propagaci jedné politické ideologie, zvláště pokud bylo podpořeno a publikováno v nadaci spojené s postkomunistickou stranou. Přes uvedené obsahové výhrady a drobné formální nedostatky se ovšem jedná o dílo, které si zaslouží pozornost, neboť přibližuje mnohdy již téměř zapomenutou činnost německých antifašistů, jejich dramatické a složité osudy, a to nejen v době nacionálního socialismu, ale i v časech poválečných a to v obou částech rozděleného Německa.

David Kovařík

ZPRÁVY O LITERATUŘE

David KALHOUS, *České země za prvních Přemyslovců v 10.–12. století. 2. díl. Svět doby knížecí, Praha: Libri 2013, 262 s.*
ISBN 978-80-7277-521-7

Druhý díl knihy Davida Kalhousa volně navazuje na předešlou „*Čeď svatého Václava*“, věnovanou spíše zahraniční a domácí politice „Bohemánů“. Toto pokračování svým podtitulem „*Svět doby knížecí*“ samo o sobě předestírá témata, jimiž se autor bude na stránkách zabývat. Kdo však očekával pouze shrnutí již tolikrát publikovaných „dějin života“, bude snad mile překvapen. Autor se totiž navzdory nedostatku (či lépe omezenému počtu) pramenů pustil hned v první kapitole do vyčerpávajícího popisu složité cesty českých světů, resp. jejich kultu, Evropou. Sleduje na tomto podkladě význam jednotlivých svatých (zejména sv. Václava a Vojtěcha) v soudobém světě, a tím zapojení českého prostoru do „říšských“ církevně-politických vazeb od 10. století. Autor ponechává prostor vždy několika možným variantám významu zmínek v říšských kronikách a jejich vztahu k silení vazeb mezi Přemyslovci, resp. jejich državami a říší.

Další kapitolou se Kalhous posouvá ke kulturnímu působení v hmotných památkách a zřahuje ji (snad možná poněkud paradoxně) širokým výčtem rukopisů a legend. Již však ne těch, jež byly šířeny z českých zemí do Evropy, ale naopak u nás či k nám. Následuje stručný soupis dokladů nejstarší sakrální i profánní architektury s důrazem zejména na zasvěcení církevních staveb a kritickým přístupem k jejich dataci. V závěru kapitoly je uvedeno, že téměř chybí archeologické doklady hojně předpokládaných dřevěných kostelů v 9.–12. století. Zde bych pouze doplnila některé z důvodů tohoto stavu. Na jedné straně v tomto ohledu stojí velice omezené možnosti dochování a identifikace staveb z organických materiálů, na straně druhé pak kontinuita místa. Svatostánky velice často prostorově navazovaly na své předchůdce a vzhledem k neustálému zvětšování půdorysů jsou starší stavby nevratně zničeny či převrstveny svými kamennými (příp. jinými) nástupci.

Za velmi podnětnou považují kapitolu s podtitulem „*Problém staroslověnské liturgie a písemnictví*“, v níž jsou na jednom místě vyčerpávajícím způsobem shrnuty veškeré texty odkazující na západní či východní původ té které legendy, písně, zpěvu apod. Autor nepřejímá po desetiletí přepisované, mnohdy nepodložené datační opory, ale kriticky tyto zprávy zhodnocuje a v případech, kde není datace možná exaktně doložit, uvádí tak bez příkrasy. Zjišťujeme, že většina dnes známých a datačně podložených staroslověnských textů měla latinské předlohy a nelze je tedy považovat za východní (byzantský) kulturní vliv na náš prostor. Velice slabé jsou také doklady praktikování liturgie ve staroslověnsčině/slovanštině, obzvláště pak po vyhnání Metodějových žáků.

V kapitole věnované demografii najdeme shrnutí výživových možností tehdejších obyvatel českých zemí, a to i s ohledem na jejich sociální postavení. Překvapivá jsou zjištění o vysokých nárocích na přebytek sklizně, kterým by byl pokryt příjem potravin pro „nezemědělce“ – zde je uveden na příkladu církevních hodnostářů, ale nesmíme zapomenout také na ostatní skupiny, které se bezesporu ve společnosti vyskytovaly (invalidé, starci, malé děti). Je uvedeno, že „*míru tohoto rizika* (myšleno znehodnocení úrody vlivem počasí, chorob apod.) *naprosto nejsme bohužel s to – i přes různé experimenty – odhadnout.*“ Pokoušeli se o to mnozí a myslím si, že takové odhady nejsou často možné ani dnes, natož na základě pramenů z doby 10.–12. století. K poměrům a zastoupení pěstovaných plodin autor moderně využívá výsledků palynologie. Velmi vyčerpávajícím způsobem je pak zpracována část věnovaná chovu domácích zvířat, lovu a rybolovu, opět s interdisciplinárním přístupem (osteologie, etnografie, diplomatické i narativní prameny). V porovnání s předešlým působí však nevyrovnaně oddíl věnovaný řemeslu, kdy je na pouhé jeden a půl stránky vyjmenováno, jaká odvětví v té době rozvíjela. Tato pasáž si přímo koleduje o rozpracování, zejména s ohledem na dálkové kontakty řemeslníků a obchodníků, které by mohly o pohybech v říši také mnohé vypovědět. Nejspíše nebylo autorovým cílem se řemeslnou výrobou a jejími vztahy k sociálnímu a politickému prostředí hlouběji zabývat, ačkoli podtitul knihy tomu nijak nenavrhoval. A tak i pouhý výčet hmotných pramenů bychom našli podrobněji v Lutovského „*Encyklopedii slované archeologie*“, z níž jsou napříč knihou převzaty téměř veškeré obrázky.

Zjištěné demografické údaje pak Kalhous shrnul do oddílů věnovaných jednotlivým „sociálním skupinám“ raně středověkého obyvatelstva. Tuto část knihy považují za nejpřínosnější, protože jasně a čtivě vyvozuje závěry, které ale nijak vtíravě nepodsouvá čtenáři. Ani vysvětlení latinských názvů jednotlivých skupin není podáno těžce a nudně, jak tomu v mnoha případech bohužel bývá. V části věnované moci a vládě se tam, kde u nás prameny schází, autor obrací k pramenům srovnatelných soudobých mocností

(zejména karolínského či otonského prostředí). Sledujeme vývoj spletité soustavy kontrolovaných stezek a hradů, kdy časté cesty panovníka znamenaly prostředek rovnoměrného rozdělení jeho vlivu na jednotlivé části země – nikoli silou, ale autoritou a majetkovými transakcemi. Na příkladu zvyku vkládání i neupotřebitelných milodarů do hrobů, později nahrazeném protekcí místa posledního odpočinku, poukazuje autor na nejjednodušší způsob dokladu vytvoření skupiny elit. Neopomíná místní komunity ani nižší složky společnosti, a postupně se dostává k jednomu z klíčových momentů raně středověkých dějin – postupnému prosazování křesťanské víry, vzniku biskupství, jednotlivých klášterů a kostelů. Dnes již nikdo nepochybuje o tom, že tento proces nebyl ani jednoduchý, ani jednorázový.

Oproti prvnímu dílu má tento nedocenitelnou výhodu v přítomnosti komentované bibliografie (ačkoli se samozřejmě vztahuje k oběma částem, byla zařazena na konec). Většina pasáží knihy je psána čtivě, pouze úvodní dvě kapitoly by se daly označit jako složitější na orientaci a pochopení bez všeobecného vhledu do problematiky. Oceňujeme výbornou znalost pramenů a také jejich nenásilné zakomponování v textu, kdy se až na výjimky nemusí čtenář výrazněji pozastavit nad absencí poznámkového aparátu. Připomínky se týkají spíše korektora práce, protože v textu se občas vyskytnou kumulace překlepů či chyb ve skloňování i shodě, které kazí celkový dojem (např. na stranách 70–80 se vyskytly hned na pěti z nich).

České země za prvních Přemyslovců jsou inspirativně a inovativně napsaným průvodcem Davida Kalhause po raně středověkých dějinách, kterého však kromě zaujatých zájemců o historii může (zejména pro úplnou škálu zpracovaných pramenů) využít i odborník.

Pavla Skalická

Martin MUSÍLEK a kol., *Havelské Město pražské ve středověku. Historie – archeologie – stavební historie*, Praha: Casablanca 2012, 429s.

ISBN 978-80-87292-21-1

Vztah tzv. nových měst ke starším městským lokacím přitahuje pozornost evropské urbánní historie už od jejich počátků. V rámci studia středoevropského prostoru představil v nedávné době široce založenou komparaci Marek Sloň v knize příznačně nazvané *Miasta podwójne i wielokrotne w średniowiecznej Europie* a v tomto díle věnoval autor stručnou pozornost i tzv. Havelskému městu tvořícímu součást pražského souměstí. Sídlní enkláva přijímající od svého názvu blízké kostelní patronium svatého Havla zaujala v intravilánu předluceuburské Prahy jedinečnou dispozicí a to přesto, že zřejmě zaostala za očekáváním stavebníků a honosné věžové kamenné domy lemovaly pouze menší část rozsáhlého náměstí. I tak se jednalo o reprezentativní prostor, který mimo jiné posloužil pro inscenaci korunovačních slavností krále Václava II. Panovník využil polohy enklávy uvnitř (staro)městských hradeb, v těsné blízkosti jejich bran a bezpochyby i reprezentačního potenciálu, který tento areál nabízel.

Diskuse o roli Havelského města se však váže k událostem o půlstoletí starším, k samotnému počátku této enklávy a jejím vztahu ke (staro)městskému osídlení. Listina Přemysla Otakara II. z roku 1265 (dnes již zachovaná pouze v opisech) hovoří o „nova civitas circa sanctum Gallum“. Tento dokument dodnes vyvolává rozdílné interpretace, které bychom mohli shrnout otázkou, zda měla královská kancelář na mysl skutečně nové město nebo jen sídlní areál uvnitř již existujícího městského prostoru. Martin Musílek, který do tisku připravil kolektivní monografii věnovanou počátkům Havelského města, stál před nepsaným úkolem – spojit do jednoho svazku úvahy historiků věnovaných počátkům enklávy (Josef Žemlička a Martin Nodl), jeho sociální topografii s ohledem na proměny radních rodů (Martin Musílek), farního obvodu svatohavelského kostela (Robert Gája) či obecně svatohavelskému kultu v Čechách (Jan Hrdina) s úvahami o osobnosti lokátora, kterým se stal mincmistr Eberhard (Vojtěch Vaněk, Petr Schneider a Jan Vojtíšek). Na tento díl navazuje shrnutí stavu poznání Havelského města získaný prostřednictvím archeologického bádání (Zdeněk Dragoun a Petr Starec) a konečně rozsáhlý úsek věnovaný zjištěním stavebně historického průzkumu. Jeho autoři se soustředili na vývoj středověké domovní zástavby (Miroslav Kovář, Milena Hauserová a Michael Rykl), přílehlajícího pásu městského opevnění (Vladislav Razím) a konečně středověké podoby kostela svatého Havla (Miroslav Kovář a Hana Černá).

Tak jak tomu bývá u podobného typu publikací, jednotlivé texty více spojuje společné téma nahlížené z různých úhlů pohledu, než vzájemná diskuse zúčastněných. Tento stav odhalují už úvodní studie Josefa Žemličky a Martina Nodla, kteří stran postavení Havelského města docházejí k odlišným závěrům. Zatímco první ze jmenovaných se přiklonil k představě dočasné existence dvou městských obcí sevřených v jednom hradebním obvodu, Martin Nodl poukázal na absenci dokladů o samostatném správním vývoji Havelského města a zdůraznil, že existence dvou městských obcí v takto naznačeném uspořádání (byť dočasná) by byla zásadně odlišná od modelových příkladů „starých“ a „nových“ měst, tak jak je známe ze středoevropského

prostoru. Ve svém závěrečném shrnutí tak konstatoval, že výraz „nova civitas“ může být i pouhou stylistickou neobratností písaře, který chtěl postihnout existenci domovní enklávy vydělující se svoji podobou z okrajových částí (staro)městského areálu. Absence společných závěrů přitom nezpochybňuje hodnotu předkládané publikace. Takto cíleně shrnuté texty otevírají řadu nových námětů k přemýšlení. Mimo jiné o relokacích částí městských areálů, s nimiž se v průběhu 13. století setkáváme u více středoevropských měst či o možnostech interdisciplinární spolupráce mezi historiky, archeology a stavebními historiky realizované (přínejmenším) na bázi shromáždění jejich oborových výpovědí.

Martin Čapský

Jana JANIŠOVÁ – Dalibor JANIŠ (ed.), *Zemské zřízení Markrabství moravského z roku 1516 (Počátky kodifikace zemského práva na Moravě)*, Olomouc: Iuridicum Olomoucense 2013, 196 s.
ISBN: 978-80-87382-34-9

Recenzovaná kniha je vědeckou edicí nejstaršího zemského zřízení Moravského markrabství, jež bylo sestaveno v průběhu jednání zemského sněmu v Olomouci roku 1516. Úkolu vydat tento důležitý normativní pramen moravského zemského práva, který stál na počátku všech následujících předbělohorských kodifikací (z let 1535, 1545, 1562, 1604), se zhostila dvojice právních historiků Jana a Dalibora Janišovi. Autoři patří mezi etablované badatele na poli dějin moravského zemského práva, jak o tom svědčí jak samostatné monografie, tak i četné studie publikované v odborných časopisech či tematicky zaměřených sbornících. Současně se – a to v obou případech – jedná o zkušené editory právních památek.

Práce je po obsahové stránce strukturována do tří navzájem spojených celků – hutné úvodní historické studie (kapitoly 1–4), edice zemského zřízení (kapitola 5) a doprovodného aparátu (seznamy zkratk, použitých pramenů a literatury, místní, osobní a věcný rejstřík a obsáhlé závěrečné resumé v anglickém a německém jazyce).

Úvodní studie zasazuje nejprve s nezbytnou dávkou stručnosti editovaný pramen do kontextu právních dějin nejen v českém prostředí (vyzdvihnout je na tomto místě zapotřebí fakt, že si autoři všímají dění ve všech korunních zemích), ale též obecněji do souvislostí (středoevropského vývoje soupisů domácích práv. Rozvoj v tomto ohledu nastal především s vynálezem knihtisku, který podstatným způsobem zvýšil dostupnost svodů právních norem a současně, jak autoři podotýkají, vylučoval omyly vznikající v průběhu opisování původních rukopisných děl. Podrobněji se následně autoři zaměřují na hlavní zřídla právní kultury a právního povědomí na pozdně středověké Moravě – tj. na právní knihu sestavenou počátkem 80. let 15. století Ctiborem Tovačovským z Cimburka, dále na institut landfrýdů, který měl v markrabství tradici sahající do konce 14. století, a konečně na usnesení zemského sněmu a na nálezy zemského soudu jakožto předlohu pro zemská zřízení uváděná do právní praxe v době před bělohorskými událostmi. Vymíňované prameny měly podstatný vliv právě i na obsah zřízení z roku 1516, což autoři přesvědčivě dokládají.

Samostatná pozornost byla věnována olomouckému sněmování z roku 1516, kde došlo ke schválení série článků zemského zřízení. Poslední kapitolu úvodní historické studie pak autoři vyhradili pro zevrubnou analýzu struktury a obsahu 26 článků, z nichž se skládá editovaný pramen. Nezůstali přitom u popisu zpracovávaného textu. Látku nahlížejí geneticky – hledají zdroje formulací z roku 1516 a současně sledují jejich vývoj v rámci následujících právních kodifikací předbělohorské doby. Obsah editovaného zřízení je tvořen články týkajícími se bezpečnosti v zemi (landfrýd a nařízení policejního charakteru včetně užití zemské hotovosti), zemského soudu jakožto klíčové instituce právního ústrojí země (termíny zasedání, přisedící a disciplinační nařízení související se zasedáním na soudech), dále vedení pří u zemského soudu (půhony, svědectví a jejich vynuovení atp.), otázky majetkoprávní včetně dědického práva, sirotků a poručenství; pozornost byla věnována také problematice záští (odpovědi) a úpravě podmínek vyslýchání zjevných zločinců.

Při tvorbě edice zemského zřízení z roku 1516 se autoři neomezili na tištěnou verzi, která byla ještě téhož roku publikována tiskem v litomyšlské tiskárně Pavla Olivetského z Olivetu (dochována je dnes v jediném exempláři, který uchovává Moravský zemský archiv v Brně). Edice současně zpřístupňuje dvě jiné rukopisné verze zřízení, jež vznikly patrně v souvislosti s přípravou tisku (dochovány jsou dnes v nejstarším kopiáři olomouckého biskupa Stanislava Thurza deponovaném v olomoucké pobožce Zemského archivu v Opavě).

Vlastní edici je předřazen vyčerpávající popis zpracovávaných pramenů, tj. tisku i obou rukopisů (lokace, fyzický popis, rozbor písma a písarských rukou), resp. neobyčejně precizní představení aplikovaných edičních zásad. Základním metodickým východiskem se editorům stala transkripce – editoři se velmi dobře orientují v aktuálních trendech a diskusích na dané téma (viz k tomu jen odkazy na četnou literaturu, které uvádějí v poznámkách pod čarou) a projevili schopnost stanovit vhodné postupy odpovídající charakteru zpracovávané materie. Transkripce je doprovázena rozsáhlým a nepochybně velice pracným kritickým

aparát, jenž se rozpadá do poznámek dvojího druhu: 1. poznámky jazykové vedené abecední řadou (reflektují problematiku transkripce); 2. poznámky obecně vysvětlující vedené číselnou řadou (identifikace osob, filiace článků v editovaných pramenech atd.).

Posuzovanou práci je zapotřebí hodnotit veskrze pozitivně. Edice zpřístupňuje mimořádně významný pramen k poznání vývoje moravského zemského práva a editoři přistoupili k její tvorbě velmi zodpovědně, profesionálně a po stránce metodické i femeslně-technické zdařile.

Petr Kozák

Jan AL SAHEB, Hukvaldské panství před Bílou Horou (1553–1619) v kontextu mensy olomouckého biskupství, Ostrava: Filozofická fakulta Ostravské univerzity v Ostravě 2011, 318 s.
ISBN: 978-80-7368-995-7

Olomoucké biskupství patřilo od středověku k nejvýznamnějším částem zemí České koruny. Významnou pozici si uhlájilo, mj. díky rozsáhlým stolním statkům a lenní soustavě i v 16. století a hrálo tak významnou úlohu ve stavovských a mocenských strukturách raně novověké Moravy a celého českého státu.

Přestože práce Jana Al Saheba se zaměřuje pouze na hukvaldské panství, mnoho jejích dílčích zjištění lze využít při studiu problematiky daleko obecnější. Hukvaldské panství patřilo k ekonomickým základnám biskupství od první poloviny 16. století, kdy jej ze zástav získal biskup Stanislav Thurzo. Hlavnímu tématu své práce věnoval autor dvě velké kapitoly. První z nich se zabývá nejen samotným hukvaldským panstvím, ale celou ekonomickou a mocenskou základnou olomouckého biskupství v podobě mensálních statků. Pozornost je postupně věnována utváření lenní soustavy a formování stolních statků od středověku do počátku 17. století. V této kapitole, která je stejně jako zbytek monografie založena na precizním zpracování archivních pramenů, autor sleduje úsilí olomouckých biskupů o scelování mensálních statků (popř. i komorních statků), zabývá se hraničními spory při konstituování jejich dominia a v neposlední řadě podrobně rozebírá otázky správy biskupských statků.

V rámci této části práce lze upozornit snad jen na několik (spíše formálních) problémů. Poněkud problematické je autorovo konstatování, že až do *nástupu občanské společnosti* představovala pozemková držba jeden z hlavních zdrojů politické moci (s. 39). Pozemkové bohatství, kterým vládlo olomoucké biskupství, by bylo zdrojem značného politického a mocenského kapitálu v každé době a oslabování dominantního vlivu ve společnosti, který plynul z pozemkové držby ve starší době, je kromě konstituování občanské společnosti vázáno také na změnu ekonomických podmínek v souvislosti s průmyslovou revolucí. Stejně tak jsou poněkud nešťastně formulovány pasáže, které se týkají přechodu statku z režie menzálního na lenní či opačně (s. 40–41). Autor hovoří o kodifikaci lenního práva („manské zřízení“) z roku 1538 a cituje ustanovení, které se týká prodeje léna. *Práva manská*, která byla vydána z iniciativy biskupa Thurza, jsou však pouze překladem tzv. Švábského zrcadla a pomíneme-li ustanovení manských sněmů, která byla do tisku zařazena (list XXXVII–XXXIX), je otázkou, nakolik se v rámci lenní soustavy používala. Minimálně druhá část tisku, která se věnuje zemskému právu, jen těžko mohla nalézt v manské soustavě nějakého většího využití a i u první části lze těžko předjímat (bez znalosti konkrétních právních úkonů z praxe), nakolik se jí manská soustava řídila. Nejpozději od doby episkopátu Stanislava Thurza vykazuje minimálně agenda manského soudu a procesní pravidla při této instituci znaky silné recepce moravského zemského práva. Podobně nepřesně autor hovoří také o *lenním řádu* z roku 1573, který *vydal* biskup. Formulace vzbuzuje dojem, že se jedná o rozsáhlejší text vzešlý z iniciativy biskupa, který by zevrubně upravoval poměry mezi biskupem a many. Ve skutečnosti se ovšem jedná o smlouvu mezi biskupem a many, která je kromě svého obsahu zajímavá i skutečností, že ji jako prostředníci sjednávali nejvyšší úředníci Markrabství v čele s moravským zemským hejtmánem. Podobné formulační nepřesnosti viz také např. na s. 31, kde autor o smlouvě z roku 1573 hovoří pro změnu jako o *sněmovním sněšení* či na s. 29, kde Tovačovskou knihu nazývá *kodexem* a na s. 23, pozn. 8, kde ji označuje jako *zemské zřízení*.

Druhá zásadní kapitola práce je tvořena velmi podrobným popisem konstituování hukvaldského panství, jeho správou, strukturou a fungováním hospodářství na stolním statku apod. Základ autorovy práce opět spočívá v archivním výzkumu a použití dosud nepublikovaných materiálů, a to nejen biskupské proveniencce, ale neopomněl (stejně jako v celé své práci) také využít i příslušnou literaturu. Přestože se značná část textu věnuje ekonomickým aspektům, je práce velmi čtivá. Díky zevrubné znalosti pramenů dokázal autor řadu dílčích problémů podat prostřednictvím konkrétních příkladů z praxe a podal tak živý a plastický obraz fungování hukvaldského panství. Velmi zdařile jsou v rámci této kapitoly zařazeny dva exkurzy. Zejména ten první z nich, který ilustruje život jednoho z nejdůležitějších biskupských úředníků – duchodního písaře, ukazuje velmi dobře osobní kariéru biskupského úředníka v 16. století.

V rámci analýzy fungování hukvaldského panství se autor zaměřil také na náboženské poměry. Vzhledem k tomu, že olomoucký biskup byl jednou z nejmocnějších katolických vrchností ve státě, jsou náboženské poměry na stolních statcích velmi zajímavým tématem. Především doba episkopátu Stanislava Pavlovského a Františka kardinála z Dietrichsteina skýtá v tomto smyslu zajímavý badatelský potenciál zejména s ohledem na skutečnost, že většina biskupských manů byla před Bílou horou nekatolického vyznání. Autor velmi dobře analyzuje reálné pozice katolické církve na hukvaldském panství a sleduje konkrétní projev ekonomického nátlaku na nekatolické poddané ze strany jednotlivých biskupů.

Dějiny olomoucké arcidiecéze jsou badatelsky velmi nosným tématem. Samotná lenní soustava olomouckých biskupů ve středověku a raném novověku, fungování lenního dvora v Kroměříži, stejně jako systém a spravování stolních a komorních statků představují téma badatelsky zajímavé nejen z regionálního pohledu jednotlivých lén či mensálních statků. Autor si je této skutečnosti velmi dobře vědom a svou práci proto zahájil kapitolou věnovanou právnímu postavení olomouckého biskupství v rámci Moravy a olomouckému biskupovi coby hlavě katolické církve v Markrabství. Krátce a přehledně v podobě malých mediailonků představuje v úvodu všechny olomoucké biskupy od poloviny 16. století do roku 1619 (resp. 1636). Dále se věnuje biskupské církevní správě a zmíněnému postavení biskupství v rámci Moravy, které vyjma popisu vztahu olomouckého biskupa a českého krále (potažmo Koruny) či vzájemných vztahů se stavovskou obcí vhodně dokládá mj. speciální titulaturou, kterou bylo vhodné používat v komunikaci s biskupem. Závěr práce doplnil autor přílohou v podobě itineráře olomouckých biskupů (1553–1617), a to na základě údajů z tzv. kopiířů biskupské korespondence. Je poněkud sporné, nakolik tato „medievistická“ metoda práce může být vypovídající pro dobu, kdy biskup disponoval poměrně rozsáhlou kanceláří (např. v případě biskupa Dietrichsteina i několika kancelářemi) a jaký je přínos takové práce. Ovšem autor sám itinerář hodnotí jako rámcový a nepodává jeho hlubší rozbor. Podle autora byl například biskup Stanislav Pavlovský od 26. března do 3. července 1581 v Kroměříži, podle ZDB III (s. 126, č. 180) byl prokazatelně 2. dubna 1581 v Brně na zemském soudu. Stejně tak byl dle ZDB III (s. 192, č. 32) 18. března 1590 v Brně, podle itineráře (s. 258) však byl ještě 19. března v Kroměříži, v Brně je uveden až od 21. března. Sestavení úplného a věrohodného itineráře by vyžadovalo využití řady dalších pramenů a analýzu reálné kancelářské praxe. Informace v citovaných itinerářích tak mohou být poněkud zavádějící.

Z (pro mě) poněkud nepochopitelných důvodů autor pojal averzi k Demuthově edici deskového rukopisu Tovačovské knihy, která je z edičního hlediska poměrně zdařilým a spolehlivým počinem (uvážíme-li dobu, v níž vznikla, a nevalnou kvalitu edic Brandlových) a vytvrvalé cituje základní pramen moravského zemského práva z rukopisů uložených v MZA (nutno dodat, že s několika transkripčními nedostatky). Stejně tak řadu materiálů, které byly již dříve editovány (např. F. Kameníček v rámci *Sněmů*) cituje autor z originálu, aniž by se o předešlé edici zmínil či ji použil. Vzhledem k tomu, že autor nedělal kritickou edici pramenů, ale cituje jen v rámci monografie, domnívám se, že mohl použít výše uvedené práce, které jsou v zásadě dobré a bez větších chyb.

Vzhledem ke skutečnosti, že téma autorovy práce je velmi zajímavé a inspirativní a množství pramenů, které pro svou práci excerpoval, je opravdu úctyhodné, je škoda, že závěrečný soupis pramenů obsahuje jen názvy archivů a fondů a nikoliv názvy a signatury či inventární čísla jednotlivých archiválií. Stejně tak mohl autor v úvodu práce alespoň rámcově popsat pramennou základnu, v níž se pohyboval (podrobněji se v úvodu zmínil jen o tzv. kopiířích), jelikož v citacích uvádí jen zkratky archiválií a místy je poměrně těžké se v poznámkovém aparátu orientovat (viz např. pozn. 8, s. 23 kde jsou citovány tři prameny a jen dvě archiválie – srov. pozn. 1, s. 29).

Monografie je opatřena standardním odborným aparátem, graficky je velmi pěkná, snad jen obrazový doprovod mohl být opatřen popiskami a ne pouze velmi nepřehledným seznamem (s. 297).

Práce Jana Al Saheba je nejen zajímavou příkladovou studií k fungování jednoho biskupského stolního panství, ale také velmi zdařilým příspěvkem k historii olomoucké diecéze a v neposlední řadě i k hospodářským a sociálním dějinám rané novověké Moravy.

Jana Janišová

Janusz SPYRA, *Śląsk Cieszyński w okresie 1653–1848, Dzieje Śląska Cieszyńskiego od zarania do czasów współczesnych, Tom IV, Cieszyn: Starostwo Powiatowe 2012, 484 s.*
ISBN: 978-83-935147-11

Jen málokterý středoevropský region – v tomto případě historická země – je tak dlouho a soustředěně v centru zájmu historiků jako Těšínsko neboli, podle polských zvyklostí, Těšínské Slezsko. Již kolem poloviny 19. století spatřily světlo světa – vedle topografických prací – první vskutku kritické příspěvky věnova-

ně politickým, hospodářským a náboženským dějinám Těšínska ze středověku a novověku, jejichž prvním vyvrcholením byly souborné dějiny z pera Gottlieba Biermanna. Německé historiografy následovali zprvu nesměle, od poloviny 20. století pak stále intenzivněji i jejich polští a čeští kolegové. Jejich aktivity, směřující k co možná nekomplexnějšímu postžení dějinných peripetií této země, příslušející takřka po šest staletí ve své celistvosti k České koruně a v moderní době rozdělené mezi dva státy, Československo/Česko a Polsko, neutechají ani v současnosti. Na polské straně to dokládá rozsáhlá řada *Dzieje Śląska Cieszyńskiego od zarania do czasów współczesnych*, připravovaná pod redakčním řízením prof. Idziho Panice a vydávaná sdružením Starostwo Powiatowe w Cieszynie, jehož VI. díl – *Śląsk Cieszyński w okresie 1653–1848* – stojí v centru našeho zájmu.

Autorem uvedeného dílu, věnovaného poměrně dlouhému období vývoje Těšínska označovanému obvykle jako doba absolutismu, v němž se země a její lidé přenesli z tradičních raně novověkých poměrů na práh občanské společnosti, je zkušený historik Janusz Spyra. Autor se dějinami Těšínska (tedy nejen Těšínského vévodství/knížectví, ale rovněž z něj na prahu novověku vydělených stavovských panství, z nichž Bílsko se posléze etablovalo rovněž jako knížectví), zejména jeho společnosti a vybraných skupin obyvatel, zabývá dlouhodobě.

Publikaci strukturoval Spyra standardně, v souladu s konceptem ediční řady. Poměrně zevrubně popsal politické dějiny země: proměny Těšínska po vymření posledních těšínských Piastovců a Piastoven v roce 1653 v bezprostřední knížectví a poté roku 1722 opět v lenní državu v rukou Lotrinských. Spolu s tím věnoval pozornost rovněž otázkám rekatolizace země, reformnímu (svou podstatou nikoli specificky regionálnímu, ale ústřednímu) úsilí Marie Terezie a Josefa II. a v neposlední řadě mezinárodním aspektům podunajské habsburské dynastie, které se Těšínska bezprostředně, či svými důsledky, dotkly.

V základních rysech naznačil J. Spyra hospodářský vývoj Těšínska, kdy se zaměřil jak na zemědělskou, tak řemeslnickou produkci a s ní související obchod, a posléze na výrobu (proto)průmyslovou.

Podstatně zevrubněji než ekonomickým aspektům se věnoval otázkám společnosti, jejího demografického vývoje, rozvrstvení a posléze charakteristice jednotlivých sociálních vrstev a skupin. Právě zde je patrná silná stránka autora, jeho velmi důkladná znalost problematiky a dostupných informačních zdrojů primárních i sekundárních. Samostatné oddíly jsou zaměřeny na otázky náboženského vývoje a s tím souvisejícího školství, stejně jako na vybrané aspekty duchovního života, osvěty a kultury.

Závěrečnou část věnoval J. Spyra představení myšlenkových proměn společnosti v tzv. době předbřeznové, formování individuální a kolektivní identity zvláště intelektuálních vrstev, povědomí o historických kořenech a národnosti/jazykové různorodosti, s nezbytným uchopením multikulturních vazeb a vlivů, které byly pro Těšínsko charakteristické. Slouží autorovi ke cti, že se – ve shodě s nedostatkem pramenů s odpovídací vypovídací hodnotou a věrohodností – nepustil do „vyhraněných“ hodnocení ve vztahu k jazykové struktuře společnosti, a to zejména pro starší období, jak se s nimi můžeme v některých „národně“ laděných pracích stále ještě setkat.

Z publikace je patrná vědecká erudice Janusze Spyry, zaujetí tématem i snaha o proniknutí do složitého vývoje země v etapě, která náleží stále k nejméně probádaným. Ocenit je nutno skutečnost, že na rozdíl od řady jiných zahraničních autorů zná velmi dobře nejen domácí, tedy polskou, a německou literaturu, ale rovněž českou odbornou produkci, jak dokládá nejen závěrečný soupis pramenů a literatury, ale rovněž kritický poznámkový aparát. J. Spyra usiloval – a s velmi dobrým výsledkem – o představení zásadní dějinné linie i vybraných aspektů v uceleném textu, jenž uspokojí odborníky a zaujme i laické čtenáře.

Možná je jen trochu škoda, že tak činil v jistém přílišném uzavření ve vnitřních poměrech Těšínska, bez širšího zasazení zejména jeho společenského, ekonomického a kulturního vývoje do kontextu celoslezského (před rokem 1742), nepočítáme-li vazby na ústřední správní orgány a otázky rekatolizace. Možnosti komparace se sousedními hornoslezskými regiony i hledání a nacházení paralel a odlišností s dolnoslezskými poměry se přitom nabízí celá řádka a zasazení dějin Těšínska do celoslezského rozměru by ještě daleko barvitěji vykreslilo – především pro neprofesionálního čtenáře – roli a význam sledované historické země. Rovněž její vazby na celek České koruny, jakkoli se jeho postavení v rámci habsburské monarchie poněkud upozaďovaly, do poloviny 18. století ale zůstávaly přinejmenším ve správní rovině neoddiskutovatelné, jsou připomínány jen zřídka. Nástup Habsburků na český trůn neznamenal proměnu státoprávního postavení Slezska, a tím spíše Těšínska, vzhledem k příslušnosti k české Koruně, třeba se to tak může i díky jeho proměně v imediální knížectví v držení Habsburků jakožto českých králů (a majitelů rozsáhlého těšínského komorního panství) po roce 1653 a posléze v bezprostřední knížectví Lotrinských poněkud zjednodušeně jevit.

Jistě by se při čtení, tím spíše odborném studiu nejnovější syntetizující publikace o dějinách Těšínska, zaměřené na období od skončení třicetileté války do počátku revolučních událostí roku 1848, daly najít pasáže, které by nás mohly vyburcovat k úvahám o oprávněnosti předložených konstatování (např. otázky účasti majitelů nižších stavovských panství na celoslezských sněmech, převahy nezakoupené poddanské

držby v Horním Slezsku v porovnání se „zbyvajících částmi Slezska“ ad.), anebo například k polemice, zda velmi zevrubně a faktograficky hutně, avšak někdy chronologicky popisnému pojetí poplatné uchopení problematiky není na škodu jisté ucelenosti a srozumitelnosti podání přinejmenším některých témat (např. otázky ekonomického vývoje, zvl. počátků průmyslového podnikání v oblasti těžby uhlí a železárenských podniků ad.). To jsou ovšem úvahy, které rozhodně nemohou snížit kvalitu a význam publikace, kterou lze považovat bezpochyby za velmi dobrý a vysoce kvalitní příspěvek k dějinám Těšínska, Slezska a v neposlední řadě i české Koruny ve středoevropském kontextu. Lze jej doporučit ke studiu i četbě všem historikům i zájemcům o dějiny Těšínska a věřit, že se obdobně podrobných a kvalitních monografií ve vztahu k ranému novověku dočkají i další slezské regiony/historické země.

Irena Korbelářová

Ivan PFAFF, *Francie a Čechy v Evropě národních států. Francouzská politika F. L. Riegra 1867–1878, Praha: Euroslavica 2013, 260 s.*
ISBN 978-80-87825-01-3.

Angažovaného českého historika Ivana Pffafta není nutno čtenářům Slezského sborníku rozsáhleji představovat. Všeobecně známé jsou jeho novější práce vztahující se v kontextu evropského integračního procesu k otázkám evropanství a národní identity české společnosti. Ze starších prací by neměly být opomenuty knihy a početné studie k tématu česko-sovětských vztahů v mezních okamžicích moderních československých dějin.

Poslední Pffaftova kniha přináší nové a zajímavé pohledy na počáteční proces utváření české mezinárodní politiky na sklonku šedesátých a v průběhu sedmdesátých let 19. století. Je vhodné zmínit, že autor předpokládá, že čtenář je obeznámen s reáliemi z politických dějin, na jejichž pozadí rozplétá předivo jemných vazeb české politické reprezentace k francouzské politické scéně. Kromě odpovědí na výchozí otázky: Kdo? Kde? Kdy?, přináší na základě studia korespondence hlavního z aktérů dění, tj. F. L. Riegra, poznatky objasňující motivy jeho jednání, usilování a snah. Rekonstruuje komplikované cesty Riegra navazování osobních kontaktů s francouzskou stranou, hodnotí dílčí úspěchy na jedné straně a na straně druhé i ztráty dosažených politických pozic, což se zvláště týkalo demonstrativní „Pouti na Rus“ české politické a kulturní reprezentace. Obraz křehkých česko-francouzských vztahů je dotvářen psychologizující portréty osobností dění, které čtenáři ozřejmují motivy jejich jednání. Autorovi se podařilo vylicít střetávání politických ideálů utvářející se české politické scény s pragmatickou mezinárodní politikou.

Kromě výše nastíněné hlavní událostní linie se jedna z kapitol rozsáhle věnuje prusko-francouzské válce, tj. události zajisté důležité pro pochopení mezinárodního kontextu dobové politiky. Za úvahu možná stálo užší zpracování tohoto konfliktu a z něj vyvstalé konstelace politických sil. Závěrečný kulturněhistorický exkurz je v mnohém přínosný pro pochopení frankofilství v české kultuře druhé poloviny 19. století. Cenný je rozsáhlý přehled domácí a zahraniční literatury k autorem vymezenému tématu. Kniha je zajisté na půdě domácí historiografie zajímavým přínosem k poznání utváření česko-francouzských vztahů a frankofilství v české politice a kultuře druhé poloviny 19. a počátku 20. století.

Andrea Pokludová

Hans von AHLFEN, *Bitva o Slezsko 1944–1945, Praha: Naše vojsko 2013, 263 s.*
ISBN: 978-80-206-1341-7

V březnových dnech tohoto roku jsme se na pultech knihkupectví mohli setkat s novinkou nakladatelství Naše vojsko. Po dlouhých padesáti letech se tak dostává čtenářům do rukou zcela ojedinělá publikace generálmajora ve výslužbě Hanse von Ahlfen „*Der Kampf um Schlesien*“. Původní publikace vznikla jako mnoho jiných v 50. letech 20. století, kdy docházelo k návratu vojáků zajatých Rudou armádou na konci druhé světové války. Vzpomenout můžeme kupříkladu na práci o historii 16. Panzerdivision vydanou roku 1958, popřípadě trojsvazkovou „*Geschichte des Panzerkorps Großdeutschland*“ vydanou ve stejném roce nebo celkové dějiny Kurta von Tippelskirch z roku 1959. Rovněž Hans von Ahlfen tehdy vstoupil na pomyslný „trh“ se vzpomínkami, když roku 1957 vydal knihu „*Der Kampf um Festung Breslau*“. Toto období, v němž bylo otištěno množství memoárů frontových vojáků a velitelů, přitom našlo pokračování v následujícím deceniu, kdy konjunktura podobně zaměřených titulů pokračovala. Tehdy vznikl i německojazyčný originál anotované publikace z dílny Hanse von Ahlfen.

Hans von Ahlfen se narodil roku 1897 v Berlíně a již v roce 1914 se účastnil bojů první světové války, kde byl od počátku zařazen k ženijním vojskům. Už tehdy (konkrétně na jaře následujícího roku) byl jmenován

poručíkem. Po první světové válce setrval v řadách početně redukované armády nové německé republiky, kde stále sloužil u ženijních vojsk. Pohyboval se jednak u 2. pruského ženijního praporu nebo u štábu 5. pruského jezdeckého pluku. Během druhé světové války pak sloužil jako velitel roty, velitel praporu a v neposlední řadě jako velitel 70. Heerespionier-Brigade, která spadala do Speerverband na Visele, jež byla pod jeho přímým velením. Konec jeho vojenské kariéry je pak spojen s velením v obklíčené Vratislavi (Breslau, dnes Wrocław), resp. s boji v Porůří. Roku 1947 se navrátil z amerického zajetí a postupně vydal tři práce, v nichž shrnul vzpomínky na boje na východní frontě, roku 1966 zemřel v obci Oberndorf am Neckar.

Hans von Ahlfen vydal svou první práci v nakladatelství Wehrwissenschaftsamt – jednalo se o krátkou studii o obležené Vratislavi, zevrubnější stať následovala roku 1957. Pro nás je ale v tomto textu podstatná až jeho poslední počín, publikovaný tiskem roku 1963, tedy tři roky před jeho smrtí.

„*Der Kampf um Schlesien*“ je práci, která má nebývale velký význam. Platí to zejména pro Slezsko, v jehož rámci je dosud jediným natolik komplexním pojednáním. Význam díla je o to vyšší, když si uvědomíme, že bylo sepsáno ve spolupráci s tehdejšími nejvyššími veliteli činnými na bývalé Slezské frontě, mezi které patřili například generálplukovník Gotthard Heinrici, generál tankových vojsk Walther Nehring a další. Jelikož se nemělo jednat a ani nejedná o klasičtější historiografickou monografii postavenou na studiu archivních materiálů, ale o, řekněme, vzpomínkovou syntézu, vyskytuje se v textu množství faktografických nesrovnalostí, jako například zmínky o bojových útvech (např. divizních celcích), které ve Slezsku pojednávané doby neoperovaly atp. Pro ledasco jsou ovšem tyto vzpomínky dnes jediným zdrojem informací, což můžeme například vidět na kapitole věnované fungování říšských drah ve zdejší oblasti.

Největším přínosem publikace jsou dle mého názoru mapové přílohy, které jsou přiloženy samostatně, a to pro svou jedinečnou podrobnost. Právě k těmto mapám se budeme vracet v zamyšlení nad kvalitou českého překladu. Samotná práce vyšla v Německu již v několika vydáních a je dodnes velmi ceněná laickou i odbornou veřejností.

Význam knihy pro Slezsko jako první docenili historikové Vratislavské univerzity, kteří již roku 2009 vydali její překlad do polštiny. Možná i díky tomu, že odpovědným redaktorem zde byl erudovaný odborník zdejšího ústavu historie Tomasz Glowinski, nepřekvapí kvalita zpracování a množství doplněných poznámek a vysvětlivek, což v celku dílo ještě povýšilo. Malou chybou na kráse mohl být chybějící originální mapový a obrazový materiál, který však polský kolektiv nahradil zdařilými ekvivalenty a ilustracemi z vlastních zdrojů.

Několik let poté, tedy roku 2013, vychází práce i u nás, přičemž záštitu nad vydáním převzalo vydavatelství Naše vojsko. Překladu se zhostil Tomáš Kůrka, odpovědným redaktorem byl Jiří Pánek, úkolu technického redaktora se pak ujal Miroslav Romanovský. Kniha o 263 stranách s kvalitním, poutavým přebalem na první pohled zaujme, avšak už zde jako předzvěst věci příštích čtenáře zarazí první maličkost a to strohé zpracování autorského medailonu Hanse von Ahlfen.

Samotná práce se striktně drží německého originálu, dokonce i tehdy, když autor v samotných názvech kapitol odkazuje na jednotlivé mapy, které ovšem nebyly k vydání připojeny! Vše je zde zmíněno. Pro laika tak budí dojem dobré práce pouze s nepříloženou mapovou přílohou. Pro odborníka zarážející a nesmírně studium ztěžující je bohužel zarážející neúplnost českého překladu, lze odhalit pouze při srovnání s německým originálem. Kolikrát se nám naskytne pohled na text, v němž jsou odstavce přeloženy pouze napůl, např.:

„...1914 marschieren von schlesischen Truppen das VI.A.K. und VI. Res. K., die 5.Kav. Div., 9.Inf. Div. und 9. Res. Div. im Westen des Reiches auf, während die Ostgrenze das schlesische Landwehrtruppen in blauen Friedensuniformen mit unvollkommener Ausrüstung für den Bewegungskrieg, wurde von einem Schlesier geführt, von dem allgemein hoch geachteten, ja von seinen Landwehrmännern geliebten früheren kommandierendem General des Heimatkorps, dem Generalobersten von Woyrsch...“¹ a český překlad: „...Roku 1914 jeho východní hranice bránily jednotky zemské domobrany v modrých mírových uniformách a s nedostatečnou výzbrojí. Velel jim rodilý Slezan, uznávaný a oblíbený generálplukovník von Woyrsch...“² Podobných ukázek bychom ovšem mohli uvádět celou řadu. Bohužel nejsou chybějící části textu jedinou výtka, kterou musíme směrem k českému vydání směřovat.

Druhým velkým nedostatkem je často nedůsledný překlad. Uvedme opět pro ilustraci: „...So endete bis Januar 1945 unter der erdrückenden, zerschlagenden und zermalmenden feindlichen Übermacht die erste phase des Kampfes um Schlesien in der „Schlacht im großen Weichselbogen“, die wir auch als „schlacht

¹ Hans von AHLFEN, *Der Kampf um Schlesien*, Frankfurt am Main 1963, s. 16.

² TYŽ, *Bíva o Slezsko*, Praha 2013, s. 20

zwischen Weichsel und Oder“ bezeichnen können...“¹ a česká verze: „...První fáze bojů o Slezko skončila v lednu 1945. Byla nazvána „bitvou o viselský oblouk“ nebo také „bitvou mezi Vislou a Odrou“...“²; popřípadě více do očí bijící: „...Sämtliche Ringstände der 2. Und 3. Linie waren noch nicht begonnen. Die Besatzung bestand aus 3 Regimentern Infanterie und 1 Art. Abteilung (Beutekanonen) sowie etwa 12 Pak...“³ a česká verze: „...S druhým a třetím obranným úsekem se ještě ani nezačalo. Linii bránily tři pěší pluky, jeden dělostřelecký odřad, vyzbrojený trofejními děly a přibližně dvanáct protiletadlových kanonů...“⁴ V obou záležitostech vidíme nedostatky pramenící přímo z překladu a z činnosti překladatele Tomáše Kůrky.

Nalezneme však i drobné vady, jako špatně přeložené názvy či věci vojenské terminologie jako například Abteilung zde překládaný jako odřadem, Landeschütz Bataillon je prapor domobrany a podobně, které zasloužily závažných odborných korektur a úprav ještě před vydáním publikace. Zde tedy můžeme hovořit nejen o problému na straně překladatele, ale současně redaktora. Je zjevné, že text měl před vydáním projít rukama odborníků, což se však nespíše nestalo.

Bohužel je kniha plná i dalších chyb a nedostatků. Otázkou je třeba, proč odpovědný redaktor vynechal úvodní citát, uvedený i v polském překladu: „Cóż tj. za kraina, ten nasz Śląsk, za którą przelano morze krwi, o którą roniono palce lzy? To najbogatsza i najpiękniejszą kraina na wschodzie Niemiec!“⁵ či proč nebyl zvolen jednotný překladatelský úzus u geografických terminů a názvů armádních celků – ty jsou střídavě uváděny v originálním znění a v doslovném českém překladu.

Uvedené chyby jsou nespíše důsledkem spěchu při přípravě vydání, to by však nemělo být omluvou faktu, že se čtenáři dostává do rukou kniha v nevyhovující podobě. Přes všechny výtky, je však třeba podotknout, že předkládaná publikace má zvláště českému čtenáři bez možnosti obstarat si německé vydání stále co nabídnout.

Lukáš Videcký

Piotr SROKA, *Turystyka w polskich Sudetach w latach 1945–1956*, Wrocław: Oficyna Wydawnicza ATUT, Wrocławskie Wydawnictwo Oświatowe, Ośrodek Pamięć i Przyszłość 2013, 339 s. ISBN: 978-83-7432-878-4

Knihu „*Turystyka w polskich Sudetach w latach 1945–1956*“ vydal mladý polský historik Piotr Sroka, pracovník střediska „*Pamięć i Przyszłość*“ ve Vratislavi. Středisko vzniklo v roce 2007 jako instituce shromažďující informace o dějinách tzv. ziemi odzyskaných (získaných zemi) a soustřeďuje se na historii Vratislavi a Dolního Slezska po II. světové válce. Pomohlo vydání této knihy, která se svým teritoriálním a časovým zařazením zcela hlásí k výzkumnému záměru střediska. Monografie se řadí k množství prací, které za poslední roky povstaly z oblasti soudobých dějin, jež jsou v současném Polsku v podstatě od pádu východního bloku stále nespíše populární a vyhledávané. Období větších syntetických děl už mají Poláci více méně za sebou, a proto houně podporují vznik menších analytických prací, ke kterým lze zařadit anotovanou knihu.

Piotr Sroka se ujal tématu vývoje turistiky v Dolním a částečně též Horním Slezsku v době těsně po II. světové válce. Teritoriálně se zajímal o oblast tzv. polských Sudet, což podle autora představuje pásmo hor na hranicích s Českem. Oblast je tedy pro českého čtenáře nespíše zajímavá. Polsko v nových hranicích po II. světové válce získalo tyto hory na podkladě rozhodnutí velké trojky, což znamenalo pro polský turistický ruch něco jako dar z nebe. Do té doby mohli Poláci využívat jen relativně malá, i když vysoká horská pásma na hranicích s Ukrajinou (Bieszczady) a Československem (Tatry, Beskydy). Nové území představovalo nové možnosti v Jizerských horách, Krkonoších, Orlických horách a Jeseníkách. Všechna tato nám známá pohorí zasahovala na nově získaná polská území a díky předchozímu německému osídlení už měla vybudováno poměrně dobré turistické zázemí. Jenže do této situace negativně promluvila světová válka a doba bezprostředně po ní následující.

Studie Piotra Sroki je zajímavá nejen svým teritoriálním zájmem, ale i časovým zařazením do komplikovaného období let 1945–1956. Komplikovanost nevyplývala pouze z obnovy země po válce, ale i z rozsáhlého přesunu obyvatelstva z východních oblastí zabraných Sovětským svazem do získaných zemí na západě. Pro polskou historii a společnost představuje toto „stěhování národů“ jeden z neuralgických bodů. V pravdě kulturním polským filmem je snímek „*Samy swoi*“ (1967), který pojednává o přesunu východních

¹ TÝŽ, *Der Kampf um Schlesien*, s. 22.

² TÝŽ, *Bitva o Slezsko*, s. 26.

³ TÝŽ, *Der Kampf um Schlesien*, s. 27.

⁴ TÝŽ, *Bitva o Slezsko*, s. 32.

⁵ TÝŽ, *Walka o Śląsk 1944/45*, Wrocław 2009, s. 15.

rodin do Slezska, a podobně populární je mezi inteligencí kniha Edwarda Stachury „*Siekierzada*“ (1971), jejíž hlavní hrdina uteče z civilizace do lesů v získaném území, kácí stromy a každodenně se potkává s přesídlenci z východu. Zvolené období je nesmírně poutavé, protože noví osídlenci neznali hory, nevěděli, co znamená horská turistika, nebyli zvyklí na hotely a horské chaty a museli se s celou řadou věcí vyrovnávat, do čehož navíc promlouval nový politický systém. V polských Sudetech nastoupila po roce 1945 vlna nacionalismu, která se projevovala snahou historicky „popolštit“ získané země, např. dát vypadají nové polské názvy (s. 48). Vynořila se potřeba vytvořit organizační strukturu na regionální úrovni a výrazně zlepšit zásobování potravinami (s. 66). Objevil se problém obsluhy turistického ruchu, protože přišlo obyvatelstvo bez povědomí o činnostech v zásobování (s. 169). Budovy horských chat a hotelů byly po válce vyráběny a jejich nové zařizování trvalo roky. Turisté si často stěžovali, že československé chaty vypadají krásně, zatímco polské jako chatrče, a v některých horských bufetech dostanou k občerstvení leda pivo a srdíčka v čokoládě (s. 196).

Vůbec největším problémem pro rozvoj turistického ruchu v polských Sudetech byly hranice s Československem. Téměř všechny hory Sudet ležely v hraničním pásmu a Polsko od počátku striktně uzavřelo a přísně kontrolovalo své hranice. V hraničním pásmu se najednou vyskytla významná lázeňská střediska, např. Kudowa-Zdrój. Pro centrální úřady byla sice prioritou ochrana hranic, ale velký důraz se kladl také na rozvoj dělnické rekreace, pro niž byla střediska v sudetských horách nesmírně lákavá a potřebná. Otázkám postoje centrálních úřadů k turistice a ochrany hranic věnoval autor dvě pro badatele asi nejzajímavější kapitoly. Čtenář na nich ocení určitý návrat do minulosti, k přísným kontrolám a opatřením, která se dotýkala téměř všech obyvatel. Turisté v polských Sudetech si museli zvyknout na systém vydávání propustek a časté kontroly příkazů totožnosti a propustek pohraniční stráží. Přestože text je postaven převážně na archivních pramenech, a tudíž představuje vědecky dobře odvedenou práci, patří k nejzajímavějším v celé knize.

Další dvě kapitoly autor věnoval turistickým organizacím, které vyvíjely na daném území svou činnost. V první kapitole rozebral období 1945–1950, kdy působilo větší množství organizací, např. Polskie Towarzystwo Tatrzzańskie (PTT), Dolnośląskie Towarzystwo Turystyczno-Krajoznawcze (DTTK), Polskie Towarzystwo Krajoznawcze (PTK) ad. Název Polskie Towarzystwo Tatrzzańskie může vyvolávat pocit omylu, ale toto sdružení vzniklo v meziválečném období a po II. světové válce rozšířilo svou působnost na polské Sudety. Mělo své oddíly v lokalitách Dolního a Horního Slezska, tzn. Jelenia Góra, Wrocław, Kłodzko, Wałbrzych a pro opavské oblasti Katowice. Autor se postupně zabýval vývojem všech těchto oddílů. Druhou kapitolu autor zasvětil organizaci, která v r. 1950 sloučila nejvýznamnější turistická sdružení v Polskie Towarzystwo Turystyczno-Krajoznawcze (PTTK). Tato instituce sehrávala hlavní roli v polském turistickém ruchu po r. 1950.

Poslední tři kapitoly byly věnovány každodennosti turistiky, tzn. materiálnímu zajištění, charakteristice turistického hnutí a rekreačním aktivitám. V rámci těchto kapitol je možno si přečíst něco o stavu horských chat a hotelů, turistických stezek, infrastruktury, komunikací, o rozměrech a koncentraci turistického ruchu, o možnostech dělnické rekreace v l. 1945–1956 v polských Sudetech nebo o dětských a mládežnických odpočinkových aktivitách. Tento „lidský rozměr“ dodává monografii pocit komplexnosti a celkového vyčerpání tématu. Samozřejmě by se daly najít možnosti dalšího bádání, např. oral history, vzpomínky provozovatelů horských chat, členů pohraniční stráže, účastníků turistických akcí a rekreací, ale Piotr Sroka provedl nesmírně náročný a uspokojujivý výzkum. Prošel materiály archivů ve Varšavě, Vratislavi, jejich poboček v Jelení Hoře, Kamieńci Żąbkowickém, archivu muzea sportu a turistiky v Karpaczi, PTTK ve Varšavě, Polské akademie věd ve Varšavě, pohraniční stráže ve Štětíně a soukromé sbírky významného představitele polského turistického hnutí Bartłomieje Ranowicze. Kromě toho prolístoval řadu novin, tiskových zpráv a písemných vzpomínek a pamětí, díky čemuž je jeho kniha hustě protkána citacemi z těchto zdrojů, tzn. autentickými dojmy a zkušenostmi turistů. I proto působí monografie Piotra Sroki velmi komplexně. Českým zájemcům ji lze jen doporučit.

Radek Lipovský

KRONIKA

VII Tyskie Sympozjum Historyczne: Napitki i jadlo na stołach książąt, szlachty i poddanych. Muzeum Miejskie w Tychach, Tychy 6. 12. 2013

U příležitosti 400 let založení knížecího pivovaru v Tychach uspořádaly 6. prosince 2013 Kompania Piwowarska S. A., Muzeum Miejskie w Tychach a Instytut Badań Regionalnych Biblioteki Śląskiej w rámci VII. *Tyšského historického sympozia* vědeckou konferenci na téma *Pití a jadlo na stołech książąt, šlechty a poddanych*. Konferenci slavnostně zahájili hlavní organizátoři akce prof. Ryszard Kaczmarek, náměstek ředitele Biblioteki Śląskiej w Katowicach, dr Maria Lipok-Bierwiazzonek, ředitelka Muzeum Miejskiego w Tychach, a mgr Małgorzata Walędzińska-Póltorak, náměstkyně ředitele Kompanii Piwowarskiej S. A.

Konference byla rozčleněna současně chronologicky i věcně, dopoledne zazněly příspěvky věnované jídlu, odpoledne pak pití, zejména pivo. V úvodním referátu nastínil Jerzy Sperka (Uniwersytet Śląski) problematiku stravování ve středověkém Polsku. V následujícím vystoupení přenesl Piotr Greiner (Archiwum Państwowe w Katowicach) auditorium do Slezska 17. až 19. století, když (bohužel jen) slovem i obrazem předložil menu pszczyňských knížat. Co do obsahu neméně zajímavé bylo i vystoupení Marie Lipok-Bierwiazzonek věnované jídlu a nápojům na stoletích zemědělského a později i dělnického obyvatelstva Horního Slezska v 19. a na počátku 20. století. Kalorická hodnota obsahu příspěvků klesla i v následujícím vystoupení panů Ryszarda Kaczmarka a Mirosława Weckého (UŠ). Referát nazvaný *Vojenský jídelníček* zavedl zúčastněně v řadách horských pluků císaře Viléma II. na západní, východní i italskou frontu. Na základě oficiálních, ale zejména pramenů osobní povahy autorská dvojice představila nejen obsah vojáckova ešusu, ale i jeho každodenní, tu veselý, většinou ovšem tragický „boj“ o kus žvance. Příspěvek považuji za nesmírně inspirativní a věřím, že se s ním brzy setkáme na stránkách některého ze slezských periodik. Vyhladověli prolutím prostor konferenčního sálu a strmých alpských úbočí u Caporetta jsme se s myšlenkou na italskou masovou konzervu, nebo alespoň „chutný Eintopf“ vydali na oběd do přilehlých pivovarských sklepů.

Odpolední program věnovaný nápojům zahájil Jakub Grudniewski (UŠ) představením nejstarších pramenů dokumentujících vaření piva v Tychach, resp. na panstvích knížat von Pleß. Bożena Czwojdrak (UŠ) reagovala na ranní referát J. Sperky, když zúčastněně fundovaně, ovšem zábavnou formou, seznámila s problematikou konzumace alkoholických nápojů ve středověkém polském království. Z pohledu hospodářských dějin, tedy s využitím tabulek, grafů a map nastínil roli piva v ekonomice polského státu v 16. století Krzysztof Boroda a Piotr Guzowski z Uniwersytetu w Białymstoku. Problematikou transformace průmyslového vaření piva v Czeszochowé, Řezně, Plzni a Tychách se ve svých referátech zabývali Dariusz Złotkowski (Akademia im. Jana Długosza w Czeszochowie), Roman Smolorz (Stadtarchiv Regensburg), Aleš Zářický (Ostravská univerzita) a Tomasz Dudek (Kompania Piwowarska, S. A.). Konferenční část VII. Tyšského historického sympozia zakončili vystupující i četní hosté ochutnávkou širokého spektra piv z produkce zdejšího pivovaru, v jehož prostorách jsme strávili velmi příjemný prosincový den.

Aleš Zářický

Konference Vzdělanec nad hranicemi „provincionalita“

Ve dnech 25.–26. dubna 2013 uspořádalo Centrum pro hospodářské a sociální dějiny Filozofické fakulty Ostravské univerzity v Ostravě (dále CHSD) ve spolupráci s Wydziałem Filologiczno-Historycznym Akademii im. Jana Długosza w Czeszochowie (dále AJD) v kongresovém centru GONG v Dolní oblasti v Ostravě-Vitkovicích mezinárodní vědeckou konferenci *Vzdělanec nad hranicemi „provincionalita“*. Setkání, zamýšlené jako první z cyklu konferencí *Vzdělanec v provincii*, se zároveň konalo u příležitosti oslav významného životního jubilea (80. narozeniny) čelné osobnosti českých hospodářských dějin Milana Myšky.

Úvodního představení problematiky se zhostil Aleš Zářický, který zahájil vlastní vědecké setkání připomenutím článku M. Myšky „*K obecně historickým předpokladům konstituování Ostravy jako centra kulturní oblasti*“ Ke konstituování kulturního centra mohlo dojít jen při splnění určitých objektivních a subjektivních podmínek. V porovnání s dynamickým vývojem města jako hospodářského centra evropského významu se proces vytváření Ostravy jako kulturního centra opožďoval a byl dovršen až po druhé světové válce.

V prvním konferenčním bloku věnovali účastníci pozornost všeobecným a syntetickým tématům. Jiří Štaif z Ústavu hospodářských a sociálních dějin FF Karlovy univerzity se ve svém referátu „*Metodologická invence a neprovincionalní regionalismus Milana Myšky*“ věnoval otázce konceptualizace hospodářských a sociálních dějin v díle té badatelské generace, která kombinovala metodologickou invenci a intelektuálně tvořivý regionalismus.

Zvolené téma autor zkoumal na příkladě osobnosti M. Myšky, jehož vybrané dílo podrobil prostřednictvím několika sond pečlivému rozboru. J. Štaif označil jubilatův přínos pro obor hospodářských a sociálních dějin za zakladatelský.

Petr Kadlec (CHSD) přednáškou „*Intelligence, intelektuálové či vzdělanci?*“ načrtl spektra možných přístupů k chápání a definici pojmů týkajících se osob, které vyčnívaly nad své okolí výši dosaženého vzdělání a intelektuální činnosti („intelligence“). Jak autor ukázal, nejednotná terminologie a bohaté rozdíly v pojmosloví jsou pozorovatelné nejen při srovnání produkce různé národní provenience, ale také u autorů různých oborů v rámci jedné země.

Literární historik Krzysztof Czajkowski (AJD) se v příspěvku „*Pomiędzy stolicą a prowincją: topografia losów i przygód „człowieka myślącego“*“ zabýval významnými osobnostmi literatury kartézské tradice *cogito ergo sum*. Vycházel přitom z úvahy o jednom z nejznámějších příkladů spisovatele „odsouzeného“ k životu na provincii, Publiu Ovidiu Nasonovi. Ovidiovo dílo *Tristia* (Žalozpěvy), sepsané v provincii vzdálené od Říma (čili centra), se stalo inspirací pro pozdější, v evropské kultuře často opakovaný motiv vyhnanství, deportace či emigrace. V tomto smyslu přednášející konfrontoval „nejprovincionalnějšího“ polského básníka 18. století Franciszka Karpińskiego s mýtem Petrohradu jako dobového centra. Závěr referátu pak patřil tvorbě Brunona Schulzeho, spisovatele první poloviny 20. století.

Titulem „*Slovenský vzdělanec v 19. storočí*“ se Dušan Škvarna z Univerzity Mateja Bela v Bánské Bystrici zamyslel nad postavou vzdělance a různými formami identit v Uhersku 19. století. Dále se detailněji zaměřil na slovenského vzdělance a představil obecný obraz člověka, který byl formován dobovou politickou situací a tiskem. Konečně se autor věnoval také roli vzdělců při vzniku nového státu.

Slawomir Gawlas (Uniwersytet Warszawski) zakončil úvodní blok příspěvkem „*Inteligencja prowincjonalna w Rzeczpospolitej Polskiej przed powstaniem inteligencji (XVI–XVIII wiek)*“. Referující analyzoval nepřilíh početnou skupinu provinční inteligence, přičemž se opíral o zkušenosti polských historiků. Skupina osob, která se snažila zajistit svou existenci tím, že využívala získaného vzdělání a dovedností, se částečně vykytovala na magnátských dvorech, čili převážně v provincii.

Další konferenční bloky nesly název „Inteligence v provincii jako společenská skupina a její struktury I–IV.“ a pokračovaly i druhý konferenční den. První den zaznělo celkem šest příspěvků, které se zaměřily především na prezentaci některých možností a otázek při výzkumu inteligence, s důrazem na specifické společenské vrstvy či na příklady konkrétních jedinců působících v provinciích. Úvodem bloku vystoupil Lumír Dokoupil (CHSD), který ve spolupráci s P. Kadlecem podal v přednášce „*Středoškolský profesor daleko od centra – pedagog, badatel, veřejný činitel*“ nástin vývoje postavení středoškolských učitelů, jejich aktivit a proměn při procesu utváření moderní společnosti od druhé poloviny 19. století do první světové války. Středoškolská profesora se podíleli na vědeckém a veřejném životě, přičemž často překročili hranice „provincionalit“ a dosáhli širšího ohlasu. Vybraným reprezentantem se stala postava slezského pedagoga, jazykovědce a ředitele opavského gymnázia Vincence Praska.

Andrea Pokludová (CHSD) v příspěvku „*Profesní peripetie představitelů svobodných povolání na přelomu 19. a 20. století*“ zkoumala na konkrétních příkladech vývoj profesní kariéry advokátů a lékařů, jejich ambice a motivace k investicím do vzdělání, které mělo umožnit úspěšnou kariéru v centrech dění. To se však ne vždy povedlo, a tak velká část těchto jedinců vykonávala svou profesi v provinčních městech, ve kterých tvořili společensky i kulturně významnou intelektuální vrstvu. Technické inteligenci se ve stejnojmenném referátu věnoval A. Zářický, který se zaměřil na společenskou angažovanost sledované skupiny (osoby s dosaženým vyšším technickým a ekonomickým vzděláním) v oblastech regionální kultury a politiky. Autor vycházel z rozboru biografů a biografických studií, popř. pamětí manažerů a dalších hospodářsky významných jedinců, kteří působili před první světovou válkou v důležitých průmyslových centrech českých zemí (Ostrava, Brno, Praha, Plzeň, Liberec atd.).

Jestliže druhý blok vyplnily příspěvky dedikované pedagogům, advokátům, lékařům a technické inteligenci, třetí blok se nesl v duchu problematiky dělnické inteligence a změn ve společenském postavení a vnímání vzdělaných či ekonomicky činných žen. Lukáš Fasora (Historický ústav FF Masarykovy univerzity v Brně) se v referátu „*Dělnický aristokrat, vzdělanec, byrokrat... K jedné problematické sociální kategorii v českých zemích do r. 1914*“ zabýval možnostmi sociálního vzestupu dělnictva a především socialistické složky dělnického hnutí prostřednictvím vzdělání. Autor rozlišil tři oblasti vzdělání (zvládnutí řemesla, znalost administrativy a managementu a konečně abstraktní teoretické vzdělání vhodné pro agitační a publicistickou činnost). Vysoký důraz na ocenění manuální práce a současná potřeba práce duševní, nezbytné pro rozvoj a upevnění samotného dělnického hnutí, v sobě nesly ze své podstaty rozpor. Ten se stal zdrojem napětí, jehož různé obměny L. Fasora obšírně analyzoval. Vedle sporů mezi byrokratičností a revolučností socialistického hnutí poukázal v neposlední řadě na střet zájmů provinčních dělnických vůdců se socialistickými vzdělanci center.

Následující příspěvek „*Žena v Moravské Ostravě a na okraji ostravsko-karvinské průmyslové aglomerace na přelomu 19. a 20. století*“ pojala jeho autorka Ludmila Nesládková (CHSD) jako regionální sondu

v diskurzu dějin žen a gender history. Přednášející se zaměřila na emancipaci žen jako na jeden z projevů celkové modernizace. Emancipace se projevovovala především v oblasti reprodukčního chování a dále pak v rozšiřujících se možnostech uplatnění žen (úřednice, učitelky, vychovatelky). Tuto skutečnost L. Nesládková doložila rozбором ženské zaměstnanosti v pozici učitelky, přičemž blíže představila osobnost Marie Matulové (rozené Geislerové), učitelky, kulturní a osvětová pracovníce ve školství a spoluzakladatelky spolku Dobromila.

Výstup Jany Geršlové (Ekonomická fakulta Vysoké školy báňské – Technické univerzity Ostrava) „*Ženy, které čtou, jsou nebezpečné (obchodnice a podnikatelky)*“ otevřel doposud opomíjené téma ekonomicky aktivních žen 19.–20. století, a to včetně osudů manželek podnikatelů. Autorka tak především poukázala na možnosti dalšího výzkumu a stratifikovala ženy-podnikatelky na ty, které převzaly vedení podniku po úmrtí manžela, a na ty, které samy přišly s novým podnikatelským nápadem (např. se prosadily ve světě módy a kosmetiky).

Druhý konferenční den zahájil Radim Macháň příspěvkem „*Zrod moderního důstojníka*“. Autor se zabýval významem vzdělání u důstojníků armády habsburské monarchie od napoleonských válek do první světové války. Důstojníci se sice považovali za společenskou elitu, význam vzdělání však podceňovali. Dobrý společenský původ představoval až do poloviny 19. století pro rychlý kariéerní postup lepší předpoklad než patřičné vzdělání, což přineslo armádě řadu neúspěchů ve válečných konfliktech. Dle R. Macháně následné reformy vzdělávacího systému habsburské armády, prováděné od poloviny 19. století, znamenaly významný předěl a jejich úspěšnost potvrdily společlivé výkony důstojnického sboru během první světové války.

Hana Šústková z CHSD a Archivu Vítkovice, a. s. zaměřila v referátu „*Mezigenerační kontinuita inteligence na provincii*“ pozornost k otázce kontinuity zástupců inteligence v rámci železářsko-horního koncernu Vítkovice. Od 70. let 19. století byli sice na pozice generálních ředitelů VHHT vybíráni špičkoví manažeři na základě pozitivních referencí, v rámci podniku však často působili souběžně i členové dvou generací jedné rodiny. Autorka formou několika případových studií (rodiny Alberta Andrého, Augusta Franze Filungera a Franze Klevety) dokázala, že tendence „kopírování“ otcovy kariéry se v prostředí technické inteligence projevovovala značným způsobem. Synové vítkovických vrchních inženýrů přitom nejdříve ve VHHT získali cenné zkušenosti, ty následně využili v zahraničním angažmá, aby se konečně po 2–5 letech vrátili zpět do Vítkovic.

Radoslav Daněk (CHSD, Archiv města Ostravy) ve své přednášce „*Skladatelé zkmenné hudby*“ v Ostravě. *Provinciální město jako tvůrčí výzva pro architekta* seznámil přítomné se stavbami architektů, kteří věnovali důležitou část své tvůrčí práce Ostravě. Nejdříve se přitom zamyslel nad definicí a vymezením pojmu architekt jako člověka, který vypracoval plány budov a následně řídil jejich stavbu po dispoziční, konstrukční a umělecké stránce. Tato funkce často splyvala s pozicí stavitele, který stavbu „jen“ prováděl podle plánů. R. Daněk se posléze zaměřil na činnost dvou nejvýznamnějších architektů Ostravy 19. a počátku 20. století, Felixe Neumanna a Camilla Sitheho.

Antonie Doležalová z Národohospodářské fakulty Vysoké školy ekonomické v Praze představila ve svém příspěvku „*Být mecenášem vzdělance na provincii*“ téma nadací, které vznikaly za účelem zajištění vzdělání pro určité skupiny studentů v Čechách. Studijní nadace hrály v 19. století klíčovou roli v přístupu ke vzdělání, jelikož ještě neexistovala hustá síť státních škol a stát neprováděl aktivní politiku vzdělanosti. Autorka zkoumala, jaké byly hlavní rysy nadací a jejich institucionální parametry, jaké místo zaujímaly v sociálním uspořádání společnosti i v rámci ostatních typů nadací. A. Doležalová pečlivě rozdělila nadace podle několika kritérií (mj. podle účelu, vztahu příjemce-dárce a podle náboženského vyznání).

Jak napovídá název příspěvku „*Filozof wśród pedagogów na prowincji – uczestnictwo Kazimierza Twardowskiego w Wykładach Uniwersyteckich Towarzystwa Pedagogicznego Księstwa Cieszyńskiego i jego kontakty z Towarzystwem*“, zabýval se Marek Rembierz (Uniwersytet Śląski w Katowicach, Instytut Nauk o Edukacji w Cieszynie) působením významného polského filozofa a pedagoga Kazimierza Twardowského (1866–1938), který založil pedagogické hnutí a angažoval v mnoha veřejné činných organizacích. Z hlediska „provincionality“ pak referujícího především zaujal fakt, že K. Twardowsky spolupracoval s Pedagogickou společností Těšínského knížectví.

Poslední blok konference zahájila Marzena Bogus (AJD). Ta v referátu „*Inteligencja „od czarnej roboty” czyli rola nauczycieli szkół elementarnych w modernizującym się społeczeństwie Śląska Cieszyńskiego w 2 połowie XIX i na początku XX wieku*“ posoudila role, povinnosti a konkrétní „černou práci“, které vykonávali pedagogové na nejnižších vzdělávacích stupních na území Těšínska v druhé polovině 19. a na počátku 20. století. Učitelé zde byli dlouho chápáni jako služebníci církve, se započetím platnosti školského zákona v roce 1869 se však začali řadit k intelektuálům a společenským elitám regionu.

Jiří Němec (HÚ FF MU) v přednášce „*Katolický teolog a historik Eduard Winter: sudetoněmecký vzdělanec v první republice*“ následně představil pozoruhodný životní příběh akademika a vysokoškolského pedagoga na pražské teologické fakultě Eduarda Wintera (1896–1982). E. Winter působil z pozice levicového intelektuála a katolického kněze v německém tisku, přičemž propagoval snahu o udržení sudetoněmecké kulturní identity prostřednictvím katolické víry.

Stefan Król (Pedagogiczna Biblioteka Wojewódzka w Cieszynie) ve spolupráci s Januszem Spyrou (AJD) referátem „*Na studia do stolicy. Kariery absolwentów cieszyńskich szkół średnich żydowskiego pochodzenia w 2 poł. XIX i na pocz. XX wieku*“ seznámil účastníky konference s dosavadními výsledky širšího výzkumu, jehož cílem je analýza kariéry a osudů absolventů středních škol na území Těšínského Slezska před rokem 1918. Současná databáze sumarizuje informace ze soupisu maturantů, školních zpráv a dalších archivních materiálů, přičemž obsahuje údaje o zhruba 3 900 osobách. Taktó nashromážděná data umožní podrobnou analýzu zmiňované sociální skupiny.

Jiří Jung (CHSD) se v přednášce „*Aristokratický salon na periferii – návštěvníci a hosté knížat Lichnowských na zámku v Hradci*“ zabýval společenskými styky a kontakty knížat Lichnowských na zámku v Hradci nad Moravicí. Vycházel přitom z analýzy návštěvní knihy, kterou majitelé zámku vedli od roku 1844. Rod působil v roli významných kulturních mecenášů, za Karla Marii (1819–1901) však mezi návštěvníky převažovali průští důstojníci. Za Karla Maxe (1860–1928) se vedle německých diplomatů a politiků na Hradci objevovali i egyptologové a orientalisté, což souviselo s cestovatelskými zájmy knížete.

Jako poslední vystoupil s příspěvkem „*Mé virtuální setkání s Milanem Myškou*“ Milan Hlavačka (Historický Ústav Akademie Věd ČR). Svůj výstup pojal jako osobní vyznání a poděkování M. Myškoví, kterého vlastně považuje za vedoucího své dizertační práce. M. Hlavačka byl totiž ovlivněn rukopisnou prací, se kterou se seznámil v 80. letech, teprve po roce 1989 se však dozvěděl, že autorem byl M. Myška. Závěrečné slovo patřilo M. Myškoví, který všem přítomným poděkoval za uspořádání konference a vzpomenu na osobnosti, historické práce a studijní pobyty, které ho nejvíce ovlivnily a inspirovaly. A. Zářícký posléze konferenci slavnostně ukončil. Konečně připomeňme, že z tohoto setkání bude připraven sborník a po (z pohledu účastníků i organizátorů) vydařeně první části bude cyklus pokračovat konferencí „Historik a jeho dílo“, a to v roce 2014 v Těšíně.

Mariana Stonišová – Ondřej Štarma

15. celostátní konference archivářů České republiky 3.–5. června 2013

Místem konání archivní konference byla zvolena Ostrava, což bylo logické už vzhledem ke zvolenému tématu „*Průmysl – Město – Archiv: Archiv a dokumentace průmyslového dědictví*“. Jednací sál v multifunkční aule GONG v Dolní oblasti Vítkovic tuto skutečnost ještě podtrhl, protože účastníci byli po celou dobu konání konference doslova uvnitř průmyslového objektu.

Jednání bylo rozděleno po tři dny konání do pěti bloků. Hned v tom prvním se konference odklonila od svého hlavního tématu, protože referáty se vztahovaly k 90. výročí vzniku Archivu města Ostravy a k 60. výročí existence Archivu Vítkovice. Zazněl zde i příspěvek o probíhající digitalizaci archiválií v ostravském městském archivu, který se dotkl neaktuálnějších problémů českého archivnictví současnosti.

Druhý blok prvního dne patřil ohlédnutí za firemním archivnictvím v oblastních archivech Slezska, Moravy a částečně i v Čechách. V průběhu třetího bloku vyslechli účastníci konference také postřehy polských a slovenských archivářů z oblasti podnikového archivnictví, přičemž bylo zajímavé už jen srovnání zákonného rámce v těch třech zemích.

Druhý den konference patřil příspěvkům věnujícím se pramenům k dějinám průmyslu v archivech České republiky. Příjemným zpestřením bylo uvedení propagačního filmu o Vítkovických železárnách z roku 1949 z Národního filmového archivu, který jasně ukázal, že mezi prameny tohoto druhu nemusí jít pouze o aktový materiál. Druhá půlka dne byla vyhrazena prohlídce národní kulturní památky Dolní oblast Vítkovice a pro zájemce i Archivu města Ostravy a podnikového Archivu Vítkovice.

Závěrečný den konference pokračoval příspěvky z oblasti jednotlivých archivů již ke konkrétním tématům. Politický aspekt vnesli do podnikového archivnictví přednášející, kteří se zaměřili na arizaci a po druhé světové válce na konfiskaci průmyslových podniků.

Více než 250 delegátů celostátní konference a účast hostů ze všech sousedních zemí České republiky potvrdili skutečnost, že podnikové archivnictví není omezeno pouze na několik archivářů v každém oblastním archivu. Některá témata byla primárně zajímavá zejména pro specialisty, avšak výběr příspěvků rovněž poukázal na přesah podnikového archivnictví do dalších oblastí archivní péče a jiných oborů.

V roce 2001 se konala archivní konference v Opavě při příležitosti stého výročí založení Slezského zemského archivu. Po 12 letech bylo celostátní setkání českých archivářů znovu přeneseno do Moravsko-slezského kraje. Byť panovalo po všechny tři dny deštivé počasí, byla Ostrava důstojným hostitelem, za což patří velký dík především organizátorům z městského a podnikového archivu. Bezproblémový průběh akce umožnila také podpora vedení akciové společnosti Vítkovice.

Zdeněk Kravar

BIBLIOGRAFICKÁ PŘÍLOHA

Výběrová bibliografie publikací a článků 106 (Silesiaka)

Publikace označené symbolem * jsou (či záhy budou) na stránkách Slezského sborníku recenzovány, resp. anotovány.

Alena BOROVCOVÁ, *The Cultural Heritage of the Kaiser Ferdinands-Nordbahn*, Ostrava: Národní památkový ústav, územní odborné pracoviště Ostrava 2013, 206 s., ISBN 978-80-85034-72-1.

Publikace v angličtině se zabývá historií vzniku a výstavby Severní Ferdinandovy dráhy. Zaměřuje se na fyzicky dochované objekty s jasným vymezením jejich památkových hodnot nejen ve vztahu k dané stanici, ale i trati jako celku. Texty doprovází fotografická a plánová dokumentace a přehledné mapy stanic.

* **Martin ČAPSKÝ**, *Zrození země. Komunikující společenství pozdně středověkého Slezska*, *Historické myšlení sv. 62*, Praha: Argo 2014, 220 s., ISBN 978-80-257-0932-0.

Autor v knize navazuje na své předchozí výzkumy středověkých dějin Slezska a pokouší se zdařile o analýzu mechanismů, které vedly ke zformování specifické slezské identity a tím i ke vzniku Slezska jakožto svébytné, vůči okolí vyhraněné země.

Branislav DORKO a kol., *Moravský Beroun / Bärn. Město na kraji krajů / Stadt am Rande der Regionen*, Opava: Zemský archiv v Opavě 2013, 224 s., ISBN 978-80-87632-08-6.

Reprezentativní publikace shrnuje základní fakta z minulosti Moravského Berouna i jeho okolí včetně připojených obcí a současně přibližuje proměny vnější podoby města a regionu na hranici Slezska.

Zdeněk KRAVAR – Pavel FRIDRICH, *Historie cukrovaru v Opavě-Vávrovicích*, Opava: Zemský archiv v Opavě, Moravskoslezské cukrovary 2013, 120 s. ISBN 978-80-87632-12-3.

Knihla byla vydána při příležitosti 60. výročí výstavby nového cukrovaru, avšak sleduje historii cukrovaru ve Vávrovicích již od jeho vzniku v roce 1869 až do současnosti.

Kulturně-historická encyklopedie českého Slezska a severovýchodní Moravy, Sv. 1 (A-L); Sv. 2 (M-Ž), ed. **Jakub IVÁNEK, Zdeněk SMOLKA**, Ostrava: Ústav pro regionální studia Filozofické fakulty Ostravské univerzity 2013,

570 s., 545 s., ISBN 978-80-7464-385-9 (soubor); 978-80-7464-386-6 (1. sv.); 978-80-7464-387-3 (2. sv.); 978-80-7464-388-0 (CD-ROM). Encyklopedie přináší hesla z historie a současnosti regionu, a to výkladová hesla, hesla institucí, hesla věcná i hesla osobností. Pokrývá oblast historie, literatury psané česky, německy a polsky, výtvarného umění, architektury, hudby, demografie, folkloristiky, divadelnictví, jazykovědy, rozhlasu, televize a žurnalistiky.

* **Milan MYŠKA**, *Lnářský a bavlnářský průmysl na Frýdecku a Místecku do počátků tovární výroby. Opožděná industrializace*, Opava: Zemský archiv v Opavě 2013, 216 s., ISBN 978-80-87632-11-6.

Knihla dokumentuje počátky plátenictví na Místecku a Frýdecku, zapojení venkovských tkalců do výroby pro neregionální trhy, počátky továrního průmyslu bavlnářského, protoindustriální formy a způsoby produkce ve věku moderních továren.

* **Jan PELANT**, *Erby české, moravské a slezské šlechty*, Praha: Nakladatelství Lidové noviny 2013, 624 s., ISBN 978-80-7422-254-2.

Knihla plzeňského historika představuje erby a stručné dějiny 610 šlechtických rodů, žijících a působících v Čechách, na Moravě a ve Slezsku, které sehrály v historii naší země významnou roli.

Jarmila PEŇÁZOVÁ – Květoslav GROWKA a kol., *XIII. Svatováclavské mezinárodní setkání v Jeseníku. Sborník referátů. Dějiny středního školství na Jesenícku*, Opava – Jeseník: Zemský archiv v Opavě – Státní okresní archiv Jeseník, Vlastivědné muzeum Jeseníka 2013, 104 s., ISBN 978-80-87632-07-9 (Zemský archiv v Opavě), 978-80-87496-06-0 (Vlastivědné muzeum Jeseníka).

Sborník je věnován dějinám středního školství na Jesenícku. Setkání se konalo při příležitosti 100. výročí založení jeseníckého gymnázia.

* **Blažena PRZYBYLOVÁ a kol.**, *Ostrava. Historie, kultura, lidé*, *Dějiny moravských a slezských měst*, Praha: Nakladatelství Lido-

vé noviny 2013, 688 s., ISBN 978-80-7422-240-5.

Ostrava se stala dominantním hospodářským, správním i kulturním centrem severní Moravy a Slezska a tento status si dokázala obhájit i navzdory nelehkému období ekonomické transformace v 90. letech 20. století. Kolektivní dílo zachycuje dějiny města od pravěku až po současnost s důrazem na období od založení Vítkovických železáren v roce 1828 až do listopadu 1989.

Michaela RYŠKOVÁ, *Kulturní dědictví textilního průmyslu Frýdku-Místku*, Ostrava: Národní památkový ústav, územní odborné pracoviště Ostrava 2013, 150 s., ISBN 978-80-85034-77-6.

Frýdek-Místek je jedním z textilních center, do jejichž současné podoby se zapsala průmyslová minulost. Publikace představuje historii místní textilní výroby, místní firmy a podnikatele, technický a stavební vývoj textilních podniků a podrobnější přiblížení objektů a areálů, pro které byla navržena památková ochrana.

Karel SCHELLE, *Organizace veřejné správy na Moravě a ve Slezsku v letech 1848–1948*, Praha: KEY Publishing 2013, 213 s., ISBN 978-80-7418-195-5.

Problematika postavení Moravy a Slezska v českém státě se v posledních dvaceti letech stala velmi diskutovanou. Zároveň vznikla řada nepravd, které pohled na moravskou a slezskou historii znehodnocují. Publikace popisuje posloupnost právní historie existence Moravy a Slezska a snaží se předložit nejširší veřejnosti řadu odpovědí na otázky z nejnovejších dějin organizace veřejné správy. Zkoumá příčiny, proč v současné době Morava není na mapě Evropy ani mezi samosprávnými regiony.

Vladimír SOUKUP – Petr DAVID, *Dějiny zámků v Čechách, na Moravě a ve Slezsku*, Praha: Euromedia Group, Knižní klub 2013, 424 s., ISBN 978-80-242-4226-2.

Zámky patří k nejpůvabnějším stavebním památkám naší vlasti. Některé jsou oblíbenými cíli zástupů turistů, jiné slouží nejrůznějším praktickým účelům, další jsou domovem svých majitelů či čekají na svou záchranu. Výpravná publikace *Dějiny zámků v Čechách, na Moravě a ve Slezsku* je podrobnou encyklopedií našich zámků, která sleduje jejich vývoj od renesančních paláců po romantická historizující sídla 19. století. Zaujmou i speciální kapitoly o životě na zámcích a stylech zámeckých zahrad. Texty do-

plňují stovky fotografií i různé zajímavosti a lokální pověsti.

Janusz SPYRA, *Ztracený svět Židů na Těšínském Slezsku. Utracony Świat Żydów na Śląsku Cieszyńskim*, [Bystřice nad Olší]: Ducatus Teschinensis, Muzeum Śląska Cieszyńskiego, 2013 302 s., ISBN 978-80-260-5365-1.

Výpravná kniha o historii Židů na Těšínském Slezsku od 16. století do dnešních dnů zachycuje jejich běžný život od kolébky ke hrobu, náboženské zvyky, místní rody, elity židovské společnosti, holokaust a obrození židovské komunity v posledních letech. Publikace je doplněna fotografiemi a dokumenty.

Rudolf ŠRÁMEK, *Retrográdní slovník místních jmen Moravy a Slezska*, Brno: Masarykova univerzita 2013, 222 s., ISBN 978-80-210-6298-6.

Retrográdní slovník toponym na Moravě a ve Slezsku se vytvářel již od 60. let minulého století souběžně s jinými velkými projekty. Slovník poskytuje přehledné informace o repertoáru, produktivitě a četnosti formálních prostředků a názvotvorných modelů, které existují v toponymii Moravy a Slezska. To umožňuje snadné vyhledání požadovaných údajů.

Vojtěch VLČEK, *Ostrava za ostatními dráty. Rozhovory s pamětníky nacistické a komunistické perzekuce*, Ostrava: Fiducia 2013, 403 s., ISBN 978-80-905106-7-8.

Obsáhlá publikace přináší řadu unikátních dobových dokumentů z archivů, fotografií a dalších atraktivních materiálů, přičemž mnohé jsou veřejně publikovány poprvé. Kniha zachycuje formou rozhovorů s pamětníky žijícími v Ostravě a okolí jejich životní příběhy, s přihlédnutím k vývoji v Ostravě.

Sestavila Alena Volná

AUTOŘI / AUTHORS

Doc. PhDr. Soňa Gabzdilová, CSc. (gabdzil@saske.sk)

Vědecká pracovnice, Spoločenskovedný ústav Slovenskej akadémie vied.

Mgr. Petr Kadlec, Ph.D. (petr.kadlec@osu.cz)

Odborný pracovník Centra pro hospodářské a sociální dějiny Filozofické fakulty Ostravské univerzity v Ostravě.

Mgr. Jakub Mamula (j.mamula@br.archives.cz)

Odborný pracovník – archivář Zemského archivu v Opavě, Státního okresního archivu Bruntál se sídlem v Krnově.

Mgr. Viktor Pohanka (viktor.pohanka@soapraha.cz)

Odborný pracovník – archivář Státního oblastního archivu v Praze, Státního okresního archivu Kutná Hora.

Zevrubné **pokyny pro úpravu příspěvků** lze nalézt na internetových stránkách časopisu:
<http://www.szm.cz/media/docs/6-slsb-pokyny--pro-autory-4cc0d3b1dc825.pdf>

For detailed **instructions for authors** please see:

<http://www.szm.cz/media/docs/7-instructions-for-authors-4cc0d3c9681fd.pdf>